

ARKIV
FÖR
NORDISK FILOLOGI

UTGIVET MED UNDERSTÖD AV AXEL KOCKS FOND FÖR
NORDISK FILOLOGI SAMT STATSBI DRAG FRÅN
SVERIGE DANMARK OCH NORGE

GENOM

KARL GUSTAV LJUNGGREN

UNDER MEDVERKAN AV

JOHS. BRØNDUM-NIELSEN JÓN HELGASON
VALTER JANSSON TURE JOHANNISSON MAGNUS OLSEN
DIDRIK ARUP SEIP PETER SKAUTRUP ELIAS WESSÉN

SEXTIOFEMTE BANDET

FEMTE FÖLJDEN. NIONDE BANDET.

C. W. K. GLEERUP
LUND

ROSENKILDE OG BAGGER
KÖPENHAMN

LUND MCML

INNEHÅLL.

Beckman, Bjarne, Lektor, Strängnäs, Vem var Erikskrönikans Holmger Karlsson?	286
Benediktsson, Jakob, Cand. mag., Reykjavik, Sigfús Blöndal †	288
Blöndal Magnusson, Ásgeir, Cand. mag., Reykjavik, Rec. av F. Holthausen, Vergl. u. etym. Wörterbuch des Altwestnordischen	116
Genzmer, Felix, Professor, Tübingen, Die skandinavischen Quellen des Beowulfs	17
— Gyrrill — Jyrill	150
Hollander, Lee M., Professor, Austin Texas, Egill Skallagrímsson lv. VII, 45. Thormóðr Bersason lv. II, 5	100
Holmkvist, Erik, Förste arkivarie, Uppsala, Fsv. svartasmed och hvitasmed	94
— En anmärkning till Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5	113
Iversen, Ragnvald, Professor, Trondheim, Personnavn i Trondheim i 1548	195
Jansson, Sven B. F., Docent, Stockholm, Runstenen i Bredgränden	154
Lie, Hallvard, Docent, Oslo, Tanker omkring en »uekte» replikk i Eyrbyggjasaga	160
Lindblad, Gustaf, Docent, Lund, Om Hemming Gadhs språk	219
Lindquist, Ivar, Professor, Lund, Rec. av E. A. Kock, Den norsk-isländska skaldediktningen	290
Lindqvist, Natan, Professor emer., Uppsala, Om språkgeografi	272
Ljunggren, Karl Gustav, Professor, Lund, Fsv. <i>male</i> , nysv. <i>måle</i>	178
— Litteraturkrönika (1949 och 1950)	296
Salberger, Evert, Amanuens, Lund, Runinskriften från Nordhuglen	1

Schütte, Gudmund, Dr. Phil., Eskjær pr Jebjerg (Danmark), Daniske og svioniske landnamsfolk	108
Skautrup, Peter, Professor, Århus, Om Christian III:s bibel	250
Sperber, Hans, Professor, Columbus Ohio, Till tolkningen av Rö-stenens inskrift	145
Ståhle, Carl-Ivar, Docent, Stockholm, Rec. av A. Grape, Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitets biblio- tek I—II	130
de Vries, Jan, Dr. phil., Oostburg (Holland), Betrachtungen zum Wielandabschnitt in der Piðrekssaga	63

EVERT SALBERGER

Runinskriften från Nordhuglen.

Magnus Olsen räknar i Norges Indskrifter med de äldre Runer II:2, Christiania 1917, s. 639,¹ med följande möjligheter vid tolkningen av Nordhuglen-inskriftens 2:a och 3:e ord:

- 2 det Ord: 1. Navn **gudīnga** 2. Ættenavn **gudīnga**
3. Navn **gudija** 4. Appellativ **gudija**
3 dje Ord: a. Tilnavn (eller adj. Appos.) **ungandir**
b. Navn **ungandir**

Vid en helhetstolkning av inskriften kan, menar han (a.a. s. 640) följande 5 av 8 tänkbara kombinationer komma i fråga:

- I. ek **gudīnga unbandir** »Jeg Gudinga som ikke kan rammes af Gand» (1 og a, fremholdt i Behandlingen af 1911 og her foran S. 611 ff.).
- II. ek **gudīnga-ungandir** »Jeg Ungandir af Gudinge Ætten» (2 og b; Olrik, her foran S. 638 f.; betænkeligt paa Grund af Endelsen -a).
- III. ek **gudija unbandir** »Jeg Gud(i)ja som ikke kan rammes af Gand» (3 og a; lidet rimeligt, se S. 633).
- IV. ek **gudija unbandir** »Jeg Præsten (Goden) som ikke kan rammes af Gand» (4 og a; v. Friesen; se S. 633).
- V. ek **gudija unbandir** »Jeg Ungandir Præst (Gode)» (4 og b; v. Grienberger; vistnok uantageligt paa Grund af Ordstillingen, se S. 633).

Av dessa alternativ torde enligt denna framställning av Magnus Olsen I och IV närmast böra övertäckas, då de lika gott låter försvara sig. Självt tycks han dock vilja föredraga den 1:a möjligheten.

¹ Citeras härefter: NIæR.

Sedan ovanstående ståndpunkt utformades, har emellertid argument tillkommit, som fällt både alternativ I och II. Man har nämligen genom såväl teoretiska övertåganden som framkomsten av nya urnordiska runinskrifter allmänt enat sig om att läsa 2:a ordets näst sista runa **j** och inte **ng**. Saken fördes tidigast på tal år 1912 av v. Grienberger¹ och ungefär samtidigt av Otto von Friesen.² På den nyfunna Kårstad-ristningen läste Magnus Olsen själv år 1929 **ek aljamarkir baijxr**³ och i den några år senare påträffade inskriften på Barmen **ek Þirbijar r.**⁴ Påverkad härav och tydligen också av »de oversiktliga utredningar och skarpe problemställningar» av spörsmålet **j** eller **ng**, som gjorts av såväl Otto von Friesen⁵ som Carl Marstrander,⁶ skriver Magnus Olsen i sin behandling av Barmen-inskriften: »Efterat jeg uten vaklen hade bestemt mig for lesningen **j** i Kårstad-ristningen, har jeg nu nylig avgjort sluttet mig til dem som på Hugl-stenen leser **gudija** (=gotisk *gudja* »prest»).»⁷

Runinskriften bör sålunda närmast läsas enl. alternativ IV: **ek gudija ungandir**... och som tidigast von Friesen⁸ föreslagit tolkas: Jag prästen (goden), som ej kan drabbas av gand (trolldom)...

Efter **R**-runan i **ungandir**, som är säker, även om vänstra kvisten upptill är något otydlig, följer fragment av ytterligare tre runstavar, vilka Magnus Olsen beskriver: »R. 17. Den nedre Del af Staven er tydelig; men hele det øverste Parti er særlig stærkt forvitret. Det er umuligt at afgjøre, om Staven har havt Kvist eller Kviste oventil. Man har her Valget mellem **i**, **l** eller **t**. Udelukket er **a**, **w** og **R**.

¹ Th. von Grienberger: *Urnordisches 4. Die inschrift von Huglen s. 368 ff.*, i: *Ark. f. nord. filologi*. Bd. XXIX (1913).

² Otto von Friesen: *Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge*, s. 17 (Uppsala 1916).

³ Magnus Olsen og Haakon Shetelig: *Kårstadristningen, runer og helle-ristninger*. (Bergens Museums Årbog 1929. Historisk-Antikvarisk rekke. Nr. 1.).

⁴ Magnus Olsen: *Runestenen på Barmen i Nordfjord*. (Bergens Museums Årbok 1936. Historisk-Antikvarisk rekke. Nr. 1.).

⁵ Otto von Friesen: *Rö-stenen i Bohuslän och runorna under folkvandringstiden*. (Uppsala Universitets Årsskrift 1924) s. 27 ff. (jfr *Nordisk Kultur VI*, 1933, s. 40 f.).

⁶ Carl J. S. Marstrander: *Norsk tidsskrift for sprogvidenskap III* (1929) s. 141 ff.

⁷ Magnus Olsen: *Runestenen på Barmen i Nordfjord*, s. 13 not 1, se *Revue de l'Histoire des Religions CXL*, 1935, s. 209.

⁸ Otto von Friesen: *Lister- och Listerby-stenarna i Blekinge*, s. 17.

R. 18. Her følger den nedre Del af to Stave, som staar tættere sammen end de andre, og der er ogsaa Mulighed for, at der er en Forbindelseslinje mellem dem, saaledes som antydet paa Tegningen. Begge Stave mangler tydelig noget oventil, og man tør deraf slutte, at der her er spaltet et Stykke af Stenen, efterat Indskriften var huggen. Dette fremgaar ogsaa af Professor Kolderups ovenfor meddelte Undersøgelse af Bruddet.

Da de to tæt sammenstillede Stave sidst i Indskriften synes at udgjøre en Rune, kan her oprindeligt have staaet **h** eller **e**¹ eller **m**, neppe **d**, da denne sidste Rune paa de to andre Steder i Indskriften er meget bred. Læsningen **h** stemmer bedst med de bevarede Spor.

Da der efter Professor Kolderups Undersøgelse ved Indskriftens Slutning er slaaet af et Stykke af ca 20 cm:s Længde, kan der efter R. 18 mangle 5 (eller mulig 6) Runer.»²

Utan att helt vilja bortse från möjligheten, att de två sista stavarna (R. 18) kan ha utgjort två runor, övertägar han en rad teoretiska kombinationer: **ih, ie, im, lh, le, lm, th, te, tm**. Om det efter **ungandir** stått magiska runor, som inlett ett nytt avsnitt, eller om dessa ingått i ord med förkortade skrivningar, har vi inga säkra hållpunkter för att bestämma inskriftens slut. De föregående fullständigt utskrivna orden **ek gudija unganðir**, som ger god språklig mening, torde dock göra det berättigat att söka ett (eller möjligen två) ord, som också varit fullt utskrivet och syntaktiskt ansluter sig till det föregående. Det gäller då att bestämma vilket — ett av syftena med denna studie — om detta låter sig göra.

Nordhuglen-inskriftens: **ek gudija unganðir** är som synes en jag-formel och bör alltså sammanhållas med dessa:

Gallehus:	ek hlewagastir holtijar horna tawido
Kragehul:	ek erilar asugisalas muha haite
Lindholmen:	ek erilar sa wilagar hateka
Järsberg:	ek erilar runor waritu
Reistad:	ek wakrað unnam wraitha
Tune:	ek wiwar — worahto [runor]

¹ I en not påpekar M. Olsen, att avståndet mellan stavarna är ungefär det samma som vid runa **l e**.

² Magnus Olsen: *NIÆR* II:2, s. 609 f.

Einang: [ek gu] dagastir runo faihido¹
 Kjølevig: ek hagustadar hlaaiwido magu minino

Alla dessa jag-inskrifter, och man kunde utöver de anförda ha nämnt dem från Rö, Söderköping och möjligen också By, innehåller ek + mansnamn el. appellativ, som följes av verb + objekt el. objekt + verb (någon gång med ytterligare bestämningar emellan subjekts- och predikatsdel). Predikatet utgöres av 1. pers. sing. av ett verb antingen i pres. eller pret. ind.

1. haite (Kragehul), hateka (Lindholmen), waritu (Järsberg).
2. tawido (Gallehus), unnam (Reistad), worahto (Tune), faihido (Einang), hlaaiwido (Kjølevig).

Endast en jag-formel — inskriften från Valsfjord — avviker från det vanliga schemat, genom att verbet saknas:

ek hagustaldir Dewar godagas

Skall någon ledning häri sökas för en suppling av Nordhuglen-inskriften, bör detta rimligen inte ske utifrån Valsfjord-inskriften utan från den stora grupp av jag-formler, som alla innehåller ett verb — detta alldenstund det i Nordhuglen-inskriften inte gäller att supplera: ek + mansnamn el. appellativ med ett predikat, utan ek + appellativ + en ytterligare bestämning (jfr Gallehus, Kragehul o. s. v.) med ett predikat. Och denna bestämning *ungandir* är ett adjektiv med starkt tycke av predikatsfyllnad, som indicerar ett verb.

Magnus Olsen undersöker också — dock utan att som ovan tillspetsa indicierna — i första hand möjligheterna att få fram ett verb efter *ungandir*. Men då det inte går att utläsa någon form av **haitan* 'heta', **faihian* 'skriva', **und-neman* 'företaga?', **taujan* 'göra' o. s. v. — de i jag-formlerna belagda verben — och då det inte heller i germanska språk tycks finnas något annat verb, som börjar på *ih-*, *je-*, *le-* eller *te-*, med passande betydelse, vilket också säges gälla supplingar som *le(hu)* 'jag overlader' = got. *leihwa*, *te(hu)* 'jag viser,

¹ Erik Moltke: Runestenen paa Einang, i: Viking. 2. 1938. s. 111—119; dens.: Anmälan av Runeninskriften im älteren Futhark, herausgegeben und erklärt von Wolfgang Krause, Halle 1937 i: Ark. f. nord. filologi. Bd 56, s. 111 (1942).

forkynder' = got. *teiha* (i vilka former man för övrigt skulle vänta i inte e) och *te(hwo)* 'jag bestemmer, anordner, bringer til veie' = fht. (*gi*)-*zehô*, är han benägen att i inskriftens slut se en bestämning till **ek gudija**. En sådan kan dock näppeligen utgöras av ett nytt tillnamn, ej heller av ett patronymikon, vilket borde ha följt omedelbart efter namnet. Magnus Olsen stannar inför två möjligheter: en värdighetsbeteckning eller en ortnamnsbeteckning, av vilka den senare företräges. R. 17 ff. skulle således ange det ställe, varifrån **gudija** stammade (oftast uttryckt med prep. fvn. *ór*, *af*, *frá*), eller var han bodde (fvn. *i*, *á*, och *at*).

En utveckling härav bygger han på läsningen **ih**, vilken enligt honom är den som bäst överensstämmer med de bevarade runfragmenten, förstår R. 17 i framför **h** som prepositionen *i* och tolkar R. 17 ff. som »i H-», vilket avser **gudija**'s hemort. Utifrån skrivningar i fornnorska diplom som: *i Huggul*, Dipl. Norv. I, s. 126, 1314, *i Hughtl*, DN. X 27, 1327 o. s. v. — Magnus Olsen tänker sig, att Huglen under äldre järnålder utgjort en gård, som hade öns namn **Hugulu* eller **Hugilu* — kommer han till en rad tänkbara konjiceringar: **i h[ugulu]**, **i h[ugilu]**, **i h[ugulo]** eller **i h[ugilo]**. Även om vissa invändningar — främst runografiska — kan göras häremot, vilka diskuteras i förbigående, finner han, att den goda mening, som erhålles genom en dylik suppling, bör vara utslagsgivande. Tolkningen har också vunnit tilltro. Så översätter exempelvis Adolf Noreen: Ich der priester, der nicht vom zauber getroffen werden kann, in Hugel [schreibe dies].¹

von Grienberger åter hade följande att anmärka till läsningen: **ih.....**: »Was die beigegebenen abbildungen betrifft, so erscheinen die schlussbuchstaben der inschrift auf der von fräulein M. Abel unter Aufsicht H. Schetelig's ausgeführten zeichnung fig. 1 ausgesprochen als **HI**² und nichts anderes, während die photographie nach dem original fig. 2 nur die drei aufrechten hasten zeigt, ohne den abfallenden querstrich des **H** zu geben,³ und die photographie nach dem gipsabguss mit geschwärzten runen denselben allerdings

¹ Adolf Noreen: Altisländische und altnorwegische Grammatik. Vierte vollständig umgearbeitete Auflage, s. 383 (Halle 1923).

² De stora bokstäverna avser att hjälpligt återge runornas utseende på stenen jfr von Grienberger: a.a. s. 368.

³ Spärr. av undertecknad. — **H** avser att hjälpligt återge runa 18.

andeutet, aber ausserdem noch an der vorhergehenden aufrechten hasta das dach eines T¹ darstellt, oder wenigstens vortäuscht.»²

Om läsningen *ih* skall upprätthållas, har von Grienberger ett förslag att göra — Magnus Olsen hade redan omnämnt men förkastat det — att uppfatta *ih*⟨*u*⟩ som en förvänd skrivning (han hänvisar härvid till Bugge, Norges Indskrifter med de äldre Runer I, 287) för *hiu*, 1. pers. pret. sing. ind. av det enkla verbet isl. *hoggva*. De fem till sex runor, som anses gått förlorade på avspjälkningen härefter, föreslår han att restituera som ett ack. objekt **runor**.

von Grienbergers läsning och konjicering måste nog framför allt på grund av den äventyrliga omställningen *ih*⟨*u*⟩ ~ *hiu* — även runografien för *ih*⟨*u*⟩ är osäker — förkastas. Noteras bör dock som en ev. vinst, att denna uppfattning håller fast vid tanken: ett verb bör följa efter **ungandir**.

Ett omnämmande även av Wolfgang Krauses³ uppfattning kan vara på sin plats, innan en egen brottning med *ih*-problemet vidtages. Han håller läsningen av *h* för säker och av det föregående *i* som den mest sannolika. Däremot vill han tolka dem som magiska runor, vilket han menar skulle passa utmärkt till huvudinskriftens innehåll. Båda runorna fattas som fördärvbringande: *i*-runans namn var got. *iiz*, ags. *ís*, fvn. *íss* — *i* var väl den kalla dödsgudinnan Hels runa, Krause påminner om den isländska rundiktens utsaga om denna runa: *íss er... feigra manna fár* »Eis-(rune) ist todgeweihter Männer Verhängnis» — *h*-runans namn var got. *haal*, ags. *hægl*, och denna bringar snabbt fördärv. Krause tänker sig, att runmästaren genom att använda två fördärvbringande runor vill utöva sådan trolldom, mot vilken han själv är skyddad. Dessa tvenne runor skall tillintetgöra alla fientliga makter.

En sådan tolkning undandrager sig åtminstone än så länge vår insyn och kommer kanske alltid att göra det. Övertygande är den inte — den ger inte den syntaktiska avrundning och slutenhet åt **ek gudija ungandir**, som man gärna väntar sig — och så länge är det i varje fall berättigat att söka efter nya lösningar. Är det inte också lite för

¹ Tvärstrecken i T, som avser att återge ett intryck av runa 17, är hos von Grienberger, a.a. s. 368, snedställda.

² von Grienberger: a.a. s. 368.

³ Wolfgang Krause: Runeninschriften im älteren Futhark, s. 497 f. (Halle 1937).

djävrt att så utan vidare — runorna **ih** följer dock omedelbart på ett klart betydelseinnehåll och utmärker sig inte på något sätt genom storlek, form eller placering — är det inte lite för djävrt att omgående vädja om magisk hjälp?

Ett nytt försök att lösa **ih**-problemet ställer oss med nödvändighet åter inför själva runstenen och avspjälkningens omfattning och karaktär. Härom säger professor Carl Fred. Kolderup: »Netop der hvor arkæologerne har tænkt sig at slutten av indskriften skulde ha staat, viser stenen sig ved nøiere undersøkelse at besidde en sterkt utviklet spaltbarhet, som gaar nogenlunde parallel flaten med indskriften, og som skyldes en parallelanordning av de paa dette sted i rikelig mængde optrædende feldspatindivider. Der synes her at mangle et flatt stykke, ca. 20 cm. langt (regnet i fortsættelsen av runeindskriftens sidste bokstav), 11 cm. bredt og 0,5 cm. tykt). Betragter man stenen under gunstige lysforhold, saaledes som jeg har hat anledning til, er det ogsaa iøinefaldende, at netop der hvor stykket maa være faldt ut, er stenens overflate friskere end baade der hvor indskriften staar og længere oppe. Jeg mener derfor, at man med en til vishet grænsende sandsynlighed maa kunne gaa ut fra, at der efter at indskriften var indhugget er spaltet løs et stykke av dimensioner som de ovenfor nævnte.»¹

Så långt Kolderup. Låt oss antaga, som sakkunskapen ovan sökt göra sannolikt, att en sådan avspjälkning efter runorna **ih** ägt rum! Detta innebär emellertid inte med nödvändighet, att det skulle ha stått runor på vare sig hela eller ens någon del av det bortfallna stycket, hur troligt detta för övrigt må vara. Låt oss för en gångs skull antaga, att det mot förmodan inte gjort det! Men låt oss också ha mod tillräckligt att bygga en tolkning på detta antagande med anspråk på att till en början ingenting annat vara än ett rent tankeexperiment! Låt oss därefter än en gång betrakta kärnpunkterna i Magnus Olsens beskrivning av runorna 17—18, som går tillbaka på en av professor Haakon Schetelig »utført Tegning af Indskriften, ledsaget af en udførlig Beskrivelse af de enkelte Runer... sammenholdt med en Gibsafstøbning, som Professor Schetelig har oversendt Universitetets Oldsagsamling».¹

Om runa 17 säges det där bl. a.: »Man har valget mellem Læsningerne

¹ NIÆR II:2, s. 607.

i, l eller t» och om runa 18 bl. a.: »Da de to tæt sammenstillede Stave sidst i Indskriften synes at udgjøre én Rune, kan her oprindelig have staaet h eller e eller m, neppe d...»¹ Detta ger följande teoretiska möjligheter: ih, ie, im, lh, le, lm, th, te, tm.

Låt oss vidare antaga, att runa 17 utgör första runan i ett nytt ord efter **ungandir** — R-runan indicerar som bekant i inskrifter med den äldre runraden så gott som alltid ordslut! Och därutöver, att runorna 17—18 utgör ett självständigt ord, som är fullständigt utskrivet! Detta ger oss rättighet att av ovan anförda möjligheter utmönstra: **lh, lm, th, tm**. Kvarstår då: **ih, ie, im, le, te**.

Låt oss ytterligare antaga, att det ord, som runorna 17—18 tillsammans bildar, är ett verb (jfr Magnus Olsen och von Grienberger) i 1 pers. sg. (inskriften är en jag-formel) av ett enkelt tempus, troligen i indikativ, som ev. kan förbindas med **ungandir**! Och låt oss till slut med Magnus Olsen med denna synpunkt för ögonen — att finna ett predikat till ek — utmönstra även **ih, ie, le, te**. Då återstår: **im**, och det är, vad motsvarigheten till isl. *em*, 1 pers. sing. pres. ind. av *vera*, heter i gotiskan: *im*. Ur Johannesevangeliet kan bl. a. följande belägg anföras:²

Ik im Bata daur. Joh. 10:9.

Ik im hairdeis gods. Joh. 10:11.

Ik im hairdeis sa goda jah kann meina jah kunnum mik Po meina.
Joh. 10:14.

QaP imma Iesus: ik im sa wigs jah sunja jah libeins. Joh. 14:6.

Ik im weinatriu Bata sunjeino jah atta meins waurstwja ist. Joh. 15:1.

Ik im Bata weinatriu, iP jus weinatainos; Joh. 15:5.

Got. *im* anses allmänt ha utvecklats: ieur. **ésmi* > urg. **ezmi* > **emmi* > **immi* got. *im(m)*.³ *Im* borde den regelrätta formen ha varit även i fisl. i stället för *em*, som tydligen har fått sitt *e* genom överföring

¹ NIæR II:2, s. 609.

² Citeras enl.: Stam-Heyne's Ulfilas oder die uns erhaltenen Denkmäler der gotischen Sprache. Text, Grammatik, Wörterbuch neu herausgeg. von F. Wrede. (Paderborn 1913).

³ Wilhelm Streitberg: Urgermanische Grammatik. Unveränderter Abdruck der 1. Auflage. (Heidelberg 1943) § 210.

Andreas Heusler: Altisländisches Elementarbuch. Dritte Auflage. (Heidelberg 1932) § 334 f.

från 1. och 2. pers. plur. *erom* resp. *eroþ* (germ. **ezumi* resp. **ezuđi*).¹ Urnordiskan bör sålunda i 1. pers. sing. pres. ind. ha haft *im* eller just den form, som utan några som helst runografiska hinder² (jfr Magnus Olsens framställning, som nyss citerats) kan ha stått i runinskriften från Nordhuglen. Att runformen *im* haft ljudvärdet *im* ej *em* är evident, eftersom inskriften har både e-runor (*ek*) och i-runor (*im*). Stöd för såväl ljudform som ordform kan hämtas ur runföljden: *ni_is solu sot uk ni sakse stain skorin* i Eggjum-inskriften, som också har såväl e- som i-runor, möjligen även ur Möjebro-inskriftens: *frawaradaranahahaislaginar*, i vilken flera forskare läser slutet: *is_slaginar*. Ännu starkare är emellertid det stöd, som genom fyndet av ännu ett fragment av Vetteland-stenen³ — från samma tid (400-talet) och liksom Nordhuglen-stenen från Norges sydvästkust — lämnas av dennas runföljd: *faikinar ist*. Variantformen *ist* i 3. pers. sing. pres. ind. jfr *is* i Eggjum- och Möjebro-inskrifterna? är exakt densamma som i fornhögtyskan och gotiskan, liksom Nordhuglen-inskriftens *im* i 1. pers. sing. pres. ind. också är exakt densamma som i gotiskan.

Nordhuglen-inskriften torde alltså utan några som helst runografiska eller språkhistoriska invändningar kunna utläsas:

ek gudija ungandir im

Man inser omedelbart, vilken vinst framkomsten inte bara av ett predikat till subjektet **ek gudija** utan också av ett predikat till predikatsfyllnaden **ungandir** innebär. Översättningen:

jag prästen (goden), som ej kan drabbas av gand

bör modifieras till:

jag prästen (goden) kan ej drabbas av gand.

Efteråt inser man inte bara, hur naturligt **im** sluter sig till **ungandir**, utan också hur självklar för att inte säga nödvändig en sådan suppletering är.

Men ej nog härmed: man förnimmer omedvetet en helt annan

¹ Andreas Heusler: a.a. § 335,1.

² Genom självsyn den 29 april 1950 har jag kunnat övertyga mig om denna möjlighet.

³ Carl J. S. Marstrander: Vettelandsstenen, i: Stavanger Museum Årshefte 1945, s. 14 (Stavanger 1946).

balans i kompositionen, man liksom märker, hur inskriften blir två delar: en subjektsdel och en predikatsdel.

ek gudija ungangin im

Och härvid kommer allitterationen: *gudija-ungandin* — iakttagen och påpekad redan av Magnus Olsen¹ — till hjälp: det finns utom en kompositionell balans även en rytmisk symmetri i inskriften.

Att allitterationen, oavsett hur **ungandin** skall betonas, är ofrånkomlig, har länge varit klart. Ordaccenten kan ha legat på första eller andra ledet i sammansättningen. Adjektiv, sammansatta med *ú-, ó-*, kan under senare språkskeden antingen ha tonen på partikeln eller efterledet.² Redan i Eddadikterna kan allitterationen vid nämnda adjektiv ömsom uppbäras av förled, ömsom av efterled. Det förra är fallet vid t. ex.:

Þik kveð ek óblaudastan alinn! (Fm. 23:6)
hverr óblaudastr er alinn; (Fm. 24:4)

Det senare vid exempletvis:

óleidastan lifa (Skm. 19:6)
ógott um gala (Ls. 31:3)
fár kann ósnotr svá (Háv. 159:6)

Eller skall man i sista ex. i stället med Sievers³ räkna med »anreimung der vollzeile an die langzeile»?

ása ok álfa ek kann allra skil;
fár kann ósnotr svá. (Háv. 159:4—6)

I Háv. 29:6 har man båda möjligheterna:

opt sér ógott um gelr
opt sér ógott um gelr

¹ NIæR, II:2, s. 622.

² Sophus Bugge: *Norroen fornkvædi* (Christiania 1867) s. 36 n.
Axel Kock: *Ett par undersökningar i fornnordisk ljudlära*, i: *Ark. f. nord. filologi*, N. F. Bd I (1889) s. 57 f.

Adolf Noreen: a.a. § 51, 1a.

Andreas Heusler: a.a. | 43,2 och § 126.

³ Eduard Sievers: *Altgermanische Metrik*, § 57, 3c. (Halle 1893).

Mot en sådan bakgrund torde det vara motiverat att räkna med allitteration på *g* i Nordhuglen-inskriften:

ek gudija ungandir im

Längre i versifikation vill M. Olsen för sin del inte gå; han hänvisar till Sophus Bugges¹ uttalande om Opedal-inskriften: »Inskriften synes ikke at være affattet i egentlige Vers, men Ordene er vistnok med Flid valgte saaledes, at de danner Allitteration og rythmiske Led.» Han gör emellertid ett litet tillägg, som kan uppfattas som en reservation: »Men man tør neppe vove nogen bestemt Udtalelse om Vers i denne Indskrift, saalænge dens Slutning ikke med Sikkerhed lader sig udfylde.»² Genom sitt innehåll är, menar han, Nordhuglen-inskriften höjd över det vardagliga; man skulle på grundval av runföljden *ungandir im* vilja tillägga: även genom sin form. Ty nog är ordföljden: *ek gudija im ungandir* naturligare, mindre stiliserad än: *ek gudija ungandir im*. Den för fornisländsk prosa gällande regeln, att det finita verbet ej står längre tillbaka än på andra plats i satsen, är i varje fall inte iakttagen. Detta kan visserligen sägas gälla andra urnordiska inskrifter, t. ex. guldhornsinskriften från Gallehus:

ek hlewagastir holtijar horna tawido

men så har man också sökt utvinna vers härur:

*ek hlewagastir holtijar horna tawido*³

På grund av den nya läsningen *im*, allitterationen *gudija-ungandir* och ordföljden *ungandir im* skall — det andra syftet med denna studie — ett bestämt uttalande om vers i denna runinskrift söka göras. — En uppdelning:

ek gudija ungandir im

¹ Sophus Bugge: *NIÆR*, I, s. 309.

² Magnus Olsen: *NIÆR*, II:2, s. 622.

³ C. Rosenberg: *Nordboernes Aands-liv fra Oldtiden til vore Dage I* (Kjøbenhavn 1878) s. 88 och särsk. s. 387 f. Jfr Andreas Heusler: *Über germanischen Versbau* (Berlin 1894) s. 130.

Sven Lampa: *Studier i svensk metrik I* (Uppsala 1903) s. 27.

Th. von Grienberger: *Zeitschrift für Deutsche Philologie*, XXXIX (Halle 1907) s. 66, 99.

Ivar Lindquist: *Galdrar. De gamla germanska trollsångernas stil undersökt i samband med en svensk runinskrift från folkvandringstiden*. (Göteborg 1923) s. 108.

forskjellige germanske Folk finde vi en tilsvarende Udtryksmaade med »jeg» efterfulgt af Navnet som Subjekt. Saaledes regelmæssig hos Angelsakserne: *Ego Aethelredus rex consensi et subscripsi. Ic æPestan æPeling gesutelige. Ic Cœolnôd Pis festnie and wriþe*; o. s. v. Ligesaa i et gotisk Diplom fra Neapel Aar 551 f. Ex. *ik merila bokareis handau meinai ufmelida.*¹

Ego, ic, ik är näppeligen svagtoniga i dessa uttryck, lika litet som *vi* är det i en välkänd hävdvunnen svensk formel med klassiska anor: *Vi, Gustaf, med Guds nåde*, o. s. v. Ej heller torde *ek* vara det i jag-formlerna från urnordisk tid: *ek hlewagastir* (Gallehus), *ek wakrar* (Reistad), o. s. v. *ek erilar* (Kragehul, Lindholmen, o. s. v.) och *ek gudija ungandir im* (Nordhuglen).

Men är jämväl *ek* i stånd att uppbära ictus, torde runinskriften från Nordhuglen utan tvivel kunna uppfattas och utläsas som ett regelrätt verspar:

ék gudija ungāndir im

Detta torde för övrigt vara fallet med åtminstone ytterligare två av de tidigare nämnda jag-formlerna. På Reistad-stenen står med normal ordföljd: *ek² wakrar unnam wraitha*. Man undgår inte att lägga märke till allitterationen: *wakrar-wraitha* och därtill: »Udtrykket *unnam wraitha* (ikke Verbet **wraith*) synes at være løftet over det jævne Prosasprogs Udtryk. Sandsynlig har Allitterationen været tilsigtet: *ik wakrar: unnam wraitha*, men Indskriften synes ikke at indeholde et egentligt Vers».³ I en not säger Bugge, att *ik* ej kan allitterera med *unnam*, »hvis jeg har Ret i, at *ik* er proklitisk⁴ og at Hovedtonen i *unnam* ligger paa anden Stavelse».

Bugge har säkerligen rätt i att huvudtonen i *unnam* ligger på andra stavelsen samt i att *ik* och *unnam* ej allittererar inbördes, men inte i att *ik* är proklitiskt och ej heller i att »Indskriften synes ikke at indeholde et egentligt Vers» — den senare är nämligen inte utesluten, vilket Bugge synes mena, emedan *ik* och *unnam* ej bildar allitteration. Tillvaron av *wakrar-wraitha* räcker i det avseendet. Reistad-inskriften

¹ NIæR, I, s. 22.

² Läsningen *ek* för tidigare *ik* enl. Wolfgang Krause: a.a. s. 545 f. med litteraturhänvisningar.

³ NIæR, I, s. 223.

⁴ NIæR, I, s. 223.

har därutöver ett verb, **unnam**, som säkerligen kan uppbära ictus. Återstår det initiala **ek**, som näppeligen är svagtonigt, och inskriften kan versifieras:

ék wákrar unnám wraíta

Reistad-versen får genom verbets starktoniga karaktär anses som ett stöd för Nordhuglen-versen med det icke lika markanta **im**. Verbets olika placering: **ungandir im** (Nordhuglen) ~ **unnám wraíta** (Reistad) funne då en förklaring. I Reistad-inskriften kan på grund av verbets ursprungliga starktonighet, som i sig själv räcker för att uppbära ictus, ordföljden hållas normal: **unnám wraíta**, medan den i Nordhuglen-inskriften på grund av verbets relativa svagtonighet, som i sig själv ej räcker för att uppbära ictus, måste stiliseras: **ungandiú im**. för att därmed ge större eftertryck åt verbet: **im**. — Ordföljden är som i lyrik under alla tider underordnad versens formkrav och tjänar samtidigt att lyfta språket över prosans vardaglighet. Dess stilisering rymmer estetiska värden — formen ett gestaltat innehåll.

På liknande sätt torde det förhålla sig med slutet av Kjølevig-stenens inskrift: **ek hagustadar hlaaiwido**¹ **magu minino**. Ordföljden är visserligen liksom i Nordhuglen-inskriften normal: **hlaaiwido magu minino**, men man undgår inte allitterationen: **hagustadar-hlaaiwido**, som säkerligen är avsiktlig; möjligen också: **magu-minino**. Verbet **hlaaiwido** är som i Nordhuglen-inskriften naturligt starktonigt och i än högre grad betydelsepregnant. En versifiering av Kjølevig-inskriften ger i likhet med föregående jag-formler ett verspar:

ek Hagustadan hlaaiwido magu minino

Sophus Bugge stannade, jfr hans ståndpunkt i fråga om Reistad-inskriften, vid: »Det er ikke Vers vi læse paa Strand-stenen (en annan benämning på Kjølevig-stenen), men Ordene er dog — og, som jeg tror, med Vilje — sammenstillede saaledes, at de danne Allitteration: *ek hagustaldar hlaaiwido magu minino*. Indskriftens Sprog synes mig løftet over den prosaiske Dagligtale's Sprog, thi *sunur* (*sunr*) og ikke

¹ Angående **hagustadaR** och **hlaaiwido** kan hänvisas till: Otto von Friesen: Nordisk Kultur VI (Sthlm 1933) s. 23, 46.

Erik Noreen: Några urnordiska inskrifter, i: Ark. f. nord. filologi, Bd 60 (1946), s. 147 f.

Jan de Vries: HagustaldaR, i: Ark. f. nord. filologi, Bd 58 (1944), s. 93 f.

magur (*mogr*) har fra den ældste Tid af været det sædvanlige prosaiske Ord for »Søn».

magu synes her valgt for Allitterationens Skyld. Det fortjener ogsaa at mærkes, at Sønnens Navn her, som saa ofte, danner Allitteration med Faderens.»¹

Trots Bugge torde det likväl vara vers. — Man kunde till versen **ek hagustadar** invända, att här måste väl ändå **ek** vara proklitiskt — man kunde utan att äventyra versen lägga båda huvudtrycken på **hagustadar** och utläsa **ek hāgustādan**. Detta är dock med hänsyn till kortversarna: **ek gudija** (Nordhuglen) och **ek wakra** mindre sannolikt. Antagligen tillkommer de båda huvudtrycken **ek** och **hagu-**, medan efterledet **-stadar** troligen har semifortis; utläsningen blir då: **ēk hāgustādan**. I den andra kortversen har **hlaiwido** och **magu** huvudtryck och **minino** bitryck. Versparet är då att utläsa:

ēk Hāgustadan hlaiwido magu minino

Allitterationen *magu-minino* blir, givetvis utan att träda i förgrunden, på så vis troligen också märkbar. Det finns emellertid utöver allitterationen ytterligare ett verskriterium — ett kriterium som varken Bugge eller någon annan veterligen fäst uppmärksamheten på — ett kriterium som torde göra versen och väl även versifikationen säker. Ordet **magu** i stället för **sunu**, det vanligaste ordet för »son», har nog inte, som Bugge menade, valts med speciell tanke på allitterationen: *magu-minino* — denna är tämligen underordnad i »versen» — utan framför allt med tanke på assonansen, ja, rimmet: **Hagu-magu** i starktonig ställning. Versparet i Kjølevig-inskriften är att uppfatta och utläsa:

ēk Hāgustadan hlaiwido māgu minino

Nordhuglen-inskriftens runvers:

ek gudija ungan dir im

får sålunda ett värdefullt stöd av:

ek Wakra unnam wraita (Reistad)

och:

ek Hagustadar hlaiwido magu minino (Kjølevig)

¹ NIæR, I, s. 277.

Utläsningen **im** ur stavfragmenten i inskriftens slut — runografiska argument talar ej mot en sådan (jfr Magnus Olsens ovan anförda beskrivning av runorna) — kan tydligen framträda med anspråk på att vara mera än ett tankeexperiment. Den lyfter inte bara i dagen det första belägget på 1. pers. sing. pres. ind. av fmv. *vera*, den har också gjort det möjligt att förvandla tre urnordiska runinskrifter till poesi.

FELIX GENZMER

Die skandinavischen Quellen des Beowulfs.

§ 1.

Der Stand der Forschung.

Viele Mühe hat man verwendet, um die Frage zu beantworten, wie der Beowulf entstanden sei. Eine ganze Reihe von Lehren taucht vor unserm Auge auf. Keine von ihnen aber enthält eine Antwort, die vollständig befriedigt hätte. Nur über eine Reihe von Einzelheiten ist man einig geworden. Einige von ihnen will ich vorweg nehmen.

Anerkannt ist heute, dass die bis vor einem halben Jahrhundert herrschende Auffassung zu verwerfen sei. Sie lehrte, dass die Sage von Beowulf grösstenteils aus mythischen Quellen geflossen sei. Allerdings wollte jeder Verfasser eine andre Mythe darin finden.

Keinen Anklang hat die Meinung gefunden, dass der Beowulf ziemlich genau aus einer skandinavischen Dichtung übersetzt sei. Mit Recht: der Beowulf ist ein Buchepos. Um ein solches zu schaffen, muss man schreiben können. Das haben die Skandinavier ebenso wie die übrigen Germanen aber erst gelernt, als sie Christen geworden waren. Ausserdem sind die Germanen von der lateinischen Dichtung angeregt worden, die buchepische Form zu verwenden. Von alledem konnte im Skandinavien des siebenten oder achten Jahrhunderts keine Rede sein.

Weitgehend anerkannt ist dagegen die vor bald 40 Jahren entwickelte Auffassung, dass der erste Teil des Beowulfs mit dem Märchen vom Bärensohn — ich würde es lieber das Märchen vom Erdmann nennen — zusammenhänge.¹ Im einzelnen ist freilich auch hier vieles streitig.

Im folgenden sollen drei der neuesten Ansichten kurz wiedergegeben werden. Aufgestellt sind sie von den Forschern William

¹ Grundlegend Friedrich Panzer, Beowulf, 1910.

Witherle Lawrence, Walter A. Berendsohn und Hermann Schneider.¹

Nach Lawrence liegt dem Beowulf das Märchen vom Bärensohn in seiner norwegischen Form zu Grunde. Dieses hat ein gautischer oder dänischer Sänger in die geschichtliche Umwelt des sechsten Jahrhunderts versetzt und dabei gründlich verändert. Den Bärensohn hat er zum Spross einer Heldensippe und Neffen des gautischen Königs gemacht, Die Trollabenteuer hat er an den Hof des Dänenkönigs Hroldgar verlegt. Die zu dieser geschichtlichen Umwelt nicht passenden Prinzessinnen, die der Held des Märchens in der Unterwelt vorfindet und befreit, hat er ausgeschieden. Ferner hat er, freilich in blasser und kurzer Darstellung, den Helden an geschichtlichen Kämpfen teilnehmen lassen. Endlich ist, vielleicht aber bedeutend später, der Drachenkampf eingefügt worden, weil die Heldensage, im Gegensatz zum Märchen, einen ruhmvollen Tod des Helden verlangt. — Die Sage kann in der Form des Heldenliedes bis zur Schaffung des Epos bestanden haben; sie kann aber auch schon früher aufgeschrieben worden sein. Nach Britannien ist sie wahrscheinlich in der zweiten Hälfte des sechsten Jahrhunderts gekommen. Sie wird als Lied in verschiedenen Fassungen gelebt haben. Dem Epiker stand daher viel Stoff zur Auswahl zur Verfügung. In der Auswahl und in der Verbindung des Aufgenommenen bestand seine schöpferische Tätigkeit.

Ganz anders denkt Walter Berendsohn unser Epos entstanden. Nach seiner Meinung bedeutet das sechste Jahrhundert für Skandinavien eine Hochblüte der Heldendichtung, die besonders in der dänischen Königshalle Heorot gepflegt wurde.² Ihren Kern bildete die Skjöldungendichtung, ein Kranz von etwa sieben inhaltlich zusammenhängenden Liedern: von der Erwerbung eines fluchbeladenen Hortes, von Hroldgars Tronraub, von der Hadubardenfehde, von Hrodulfs Vatrache, von Herowards Überfall auf Heorot, von Herowards Tod in Gautland, von Hredriks Klage. Hieran schlossen sich zwei andre Liederkränze. Erstens die gautische Eggtheowdichtung mit mindestens zwei Liedern: Eggtheow in Dänemark und Eggtheow in Gautland mit dem Untergang des Gautenreichs. Zweitens die Hadubardendichtung mit ebenfalls wenigstens zwei Liedern: Aufreizung und Rache am Hadubardenhof und sodann der Kampf in Dänemark. Bruchstücke der wirklichkeitsnahen und dem Preislied noch ähnlichen Heldendichtung sind noch ziemlich wortgetreu im Beowulf enthalten. — Im siebenten Jahrhundert wurde in Nordengland von einem englischen Hofdichter der neuen, weniger vornehmen Art ein kleines Grendeleros von etwa 800 Langzeilen geschaffen, von denen 483 in den Beowulf übernommen worden sind.

¹ W. W. Lawrence, *Beowulf and epish Tradition*², 1930; W. A. Berendsohn, *Zur Vorgeschichte des »Beowulf«*, 1935; Hermann Schneider, *Germanische Heldensage* Bd. II Abt. 2, 1934, S. 5 ff.

² W. A. Berendsohn, a.a.O. S. 268 ff.

Der Dichter fügte in die gautische Eggtheowdichtung den ersten Teil des Bärensohnmärchens nach der irischen Spukhausformel und nach der irischen Formel von der Fahrt zum Unhold ein und machte Beowulf zum Sohn Eggtheows und späteren Gautenkönig. In einer Schlacht gegen Heroward fällt Beowulf; er wird von Wiglaf gerächt. Die Grendeldichtung ist dann rückwärts nach Dänemark gewandert und hat auf die nordische Überlieferung (Hrolfssaga, Bjarkarimur, Saxo) eingewirkt. — Um 700 schuf ein englischer Bearbeiter nach schriftlichen Quellen das Beowulfepos. Er fügte nach Volkssage und Märchen den Kampf mit Grendels Mutter ein und ersetzte die Schlacht gegen Heroward durch den Drachenkampf. Er nahm ferner fremde Bestandteile als Episoden auf, zum Teil aus der Heldendichtung (Hadubardenfehde, Finndichtung), durchtränkte den Stoff mit christlichem Geist und schwellte das Epos auf den vierfachen Umfang auf.

Nach Hermann Schneider hat erst der Beowulfdichter die verschiedenen Bestandteile zu einer Einheit zusammengefügt. Ihm standen drei Hauptquellen oder Quellengruppen zur Verfügung. Die erste hat ihren Ursprung in einer nach Hleidra verlegten Ortssage, einer einfachen Spukgeschichte. Diese hat ein dänischer Skop zum Liede geformt und dabei bereichert: die Halle wird wiederholt heimgesucht; der Retter kommt aus der Fremde, aus Gautland; er spricht sein Befremden darüber aus, dass kein Däne dem Übel abgeholfen habe; der Unhold ist ein ganz oder halb waffenfester Troll; des Helden Schwert versagt; er erhält das Schwert Gullinhjalti als Gabe; am Morgen nach der Tat besichtigt der Dänenkönig den Schauplatz. Dieses Lied ist nach England gewandert und dem Beowulfdichter bekannt geworden. Er hat die Geschichte weiter bereichert durch eine Motivkette aus einer irischen Fassung des Bärensohnmärchens, das er als ausgebildete Prosaerzählung, vielleicht schon niedergeschrieben, vorfand. — Die Geschichte von Beowulfs Drachenkampf ist als ganzes ein geschlossenes und voraussetzungsloses Werk des Beowulfdichters. Er fand vielen Stoff in mündlicher Überlieferung von Drachenkämpfen vor. Gemischt hat er den Sigmundtyp (Hortgewinn) mit dem Ortnittyp (Landesschutz); den Seifridtyp (Jungfrauenbefreiung) hat er aber nicht benutzt. — Die dritte Gruppe, Beowulf als Gautenkämpfer, enthält eine ganze Reihe getrennter Einzelheiten, die auf verschiedene Quellen zurückgehen. Die Erzählung von Hygelaks Rheinlandzug fusst auf einer älteren geschichtlichen Anekdote, die den Hauptkämpfer der Gauten als Riesen auffasste. Daher stammt die Vorstellung von dem Draufgänger und Faustkämpfer Beowulf. Die stumpfe Jugend hat vermutlich der Beowulfdichter als verbreitetes Märchenmotiv aufgenommen. Die Schwimmleistungen waren ein beliebtes skandinavisches Sagenmotiv. Die Episoden von Finnsburg und Ingeld lieferten ihm Heldenlieder. Die verschiedenen Schwedenkämpfe gehen auf geschichtliche Anekdoten zurück, zu denen sich

vielleicht eine liedhafte Darstellung gesellte. Den Skjöldungestammbaum entnahm er einer Merkversreihe. Vieles, *Wealtheow*, *Hygd*, *Wiglaf*, waren seine eigene Erfindung.

Da die Auffassungen so weit auseinandergehen, lohnt es sich vielleicht, den Gegenstand noch einmal zu untersuchen. Hierbei will ich dem Leser nicht zumuten, den einzelnen Überlegungen zu folgen, die mich zu meinem Ergebnis geführt haben. Einfacher ist es, dieses gleich mitzuteilen. Damit er sofort einen Eindruck gewinnen kann, ob die erschlossenen Hauptquellen echt und glaubhaft erscheinen, will ich nicht über sie reden, sondern sie dem Leser leibhaftig vor Augen stellen. Soweit er sie näher begründet zu sehen wünscht, möge er in den Erläuterungen nachschauen.

§ 2.

Die gautische Saga von Biulf dem Bärensohn.

Kapitel 1. Biulfs Abkunft.

Gauti hiess ein König. Er herrschte über Gautland. Er hatte zwei Söhne. Seine Gattin starb, als sie noch Kinder waren.

Nahe dem Königshof wohnte ein Bauer. Er hatte eine Tochter *Bera*. *Björn*, der ältere der Königssöhne, und *Bera* spielten oft miteinander. *Björn* wuchs zu einem schönen und stattlichen Jüngling heran. Auch jetzt war er oft mit *Bera* zusammen.

Das geschah, dass *Gauti* auf den Rat seiner Vertrauten die Tochter des *Finnenkönigs* heiratete. Sie war schön und sehr zauberkundig.

König *Gauti* zog eines Sommers auf Kriegsfahrt. Eines Tages kam die Königin zu *Björn* und trug ihm ihre Liebe an. Er stiess sie zornig weg. Da schlug sie ihn mit einem Wolfshandschuh und verwandelte ihn in einen Bären.

Eines Abends ging *Bera* in den Wald. Da kam ihr ein grosser Bär entgegen. Er war zutraulich und freundlich. Sie glaubte, *Björns* Augen zu erkennen. Sie folgte ihm zu seiner Höhle. Als sie an den Eingang kamen, stand *Björn* vor ihr. Er erzählte ihr sein Missgeschick und auch, dass er Nachts menschliche Gestalt habe. Sie blieb die Nacht bei ihm. Am Morgen sagte er ihr, sie werde einen Sohn gebären, der solle *Biulf* (das ist *Bienenwolf=Bär*) heissen. Als Wahrzeichen gab er ihr einen Ring.

Als der König heimkam, erzählte man ihm, dass sein Sohn *Björn* verschwunden sei und dass ein Bär in seinen Herden grossen Schaden anrichte. Der König liess eine Jagd veranstalten. Der Bär wurde erlegt.

Als die Zeit verstrichen war, bekam *Bera* einen Sohn. Er wurde mit Wasser begossen und *Biulf* genannt.

Bera verdingte sich als Magd auf dem Königshofe. Auch *Biulf* wuchs dort auf. Rasch wurde er gross und stark. Er schien aber träge und tölpelhaft und wurde wenig geachtet.

Kapitel 2. Das Wettschwimmen mit Breki.

Ein Jüngling hiess Breki. Er gehörte zur Jungmannschaft am Königshofe. Er war geschickt in allen Fertigkeiten und galt als der beste Schwimmer. Er galt als stolz und hochfahrend.

Eines Tages verhöhnte Breki den Biulf wegen seiner Trägheit. Biulf sagte, sie wollten einmal versuchen, wer besser schwimmen könne. Breki sagte, er sei dazu bereit. Sie schwammen lange ins Meer hinaus. Biulf aber schwamm viel schneller und weiter. Alle Männer waren sehr erstaunt.

Der König liess nun Bera kommen. Sie erzählte ihm das Schicksal Björns und die Abkunft Biulfs und wies den Ring vor.

Die Königin wurde getötet. Gauti nahm Biulf als seinen Enkel zu sich. Er liebte und ehrte ihn wie seine Söhne.

Kapitel 3. Biulfs Kampf mit Riesen.

Auf einer Insel nahe der Küste hausten Riesen. Sie raubten Vieh und erschlugen Menschen und taten dem Land vielen Schaden. Niemand vermochte sie zu bestehen.

Das geschah, dass Biulf eines Morgens fortging. Er schwamm nach der Insel. Er kämpfte dort mit den Riesen und fällte sie. Niemand kam jetzt Biulf an Stärke gleich.

Kapitel 4. Biulf macht aus Wött einen Helden.

Eines Wintertags ging Biulf in den Wald, um zu jagen. Da kam Nebel und Schneegestöber. Er verlor den Weg. Als es schon dunkel war, sah er ein Licht. Er ging darauf zu und kam zu einem kleinen Haus; darin wohnten zwei alte Leute. Sie nahmen ihn auf und gaben ihm zu essen. Sie erzählten, ihr Sohn Wött sei als Küchenjunge beim Königshof tätig. Er sei aber so furchtsam, dass ihn alle verspotteten und schlügen. Biulf sagte, zum Dank für die Gastfreundschaft werde er aus Wött einen Helden machen. Die Alten lachten darüber.

Am Morgen war das Wetter klar. Biulf sagte den Alten Dank und ging heim. Er befahl Wött mitzukommen. Wött weinte und hatte grosse Angst; denn Leute hatten erzählt, sie hätten eine grosse Wölfin im Wald gesehen. Dennoch musste er mit. Sie waren noch nicht weit; da kam die Wölfin auf sie los. Wött wollte weglaufen; aber Biulf hielt ihn fest. Dann erlegte Biulf das Tier mit einem Speerwurf. Wött musste von dem Blute trinken. Dann gingen beide heim.

Am Tage darauf ging der König auf die Bärenjagd. Er nahm nur wenige Begleiter mit, darunter auch Biulf. Dieser erklärte, Wött solle ihn begleiten. Der König erlaubte es, meinte aber, mit diesem Hasenfuss werde Biulf wenig Ehre einlegen. Als sie ein Stück im Walde waren, kamen einige Männer zurückgelaufen, die der König vorausge-

schiekt hatte, und sagten, ein riesiger Bär käme auf sie zu. Der König fragte, wer sich getraue, den Bären allein zu erlegen. Niemand meldete sich. Da sagte Wött, er getraue sich wohl, es zu tun, wenn der König ihm ein Schwert gäbe. Der König war sehr erstaunt, gab ihm aber sein eigenes Schwert. Wött ging darauf furchtlos vor und tötete den Bären. Der König sagte, das sei vielleicht die grösste Tat Biulfs, dass er aus Wött einen Helden gemacht habe. Das Schwert schenkte er Wött.

Kapitel 5. Der Kampf mit dem Troll.

König Gauti liess eine Halle bauen. Die war hoch und prächtig. Zum Julfest wurde ein grosses Gelage veranstaltet. Es herrschte fröhliches Treiben und lauter Jubel.

In der Julnacht schliefen die Königsmannen in der Halle. Als sie am Morgen erwachten, stand die Tür offen. Ein Mann, der dort gelegen hatte, fehlte. Auf seinem Platz waren Blutspuren.

Am Julabend des nächsten Jahres befahl König Gauti den Männern, wach zu bleiben und die Waffen zur Hand zu haben. Als es aber gegen Mitternacht ging, schliefen alle ein, und es ging wieder wie im Jahre zuvor.

Am Julabend des folgenden Jahres erbot sich Biulf, in der Halle zu bleiben. Der König wollte es zuerst nicht erlauben, gab aber schliesslich nach. Biulf wählte sich zwölf Genossen aus, die bei ihm bleiben sollten. Gegen Mitternacht schliefen alle ausser Biulf ein. Dieser hatte sich auf den vordersten Platz gelegt.

Um Mitternacht schlug es gegen das Tor. Biulf richtete sich auf und stützte sich auf den linken Arm. Das Tor sprang auf. Herein kam ein riesiger Troll. Er trat an Biulfs Lager und griff nach ihm. Biulf packte die ausgestreckte Hand. Der Unhold spürte die Kraft und wollte fliehen. Biulf aber sprang auf und presste die Hand so fest, dass die Finger brachen. Nun erwachten Biulfs Genossen. Sie hieben und stachen auf den Feind ein; aber keine Waffe haftete an ihm. Es gab ein gewaltiges Ringen zwischen Biulf und dem Troll. Die Tische und Bänke wurden losgerissen und zerbrochen. Es endete damit, dass Biulf dem Gegner den rechten Arm ausriss. Der Troll floh laut brüllend in die Nacht hinaus. Den Arm legte Biulf unter den Hallenriegel.

Kapitel 6. Biulf taucht in den Wasserfall.

Am Morgen kam König Gauti auf den Kampfplatz. Er bewunderte den riesigen Arm und dankte Biulf für seine Tat. Der aber meinte, seine Arbeit sei noch nicht zu Ende.

Biulf verfolgte mit seinen Gefährten die Blutspur. Sie führte zu einem Wasserfall, der in eine Kluft stürzte. Biulf liess sich an einem Seil hinab. Sein Schwert Heptisax hatte er bei sich.

Hinter dem Fall fand er eine Höhle, in der ein Feuer brannte. Am Feuer sass ein riesiges Trollweib. Es war die Mutter des verstümmelten Trolls. Als sie Biulf sah, sprang sie auf. Er hieb mit Heptisax nach ihr; aber das Schwert biss nicht. Er warf es zu Boden. Das Weib hatte ihn schon gepackt. Er kam in schwere Bedrängnis. Da sah er ein altes Schwert hinter der Riesin an der Felswand hängen. Es war das Riesenschwert Gullinhjalti. Es gelang ihm, den rechten Arm frei zu bekommen und das Schwert zu fassen. Er hieb dem Trollweib den Hals durch. Sie fiel zu Boden, und das Blut rann in den Fluss. Dann ging er weiter in die Höhle hinein und fand dort den schwer verwundeten Troll auf einem Bärenfell liegen. Er hieb ihm mit Gullinhjalti den Kopf ab. Der Körper sprang weit davon. Biulf nahm das Schwert Gullinhjalti und wandte sich dem Ausgang zu.

Die Mannen oben sahen, wie sich das Wasser blutig färbte. Sie glaubten, Biulf sei tot, und verliessen betrübt die Stätte. Nur Wött blieb am Platze und hielt Wacht bei dem Seil. Da kam Biulf emporgeklettert. Sie begaben sich alsbald zum Hof. Biulf ward mit Jubel begrüsst. Das Schwert gab er dem König. Dieser beschenkte ihn reich und hielt ihn hoch in Ehren.

Kapitel 7. Biulfs Drachenkampf und Tod.

In einer Berghöhle hauste ein Drache. Er hütete einen grossen Goldhort. Auf dem lag aber ein Fluch, dass er jedem Besitzer den Tod bringen sollte.

Eines Tages fand ein Friedloser den Zugang zu der Höhle, als der Drache weggeflogen war. Er nahm eine kostbare goldene Kanne an sich und brachte sie Biulf. Der verschaffte ihm dafür Frieden.

Biulf sagte, er wolle sich aufmachen und mit dem Drachen kämpfen, um den Hort zu gewinnen. Alle rieten ihm ab; es half aber nichts.

Mit zwölf Gefährten, darunter auch Wött, zog Biulf aus zur Drachenhöhle. Als aber der Drache feuerschnaubend aus dem Berge kam, flohen sie alle ausser Wött. Biulf hieb dem Drachen auf den Kopf. Sein Schwert zerbrach aber an dem Schuppenpanzer. Der Drache versetzte ihm einen Biss zwischen Helm und Halsberge. Da stiess Wött sein Schwert dem Drachen mit aller Kraft in den weichen Bauch. Das brachte dem Wurm den Tod. Biulf aber starb kurz darauf an dem Gift in der Wunde.

Biulf ward mit grossen Ehren verbrannt. Alle trauerten um ihn. Seine Asche wurde in einem Hügel nahe dem Meere beigesetzt. Den Hort gab man ihm in den Hügel mit.

Hier endet die Geschichte von Biulf dem Bärensohn.

§ 3.

*Erläuterungen
zur Saga von Biulf dem Bärensohn.*

Allgemeines.

Die Geschichte von Biulf dem Bärensohn ist eine gautische Kämpensaga, die aus der Zeit um 500 stammen mag.

Zwar meinen viele, Sagas habe es nur auf Island gegeben. Das trifft aber nur dann zu, wenn man den Begriff der Saga sehr eng begrenzt, wenn man diese Bezeichnung für die grossen Geschichten vorbehält, wie sie auf Island im 13. Jahrhundert niedergeschrieben wurden. Meisterwerke wie die Njalssaga und die Laxdœlasaga, die neben einer hochausgebildeten Erzählkunst auch eine reichentwickelte Schriftstellertätigkeit voraussetzen, darf man freilich nur auf Island suchen. Aber auch Schöpfungen wie die Gíslasaga und die Hrafnkellsaga hat es vielleicht nur dort gegeben: wir haben keine Anzeichen dafür, dass die Kunst der mündlichen Erzählung bei andern germanischen Stämmen zu einer solchen Vollendung gediehen war, wie sie diese Geschichten zeigen. Vielmehr werden wir uns die gemeingermanischen Sagas kürzer und einfacher vorstellen müssen. Immerhin müssen wir sie uns so wohlgepflegt denken, dass ebenso wie das Märchen auch sie nur ein Stamm begabter und geübter Erzähler bewahrt haben kann.

Will man diese weniger anspruchsvollen Kunstwerke von der isländischen grossen Saga unterscheiden, so kann man sie Kleinsagas nennen.

Eine geschichtliche Saga dieser Art liegt all dem zu Grunde, was uns Paul Warnefrid von den älteren Zeiten der Langobarden berichtet: wie sie aus Skandinavien auszogen und dann mit den Wandalern stritten, wie ihre Wanderungen, von längeren Zwischenzeiten der Sesshaftigkeit unterbrochen, elbaufwärts weiter gingen und wie ihr Weg sie nach vielen Kämpfen schliesslich nach Italien führte. In der Erzählung von Wodan und Frea scheinen hier und da Verse durchzuschimmern: ihr liegt vermutlich ein abgerundeter Abschnitt zu Grunde, der mit einzelnen Versen geschmückt war; denken könnte man auch an ein in die Saga eingefügtes Lied, doch dünkt mich das weniger wahrscheinlich.

Für die ältere Gotengeschichte können wir eine ähnliche Saga annehmen, deren Rückgrat ein Stammbaumgedicht von den Amalern bildete. Das Verhältnis zwischen Lied und Saga wird hier ein ganz ähnliches gewesen sein wie das zwischen dem Ynglingatal und Snorris Ynglingasaga.

Hier handelt es sich um geschichtliche Sagas. Von einer Kämpensaga hören wir im Beowulfepos selbst: es ist die Erzählung von den Fahrten

und Riesenkämpfen Sigemunds und Fitelas und von dem Drachenkampf Sigemunds. Das ist der typische Stoff einer Kämpensaga, von der auch die viel jüngere Wölsungensaga noch manches bewahrt hat.

Der innere Unterschied zwischen Heldensaga und Kämpensaga ist bekannt. Die Heldensaga endet meist tragisch. Sie stellt den Helden gerne einem übermächtigen Schicksal gegenüber. Ehre und Pflicht rufen ihn zur Tat auf und bringen ihn oft in schweren sittlichen Zwiespalt. Indem er der höheren Pflicht gehorcht, folgt er seinem Schicksal. Dieses ist ein inneres Müssen, kein äusseres Verhängnis. Im äusseren Untergang bleibt der Held innerlich Sieger. In seiner Seelenstärke, nicht in blosser Armkraft und Tatenlust liegt sein Heldentum.

Im Gegensatz dazu ist der Held der Kämpensaga ein gewaltiger und tatendurstiger Haudegen, der Kämpfe und Abenteuer um ihrer selbst willen sucht. Von seelischem Pflichtenstreit bleibt er verschont. Seine Kämpfe verlaufen meistens glücklich. Die einzelnen Ereignisse sind oft nur dadurch verbunden, dass es dieselbe Person ist, die sie erlebt. Man kann daher das eine oder andre Abenteuer weglassen oder ein neues einfügen, ohne dass der Zusammenhang gestört würde.

Anerkannt ist, dass die Taten, die das Beowulfepos seinem Helden zuschreibt, zwei verschiedenartige Gruppen bilden: die Trollabenteuer und die Kriegstaten. Die ersten sind sagenhaft oder märchenhaft; die andern gleichen geschichtlichen Ereignissen. Überblickt man die Trollabenteuer, so erkennt man leicht, dass sie den typischen Inhalt einer Vorzeitsaga, aber nicht einer Heldensaga sondern einer Kämpensaga bilden.

Diese Kämpensaga, die Urquelle für den Hauptinhalt des angelsächsischen Epos, habe ich versucht herzustellen. Selbstverständlich ist sie verkürzt: es wäre zwecklos gewesen, etwa selbsterfundene Gespräche in unabhängiger Rede einzufügen. Die Namen sind in altnordischer Form gegeben: wollte man die urnordische herstellen, so würde die Unsicherheit nur vermehrt. Der dem Gautenkönig hier gegebene Name Gauti ist auch sonst überliefert.

Ob uns alle Kämpenabenteuer überliefert sind, die einst an die Gestalt des Helden geknüpft waren, wissen wir nicht. Auch nach dieser Richtung hin ist mit Mängeln und Lücken zu rechnen. Unser Versuch kann daher nur danach streben, uns ein Bild davon zu geben, wie die Urquelle des Epos ungefähr ausgesehen haben mag.

Die Wiederherstellung schöpft ihren Stoff aus verschiedenen Quellen.

Die erste und wichtigste ist das Beowulfepos selbst. Von allen Taten Beowulfs bilden aber nur drei den eigentlichen Gegenstand dieser Dichtung. Andre stellt der Epiker nur mittelbar dar, indem er Personen seines Werkes teils kurz, teils ausführlicher davon berichten lässt.

Die zweite Quellengruppe ist die Überlieferung von Bjarki und Hrolf Kraki. Dass Beowulf (= Bienenwolf, Bär) und Bjarki (= kleiner Bär) aus derselben Sagengestalt erwachsen sind, ist heute allgemein anerkannt. Die Geschichte von Bjarki finden wir in etwas verschiedener Gestalt bei Saxo Grammaticus, in der Saga von Hrolf Kraki und in den Bjarkarimur.

Die dritte Quelle ist die isländische Grettissaga. Sie hat Taten Beowulfs auf ihren Helden, den geschichtlichen Isländer Grettir, übertragen.

Darüber, wie sich diese Quellen zueinander verhalten, nehmen wir folgendes an. In die Geschichte von Grettir ist Stoff aus der Ursaga gelangt, ohne eine dänische Zwischenstufe zu durchlaufen und ohne dass die angelsächsische Überlieferung beteiligt wäre. In den Beowulf ist der Stoff räumlich über Dänemark und sachlich über eine Vorstufe der Bjarki-Überlieferung gekommen. Dass das Epos nach Dänemark zurückgewirkt habe, nehmen wir nicht an. Aus dieser Auffassung folgt, dass Züge, die sich in dem Epos oder in der Überlieferung von Bjarki und gleichzeitig in der Grettissaga finden, sehr wahrscheinlich der Urgestalt angehören. Züge dagegen, die der Bjarki-Überlieferung und dem Epos gemeinsam sind, können aus der Urgestalt oder aus einer dänischen Gestaltung des sechsten oder siebenten Jahrhunderts stammen.

Ein Teil des ungeschichtlichen Stoffes, den das Beowulfepos enthält, entstammt letztlich einem Märchen, das Bärensohnmärchen genannt zu werden pflegt. Von diesem Märchenstoff hat vieles schon die Urfassung, die Saga von Biulf, zu ihrem Aufbau benutzt. Wie wir noch sehen werden, ist aber ein Teil davon im Laufe der Entwicklung abgestossen worden; dafür sind in das Epos wieder andre Märchenzüge eingedrungen.

Die Auffassung, dass die Geschichte von Beowulf mit dem Bärensohnmärchen zusammenhänge, ist vor bald vierzig Jahren von Friedrich Panzer ausführlich entwickelt worden.¹ Panzer kam hierbei zu dem Ergebnis, dass dem ersten Teile der Beowulfsage das Märchen vom Bärensohn zu Grunde liege (Beowulf S. 390). Das scheint mir zuzutreffen. Nur möchte ich, mit andern, im Ausdruck etwas einschränken. Bärensohnmärchen und erster Teil der Beowulfsage decken sich nicht sondern überschneiden sich: ein Teil von einer bestimmten Fassung des Märchens, eine «Motivkette» daraus,² hat, in den Stil der Kämpensaga übertragen und auch sonst umgestaltet, zwei wichtige Abenteuer Beowulfs geliefert. Dass die Beowulfsage in dieser Weise mit dem Märchen zusammenhänge, erkennen heute die meisten an.

Eine andre Auffassung hat C. W. von Sydow in verschiedenen

¹ Friedrich Panzer, *Beowulf*, München 1910.

² Hermann Schneider, *Germanische Heldensage* Bd. 2, Abt. 2, 1934, S. 20.

Arbeiten vertreten.¹ Er weist darauf hin, dass die Züge, die die angelsächsische Grendelüberlieferung mit verschiedenen Fassungen des Märchens gemeinsam hat, typische Motive sind, die in jeder Volksüberlieferung vorkommen können. Das kann zugegeben werden. Doch scheint mir, dass Sydow hier die Möglichkeiten des Zufalls überschätze. Nehmen wir einmal an, in einem Überlieferungskreis gäbe es 100 gängige Motive und wir hätten zwei Geschichten, deren jede 10 davon enthalte. Nun fragen wir, wie gross die Wahrscheinlichkeit sei, dass drei von einander unabhängige Motive in jeder dieser beiden Geschichten vorkommen. Sie ist gleich $7,42 \cdot 10^{-4}$; sind es vier Motive, so beträgt sie noch $5,43 \cdot 10^{-5}$, bei 5 nur noch $3,41 \cdot 10^{-6}$. Die Wahrscheinlichkeit, dass eine grössere Zahl von Zügen die von einander unabhängig sind, zufällig in zwei Geschichten auftrete, ist also gering, und sie vermindert sich sehr stark, wenn die Zahl dieser Züge wächst.²

Kapitel 1. Biulfs Abkunft.

Die Jugendgeschichte folgt im wesentlichen der Hroflssaga Kap. 17. Wenn das Epos den Helden aus einem wohl geschichtlichen Fürstenhaus stammen lässt, so ist das eine später vorgenommene Änderung. Nicht übernommen sind hier aus der Hroflssaga verschiedene Züge, die wahrscheinlich jüngeren Ursprungs sind. Dazu gehört unter anderm, dass Bera Drillinge gebiert, von denen einer vom Gürtel abwärts als Elch gestaltet ist und der zweite Hundefüsse hat, und

¹ C. W. von Sydow hat seine Anschauungen am ausführlichsten entwickelt und begründet in dem kritischen Aufsatz *Beowulf* och *Bjarke*, *Studier i nordisk Filologi* Bd. 14, 1923, S. 1 ff.

² Mit diesen Zahlen will ich keine Exaktheit vortäuschen, die es in der Märchen- und Sagenforschung nicht geben kann. Wie oft beim Würfeln ein Pasch oder eine bestimmte Zahlenfolge gefallen ist, wieviele Menschen in einer Stadt in einem bestimmten Jahr gestorben sind oder wieviele Morde in einem Lande begangen worden sind, läßt sich im allgemeinen zahlenmäßig genau feststellen. Ob aber ein Motiv, das in zwei Märchen vorkommt, tatsächlich als dasselbe anzusehen ist, oder ob zwei Motive von einander unabhängig sind, darüber kann man verschiedener Ansicht sein. Unsere zahlenmäßige Angabe will daher nur eine ungefähre Vorstellung davon geben, wie wahrscheinlich es ist, daß Bärensohnmärchen und Grendelabenteuer zufällig eine Anzahl von Zügen gemeinsam haben. Mir stellt sich diese Wahrscheinlichkeit als gering dar. Ich nehme daher mit der großen Mehrzahl der Forscher an, daß beide Geschichten wirklich zusammenhängen.

Die maßgebende Formel lautet:

$$\frac{\binom{M}{k}}{\binom{N}{k}} = \frac{M(M-1)(M-2) \dots (M-k+1)}{N(N-1)(N-2) \dots (N-k+1)}$$

Hierbei bedeuten: M die Zahl der Motive in jeder der beiden Geschichten (10); N die Gesamtzahl der Motive in dem Überlieferungskreis (100); k die Zahl der den beiden Geschichten gemeinsamen Motive (3, 4 und 5).

ferner, dass der Held mit seinem hundefüssigen Bruder verwechselt wird und eine Zeit lang dessen Platz in Reich und Ehe einnimmt. In diesem Punkt hat das Märchen von den Zwillingenbrüdern eingewirkt.

Unsre Darstellung wird in einer Reihe von Motiven durch das Bärensohnmärchen gestützt. Die märchenhaften Züge der Jugendgeschichte sind aber später grösstenteils abgestossen worden, als man dem Helden eine andre Abstammung gab.

Dass der Held ein Sohnessohn oder Tochtersohn, also ein Enkel des Königs ist, berichten ebenso die Hrolfssaga wie das Epos. Dass er in der Jugend träge und missachtet ist, die sogenannte Aschenliegerformel, ist ein im Märchen beliebter Zug, der aber auch in der Helden Sage vorkommt. Von unserer Sage ist er bis in das Epos mitgeführt worden, obgleich er wenig zu der Vorstellung passt, die das Epos sonst von der Jugend seines Helden hat (V. 2183 ff., dagegen V. 2426 ff.).

Kapitel 2. Das Wettschwimmen mit Breki.

Über das Wettschwimmen berichtet der Beowulf V. 566 ff. verhältnismässig ausführlich. Dort sind aber die Leistungen der Schwimmer masslos gesteigert. Diese Übertreibungen, die erst auf der letzten Stufe in die Beowulf Sage eingedrungen sind, sind hier beseitigt.

Das gemeinsame Schwimmen ist ein Zug, der aus der Urfassung unserer Geschichte stammen wird, da er sich auch in der Grettissaga findet (Kap. 58). Hier vollbringt Grettir zusammen mit dem ebenfalls geschichtlichen Björn (=Bär!) Hitdoelakappi gleichfalls eine ausserordentliche Schwimmleistung. Überhaupt spielt das Schwimmen bei Grettirs Taten eine ähnlich hervortretende Rolle wie bei denen Beowulfs.

Dass Bera über den Vater ihres Sohnes berichtet und den Ring vorweist, erzählt die Hrolfssaga Kap. 2. Ebenso, dass die Königin getötet wird. Dass Beowulf siebenjährig an den Hof seines königlichen Grossvaters kommt und dass dieser ihn nicht minder liebt als seine eigenen Söhne, berichtet das Epos V. 2426 ff.

Kapitel 3. Kampf mit Riesen.

Hierüber berichtet das Epos sehr knapp und undeutlich (V. 419 ff.). Was die Ursaga näheres erzählt hat, bleibt ungewiss. Nahe liegt es zu vermuten, dass es sich ursprünglich nur um einen Riesen gehandelt habe. Doch wollte ich nicht ins blaue hinein weiter fabeln.

Kapitel 4. Biulf macht aus Wött einen Helden.

Mit diesem Kapitel betreten wir sehr unsicheren Boden. Der Beowulf enthält nichts von dieser Geschichte, die ja auch nicht zu

seinem eigentlichen Gegenstande gehört. Auch die Grettissaga schweigt davon: sie hat ja nur die beiden Trollkampfabenteuer und einiges von den Schwimmkünsten auf ihren Helden übertragen. Wir sind also auf die dänische Bjarkiüberlieferung angewiesen, wie wir sie in der Hrolfssaga und in den Bjarkarimur finden. Beide Darstellungen unterscheiden sich, doch nicht allzusehr. In beiden heisst der Mitspieler nicht Wött (Vottr) sondern Hött (Hottr). Doch wird in der Hrolfssaga an anderer Stelle auch Wött der Kraftgewaltige (Vottr inn mikilafladi) unter den Kämpfern des Königs erwähnt (Kap. 32).¹ Saxo bringt nur einen einzelnen Zug aus dieser Geschichte: wie Bjarki den Bären tötet und Hött dessen Blut trinken lässt (Buch 2 S. 56).

Eine Erinnerung an Wött hat der Beowulf aber bewahrt. Von den Kriegern, die Beowulf auf seiner Fahrt zum Dänenhof begleiten, wird nur einer mit Namen genannt (V. 2076); und der heisst Hondscioh (Handschuh). Dies ist aber die Übersetzung von Vottr. In dem Epos ist ihm freilich nur die Aufgabe geblieben, von Grendel aufgefressen zu werden, was jedoch als eine späte Änderung anzusehen ist. Auf einer früheren Stufe wird mehr von ihm erzählt worden sein: sonst wäre sein Name schwerlich erhalten geblieben. Das erlaubt uns anzunehmen, dass schon die Saga von Biulf Wött als Genossen des Helden genannt habe.

In der Form, wie uns diese Geschichte in den späten dänischen Quellen erhalten ist — Saxo um 1200, Bjarkarimur und Hrolfssaga um 1400 —, ist natürlich vieles umgestaltet. Dass das Abenteuer an den Dänenhof verlegt wurde, brachte manche Änderungen mit sich. Ausserdem wurde eine Motivkette aus dem Zweibrüdermärchen hineingearbeitet. Dass der Kern der Geschichte darin liegt, dass der bis dahin missachtete und verspottete jugendliche Wött zum tapferen Krieger umgewandelt und in die königliche Gefolgschaft aufgenommen wird, scheint mir aber sicher.²

In den Bjarkarimur werden zwei Tiere getötet: ein Wolf und ein Bär. Die Hrolfssaga hat nur den Bären, den aber Bjarki erlegt; Wött (dort Hött) muss dessen Blut trinken. Dann wird eine Komödie aufgeführt: Bjarki stellt den Bären auf, als ob er noch lebte, und Hött tötet ihn scheinbar noch einmal. Dieser Zug, der auch sonst in Sagas vorkommt, ist vermutlich später eingefügt: er macht die ganze Geschichte ungereimt: der König durchschaut den Schwindel, den Bjarki dann auch zugibt; trotzdem nimmt er Hött (Wött) in seine Gefolgschaft auf, überlässt ihm das Schwert Gullinhjalti und verleiht

¹ S. hierzu Walter A. Berendsohn, Zur Vorgeschichte des »Beowulf«, Kopenhagen 1933, S. 212 ff.

² Näheres hierüber bei C. W. von Sydow, Beowulf och Bjarke, Stud. i nord. Fil. Bd. 14, 1923, S. 1 ff. Anders faßt die Entwicklung dieser Geschichte James Ralston Caldwell auf, der grade die aus dem Zweibrüdermärchen stammenden Bestandteile als den ursprünglichen Kern ansieht, The Origin of the Story of Bøthvar Bjarki, Ark. f. nord. Fil. Bd. 55, 1941, S. 223 ff.

ihm den Namen Hjalti statt Hött. Dass Bjarki, selbst ein Bärenabkömmling, den Bären tötet, scheint mir nicht recht passend. Aus diesen Gründen habe ich die Darstellung der Rimur vorgezogen.

Kapitel 5. Der Kampf mit dem Troll.

Der Kampf mit dem die Halle heimsuchenden Unhold ist zum grösseren Teile entsprechend dem Epos V. 710 ff. dargestellt. Nicht ganz wenige Züge, die das Epos enthält, haben aber ihre Gestalt erst bei den Angelsachsen erhalten. Was an deren Stelle gestanden haben kann, habe ich teils nach anderen Vorbildern, teils nach Vermutung eingesetzt.

Dass die Halle ursprünglich nicht allnächtlich sondern nur in der Julnacht heimgesucht wird, folgt aus der übereinstimmenden Darstellung der Grettissaga (Kap. 64) und der Hrolfssaga (Kap. 23). Es ist auch ein in Märchen und Volkssage häufiger Zug.

Im Beowulf ist es der Riese, der die Halle heimsucht; die Riesin wird später in der Wohnung der Unholde angetroffen und getötet. In der Grettissaga sind beide Rollen umgekehrt verteilt. Der Beowulf hat hier das ursprüngliche; die Grettissaga hat geändert. Der Grund ist leicht einzusehen: indem sie Grettir auch mit dem riesenhaften Wiedergänger Glam kämpfen liess, hat sie die Formel vom Ringkampf mit dem Riesen verdoppelt; um die beiden Geschichten nicht allzu ähnlich werden zu lassen, hat sie dabei die Rollen von Mann und Weib vertauscht.

Dass der Troll die Männer in einen zauberischen Schlaf versenkt, ist zwar im Epos nicht gesagt; es wird aber der Darstellung auf einer früheren Stufe zu Grunde liegen. Denn das Epos ist dadurch, dass es diesen Zug aufgegeben hat, unklar und widerspruchsvoll geworden. Am Abend vor dem Grendelkampf hofft keiner von Beowulfs Kriegern, die Heimat wiederzusehen (V. 691 ff.). Trotzdem aber schlafen alle ausser Beowulf friedlich ein; sie erwachen auch nicht, als Grendel mit seiner Faust die Tür aufbricht, die mit geschmiedeten Eisenriegeln fest verschlossen ist, was doch ohne einen gewaltigen Lärm nicht abgegangen sein kann. Setzt man aber den Zauberschlaf ein, so kommt alles in Ordnung. Dass Beowulf gegen den Schlafzauber gefeit ist, erklärt sich aus seiner halbtierischen Abstammung. Auch diese ist im Epos verschwunden. Auch die Tür wird Grendel ursprünglich durch Zauberkraft, nicht durch körperliche Gewalt geöffnet haben.

Wenn Grendel im Epos bei seinem ersten Besuch 15 Männer sofort auffrisst und 15 weitere in einem Sack oder Fausthandschuh davonschleppt, so ist dies erst bei den Angelsachsen eingefügt. Eine Person als jedesmaliges Opfer entspricht der Grettissaga; es ist auch das in den Märchen und Volkssagen übliche.

Nach dem Epos hat sich Beowulf nicht selbst auf den vordersten Platz in der Halle gelegt sondern diesen seinem Freund Hondscioh

überlassen, der dann auch zuerst von Grendel angegriffen und mit Haut und Haaren aufgefressen wird. Beowulf aber liegt wach daneben und sieht ruhig zu, wie sein Freund gefressen wird, ohne dass er den geringsten Versuch macht, ihm zu helfen. In der Grettissaga legt sich Grettir selbst nach vorn. Das wird das ursprüngliche sein.

Man kann fragen, ob der Held nach der Urfassung dem Unhold den Arm ausgerissen oder mit dem Schwert abgeschlagen habe. Das erste tut er im Epos, das zweite in der Grettissaga und in einigen Fassungen des Bärensohnmärchens. Wenn der Troll gegen Waffen gefeit ist, wie wir es für die Urfassung angenommen haben, müsste der Held schon von vorneherein ein Zauberschwert haben, um ihn verwunden zu können. Hierauf könnte die Hrolfssaga deuten, wo der in einen Bären verwandelte Königssohn jedem seiner künftigen drei Söhne eine wunderbare Waffe hinterlässt, und grade Bjarki ein Schwert, das freilich in der weiteren Geschichte keine besondere Bedeutung hat. Dann würde aber in unserer Fassung das Motiv des Zauberschwertes verdoppelt, oder es müsste noch anderes umgestaltet werden. Deshalb scheint es mir besser, das Ausreißen beizubehalten.

Wenn das Bärensohnmärchen das Ausreißen eines Armes auch nicht zu kennen scheint, so wird doch dem unheimlichen Besucher in verschiedenen germanischen Fassungen des Märchens der Bart ausgerissen, oder er reisst ihn sich selber aus, um frei zu kommen. Rumpelstilzchen reisst sich selber in zwei Stücke, als ihm sein Name genannt wird. Nach Saxo Grammaticus reisst Thor dem Riesen Starkad Aludreng sechs von seinen acht Armen aus: der Zug, dass einem Fremdwesen Glieder ausgerissen werden, ist also auch den germanischen Sagen und Märchen nicht fremd.

Kapitel 6. Biulf taucht in den Wasserfall.

In dem Epos kommt der König am nächsten Morgen, den Kampfplatz anzusehen (V. 920 ff.). Auch nach der Hrolfssaga geht der König am Morgen mit seinen Gefolgsleuten hinaus und sieht das Untier. Doch ist die Sachlage etwas anders: er glaubt, das Tier lebe noch, und er will es bekämpfen (Kap. 23). Dies wird allerdings wohl eine jüngere Änderung sein. Dass der Held sich am nächsten Morgen aufmacht, den Unhold zu verfolgen, erzählen aber viele Fassungen des Märchens (Panzer, Beowulf S. 105). Dies dürfen wir also der Urfassung der Saga zuschreiben.

Die Wohnung des Trolls und seiner Mutter ist im Epos eine Halle, die tief am Grunde eines Meeresarmes liegt, der weit in das Land hineinreicht (V. 1408 ff.); gelegentlich aber heisst es, dass sie im Moor liege (V. 851, 1295). Nach der Grettissaga ist es eine Höhle hinter einem Wasserfall. Dieser Wasserfall findet sich aber auch im Beowulf (V. 1359 ff.); er ist als blindes Motiv mitgeschleppt worden. Dass der Held in die Meerestiefe hinabtaucht, um den Unhold zu finden, ist

dem Märchen fremd; nur ein Brunnen kommt in einigen Fassungen vor. Daher wird der Wasserfall mit der Höhle dahinter der Urfassung angehören und seinen Sinn verloren haben, als Grendels Wohnung auf den Meeresgrund verlegt wurde.

Dass die blutige Spur des verwundeten Unholds verfolgt wird, ist im Märchen ein wichtiges Glied: hierdurch wird die Behausung gefunden, und der Held folgt alsbald dorthin. Im Epos hat dieser Zug seine Bedeutung eingebüsst. Dort ist Grendels Wohnung bekannt, und die Männer reiten nur hin und zurück, ohne dass etwas weiteres geschieht. Dem angelsächsischen Dichter dient es nur als Gelegenheit, anderes anzubringen: die Geschichten von Sigemund und Heremod (V. 867 ff.).

Nach dem Beowulf ist das in der Tiefe angetroffene Weib die Mutter des Trolls. Ebenso ist es in verschiedenen Fassungen des Märchens, darunter in einer skandinavischen und mehreren irischen (Panzer, Beowulf S. 130, 137, 138). In der Grettissaga ist dies verloren gegangen: das Verhältnis zwischen dem Riesen und der Riesin bleibt dort ungeklärt.

Die Schwertbezeichnung Heptisax kommt in der Grettissaga in der Prosa und in einer Strophe vor. Hier ist aber einiges verdorben. Erstens ist es der Riese, der diese Waffe führt. Zweitens hat der Verfasser der Saga, aber auch schon der von ihm vermutlich verschiedene Dichter der Strophen das Wort Heptisax (»Heftschwert«, Schwert mit einer Kette oder Fessel) nicht mehr verstanden: beide fassen die Waffe als eine Hellebarde, einen Hauspiess, mit hölzernem Schaft auf.¹ Das Wort, das im altnordischen Schrifttum nur hier vorkommt, wird also eine altüberlieferte Bezeichnung sein.

Im Beowulf wird das Schwert haeftmece genannt (V. 1457). Hier ist es aber Beowulf, der die Waffe führt; und er wirft sie zu Boden, als sie versagt (V. 1522 ff.). Dies ist das ursprüngliche.

Das Feuer in der Behausung des Unholds findet sich im Beowulf

¹ Die beiden Gesätze, die Grettir nach der Saga mit Runen in ein Stäbchen ritzt, lauten (Grettissaga Str. 59, 60; Finnur Jónsson, Skjaldedidgning II A S. 442, 443):

Schritt zur schwarzen Grotte.	Es verschlang Hildstabangers
Freund mit feuchtem Munde	der Felstrümmerwölzer.
Hart die Brust umbrauste	Brandung der Thornlandes;
auf die Schultern schwer prallte	schlimme Wut des Strudels.

Grimm entgegen kam mir	grauser Felsenhauser.
Fürwahr: lange während	ward der Kampf mit dem Harten.
Heftig hieb vom Schafte	Heptisax dann stracks ich;
es schnitt die Schlachtnatter	schimmernd die Brust des Grimmen.

Hild: Walkürenname, ihr Stab: Schwert, sein Anger: Schlachtfeld, dessen Freund: Krieger, Grettir. Felstrümmerwölzer: Wasserfall. Thorn: Riesenname: dessen Land: die Felsenschlucht, ihre Brandung: der Wasserfall. Felsenhauser, Riese. Schlachtnatter: Schwert.

V. 1516, 1517 und in der Grettissaga Kap. 66. Auch verschiedene Fassungen des Bärensohnmärchens erzählen, dass in der Tiefe ein Licht gebrannt habe (Panzer, Beowulf S. 121). Diese Übereinstimmung kann aber zufällig sein, da dieser Zug nahe liegt.

Das Schwert Gullinhjalti gehört nach der Hrolfssaga dem König Hrolf Kraki und wird von ihm dem zum Helden gewordenen Hött (Hjalti) geschenkt. Aber auch die Grettissaga erwähnt ein Schwert, das in der Riesenhöhle an der Wand hängt; doch bleibt es dort ein blindes Motiv. Früher aber wird es etwas bedeutet haben. Im Beowulf führt das Schwert, das der Held in der Riesenbehausung findet und das ihn errettet, denselben Namen: Gyllenhilt (V. 1677). Schwert und Name stammen also aus der Urfassung.

Ob der Troll ursprünglich schon tot oder nur schwer krank war, als der Held ihn fand, kann zweifelhaft sein. Da sich aber der Held grade darum hinabgebibt, um ihn zu töten, wird es wohl richtig sein, dass er ihn noch lebend trifft. Das entspricht auch den meisten Fassungen des Märchens (Panzer, Beowulf S. 131 ff.).

Im Beowulf (V. 1606) schmilzt die Schwertklinge in dem scharfen Blut des Riesen, merkwürdiger Weise aber nicht schon in dem der Riesen. Nur die Hilze bleibt übrig. Diese nimmt Beowulf ausser dem Riesenhaupt als einziges Beutestück mit, um sie dem König zu schenken, obgleich dieser mit der blossen Hilze doch nicht viel anfangen konnte. Hier wird der Ependichter geändert haben. Zu dem Zug, dass die Klinge schmilzt, hat ihn wahrscheinlich Virgil angeregt (Berendsohn S. 70). Das Zauberschwert hätte aber hiergegen gefeit sein müssen. Nach der ursprünglichen Fassung wird Biulf das Schwert als Siegesbeute mitgenommen und dem König gegeben haben.

Man kann fragen, ob der Zug, dass die wartenden Gefährten ihren Platz treulos oder leichtfertig verlassen, in der Urfassung schon mit diesem Trollkampf verknüpft gewesen sei. Im Bärensohnmärchen bildet er ja ein wichtiges Glied, aber nur für den dritten Teil des Märchens, der von der Befreiung der Prinzessinnen handelt; diesen hat jedoch die Beowulfsage nicht aufgenommen. Derselbe Zug findet sich aber auch beim Drachenkampf Beowulfs; und da ist er wichtig. Wenn ihn anfänglich auch das Trollabenteuer enthielt, so könnte er beseitigt worden sein, als die Saga geschaffen wurde, weil man die Verdoppelung vermeiden wollte. Wir finden ihn aber auch in der Grettissaga: Grettirs Begleiter verlässt seinen Platz am Seil, weil er Grettir tot glaubt. Daher habe ich ihn auch in die Urfassung der Saga aufgenommen.

Kapitel 7. Biulfs Drachenkampf und Tod.

Auch bei diesem Abenteuer sind wir ungünstig gestellt: vergleichen können wir ebensowenig wie bei dem vorigen; denn es ist nur im Beowulf überliefert. Doch hat es in der Hrolfssaga wenigstens eine schwache Spur hinterlassen, die beweist, dass der Drachenkampf

einstmals der dänischen Stufe unserer Saga angehört hat. Wir können daher wagen, ihn der Urgestalt zuzuschreiben, zumal da sonst der Saga jeder Abschluss fehlen würde. Dass bei ihr nicht der Überfall auf die Königshalle und der mit dem König gemeinsame Tod den Abschluss gebildet haben kann, ist klar; dies hat erst eine dänische Fassung hereingebracht, die jünger als der Beowulf ist.

Ob die von dem Epos berichtete Vorgeschichte des Kampfes alt und echt sei, bleibt zweifelhaft. Sie steht unter den vielen von Sage und Märchen überlieferten Drachenkämpfen wohl einzig da. Da wir aber keine Anhaltspunkte haben, um eine andre Vorgeschichte einzusetzen, habe ich sie wenigstens im Kern stehen lassen.

Das Epos gibt für den Kampf zwei verschiedene Beweggründe an: einmal wünscht der zum König gemachte Held, sein vom Drachen verheertes Land zu schützen (V. 2333 ff.); an andern Stellen aber heisst es, dass er den von dem Drachen gehüteten Hort gewinnen wollte (V. 2536, 2747 ff., 2794 ff., 2842 f., 3079 ff.). Dies ist das ursprüngliche. Die letztgenannte Stelle sagt, dass seine Berater ihm abgeraten hätten, den Kampf zu unternehmen.

Dem Helden beim Drachenkampf zur Seite zu stehen, wird in der Ursaga Wötts Aufgabe gewesen sein. Im Epos hat ihn Wiglaf, wohl eine geschichtliche Gestalt, von seiner Stelle verdrängt (V. 2602 ff.). So verlor Wött, der beibehalten wurde, seine tätige Aufgabe und musste sich als Ersatz mit der leidenden begnügen, sich auffressen zu lassen.

Das der tödlich verwundete Beowulf dem von seinem Begleiter schwer getroffenen Drachen den Garaus macht, indem er ihn mit seinem Sax zerschneidet, ist vermutlich von dem angelsächsischen Epiker eingefügt, der den König wenigstens der Form nach siegen lassen wollte. Ursprünglich wird der Begleiter den Wurm getötet und so seinen Herrn gerächt haben.

Bald nachdem sie entstanden war, wird die Saga zu den Dänen gewandert sein. Dort ist verschiedenes umgestaltet worden: zwei Hauptabenteuer Biulfs, der Trollkampf und der damit zusammenhängende Kampf mit der Trollmutter, wurden an den Dänenhof der geschichtlichen Zeit unter König Hrodgar verlegt. Hier bot sich die von diesem König erbaute berühmte Halle Heorot als eindrucksvoller Schauplatz dar.

Damit tat nun aber auch Biulf selbst den ersten Schritt aus der zeitentrückten Märchenwelt in das Land der geschichtlichen Wirklichkeit. Ihm sollten später noch weitere folgen.

Getan wird man diesen Schritt erst haben, als Hrodgar schon geraume Zeit tot war: erst dann konnte eine solche sagenhafte Begebenheit mit ihm verbunden werden. Seit seinem Tode musste also mindestens ein Menschenalter, wahrscheinlich aber eine längere Zeit, verflossen sein. Die Saga wird daher ihre neue Form vermutlich erst im letzten Drittel des sechsten Jahrhunderts erhalten haben.

Wir wollen sie die Saga von Biulf dem Gautenhelden nennen.

§ 4.

*Die dänische Saga von Biulf dem Gautenhelden.*Kapitel 1—4. Wie in der Saga von Biulf dem Bärensohn.¹

Kapitel 5. Heorot wird erbaut.

Über Dänemark herrschte damals Hrodgar, der Sohn Halfdans des Hohen. Er hatte seinen Sitz in Hleidra auf Seeland.

König Hrodgar befahl, eine grosse Halle zu bauen. Sie sollte grösser und schöner werden als alle Königshallen, die es damals in den Nordlanden gab. Als sie vollendet war, nannte er sie Heorot. Sie lag auf einem Hügel und war hoch und breitgieblig und mit vielem Golde geschmückt. Die Männer sagten, es sei sehr ruhmvoll, eine solche Halle gebaut zu haben.

Der König bewirtete und beschenkte in Heorot sein Gefolgsleute. Es gab dort allabendlich Gesang und Jubel und viel fröhliches Treiben.

Kapitel 6. Heorot wird von einem Troll heimgesucht.

Als die Krieger einmal am Morgen nach dem Julfest in Heorot erwachten, stand das Hallentor offen. Der Mann fehlte, der der Tür zunächst gelegen hatte. Sein Platz war von Blut gerötet. Niemand wusste zu sagen, wo er geblieben war.

Am Julabend des nächsten Jahres befahl der König, dass die Mannen die Nacht wach bleiben und die Waffen zur Hand haben sollten. Als es gegen Mitternacht ging, schliefen aber alle ein. Als sie Morgens erwachten, fehlte wieder einer von ihnen. Der König war voll Unmuts. Auch diesmal konnte ihm niemand sagen, wer die Tat begangen hatte. Auch das nächste Jahr verstrich, ohne dass sich etwas besonderes ereignete.

Am Jultag des dritten Jahres liess König Hrodgar das Hallentor mit starken Eisenbändern verschliessen. Am Morgen aber stand es offen, und wieder fehlte ein Mann.

Die Ratgeber des Königs sagten, es müsse ein übermässig starker, mit Zauberkraft begabter Troll sein, der die Halle heimsuche. Sie rieten, die Halle zur Julzeit nicht zu benutzen und die Mannen an einem andern Orte schlafen zu lassen. So geschah es, und es ereignete sich nichts.

Das geschah einmal, dass ein Krieger, der sich stärker und tapferer dünkte als andre Männer, sich vermass, in der Julnacht in Heorot zu wachen. Am nächsten Morgen aber war er verschwunden, und man

¹ Wenn hier und später einzelne Kapitel einfach in die neue Sagaform übernommen werden, so bedeutet das nicht, daß sie ganz unverändert durch Raum und Zeit gewandert seien. Es liegt vielmehr nur so, daß der überlieferte Stoff es uns nicht erlaubt, bestimmte Änderungen zu erschließen.

fand nur die Blutspuren von ihm. Da wagte niemand mehr, in der Julnacht in der Halle zu weilen.

Die Kunde von diesen Dingen verbreitete sich weit in den Nordlanden.

Kapitel 7. Biulf kommt zu Hrodgar.

Biulf hörte, wie es um Heorot stand. Er sagte, er wolle nach Hleidra fahren und mit dem Troll kämpfen. Alle Männer sprachen dagegen und meinten, die Dänen sollten selbst für ihre Sachen sorgen. Biulf aber liess sich nicht abhalten. Er wählte die Männer aus, die er für die besten hielt und schiffte sich selbzwölfter nach Seeland ein. Von ihrer Seefahrt ist nichts weiter zu berichten.

Am Morgen des Jultages kamen sie nach Hleidra. Man führte sie vor König Hrodgar. Der König begrüsste Biulf freundlich und fragte ihn nach seinem Begehren. Biulf erwiderte: »Ich habe von den Schwierigkeiten gehört, in die du, König Hrodgar, geraten bist. Ich habe schon manche ruhmreiche Tat vollbracht. Nun wünsche ich, mit dem Unhold zu kämpfen.«

Askhari hiess der Sprecher des Königs. Er sass dem König zu Füssen. Der liebte ihn sehr. Er hörte es ungern, dass ein Fremder sich besser dünkte als er selbst und alle Dänen. Er sagte: »Du, Biulf, solltest weniger grosse Worte machen. Nicht glaube ich, dass du bei deinem Vorhaben Glück haben wirst, das schon bessere Männer vergeblich versucht haben. Das ist bekannt, dass du bei deinem Wettschwimmen mit Breki übel abgeschnitten hast.« Biulf erwiderte: »Unwahres sprichst du, Askhari. Das weiss man wohl, dass ich Breki besiegt habe. Weniger gut aber scheint es mir mit der Gefolgschaft König Hrodgars zu stehen, als du es wahr haben willst. Denn keiner von den Dänen hat es bisher vermocht, den Troll zu bestehen. Wenn du aber wirklich ein Held wärest, hättest du den Feind längst erledigt. Der weiss aber, dass er von Männern wie dir nichts zu fürchten hat.«

Askhari forderte Biulf zum Zweikampf heraus. Beide gingen aus der Halle. Sie fochten nicht lange draussen. Dann kam Biulf herein und tat kund, dass er Askhari erschlagen habe.

Die Männer tobten und drohten, Biulf zu töten. Der König aber gebot Ruhe. Er war sehr zornig auf Biulf und beklagte Askharis Tod. Dann fragte er Biulf, wie er diese Tat büssen wolle. Biulf erwiderte, das solle seine Busse sein, dass er selbst König Hrodgars Mann würde und die Halle von dem nächtlichen Gast befreite.

Kapitel 8. Biulf kämpft mit dem Troll.

Als es dunkel geworden war, begab sich Biulf mit seinen Begleitern in die Halle. Sie legten sich nieder. Biulf lag der Tür zunächst.

Gegen Mitternacht schliefen alle ausser Biulf ein. Um Mitternacht schlug es gegen das Hallentor. Biulf richtete sich auf und stützte

sich auf den linken Arm. Das Tor sprang auf, und herein kam ein riesiger Troll. Er trat an Biulfs Lager und griff nach ihm. Biulf packte die ausgestreckte Hand. Der Unhold spürte die Kraft und wollte fliehen. Biulf sprang auf und presste die Hand so fest, dass die Finger brachen. Nun erwachten Biulfs Gefährten. Sie hieben und stachen auf den Feind ein; aber keine Waffe haftete an ihm. Es gab ein gewaltiges Ringen zwischen Biulf und dem Troll. Die Tische und Bänke wurden losgerissen und zerbrochen. Der Troll zerrte mit aller Gewalt und strebte hinaus. Biulf liess aber nicht locker. Es endete damit, dass Biulf dem Gegner den rechten Arm ausriss. Der Troll floh laut brüllend in die Nacht hinaus.

Den Arm legte Biulf unter den Hallengiebel.

Kapitel 9. Biulf taucht in den Wasserfall.

Am nächsten Morgen kam König Hrodgar auf den Kampfplatz. Er bewunderte den riesigen Arm und dankte Biulf für seine Tat. Der aber meinte, seine Busse sei noch nicht voll gezahlt.

Biulf verfolgte mit seinen Gefährten die Blutspur. Sie führte zu einem Wasserfall, der in eine Kluft stürzte. Biulf liess sich an einem Seil hinab. Sein Schwert Heptisax hatte er bei sich.

Hinter dem Fall fand er eine Höhle, in der ein Feuer brannte. Am Feuer sass ein riesiges Trollweib. Es war die Mutter des verstümmelten Trolls. Als sie Biulf sah, sprang sie auf. Er hieb mit Heptisax nach ihr; aber das Schwert biss nicht. Er warf das Schwert zu Boden. Das Weib hatte ihn schon gepackt. Er kam in schwere Bedrängnis. Da sah er ein altes Schwert hinter der Riesin an der Felswand hängen. Es war das Riesenschwert Gullinhjalti. Es gelang ihm, seinen rechten Arm frei zu bekommen und das Schwert zu fassen. Er hieb damit dem Trollweib den Hals durch. Die fiel zu Boden, und das Blut rann in den Fluss. Dann ging er weiter in die Höhle hinein und fand dort den schwer verwundeten Troll auf einem Bärenfell liegen. Er hieb ihm mit Gullinhjalti den Kopf ab. Der Körper sprang weit davon. Biulf nahm das Schwert und wandte sich dem Ausgang zu.

Die Mannen oben sahen, wie sich das Wasser blutig färbte. Sie glaubten, Biulf sei tot und kehrten betrübt nach Hleidra zurück. Einzig Wött blieb am Platze und hielt Wacht bei dem Seil. Da kam Biulf emporgeklettert. Sie begaben sich alsbald zum Hofe. Biulf ward mit Jubel begrüsst. Das Schwert Gullinhjalti gab er dem König.

König Hrodgar liess Heorot herrichten und am Abend ein festliches Gelage veranstalten. Auf dem Fest beschenkte er Biulf mit Helm, Schild und Schwert und machte ihn zu seinem Waffensohn. Er schenkte ihm ausserdem Rosse und kostbare Kleinode. Auch Biulfs Begleiter erhielten reiche Gaben. Hrodgar zahlte auch Wergeld an Askharis Sippe.

Am nächsten Morgen fuhr Biulf mit seinen Begleitern nach Gautland zurück. König Gauti empfing ihn hocheufreut. Die Rosse und Kleinode schenkte er dem König. Der verlieh ihm dafür grossen Landbesitz.

Kapitel 10. Biulfs Drachenkampf und Tod
wie Kapitel 7 der Saga von Biulf dem Bärensohn.

Der letzte Satz lautet:

Hier endet die Geschichte von Biulf dem Gautenhelden.

§ 5.

Erläuterungen zur Saga von Biulf dem Gautenhelden.

Kapitel 5. Heorot wird erbaut.

Als einzige geschichtliche Gestalt ist hier der Dänenkönig Hrodgar eingefügt. Biulf ist dagegen noch nicht mit den Wägmüdingen und mit dem Königshause der Hredelinge verwandtschaftlich verbunden. Diese Entwicklungsstufe lässt sich aus Saxo Grammaticus und aus der Hroffssaga erschliessen.

Aber auch andre Überlegungen sprechen dagegen, dass schon auf dieser Stufe mehr geschichtlicher Stoff in die Saga aufgenommen und insbesondere Biulf zum Sohne Eggtheows (Eggpérs) gemacht und mit den Hredelingen verknüpft worden sei. Eggtheow scheint eine geschichtliche Gestalt zu sein, die in naher Beziehung zu dem Dänenkönig Hrodgar stand (s. die folgende Saga von den Hredelingen Kap. 1). Ihm entgegen der Wirklichkeit einen Kämpen als Sohn zu geben, der auch bei seiner neuen Abstammung noch recht märchenhaft aussah, war leichter möglich, nachdem der räumliche und zeitliche Abstand grösser geworden war. Hierzu kommt, dass die Namen Eggpér (Eggtheow) und Biulf (Beowulf) nicht miteinander staben. Das war aber bis weit ins sechste Jahrhundert hinein im Norden fester Brauch. Daher wird man Beowulf erst später, bei den Angelsachsen, zu einem Sohne Eggtheows gemacht haben.

Der Hallenbau wird Beowulf V. 67 ff. berichtet.

Kapitel 6. Heorot wird von einem Troll heimgesucht.

Fragen kann man, ob der allnächtliche Besuch des Trolls nicht schon auf der dänischen Stufe eingeführt worden sei. Die grössere Wahrscheinlichkeit spricht aber dagegen. In der Hroffssaga (Kap. 23) und in der Grettissaga (Kap. 64) erscheint der Unhold nur einmal jährlich in der Julnacht. Es ist nicht anzunehmen, dass dies auf der dänischen Stufe beseitigt, aber in beiden Geschichten, die doch von

einander unabhängig sind, nachträglich wieder eingeführt worden sei. Trollbesuch in der Julnacht ist zudem ein grade in Skandinavien beliebter Zug: erinnert sei nur daran, dass bei Halfdan dem Schwarzen am Julabend die Speisen von einem unsichtbaren Gast weggeholt werden (Heimskringla, Saga Halfdanar svartta Kap. 8), und weiter an die märchenhafte Sage Kjaetten på Dovre (Asbjørnsen und Moe, Norske Folkeeventyr). Folgt man dieser Sagenform, so wird man schon in Kauf nehmen müssen, dass Biulf zur Winterszeit von der westgautischen Küste nach Seeland hinüberfährt.

Die Einzelheiten des Trollbesuchs sind aus dem Beowulf entnommen: dass das Tor mit Eisenbändern verschlossen wird, V. 722; dass der König mit seinen Vertrauten berät, V. 171 ff; dass die Mannen an einem andern Orte schlafen müssen, V. 138 ff.; dass sich gelegentlich ein Krieger zu seinem Schaden vermisst, den Unhold zu bestehen, V. 480 ff.

Nach V. 146 f. des Beowulfs bleibt die Halle gänzlich unbenutzt (abweichend von andern Stellen des Epos). Dies hängt aber damit zusammen, dass der Troll sie allnächtlich heimsucht. Kam er nur in der Julnacht, so veranlasste nichts, sie die ganze sonstige Zeit leer stehen zu lassen. Hrolfssaga und Grettissaga gehen auch hier Hand in Hand.

Kapitel 7. Biulf kommt zu Hrodgar.

Dass Biulf am Dänenhof äusserst selbstbewusst auftritt und sogleich mit einem Mann des Königs in Streit gerät, stimmt zum Beowulf (V. 418, 499 ff., 530 ff., 595 ff.) und zur Hrolfssaga (Kap. 23). Dieser Zug wird also der dänischen Fassung angehören.

Im Beowulf heisst der Gegner des Helden Unferd. Dieser westgermanisch geprägte Name wird erst bei den Angelsachsen aufgenommen worden sein. Den Namen, den er in der dänischen Fassung trug, können wir vermuten. Der Beowulf erzählt, dass ein dem König nahe stehender Berater Namens Aeskhere in der Halle von Grendels Mutter getötet wird. Da die Trollmutter in der dänischen Fassung gar nicht in die Halle kommt, muss das eine angelsächsische Neuerung sein. Setzen wir aber Aeskhere, nordisch Askhari, für Unferd als Streitgegner Beowulfs ein, so ordnet sich alles. Dann ist es Askhari, der auf Beowulfs hochfahrende Worte scharf erwidert und eine beleidigende Antwort erhält. Dass der königliche Sprecher diese Beleidigung ruhig einsteckt und sogar nachher Beowulf sein Schwert leiht, als ob nichts geschehen wäre (V. 1455 ff.), ist für einen ehrbewussten germanischen Helden unmöglich. Auf solche Reden musste ein Kampf folgen, in dem der Däne fiel (so zutreffend Berendsohn S. 59). Daran muss sich die Klage des Königs über Askharis Tod schliessen, die der Beowulf V. 1322 bringt; sie wird freilich in der Saga männlicher geklungen haben. Nun war es die Sache Beowulfs, den König zu entschädigen. Das tut er, indem er sich erbietet, selbst den Erschlagenen zu ersetzen

(vgl. Hrolfssaga Kap. 23). Dass Hrodgar Beowulf nach seinem Siege als Waffensohn annimmt, wird damit noch wirksamer unterbaut (V. 946 ff.).

Kapitel 8. Biulf kämpft mit dem Troll.

In diesem Kapitel ist nichts wesentliches geändert.

Kapitel 9. Biulf taucht in den Wasserfall.

Auch in diesem Kapitel ist nichts wichtiges geändert. Dass Hrodgar für einen Gefallenen Wergeld zahlt, wird im Beowulf V. 1054 erzählt. Dort ist der Getötete Beowulfs Gefährte Hondskioh (= Wött), der in einer für Beowulf wenig rühmlichen Weise dem Troll zum Opfer fällt (vgl. vorn S. 13). Diese ungeschickte Änderung ist aber erst auf der letzten angelsächsischen Stufe vorgenommen. Für Askhari musste Wergeld gezahlt werden. Zwar tritt Biulf selbst als Ersatz für den Erschlagenen in den Dienst Hrodgars; dadurch tilgt er aber nur dessen Bussanspruch, nicht aber den der Sippe des Getöteten. Das übernimmt nun Hrodgar zum Dank für Biulfs Tat.

§ 6.

Die Saga von den Hredelingen.

Kapitel 1. Hredel und seine Sippe.

Hredel hiess ein König. Er herrschte in Gautland über die Gauten, die auch Wettergauten oder Wetttern genannt wurden. Er hatte drei Söhne und eine Tochter. Der älteste Sohn hiess Herebald, der zweite Hädkyn und der jüngste Hygelak.

Das geschah einmal, dass Herebald und Hädkyn zusammen auf die Jagd gingen. Hädkyn schoss mit einem Pfeil nach einem Tier. Er fehlte und traf seinen Bruder Herebald, und das war dessen Tod. Herebald war damals fünfzehn Jahre alt und ein vielversprechender Jüngling. Hredel trauerte sehr um seinen Sohn und liebte Hädkyn nun weniger als vorher.

Eggtheow hiess ein Mann in Gautland. Er war aus vornehmen Geschlecht. Er hatte einen Streit mit dem Wülfing Hadulaf aus Ostgautland und erschlug diesen. Die Wülfinge begehrten, sich an ihm zu rächen. Die Wetttern konnten ihn nicht schützen, weil sie Krieg vermeiden wollten. Eggtheow floh deshalb zu den Dänen. Dort war Hrodgar eben König geworden, der Sohn Halfdenes des Hohen aus dem Geschlecht der Skjöldunge. Er war noch jung. Er nahm Eggtheow auf und zahlte für ihn Busse an die Wülfinge. Eggtheow schwor ihm Eide.

Später ging Eggtheow wieder nach Gautland. Er heiratete dort Hredels Tochter. Er starb hochbetagt.

Kapitel 2. Einfälle der Schweden in Gautland.

Ongentheow hiess ein König, der in Wendel wohnte. Er herrschte über die Schweden. Er hatte zwei Söhne: der ältere hiess Ohtere und der jüngere Onela. Als sie erwachsen waren, rüsteten sie Schiffe aus und zogen auf Heerfahrten.

Das wird berichtet, dass Hredel um diese Zeit an einer Krankheit starb. Sein Sohn Hädkyn übernahm die Herrschaft nach ihm. Er war damals noch jung. Als Ohtere und Onela davon hörten, fielen sie bei Hresnaburg in Gautland ein, erschlugen die Bauern und machten Beute. Das wiederholte sich in den beiden folgenden Sommern.

Kapitel 3. Hädkyns und Ongentheows Fall.

Hädkyn wollte sich für den Schaden rächen, den die Brüder dem Lande zugefügt hatten. Er zog mit einem grossen Heere nach Schweden und kam dort unerwartet an. Er überfiel den Hof Ongentheows und nahm dessen Weib gefangen. Ongentheow war damals schon alt. Er sammelte rasch ein grosses Heer. Beim Rabenwalde kam es zur Schlacht. Ongentheow traf auf Hädkyn und erschlug ihn. Als die Gauten sahen, dass ihr König gefallen war, flohen sie in den Rabenwald. Ongentheow schloss sie die Nacht hindurch dort ein. Am Morgen hörte man Hörnerklang: Hygelak kam mit einem Heer den Seinen zu Hilfe. Nun begann eine neue Schlacht. Der Mannfall neigte sich auf die Seite der Schweden. Die Gauten drangen so heftig vor, dass König Ongentheow keine andre Möglichkeit sah, als in seine nah gelegene Burg zu fliehen. Hygelak führte seine Banner über die Wälle und drang in die Burg ein.

In seinem Heer waren die Söhne Wonreds. Sie zählten zu den tapfersten und stärksten Männern. Das wird berichtet, dass von den Brüdern Wulf dem König Ongentheow einen Schwerthieb versetzte, der durch den Helm drang. Der König aber erwiderte den Hieb und schlug Wulf eine so schwere Wunde, dass er zu Boden stürzte. Da schlug Wulfs Bruder dem König einen gewaltigen Hieb, und das war König Ongentheows Tod. Wulf ward verbunden und genass später von seiner Verwundung. Hygelak gab beiden Brüdern reiche Geschenke und verlieh ihnen grossen Landbesitz.

Kapitel 4. Hygelaks Frieslandzug und Fall.

Hygelak übernahm die Herrschaft nach seinem Bruder Hädkyn. Er sass eine Reihe von Jahren ruhig in seinem Lande. Dann beschloss er, gegen das Frankenreich zu ziehen und dort Beute zu machen. Er lief mit einer grossen Flotte aus und ging in Friesland an Land. Er verbrannte die Höfe und raubte viele fahrende Habe. Dann rückte er wieder zu seinen Schiffen.

Die Friesen und Franken aber sammelten rasch ein grosses Heer und griffen Hygelak an, als er sich grade einschiffen wollte. Ein Franke Daghräfn fällte Hygelak und nahm ihm seine Rüstung und seinen kostbaren Halsschmuck ab. Der Führer von Hygelaks Kämpfen aber kam hinzu, erschlug Daghräfn und gewann Halsschmuck und Rüstung zurück. Von den Gauten waren viele gefallen. Der Rest entkam auf die Schiffe. Aber auch die Friesen und Franken hatten viele Männer verloren.

Kapitel 5. Hardreds Fall.

Ohtere hiess der Sohn Ongentheows, der nach ihm die Herrschaft in Schweden übernahm. Er war lange Jahre König. Dann starb er an einer Krankheit.

Onela eignete sich nun das Königtum an. Ohteres Söhne Eanmund und Eadgils aber glaubten, ein besseres Recht zu haben, und verlangten von Onela, dass er ihnen die Herrschaft überliesse. Onela aber drohte, sie zu töten. Da flohen beide nach Gautland zu Hardred.

Onela sammelte ein Heer und fiel in Gautland ein. In der Schlacht fielen Hardred und Eanmund. Da aber der Männerfall auch bei den Schweden gross war, kehrte Onela in seine Heimat zurück.

Kapitel 6. Onelas Fall.

Wiglaf hiess ein Mann in Gautland. Er war ein Sohn Wihstans aus dem Geschlecht der Wägmundinge. Damals war er noch jung. Er war aller Männer schönster und tapferster.

Hardred hatte keine Söhne hinterlassen. Von dem Geschlecht der Hredelinge war niemand mehr am Leben. Da wählten die Wettern auf dem Ding aller Gauten Wiglaf zum König.

Eadgils war in Gautland geblieben, nachdem sein Bruder gefallen war. Er versprach Wiglaf reiche Geschenke, wenn dieser ihm dazu verhülfe, das Königtum seines Vaters wieder zu gewinnen. Wiglaf meinte, dass er den Fall Hardreds an Onela zu rächen habe. Er und Eadgils sammelten ein Heer. Sie zogen im Winter zu Lande nach Schweden.

Onela hatte gehört, dass von den Gauten Unfriede drohe. Er zog ihnen mit einem wohlgerüsteten Heer entgegen. Auf dem Eise des Wenersees kam es zur Schlacht. Es wurde bis zur Dunkelheit gekämpft. Da fiel Onela, und die Schweden flohen.

Eadgils unterwarf sich alle Lande, die Onela beherrscht hatte.

Kapitel 7 und 8. Neue Feindschaft zwischen Gauten und Schweden; Ende des Gautenreichs.

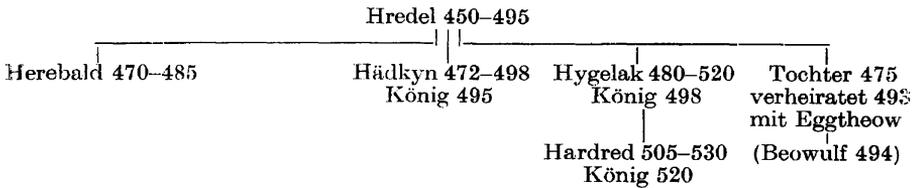
Den Inhalt der letzten Kapitel vermögen wir nur ganz ungefähr anzugeben.

Im Kap. 7 wird erzählt worden sein, dass Eadgils sich weigerte, Wiglaf und seinem Heere die versprochenen Schätze zu geben. Dadurch kam es zu Zwistigkeiten. Weiter wird die Saga erzählt haben, dass Wiglaf mit Mannschaft nach Uppsala kam, um seine Forderung einzutreiben. Vermutlich hat er das Verlangte zunächst auch erhalten, unmittelbar darauf aber wieder preisgeben müssen. Das wird in einer Weise geschehen sein, die die Schweden und Eadgils schwer kränkte und demütigte. Dadurch entstand unversöhnliche Feindschaft zwischen Schweden und Gauten.

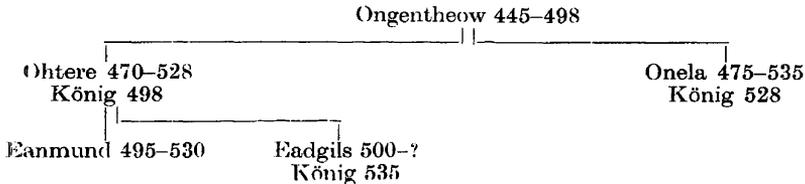
Das Schlusskapitel muss erzählt haben, dass die Schweden mit starker Heeresmacht in Gautland einfielen, das gautische Heer vernichteten und ganz Gautland ihrem Reiche eingliederten. So endete das gautische Königtum.

Stammtafeln mit Jahreszahlen.

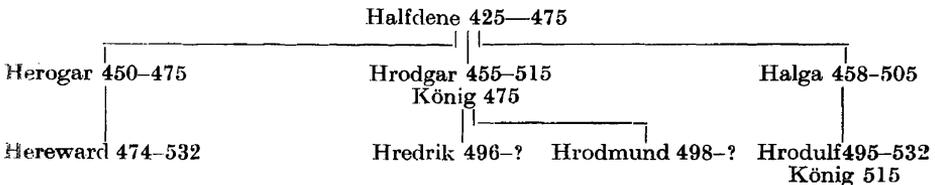
Hredelinge (Gauten)

Skylfinge (Schweden)

Skjöldunge (Dänen)

Die Jahreszahlen sollen hier ebenso wie in der folgenden Zeittafel die Zeit nur annähernd angeben.

Zeittafel.

- 425 Halfdene geb.
 445 Ongentheow geb.
 450 Hredel geb.
 452 Herogar geb.
 455 Hrodgar geb.; Eggtheow geb.
 458 Halga geb.
 470 Ohtere geb.; Herebald geb.
 472 Hädkyn geb.
 474 Heroward geb.
 475 Onela geb.; Hredels Tochter geb.
 Halfdene gest., Hrodgar Dänenkönig; Herogar gest.
 Eggtheow kommt flüchtig nach Dänemark.
 480 Hygelak geb.
 485 Herobald gest.
 493 Eggtheow heiratet Hredels Tochter.
 (494 Beowulf geb.)
 495 Hrodulf geb.; Hredel gest.; Hädkyn Gautenkönig.
 496/7 Einfälle der Schweden in Gautland.
 497 Hredrik geb.
 498 Hrodmund geb.
 Schlacht beim Rabenwald; Hädkyn gefallen, Hygelak Gautenkönig;
 Ongentheow gefallen, Ohtere Schwedenkönig.
 505 Eadgils geb.; Halga gest.
 510 Eggtheow gest.
 (512 Grendelkampf).
 513 Hadubardenkampf.
 515 Hrodgar gest., Hrodulf König.
 520 Hygelak in Friesland gefallen, Hardred Gautenkönig.
 528 Ohtere gest., Onela Schwedenkönig.
 530 Angriff Onelas auf Gautland; Hardred und Eanmund gefallen; Wiglaf
 Gautenkönig.
 535 Schlacht auf dem Eise des Wenersees; Onela gefallen, Eadgils Schweden-
 könig.
 536 Uppsalazug; Demütigung des Eadgils.
 540 Vernichtung des Gautenreiches durch die Schweden.
-

§ 7.

*Erläuterungen.**zur Saga von den Hredeligen.*

Allgemeines.

Die Geschichte von den Hredeligen ist eine gautische Königssaga aus der Zeit um 550. Sie ist hier in der Form gegeben, die sie vermutlich hatte, bevor Beowulf in sie eingefügt und dadurch mit seinen Taten und Abenteuern in einen geschichtlichen Rahmen gestellt wurde. Um die unsicheren Bestandteile nicht zu vermehren, habe ich darauf verzichtet, urnordische Namensformen anzugeben.

Die hergestellte Fassung ist im wesentlichen dem Epos entnommen. Dieses stellt aber die Ereignisse nicht zusammenhängend dar sondern

enthält nur verstreute, zum Teil ziemlich knappe Angaben und Hinweise. Daher wird auch unsere Darstellung verkürzt und lückenhaft sein. Sehr viel ausführlicher braucht jedoch die ursprüngliche Saga nicht gewesen zu sein: die älteren Teile der Halfssaga und ein grosser Teil der Ynglingasaga sind auch nicht breiter.

Der Schluss der Saga fehlt in dem Epos. Da wir nicht wissen können, wie er im einzelnen gestaltet war, habe ich mich hier darauf beschränkt, den vermutlichen Hauptinhalt mitzuteilen.

Die beigegebene Zeittafel beweist, dass der Saga eine recht genaue Zeitrechnung zu Grunde liegt. Das ist nicht verwunderlich: bei den Isländersagas und den isländischen Königssagas ist es ebenso. Das gilt nicht nur von jeder Isländersaga einzeln genommen; man kann vielmehr aus der Gesamtheit der Isländersagas eine allgemeine norwegisch-isländische Zeitrechnung aufstellen, wobei sich erstaunlich wenig Unstimmigkeiten und Widersprüche ergeben.

Nur ein Ereignis, das der Beowulf mitteilt, lässt sich in die Geschichte von den Hredelingen zeitlich nicht eingliedern: es heisst, dass Hygelak nach der Schlacht beim Rabenwalde dem Eofor zum Lohn für seine Tapferkeit seine einzige Tochter zum Weibe gegeben habe (V. 2998 ff.). Das ist unmöglich: Hygelak war damals selbst höchstens 20 Jahre alt. Auch der Name Eofor stimmt nicht (S. hinten zu Kap. 3). Hier hat sich also der Epiker oder einer seiner Vorgänger vergriffen.

Dass sich eine genaue und, abgesehen von diesem einzigen Punkt, einwandfreie Zeittafel aufstellen lässt, beweist, dass es eine Königs-saga von den Hredelingen tatsächlich gegeben hat. Denn hätte der Ependichter oder sein Vorgänger seine verstreuten geschichtlichen Angaben und Anspielungen aus zusammenhangslosen geschichtlichen »Anekdoten« geholt, so wäre es ausgeschlossen, dass sie in ihrer Gesamtheit ein so abgerundetes Bild und einen so guten und zeitlich widerspruchslosen Zusammenhang ergäben. Die Saga muss also als ganzes zu den Angelsachsen gekommen und von dem Beowulfdichter benutzt worden sein.

Damit haben wir die zweite Hauptquelle des Beowulfs festgestellt.

Kapitel 1. Hredel und seine Sippe.

Die Söhne Hredels sind V. 2434 genannt; die Tochter und ihre Vermählung wird V. 374 erwähnt, ohne dass ihr Name angegeben wird. Die unglückliche Tötung Herebalds erzählen V. 2435 ff. Dass Hredel »an gebrochenen Herzen« stirbt, ist ein weichmütiger Zug, der erst bei den Angelsachsen eingefügt sein wird, deren Dichtung bei aller Kampfesfreude rührsame Stimmungen kennt. Die Vermutung, nach der Urfassung habe Hredel an dem schuldigen Sohn Blutrache geübt und ihn hängen lassen (Henrik Schück, *Illustrerad svensk Litteraturhistoria*, 3. Aufl. Bd. 1, 1926, S. 61, 62), kann ich nicht

teilen: am eigenen Sohn konnte der Vater keine Rache üben; ausserdem handelt sich um ein Ungefährwerk (vadaverk), das stets durch Busse gesühnt werden konnte.

Die Geschichte von Eggtheow bringen V. 373 ff., 459 ff.; sie kann schon der Urfassung angehört haben. Nur wird Eggtheow ursprünglich kein Wägmunding gewesen sein, da er keinen mit W anlautenden Namen trägt: zur Zeit um 500 wurde die Regel, dass die Namen einer Sippe miteinander staben müssen, noch streng befolgt. Die wenigen Ausnahmen, die der Beowulf enthält, werden auf spätere Änderungen zurückzuführen sein. Die Wülfinge sind wahrscheinlich ein ostgautisches Geschlecht: hätten sie zum Reiche Hredels gehört, so könnte von keiner Kriegsgefahr die Rede sein (V. 461). Dass Eggtheow hochbejährt gestorben sei, gibt V. 264 an.

Kapitel 2. Einfälle der Schweden in das Gautenreich.

Von den Einfällen, die Ongentheows Söhne auf dem Seewege in das Gautenreich machten, erzählen die Verse 2472 ff. Die Namen der beiden Söhne sind V. 2932 genannt. Den Tod Hredels berichten die Verse 2468 ff.

Kapitel 3. Hädkyns und Ongentheows Fall.

Dass Hädkyn in das Schwedenreich einfällt, um sich für die schwedischen Angriffe zu rächen, gibt V. 2479 an; in auffallendem Gegensatz hierzu sagt V. 2926, es sei »aus Übermut« geschehen. Über die Kämpfe wird V. 2479—2489 und ausführlicher V. 2923—3000 berichtet.

Im Beowulf führt der Töter Ongentheows den Namen Eofor. In der Saga wird er anders geheissen haben; doch ist der richtige Name verloren. Jofurr, die nordische Form für Eofor, bedeutet Eber und im übertragenen Sinne Fürst, kommt aber nicht als Eigenname vor. Ausserdem könnte ein Jofurr-Eofor nicht zum Hause der Wägmundinge gehört haben, da sein Name nicht mit W anlautet.

Die Erzählung, dass Ongentheow in der Schlacht gefallen sei, stellt die gautische Überlieferung dar, die mit der Saga von den Hredelingen nach Dänemark und weiter zu den Angelsachsen gelangt ist. Die schwedische weicht davon ab: nach ihr ist dieser König einem Wildeber zum Opfer gefallen. Dies lässt sich aus dem norwegischen Skaldenliede Ynglingatal Str. 17, 18 erschliessen, dessen erster Teil auf ein schwedisches Stammbaumlied von den Ynglingen zurückgeht.¹

¹ Zur Gestalt und Deutung der genannten, umstrittenen Verse vgl. Henrik Schück, Studier i Ynglingatal, 1905—1910 s. 104; Birger Nerman, Ynglingatal 4, Uppsala Universitets Årskrift 1914 S. 108 ff.; W. Åkerlund, Studier över Ynglingatal, 1939 S. 95 ff.

Im Ynglingatal ist an Stelle des Namens Anganþér (=Ongentheow) der Name Egill gesetzt worden. — Die spätere norwegische Überlieferung hat die

Kapitel 4. Hygelaks Frieslandzug und Fall.

Von Hygelaks Frieslandfahrt berichtet uns der Beowulf an vier Stellen: V. 1202 ff., 2354 ff., 2500 ff., 2912 ff. Dieser Wikingerzug ist geschichtlich und ist 520 oder etwas früher unternommen (Hoops, Kommentar zum Beowulf, 1932, S. 251).

Kapitel 5. Hardreds Fall.

Ohtere ist uns aus der norwegischen Überlieferung bekannt. Er heisst dort Ottarr Vendilkraka nach seinem Königssitz Vendel im schwedischen Uppland. Sein dortiger Grabhügel ist erhalten.

Die norwegische Überlieferung hat den Beinamen irrtümlich auf die dänische Landschaft Vendel (heute Vendsyssel) bezogen. Sie lässt deshalb Ottar auf einem Kriegszuge gegen Dänemark in Vendsyssel fallen (Ynglinga saga Kap. 27).

Kapitel 6. Onelas Fall.

Nach dem Epos folgt auf Hardred Beowulf als König und herrscht 50 Jahre lang. Das ist aber ein späterer Zug. Er wurde erst möglich, als man den Trolen und Drachenkämpfer Beowulf in den geschichtlichen Rahmen hineinstellte. Auf Beowulf folgt nach dem Epos Wiglaf. In der geschichtlichen Saga wird er unmittelbar auf Hardred gefolgt sein. Dass er auf einem Ding zum König gewählt wurde, ist hier nach Vermutung eingesetzt.

Onela und Eadgils sind uns auch aus der norwegischen Überlieferung bekannt. Onela heisst dort Ali und Eadgils Adils. Man hat aber bei Onela das schwedische Uppland mit dem norwegischen verwechselt und Ali daher zu einem Norweger gemacht (Ynglinga saga Kap. 29).

In dem Epos ist es natürlich nicht Wiglaf sondern Beowulf, der dem Eadgils hilft, die Herrschaft in Schweden zu erlangen (V. 2391 ff.). Wie dieser Bericht zu verstehen sei, ist allerdings umstritten. Ein Teil der Forscher will hieraus nur entnehmen, dass Beowulf dem Eadgils Mannschaft und Waffen gesandt, sich selbst aber an dem Kampfe nicht beteiligt habe. In den angeführten Versen heisst es aber: »Beowulf gedachte, den Fall Hardreds zu vergelten; er half (gestepte) dem Sohn Ohteres mit Mannschaft und Waffen; er (he) gewann Rache in kaltem Feindeszug und raubte dem König (Onela) das Leben.« Das natürliche ist es, das letzte er (he) auf Beowulf zu beziehen. Aber es entspricht auch dem Sinnzusammenhang des Ganzen besser. Es handelt sich darum, dass Beowulf den Fall seines Königs und Vetters zu rächen hat. Wenn es dann heisst: »er gewann die Rache«, so sollte

Verse missverstanden und die Eberbenennung tunni (der Bezahnte) als Namen eines aufrührerischen Knechtes aufgefasst und im übrigen aus dem Eber einen Stier gemacht.

hiermit wieder Beowulf gemeint sein. Einen andern mit Waffen und Mannschaft zu unterstützen, wäre aber keine Rache, die eines Helden wie Beowulf würdig wäre.

Hiergegen lässt sich allerdings anführen, dass Hrolf Kraki (Hrodulf), der nach der späteren Überlieferung hier an die erst von Wiglaf und dann von Beowulf besetzte Stelle getreten ist, auch nicht selbst an der Schlacht auf dem Eise des Wenersees teilnimmt sondern dem Adils (Eadgils) nur seine Berserker zu Hilfe schickt (Snorra Edda, Skaldskaparmál Kap. 43). Ganz sicher lässt sich also die Streitfrage nicht entscheiden. Für den weiteren Verlauf der Dinge ist es aber nicht wesentlich, welche Auffassung man für die richtige hält.

Den Zug, dass die Schlacht auf dem Eise des Wenersees stattfindet, hat die norwegisch-isländische Überlieferung festgehalten (Snorra Edda a.a.O.; Ynglinga saga Kap. 29). Auch im Beowulf scheinen die Worte »in kaltem Feindeszug« (cealdum cearsidum) hierauf hinzudeuten. Allerdings kann »kalt« auch im Sinne von »feindlich, verderblich« gebraucht werden. Aber es wäre ein merkwürdiger Zufall, wenn es im Beowulf grade an dieser und nur an dieser Stelle in der übertragenen Bedeutung verwendet würde, wo es sich nach der skandinavischen Überlieferung um einen ungewöhnlichen Winterfeldzug handelt.

Kapitel 7. und 8. Neue Feindschaft zwischen Gauten und Schweden; Ende des Gautenreichs.

Bei den letzten Ereignissen lässt der Beowulf eine deutliche Lücke erkennen. Eadgils hatte eine Freistätte bei den Gauten gefunden und verdankte es ihres Königs Hilfe, dass er die Herrschaft in Schweden gewann. Nunmehr hätte enge Freundschaft zwischen beiden Teilen herrschen müssen. Dennoch wird im Beowulf ein Angriff der Schweden vorausgesagt; begründet wird er mit der Gegnerschaft aus der Schlacht beim Rabenwalde, die mehr als ein Menschenalter zurücklag und durch die späteren Ereignisse längst überholt war (V. 2922 ff., 3000 ff.). Auch die Klageworte der Königin weisen auf den bevorstehenden Krieg mit den Schweden hin (V. 3152 ff.).

Es müssen also Ereignisse eingetreten sein, die die Freundschaft zerstört und neue Feindschaft erweckt haben. Der Beowulf schweigt hierüber. Sie lassen sich aber aus der skandinavischen Überlieferung entnehmen. Danach hatte Hrolf Kraki, der in der skandinavischen Sagenform hier später an die Stelle des Gautenkönigs getreten ist, den Adils (Eadgils) in der Schlacht auf dem Wenersee unterstützt, indem er ihm seine Kämpen zu Hilfe schickte; und Adils hatte ihm hierfür reiche Gaben versprochen. Nachher aber dachte der habgierige und geizige Adils nicht daran, sein Versprechen zu erfüllen. Hrolf Kraki kam darauf mit geringer Mannschaft nach Uppsala und erhielt nach mancherlei Fährnissen das versprochene Gut. Als ihm aber auf dem

Heimwege Adils mit einem Heere nachsetzte, hemmte er die beutegierigen Verfolger, indem er das Gold auf die Fyrisebene »säte« und schliesslich dem König Adils den kostbaren Armring »Schwedenfrischling« (Sviagrís) vorwarf. Als Adils anhielt und sich tief vom Pferde hinabbeugte, um den Ring mit der Spitze seiner Waffe aufzuheben, rief Hrolf ihm höhnisch zu: »Zum Schwein nun beugt' ich der Schweden hehrsten!« Die Worte sind doppelsinnig: er beugte Adils zu dem Ring mit dem Schweinenamen und beugte ihn gleichzeitig so nieder, dass er eines Schweines Haltung hatte. Die Goldsaat und das grimme Hohnwort wurden in den ganzen Nordlanden berühmt. Setzen wir Wiglaf für Hrolf Kraki ein, so wissen wir, wie die neue Feindschaft zwischen Schweden und Gauten entstand. Wie weit die Einzelheiten schon der Ursaga angehört haben, wissen wir freilich nicht. Ich habe mich deshalb damit begnügt, in der Saga die grossen Umrisse anzugeben.¹

Die Kunde von der Vernichtung des Gautenreiches ist in der skandinavischen Überlieferung verschollen.

§ 8.

Die angelsächsische Saga von Beowulf, dem Sohne Eggtheows.

Kapitel 1. Beowulfs Abstammung.

Wie Kap. 1 der Saga von den Hredelingen. Der letzte Absatz lautet:

Nach einer Reihe von Jahren ging Eggtheow nach Gautland zurück. Dort heiratete er Hredels Tochter. Er war damals schon ältlich. Sie gebar ihm einen Sohn. Der wurde mit Wasser begossen und Beowulf genannt.

Kapitel 2. Beowulfs Wettschwimmen mit Breka.

Eggtheow starb hochbetagt. Beowulf war damals sieben Jahre alt. Sein Grossvater Hredel nahm ihn an seinen Hof, um ihn zu erziehen. Er wurde rasch gross und stark. Er schien aber träge und tölpelhaft, und die Männer achteten ihn wenig. Sein Grossvater hielt nicht viel von ihm.

Am dem Königshof war damals ein Jüngling, der hiess Breka. Er war der Sohn Beanstans, des Fürsten der Brondinge. Am Hofe Hredels

¹ Entgegen der hier dargelegten Auffassung geht Axel Olrik von der Auffassung aus, daß der Uppsälazug ursprünglich Hrolf Kraki zukomme; er sieht die Ursache darin, daß (nach der unsicher überlieferten Beowulfstelle V. 62) Onela mit der Tochter Halfdenes vermählt also Hrolfs angeheirateter Oheim gewesen sei. Dann wären also die Kostbarkeiten, die Hrolf von Adils beehrte, Buße für Verwandtentötung gewesen. Das scheint mir weder zum Beowulf noch zu der skandinavischen Überlieferung zu passen (Axel Olrik, Danmarks Hjelteidting, I S. 38).

gehörte er zur Jungmannschaft. Er war geschickt in allen Fertigkeiten. Im Schwimmen kam ihm niemand gleich. Er galt als stolz und hochfahrend.

Eines Tages verhöhnte Breka den Beowulf wegen seiner Trägheit. Beowulf sagte, sie wollten einmal versuchen, wer besser schwimmen könne. Breka erwiderte, er sei dazu bereit; doch glaube er nicht, dass Beowulf lange mit ihm Schritt halten werde. Sie schwammen weit ins Meer hinaus. Beowulf aber schwamm viel schneller und weiter. Alle Männer waren sehr erstaunt.

Dem König Hredel wurde die Sache erzählt. Er war über Beowulfs Leistung überrascht. Dann sagte er, von Beowulf sei noch grosses zu erwarten. Er liebte und ehrte ihn nunmehr wie seine eigenen Söhne.

Kapitel 3. Beowulfs Kampf mit Riesen wie Kap. 3 der Saga von Biulf dem Bärensohn. Für Biulf ist hier wie auch weiterhin Beowulf einzusetzen.

Kapitel 4. Beowulf macht aus Hondskioh einen Helden.

Das geschah, dass König Hredel erkrankte und starb. Nach ihm übernahm sein Sohn Hädkyn das Königtum. Er fiel in einer Schlacht gegen die Schweden. Ihm folgte sein Bruder Hygelak in der Herrschaft.

Weiter wie Kap. 4 der Saga von Biulf dem Bärensohn. Für Wött ist Hondskioh einzusetzen.

Kapitel 5. Heorot wird erbaut.

Über Dänemark herrschte damals König Hrodgar, von dem vorher erzählt worden ist. Er hatte seinen Sitz in Hleidra auf Seeland.

König Hrodgar befahl, eine Halle zu bauen. Sie sollte grösser und schöner werden als alle Königshallen, die es damals in den Nordlanden gab. Die Häuptlinge und Bauern des ganzen Landes mussten Baustoffe herbeischaffen und die Arbeit unterstützen. Als die Halle fertig geworden war, nannte er sie Heorot. Sie lag auf einem Hügel und war noch und breitgiebelig und mit vielem Golde geschmückt. Ihr Glanz strahlte weit über die Lande. Die Leute sagten, es sei sehr ruhmvoll, eine solche Halle gebaut zu haben.

Der König bewirtete seine Mannen in Heorot. Er spendete ihnen reiche Gaben. Es gab dort Gesang und lauten Jubel und viel fröhliches Treiben.

Kapitel 6. Heorot wird von Grendel heimgesucht.

In einem Moor nicht weit von Heorot hauste ein Riese namens Grendel. Er konnte den fröhlichen Lärm nicht ertragen, der allabend-

lich von Heorot herüberschallte. Eines Abends machte er sich auf und ging zur Halle. Er riss die Tür auf, packte den Mann, der auf dem vordersten Platze schlief, zerriss ihn und schleppte ihn davon.

Am Morgen erwachten die Mannen. Sie sahen das Hallentor offen stehen und den vordersten Platz leer und von Blut gerötet. Sie meldeten dies dem König. Der sagte, ein solcher Schade dürfe nicht wieder geschehen.

Am nächsten Abend befahl König Hrodgar, dass die Mannen die Nacht wach bleiben und die Waffen zur Hand haben sollten. Als es gegen Mitternacht ging, schliefen aber alle ein. Als sie Morgens erwachten, fehlte wieder einer von ihnen.

Am Abend darauf liess der König das Tor mit starken eisernen Bändern verschliessen. Am Morgen aber stand es offen, und wieder fehlte ein Mann.

Die Ratgeber des Königs sagten, es müsse ein übermässig starker und mit Zauberkraft begabter Unhold sein, der die Halle heimsuche. Sie rieten, Heorot unbenutzt zu lassen. Die Mannen mussten fortan in der Burg schlafen, und die festlichen Gelage hatten ein Ende. So ging es eine Zeit lang, und es ereignete sich nichts.

Das geschah einige Male, dass Krieger, die sich stärker und tapferer dünkten als andre Männer, sich vermessen, Nachts in der Halle zu weilen und mit dem Unhold zu kämpfen. Am Morgen aber waren sie verschwunden, und man fand nur die Blutspuren von ihnen.

Die Kunde von diesen Ereignissen verbreitete sich weit über die See hin zu den Nachbarländern.

Kapitel 7. Beowulf kommt zu Hrodgar.

Beowulf hörte, wie es um Heorot stand. Er sagte, er wolle nach Hleidra fahren und mit dem Unhold kämpfen. Alle Männer sprachen dagegen. Auch König Hygelak bat ihn, das Unternehmen zu lassen. Er sagte, die Dänen könnten selbst den Ruhm erwerben, den Unhold zu töten. Beowulf aber liess sich nicht abhalten. Er wählte die Männer aus, die er für die besten hielt, darunter auch seinen Freund Hondskioh. Dann schifften sie sich nach Seeland ein. Von ihrer Seefahrt wird nichts weiter berichtet.

Weiterhin ist einzufügen Kap. 7 Abs. 2 ff. der Saga von Biulf dem Gautenhelden. Für den Namen Askhari ist Äskhere einzusetzen.

Kapitel 8. Beowulf kämpft mit Grendel.

Als es dunkel geworden war, begab sich Beowulf mit seinen Gefährten in die Halle. Sie legten sich nieder. Beowulf lag der Tür zunächst.

Gegen Mitternacht schliefen alle ausser Beowulf ein. Um Mitternacht schlug es gegen das Tor. Beowulf richtete sich auf und stützte sich auf den linken Arm. Das Tor sprang auf, und Grendel kam herein.

Er trat an Beowulfs Lager und griff nach ihm. Beowulf packte die ausgestreckte Hand. Grendel spürte die Kraft und wollte fliehen. Beowulf sprang auf und presste die Hand so stark, dass die Finger brachen. Nun erwachten seine Gefährten. Sie hieben und stachen auf den Feind ein; aber keine Waffe haftete an ihm. Es gab ein gewaltiges Ringen zwischen Beowulf und Grendel. Die Tische und Bänke wurden losgerissen und zerbrochen. Grendel zerrte mit aller Kraft und strebte hinaus. Beowulf aber liess nicht locker. Es endete damit, dass Beowulf dem Riesen den rechten Arm ausriss. Grendel floh laut brüllend in die Nacht hinaus.

Kapitel 9. Beowulf sucht Grendels Behausung auf.

Am nächsten Morgen kam König Hrodgar auf den Kampfplatz. Er bewunderte den riesigen Arm und dankte Beowulf für seine Tat. Der aber meinte, seine Busse sei noch nicht voll gezahlt.

Beowulf verfolgte mit seinen Gefährten die Spur. Sie kamen an einem Wasserfall vorbei, der in eine Kluft stürzte. Die Spur führte weiter zu einem Moor. Dort endete sie am Ufer einer Wasserfläche. Beowulf sagte, der Riese müsse seinen Schlupfwinkel in diesem Wasser haben. Er wolle ihn dort aufsuchen; sie sollten auf ihn warten. Dann sprang er in das Wasser. Sein Schwert Heptisax hatte er in der Hand.

Als er auf den Grund gekommen war, stand er vor einer Tür. Er öffnete sie und sah vor sich eine Halle, in der ein Feuer brannte. An dem Feuer sass eine Riesin. Es war Grendels Mutter. Als sie Beowulf sah, sprang sie auf. Er hieb mit Heptisax nach ihr; aber das Schwert biss nicht. Er warf es zu Boden. Das Weib hatte ihn schon gepackt. Er kam in schwere Bedrängnis. Da sah er ein altes Schwert an der Wand hängen. Es war das Riesenschwert Gyllenhilt. Es gelang ihm, seinen rechten Arm frei zu bekommen und das Schwert zu fassen. Er hieb damit der Riesin den Hals durch. Sie stürzte nieder. Das Blut strömte über den Boden hin und unter der Tür durch.

Beowulf ging weiter. In einem Nebenraum fand er den schwerverwundeten Grendel auf einem Bärenfell liegen. Er hieb ihm den Kopf ab. Der Körper sprang weit davon. Beowulf nahm den riesigen Kopf und wandte sich dem Ausgang zu.

Die Mannen oben sahen, wie sich das Wasser blutig färbte. Sie glaubten, Beowulf sei tot, und kehrten betrübt nach Hleidra zurück. Nur Hondskioh blieb am Platze. Da tauchte Beowulf mit Schwert und Riesenhaupt auf. Sie begaben sich alsbald zum Königshof. Beowulf ward mit Jubel begrüsst. Das Schwert Gyllenhilt gab er dem König.

König Hrodgar liess Heorot herrichten und am Abend ein festliches Gelage veranstalten. Auf dem Fest beschenkte er Beowulf mit Helm, Schild und Schwert und machte ihn zu seinem Waffensohn. Er schenkte ihm ausserdem Rosse und kostbare Kleinode. Auch

Beowulfs Begleiter erhielten reiche Gaben. Hrodgar zahlte auch Wergeld an Äskheres Sippe.

Am nächsten Morgen fuhr Beowulf mit seinen Gefährten nach Gautland zurück. König Hygelak empfing ihn hochehrent. Die Rosse und Kleinode schenkte Beowulf dem König. Der verlieh ihm dafür grossen Landbesitz.

Kapitel 10. Hygelaks Frieslandzug und Fall.

Wie Kap. 4 der Saga von den Hredelingen. An Stelle der Worte »der Führer von Hygelaks Kämpfen« ist zu setzen »Beowulf«.

Kapitel 11. Beowulfs Drachenkampf und Tod.

Wie Kap. 7 der Saga von Biulf dem Bärensohn. Für den Namen Wött ist überall Hondskioh einzusetzen. Der letzte Satz lautet: Hier endet die Geschichte von Beowulf, dem Sohne Eggtheows.

§ 9.

Erläuterungen zur Saga von Beowulf, dem Sohne Eggtheows.

Allgemeines.

Die Saga von Biulf dem Gautenhelden ist gegen 600 oder etwas später von Dänemark nach England gewandert. Dort traf sie mit der Saga von den Hredelingen zusammen, die um dieselbe Zeit, vielleicht schon vor ihr, dorthin gelangt war. Diese geschichtliche Saga wirkte auf sie ein.

Das hätte sie auch schon in Dänemark tun können. Es ist aber nicht geschehen. Dies zeigt das dänische Heldenlied Bjarkamál.¹ Dieses Gedicht, das vermutlich aus dem neunten Jahrhundert stammt, also nicht so sehr viel jünger ist als das Beowulfepos, hat zwar die Bärenabstammung des Helden beseitigt, die ja zum Stil des Heldenliedes nicht passte; es weiss aber nichts von der Verbindung Bjarkis mit den Hredelingen. Die volkstümlichere Hrolfssaga, die neben dem Bjarkiliede weiter lebte, hat dagegen die Bärenabstammung beibehalten. Das gautische Königshaus der Hredelinge hat man in ganz Skandinavien überhaupt vollkommen vergessen. Beowulf (Bjarki) selbst entging diesem Schicksal, weil er mit den dänischen Skjöldungen verknüpft worden war und von ihrer Überlieferung mit getragen wurde.

¹ Das Bjarkilied ist bis auf wenige Gesätze, die wir in isländischer Sprache haben, nur bei Saxo Grammaticus in stark aufblühender lateinischer Nachdichtung überliefert. Versucht, es wieder herzustellen, haben Axel Olrik, Danmarks Heltedigtning I, 1903, S. 46 ff. (dänisch), und Felix Genzmer in seiner Eddaübersetzung (deutsch). Olrik setzt das Bjarkilied um 900 an (S. 113). Ich möchte es für etwas älter halten.

Diese Verbindung geschah dadurch, dass man den Trollkampf in die Halle des Dänenkönigs verlegte. Damit tat Beowulf den ersten Schritt aus dem Märchenreich in die geschichtliche Umwelt.

Nahe hätte es gelegen, nun auch den zweiten Schritt folgen zu lassen und der gautischen Abstammung und Heimat des Helden geschichtliche Farben zu geben. Dazu musste man an die Stelle des halbmärchenhaften Grossvaters des Helden den geschichtlichen Hredel setzen. Das haben aber nicht die Dänen sondern erst die Angelsachsen getan — wahrscheinlich im siebenten Jahrhundert. Indem sie den vermutlich ebenfalls geschichtlichen Eggtheow zum Vater Beowulfs machten, liessen sie die Bärenabstammung schon auf der Sagastufe verschwinden. Eine Unebenheit hat das allerdings mit sich gebracht: dass Beowulf allein dem Schlafzauber Grendels widerstehen kann, hat nun seine innere Begründung verloren (vgl. vorn S. 13). Trotzdem hat man diesen Zug beibehalten.

Die neuen, geschichtlichen Bestandteile holte man aus der Saga von den Hredelingen. Doch nicht alles, was in das Beowulfepos aus dieser Saga gekommen ist, kann man schon in die Saga von Beowulf, dem Sohne Eggtheows, übernommen haben. Diese Menge von Einzelheiten, von denen viele mit der Gestalt Beowulfs nichts zu tun haben, hätte die Form der Saga gesprengt. In diese konnte nur das eingehen, woran Beowulf selbst beteiligt war. Den übrigen uns bewahrten Inhalt der Saga wird erst der Ependichter in sein Werk hineingearbeitet haben.

Kapitel 1. Beowulfs Abstammung.

Dass Eggtheow bedeutend älter gewesen sein muss als seine Frau, zeigt die Zeittafel S. 28.

Kapitel 2. Beowulfs Wettschwimmen mit Breka.

Dass Breka der Sohn Beanstans ist, berichtet der Beowulf V. 524. Der Widsid nennt ihn V. 25 im Königsverzeichnis als Herrscher der Brondinge. Darauf beruht es vielleicht, dass er auch im Beowulf, eben nach dem Wettschwimmen dem Wasser entstieg, plötzlich als Landesherr erscheint, was wenig dazu passt, dass er zu Hrodgars Jungmannschaft gehört.

Kapitel 4. Beowulf macht aus Hondskioh einen Helden.

Hondskioh (Handschuh) ist die angelsächsische Übersetzung von Wött (vottr).

Kapitel 5. Heorot wird von Grendel heimgesucht.

Dass Grendel im Moor hauste, bevor man seine Wohnung auf den Meeresgrund verlegte, schimmert im Beowulf noch an verschiedenen

Stellen durch (V. 102 ff., 162 ff., 851 f.). So wird es also die Saga dargestellt haben. Unter dem Wasserfall kann er nicht gut gewohnt haben: dort hätte er schwerlich etwas von dem Hallenjubil vernommen. Dass ein Riese Lärm, den die Menschen machen, — in späterer Zeit besonders Glockenläuten — nicht ertragen kann, ist ein Zug, den wir häufig in Volkssagen finden. Er ist daher wohl schon auf der Sagastufe, nicht erst von dem Ependichter, eingeführt worden.

Fragen kann man, ob nicht schon die dänische Sagaform Grendels Behausung in das Moor verlegt habe. Dafür spricht, dass es auf Seeland keine Wasserfälle gibt und dass es für den Sagaerzähler nahe lag, die Landschaft wirklichkeitsgetreuer zu gestalten. Andererseits ist es unwahrscheinlich, dass der Wasserfall als blinder Zug über mindestens zwei Entwicklungsstufen bis zum Epos (V. 1359 f.) mitgeführt worden ist. Die andre Möglichkeit, dass der in Märchen und Kämpensagen nicht grade alltägliche Wasserfall zweimal unabhängig von einander in die Geschichte gekommen sei — einmal sinnvoll als Wohnstätte Grendels und einmal als bedeutungsloses Füllsel —, hat noch weniger für sich. Die Vorstellung von Riesen, die in Seen oder im Meere hausen, ist zudem keltisch, also grossbritannisch, nicht skandinavisch. Die gewichtigeren Gründe scheinen mir also dafür zu sprechen, dass Grendels Wohnung erst bei den Angelsachsen auf den Boden eines Gewässers verlegt worden ist.

Der erste Auftritt dieses Kapitels ist vom Standpunkt des Riesen aus gesehen und erzählt. Daher mag der Riese schon in der Saga einen Namen erhalten haben.

Dass die Halle unbenutzt bleibt, sagt der Beowulf V. 166 f., im Gegensatz zu späteren Stellen. Dies wird ebenfalls ein Überbleibsel aus der Saga sein. Dass der Unhold die Halle auch ausserhalb der Julzeit besucht, wird auch schon die Saga, nicht erst das Epos, eingeführt haben.

Kapitel 9. Beowulf sucht Grendels Behausung auf.

Wie die Wohnung Grendels auf dieser Stufe im einzelnen ausgesehen hat, können wir nicht wissen, da uns hiervon nichts überliefert ist. Die hier gegebene Darstellung beruht daher nur auf Vermutung. Sie knüpft an verschiedene Fassungen des Bärensohnmärchens an.

Kapitel 10. Hygelaks Frieslandzug und Fall.

Dieses Ereignis kann schon die Saga von Beowulf, dem Sohne Eggtheows, aufgenommen haben. Es gliedert sich in ihren Verlauf unschwierig ein. Dass die Tat des Gautenkriegers auf Beowulf, den grössten Gautenhelden, übertragen wurde, lag nahe.

§10.

Das angelsächsische Epos »Beowulf«.

Die Stufe, die wir nun betreten wollen, brauchen wir nicht erst aufzubauen: sie liegt fertig vor unsern Augen da, es ist das angelsächsische Beowulfepos.

Es fragt sich jedoch, ob dieses tatsächlich schon die nächste Stufe sei, ob der angelsächsische geistliche Dichter also unmittelbar die Kämpensaga von Beowulf, dem Sohne Eggtheows, und die Königssaga von den Hredelingen verarbeitet habe oder ob wir noch eine oder gar mehrere Zwischenstufen annehmen müssen. Entscheidend ist dieser Punkt allerdings nicht für unsere Frage nach den skandinavischen Quellen; um ein möglichst vollständiges Bild von der Sagenentwicklung zu gewinnen, wollen wir aber kurz darauf eingehen.

Wie wir schon wissen, glaubte Berendsohn (in dem auf S. 1 angeführten Werk) aus dem Epos verschiedene vorhergehende Dichtungen herauschälen zu können, aus denen seiner Meinung nach grössere oder kleinere Bruchstücke in das Epos eingefügt sein sollten. Dieses Dichtwerk erschien ihm also wie eine spätgotische Kirche, die einen frühgotischen Chor, ein frühgotisches Querschiff und ausserdem noch eine ganze Anzahl romanischer Bauteile, Fenster, Türen, Pfeiler und Altäre, enthält. So glaubte er grössere Bruchstücke eines älteren Grendelepos und viele kleineren aus drei Heldenliederkreisen in dem Werk des Angelsachsen zu erkennen. Merkmale des Darstellungsstils und des Wortgebrauchs sollten sie verraten. Man kann zugeben, dass in dem Epos solche Unterschiede vorhanden sind, wie sie Berendsohn in mühevoller Kleinarbeit herausgelesen hat. Daraus folgt aber nicht, dass grössere und kleinere Stücke ganz oder nahezu wortgetreu aus älteren Dichtungen übernommen sind. Vom Heliand beispielsweise wissen wir genau, dass er von einem Dichter mit nur einer Hauptquelle, Tatians Evangelienharmonie, gestaltet worden ist. Aber über wieviele Töne verfügt nicht dieser Dichter! Man halte die Seligpreisungen (V. 1300 ff.) und das Vaterunser (V. 1602 ff.) nebeneinander! Und nicht anders steht es mit dem Wortgebrauch. Nehmen wir das Gebot des Augustus, eine allgemeine Steuer zu veranlassen (V. 339 ff.), und dazu die Mahnung des Jüngers Thomas, bei Jesus als getreue Gefolgsmannen auszuharren (V. 3998 ff.)! Hier finden wir folgende Wörter, die nur oder fast nur an diesen beiden Stellen, sei es überhaupt, sei es in der hier gebrauchten Bedeutung vorkommen: ban (Bann, Gebot unter Strafandrohung), elilendig (in einem andern Lande oder Stammesgebiet wohnend), handmahal (Handgemal, Erbsitz mit Gerichtsstand), odil (Odal, Erbhof), kust (Ruhm), dôm (Nachruhm), gôd-word (gute Nachrede, Nachruhm). Das sind sehr germanische Begriffe und Wörter; dennoch wäre es falsch, daraus zu schliessen, dass diese Versgruppen germanischen Heldenliedern entstammten. Sie sind

genau ebenso wie die übrigen das eigenste Werk des Helianddichters. Dazu kommt noch ein andres: die Verse aus dem Beowulf, die Berendsohn bis auf die Stufe des Heldenliedes zurückführen wollte (S. 84 ff.), tragen in andrer Weise, namentlich darin, wie sie einen ausgesprochenen Hakenstil verwenden, so unverkennbar das Gepräge der angelsächsischen Geistlichendichtung, dass sie unmöglich germanischen Heldenliedern entstammen können.

Stil und Wortschatz im Beowulf erlauben uns also nicht, eine ältere Stufe festzustellen. Das beweist aber nicht, dass es eine solche nicht gegeben haben könne. Das gilt auch für den angelsächsischen Bereich selber. Nur handelt es sich um keine liedhafte sondern um eine sagahafte Stufe. Der geistliche Ependichter braucht die beiden Sagas, die wir hergestellt haben, nicht unmittelbar als Hauptquellen für sein Werk benutzt zu haben. In diese könnte auch schon vorher grossbritannischer Sagenstoff eingeströmt sein. Ob das schon auf der Sagastufe geschehen ist, ist jedoch schwer festzustellen und für uns auch nicht wesentlich. Wir wollen deshalb etwaige angelsächsische Zwischenstufen bei unserer weiteren Betrachtung übergehen.

Von dem neuen Sagenstoff, den das Epos aufgenommen hat, ist für uns der irische Bestandteil besonders wichtig: er berührt den Gegenstand dieser Arbeit unmittelbar; was irisch ist, ist nicht skandinavisch. Und dieser irische Anteil ist nicht ganz gering: sind doch einige Forscher so weit gegangen zu behaupten, die Geschichte von Beowulf sei gar keine nordgermanische sondern eine irische Saga.¹ Wir wollen darum festzustellen suchen, was in dem Epos ausgesprochen irisch ist; sodann wollen wir prüfen, welche Bedeutung diese irischen Teile für die Frage haben, wo die Beowulfsage entstanden sei.

Die irische Heldensage neigt dazu, die Kraft und die Taten ihres Helden zu übertreiben. Sie tut dies zuweilen so masslos, dass sie unfreiwillig komisch zu werden droht. Hierin unterscheidet sie sich deutlich von der germanischen. Solche Übertreibungen sind im Beowulf nicht selten. Denken wir daran, was dieser Held im Schwimmen leistet! Zusammen mit Breka schwimmt er im Winter bei Sturm und Seegang in der Brünne mit dem Schwert in der Hand ununterbrochen fünf Tage und Nächte durchs Meer (V. 559 ff.). Aus der Schlacht in Friesland schwimmt er allein mit 30 erbeuteten Brünen im Arm nach Hause (V. 2354 ff.). Das sollen keine erheiternden Angaben eines Lügenmärchens sein, sondern es ist ganz ernsthaft gemeint. Demgegenüber wirkt es gradezu massvoll, wenn wir zu hören bekommen, Grendels Kopf sei so gross und schwer gewesen, dass ihn vier Männer mühsam tragen konnten (V. 1634 ff.). Wie Beowulf es fertig gebracht haben soll, mit einem so ungeheuer grossen

¹ Heinz Dehmer, Die Grendelkämpfe Beowulfs im Lichte moderner Märchenforschung, Germ. rom. Monatsschrift Bd. 16, 1928, S. 215: »Danach können wir dessen gewiß sein, daß die Gesamtheit der Grendelkämpfe aus dem keltisch-irischen, primitiven Sagengut stammt.«

Wesen, das ihn mit zwei Fingern hätte in die Luft heben können, seinen waffenlosen Kampf durchzuführen, dürfen wir allerdings nicht fragen. Noch grösser als Grendels Kopf ist jedoch die Zahl der Kalorien, die er zu seiner Sättigung braucht: er schlingt im Nu 15 Dänen mit Haut und Haaren, Blut und Gebein hinunter und schleppt weitere 15 als Nachtschicht in einem Sack nach Hause (V. 2354 ff.). Alle diese tollen Übertreibungen sind irisch, nicht germanisch.

Die Zahl 30, die hier zweimal auftaucht (30 Rüstungen, 15+15 Aufgefressene) ist für die irische Sagenwelt ebenso kennzeichnend wie die Zwölfzahl für die germanische. Wir treffen sie im Beowulf auch noch an andern Stellen: ein anderes Mal schleppt Grendel 30 Krieger auf einmal davon (V. 123); Beowulf hat die Kraft von 30 Männern in seiner Faust (V. 379 ff.).

Irish ist auch die besondere Vorliebe für Kämpfe mit Meerungeheuern, die das Epos zeigt. Als Beowulf mit Breka um die Wette schwimmt, erlegt er gleich neun von ihnen, deren eines ihn schon in die Tiefe hinabgezogen hatte. Auch als er Nachts nach seinem ersten Kampfe heimschwimmt, bringt er dabei noch einige Meerungeheuer zur Strecke (V. 919 ff.). Eines erlegt er mit einem Pfeile, bevor er nach Grendels Behausung in die Tiefe taucht (V. 1423 ff.).

In allen diesen Fällen handelt es sich aber nur um einen ganz losen Anflug, den wir leicht abstreifen können, ohne dass eine Lücke entsteht. Für unsern Geschmack kann die Darstellung dadurch nur gewinnen. Auch wenn sich noch mehr solcher äusserlichen irischen Züge im Epos finden, so lassen uns diese auf den Geschmack des Dichters schliessen; für die Frage nach der Herkunft der Sage sind sie aber belanglos.¹

Bedeutungsvoller könnte es sein, wenn das Handlungsgerüst wesentliche irische Bestandteile zeigt. Sehen wir es daraufhin an!

Aus dem Irischen stammt wahrscheinlich, dass Grendel auf dem Meeresgrunde wohnt. Skandinavische Riesen pflegen in Bergen oder Höhlen zu hausen. Auch der Riese in der Grettissaga fügt sich diesem Brauch. Aus der Wohnstätte im Meere folgt nun, dass der Held hinabtauchen muss und sich nicht an einem Seile hinunterlässt, wie er es in verschiedenen Fassungen des Bärensohnmärchens und ähnlich auch in der Grettissaga tut. Dass hier die Höhle hinter einem Wasserfalle liegt, entstammt der skandinavischen Landschaft; als blinder Zug ist dieser Wasserfall, wie wir schon wissen, bis in das Epos mitgeführt worden.²

¹ Unwesentlich ist es auch, ob ein irischer Zug darin liegt, daß Beowulf den Kopf Grendels aus der Meerestiefe heraufbringt (Dehmer a.a.O. S. 216). Daß jemand den Kopf eines erschlagenen Feindes als Siegeszeichen mitnimmt, ist etwas ganz gewöhnliches, was überall vorkommen kann.

² Vgl. hierzu W. W. Lawrence, *The haunted Mere in Beowulf* (Publ. of the Mod. Lang. Assoc. of Amerika, XXVII, 2 S. 208 ff.), angeführt nach C. W. von Sydow, *Beowulf och Bjarke*, Stud. i nord. Fil. Bd. 14 Heft. 3. S. 30.

Dass Grendels Mutter ihren Sohn rächt, scheint auch aus dem Irischen entnommen zu sein (vgl. die Geschichte von Lorcan und Fionn, unten). Auf den Rachegeanken könnte freilich ein Germane auch ohne irische Hilfe kommen.

Diese Motive, die sich vermehren liessen, zeigen aber auch nur, dass die Geschichte von Beowulf in einzelnen Beziehungen nach irischem Geschmack umgeformt worden ist und dass sie dabei irischen Sagen- und Märchenstoff aufgenommen hat. Sie beweisen dagegen nicht, dass sie als ganzes irischen Ursprungs ist.

Nun hat Dehmer aber noch einen Zug angeführt, der zum Kern des Grendelkampfes gehört und der allerdings den Streit zu Gunsten der irischen Abstammung entscheiden könnte. Es ist das ausserordentlich kennzeichnende Motiv von dem Kampf gegen den Gespensterarm oder den dämonischen Arm, wie es Dehmer nennt.

Dieses Bauglied ist in der irischen Sagen- und Märchenwelt sehr häufig. Da es sich hier um den Hauptpunkt handelt, führe ich einige Fälle an (nach Dehmer S. 209 ff).

1. Als ein Kind geboren ist, kommt eine grosse Hand durch das Fenster und nimmt es fort.
2. Teimyon hat die schönste Stute. Sie fohlt immer in der Mainacht. Das Füllen ist aber jedes Mal verschwunden. Schliesslich wacht er bei ihr. Plötzlich kommt eine Klaue durch das Fenster und greift nach dem Fohlen. Mit seinem Schwert haut er sie am Ellenbogen ab.
3. Bei einem Tanzfest fährt eine zottige Klaue mit Zaubergewalt von oben herab, packt die Tänzer und reisst sie fort.
4. Lorcan und Fionn kommen in das Haus der menschenfressenden »wilden Krieger.« Lorcan tötet sie. Nachts wacht er, während Fionn schläft. Da sieht er einen Frauenarm durch das Kaminloch auf sich zukommen und nach ihm greifen. Er schlägt ihn mit dem Schwert an der Schulter ab und ebenso den danach kommenden andern Arm. Es war die Mutter der wilden Krieger, die ihre Söhne rächen wollte.
5. Eine Hand kommt durch den Kamin und greift nach einem Kind. Niall, der bei dem Kinde wacht, schlägt sie am Handgelenk ab. Dehmer führt noch zwei andre Kindesraubgeschichten an, wo eine gespenstische Hand durch den Kamin oder das Feuerloch im Dache kommt. Eine Spielart ist nach Island gewandert und dort in mehreren Fassungen aufgezeichnet.

Im übrigen scheint der Märchenzug vom gespenstischen Arm in Europa auf den irischen Bereich und seine Ausstrahlungen beschränkt zu sein. Er findet sich aber auch im Morgenlande, von dem bekanntlich vorindogermanische Fäden nach Irland gehen.

Der Kampf mit dem Gespensterarm ist ein eigenartiger Zug, der wohl

nur einmal erdacht worden ist. Von Geschichten, deren Kern er bildet, kann man daher unbedenklich annehmen, dass sie aus Irland oder Asien stammen oder dort wenigstens ihre kennzeichnende Form erhalten haben. Dehmer meint nun, dass dies für den Grendelkampf zutrefte. Wiederholt hebt er hervor, dass es sich hier um den Kampf mit dem »dämonischen Arm« handle (S. 207, 208, 212).

Stellen wir nun fest, was dieses Motiv kennzeichnet! Ein Arm greift in übernatürlicher Weise von aussen her durch das Fenster, den Kamin, oder das Dach in einen Raum nach einem darin befindlichen Wesen. Die zu dem Arm gehörende Person wird dabei überhaupt nicht sichtbar. Der Held bekämpft daher auch nur den Arm und haut ihn ab.

Nichts hiervon finden wir im Beowulf. Freilich ist Grendel ein übernatürliches Wesen; solche gibt es aber nicht nur in der irischen und morgenländischen Märchenwelt. Die Art aber, wie er seinen Arm benutzt, hat überhaupt nichts übernatürliches oder auch nur ungewöhnliches an sich. Er will Beowulf, den er schlafend glaubt, ergreifen. Dazu tritt er an dessen Lager und streckt den Arm nach ihm aus. Wie hätte er es auch anders machen sollen? Da nun Beowulf die Hand packt, Grendel aber fliehen will, zerren sie einander umher, bis dem Unhold der Arm ausgerissen wird, ebenso wie in manchen Fassungen des Bärensohnmärchens der Bart. Das ist ein märchenhaftes aber kein dämonisches Verfahren. Der Kampf richtet sich auch gar nicht gegen den Arm als solchen; sondern Beowulf sucht nur den Riesen daran festzuhalten.

Vom Kampf mit dem Gespensterarm im Sinne der irischen Geschichten kann also im Beowulf keine Rede sein. Damit ist auch der Beweis hinfällig, dass der Grendelkampf seine Heimat in Irland habe. Nur die Art, wie dieser Kampf bei den Angelsachsen ausgestaltet ist, zeigt, dass irische Züge eingedrungen sind.

Das ist auch beinahe selbstverständlich. Welche Veranlassung hätte ein Angelsachse, der aus einer irischen Sage ein Heldenepos schaffen wollte, wohl gehabt, den Helden zu einem Gauten zu machen und seine Haupttaten an den Dänenhof zu verlegen? Auch den König Arthur hat niemand in einen Gauten oder Schweden verwandelt, der in Leire seine Tafelrunde hielt. Ganz verständlich ist es aber, dass ein Angelsachse, der eine gautische, in dänischer Fassung zu ihm kommende Sage zum Epos ausweiten wollte, dabei irische Motive benutzte, die ihm wegen ihrer Fremdartigkeit neu und reizvoll schienen.

Die Saga von den Hredelingen hat wahrscheinlich erst der Beowulfdichter in die Geschichte von Beowulf hineingearbeitet. Einzelne Beziehungen zwischen beiden fand er schon vor: bereits auf der Sagastufe war Beowulf zum Sohne Eggtheows und wohl auch schon zum Begleiter Hygelaks beim Frieslandzuge gemacht worden. Nun bot unserm Dichter der übrige Inhalt der Saga willkommenen Stoff, um seine Darstellung episch zu verbreitern. Nicht gelungen ist es ihm freilich, die beiden Geschichten innerlich zu verschmelzen: über

Rückblicke, die zum Teil wenig angebracht erscheinen, ist er öfters nicht hinausgekommen.

Die Saga wird er als ganzes vor sich gehabt und nicht nur einzelne Bruchstücke von ihr gekannt haben. Wie schon bemerkt (S. 31), folgt dies aus dem guten inneren Zusammenhange und noch mehr aus der bis auf einen Punkt widerspruchsfreien zeitlichen Ordnung, die man erhält, wenn man die im Epos verstreuten Stücke richtig aneinander reiht.

Geneuert hat der Dichter darin, dass er Beowulf Gautenkönig werden liess. Dass er hierdurch den Regierungsantritt Wiglafs und den Untergang des Gautenreiches in unmöglicher Weise um ein halbes Jahrhundert hinausshob, hat er nicht bemerkt.

Über den weiteren skandinavischen Sagenstoff braucht hier nur wenig gesagt zu werden, da darüber keine grundsätzlichen Meinungsverschiedenheiten bestehen. Benutzt hat der Dichter zwei Heldenlieder. Das erste ist das Ingeldlied, das bei den Angelsachsen sehr beliebt gewesen sein muss: Alkwin führt es um 800 tadelnd als Beispiel dafür an, dass sich die Mönche beim Mahl unchristliche Heldenlieder statt Heiligengeschichten vortragen liessen. Das zweite, das Lied vom Finnsburgkampf, kann den Angelsachsen auch in friesischer Fassung zugeflossen sein; doch hat der Verfasser des Beowulfs wahrscheinlich eine dänische Form benutzt: die ganzen Vorgänge sind nicht vom friesischen sondern vom dänischen Standpunkt aus gesehen.

Das Epos enthält ferner noch kürzere Mitteilungen und Hinweise, die sich auf andere skandinavische und schleswig-holsteinische Sagen und Sagengestalten beziehen. Ich nenne nur Skyld, Heremod, Hrodulf und Offa. Meist handelt es sich dabei um dänische Sagen. Die Angaben über die Königsreihe der Skjöldunge sind vermutlich einem Merkgedicht oder einem Stammbaumlied entnommen, das vielleicht durch eine Skjöldungensaga ergänzt wurde. Die Geschichte von Skyld kann auch in einem selbständigen kleinen Gedicht oder als kurze Prosaerzählung gelebt haben. Das angelsächsische Runenlied knüpft sie an Ing an, den Stammvater der Ingwäonen, die in der Hauptsache die späteren Nordgermanen umfassen. Einzelne Gestalten, wie die Königinnen Thryd und Hygd könnte der Dichter selbst erfunden haben; dagegen spricht bei Thryd freilich, dass er zwei Überlieferungen von ihr zu kennen behauptet (V. 1945 ff.).

Es zeigt sich, dass die skandinavische Königssaga und Heldensaga, besonders die dänische, aber auch die schwedisch-gautische, um 700 bei den Angelsachsen sehr beliebt war und dass man dort erstaunlich viel von ihr wusste.

Zum Schluss seien noch wenige Worte über die Schicksale gesagt, die die Geschichte von Beowulf weiterhin in Skandinavien gehabt hat.

Westgautland, das Kerngebiet des alten Gautenreiches, hat von jeher engere Verbindungen zu Norwegen gehabt. Die Saga von Biulf dem Bärensohn wird daher auch in Norwegen bekannt geworden sein.

Von hier haben sie die Landnehmer nach Island mitgebracht, vielleicht schon in etwas zerbröckeltem Zustand. Als ganzes hat man sie in Island wie in Norwegen vergessen. Aber einige Abenteurer, der Kampf mit dem Riesen und der Riesin und das Wettschwimmen, lebten auf der Sagainsel weiter. Man heftete sie nun an eine zwar geschichtliche aber sagenumspinnene Gestalt, an Grettir den Geächteten.

Die Sagaform der dänischen Stufe, die Geschichte von Biulf dem Gautenhelden, wuchs und blühte in Hleidra weiter. Wie aus manchen andern Stellen hat aber auch aus ihr den greisen Hrodgar sein grösserer Neffe Hrolf Kraki verdrängt. Ganz vergessen wurde dagegen die Saga von den Hredelingen. Einzig der Zug nach Uppsala haftete weiter im Gedächtnis. An Stelle des entschwindenden Wiglaf übernahm auch hier Hrolf Kraki die Heldenrolle.

Nachdem die Dänen den Gautenhelden Biulf, den sie später Bjarki (kleiner Bär) nannten, einmal in Hleidra hatten, liessen sie ihn nicht wieder fort: er musste sein Leben lang als Gefolgsmann bei Hrolf Kraki bleiben und an seiner Seite auch den Tod finden. Damit fiel der Drachenkampf weg; nur eine schwache Spur hat er in der Hrolfssaga hinterlassen. Die Kämpfe mit dem Troll und dem Trollweib wandelten sich: beide Gestalten wurden durch ein trollhaftes Untier ersetzt, das alljährlich um die Julzeit Hrolf und seine Heldenschar in Schrecken hielt. Biulfs märchenhafte Bärenabstammung und Ankunft aus der Fremde behielt man dagegen bei. Nur in einer Seitenform, die wir im Bjarkiliede finden, wurde die Bärenabkunft als für ein Heldenlied nicht stilgemäss ausgemerzt. Als Teil der Saga von Hrolf Kraki ist die Geschichte von Biulf (Bjarki) dann zum zweitenmal nach Island gewandert, wo man sie sehr viel später dem Pergament anvertraute.

JAN DE VRIES

Betrachtungen zum Wielandabschnitt in der Þidrekssaga.

1. *Vorbemerkungen.*

Die Geschichte des Schmiedes Wieland wird am ausführlichsten in der Þidrekssaga behandelt. Diese Saga aus der Mitte des 13. Jhts ist eine norwegische Kompilation zahlreicher deutscher epischer Dichtungen, die an die Person Dietrichs von Bern geknüpft sind. Wie wichtig sie für die Geschichte der deutschen Dichtung des Mittelalters sein möge — und die eingehende Beschäftigung der Forschung mit diesem merkwürdigen Buch beweist das schon zur Genüge — sie ist dennoch nur eine trübe Quelle. Denn falls ein norwegischer — oder wie man auch behauptet hat: ein in Norwegen sesshafter isländischer — Sagamann in Bergen auf Grund einer Sammlung niederdeutscher Dichtungen dieses Buch geschrieben hat, so wird diese Übersetzung die ursprünglichen Züge ihrer Vorlagen mehr oder weniger verwischt haben. Schon die handschriftliche Überlieferung bietet die Möglichkeit zahlreicher nachträglicher Änderungen und Umarbeitungen; die hierauf bezüglichen Fragen sind aber sehr schwierig zu beantworten, weil gerade die Handschriftenverhältnisse nicht eindeutig geklärt sind. Sobald man aber an das Problem herantritt, welcher Art die Vorlage der norwegischen Saga gewesen ist, so häufen sich die Schwierigkeiten. Hat der Übersetzer selber diese Sammlung gemacht auf Grund einzelner ihm bekannt gewordener Lieder oder hat ihm schon ein deutsches Sammelwerk vorgelegen? War seine Quelle also eine umfangreiche Handschrift, oder hat er eine Reihe kleinerer Texte benützt? Auch wäre die Möglichkeit zu erwägen, dass ihm nicht alles auf schriftlichem Wege zugeflossen ist: deutsche Spielleute in Bergen können ihm ihre Lieder vorgetragen haben. Es ist nicht wahrscheinlich, dass die Þidrekssaga in ihrem ganzen Umfang auf poetischen Vorlagen aufgebaut ist; für verschiedene Abschnitte werden wir Prosaquellen annehmen müssen. Statt einer Aneinanderreihung von Heldenliedern, Spielmannsgedichten und Prosadarstellungen besteht

ja auch die Möglichkeit, dass schon die Vorlage aus Prosa und Poesie gemischt war, dass also ein niederdeutscher Kompilator aus ihm bekannten Dichtungen schon eine fortlaufende Darstellung durch prosaische Bindeglieder hergestellt hatte.

Solche Fragen können nur durch Einzeluntersuchungen gelöst werden. Die Verhältnisse können bei der Geschichte der Nibelungen ganz anders liegen als bei der Vilkinasaga. Die niederdeutschen Quellen waren offenbar sehr verschiedener Art; wir finden in der Þidrekssaga neben echten Heldenstoffen typische Spielmannslieder, sowohl volkstümlich-burlesker wie gepflegt-ritterlicher Art; es gibt aber auch Abschnitte, die wie eine Chronik anmuten. Die folgende Untersuchung versucht einer Lösung dieser Fragen der Komposition näher zu kommen; sie behandelt nur die Wielandgeschichte. Diese von altersher auf germanischem Gebiet besonders geliebte Sage wurde aus Deutschland nach Skandinavien gebracht, wohl nicht allzu lange nach der Völkerwanderungszeit: in der Lieder-Edda ist uns die Volundarkvida überliefert. Der Verfasser der Þidrekssaga war sich dessen durchaus bewusst, wie seine Bemerkung beweist: *Velent, er Vœringjar kalla Volund* (Bert I, 105¹³⁻¹⁴). Dennoch gehen die beiden Sagenformen, die westgermanische und die skandinavische, weit auseinander: der Anfangsteil hat einen durchaus anderen Inhalt; die Egill-episode fehlt im Eddalied. Um so wichtiger sind für uns diejenigen Teile der Sage, die in den beiden Zweigen der Überlieferung übereinstimmen: sie bilden das eigentliche Gerüst der Sage.

Man kann den Inhalt einer Sage in einigen kurzen Formeln zusammenfassen; sie sind für die Wielandsage: die Rache des verstümmelten Schmiedes, die aus den Knochen verfertigten Kostbarkeiten, die vergewaltigte Königstochter, der durch den Luftraum fliegende Wieland. Man würde aus solchen Stichwörtern zu jeder Zeit die Sage wieder neu aufbauen können, freilich dann auch das Gerippe mit jeweils anderm Fleisch bekleiden; die oft erstaunlich grossen Abweichungen zwischen Sagenvarianten lassen sich in einigen Fällen vielleicht dadurch erklären, dass jedes Zeitalter aus einigen wenigen Erinnerungssplittern sich eine ihm zusagende Gestalt erschafft. Über die Kernmotive der Wielandsage kann kein Zweifel obwalten. Als der Künstler des altenglischen Frankschen oder Clermonter Schreins sie darstellen will, wählt er gerade diese Szenen: die Königstochter reicht dem Schmied den gebrochenen Ring, während unter dem Amboss eine Leiche sichtbar ist, und Egill fängt die Vögel, deren Gefieder für den Flugapparat verwendet werden soll. Von diesen Teilen der Sage wird unsere Untersuchung also am besten ausgehen können, weil wir annehmen dürfen, dass gerade hier die ursprüngliche Dichtform, wenn überhaupt, durch die Prosa des norwegischen Übersetzers sichtbar werden wird.

Das Ziel meiner Untersuchung ist in erster Linie zu bestimmen, welcher Art die niederdeutsche Vorlage gewesen ist, die dem Übersetzer

für die Wielandsage vorgelegen hat. Dafür ist es notwendig, die Gestalt des norwegischen Urtextes selbst zu ermitteln, die wir aus den überlieferten Handschriften erschliessen müssen. Für die Velents saga kommen in Betracht der hauptsächlich von der 2. Schreiberhand geschriebene Teil der Membran (Mb²), die beiden isländischen Handschriften A und B; daneben auch die schwedische Bearbeitung. Das Verhältnis dieser Handschriften wird sehr verschieden beurteilt, aber auch bei der Annahme des einfachsten Stammbaums liegen zwischen Mb² und AB mehrere Zwischenstufen. In Kraliks Stammbaum geht Mb² durch eine Zwischenstufe Y aus der Urhandschrift X hervor, aus der ihrerseits I, die Grundlage von A und B geflossen ist. Wenn wir dabei beachten, dass A und B Abschriften älterer isländischer Handschriften, und zwar der Brødratungubók und der Austfjardabók, sind, so liegen zwischen Mb² und AB mindestens vier Zwischenstufen; es können aber deren auch beträchtlich mehr gewesen sein. Geht man von dem Stammbaum Bertelsens aus, der bedeutend verwickelter ist als der Kraliksche, dann kommt man sogar auf nicht weniger als acht Zwischenglieder.¹

Man muss nun weiter beachten, dass diese verschiedenen Handschriften ihre Vorlagen durchaus nicht wortgetreu wiedergeben. Die Reihenfolge der Sagenstoffe ist in den Fassungen Mb und AB, namentlich im Anfangsteil der Kompilation, gar nicht die gleiche; man darf mit Bertelsen annehmen, dass die aufeinanderfolgenden Schreiber der uns überlieferten Handschriften aus eigenem Ermessen diese Änderungen vorgenommen haben. Merkwürdiger ist noch, dass auch dieselbe Geschichte in sehr verschiedener Gestalt auftreten kann; dafür ist das bekannte Beispiel die Vilkinasaga, deren beide Fassungen so weit auseinandergehen, dass hier nicht an die willkürlichen Änderungen eines Schreibers zu denken ist, sondern an die Neugestaltung durch einen Redaktor, wenn nicht gar an zwei verschiedene niederdeutsche Liedquellen. Um so bedeutsamer sind die zahlreichen Fälle, in denen der Wortlaut der verschiedenen Fassungen so sehr übereinstimmt, dass man der Verfasser der Übersetzung selbst zu hören glaubt und sich deshalb zum Versuch berechtigt fühlt, aus seinen Worten die Gestalt seiner niederdeutschen Vorlage zu erschliessen.

Die Untersuchung der handschriftlichen Verhältnisse führt uns dann aber unmittelbar zu den Fragen der Textgeschichte, und dadurch auch zu denen der Sagenentwicklung. Ich habe deshalb am Schluss meiner Betrachtungen einen Versuch gewagt, in einem kurzen Umriss zu zeichnen, wie sich die Wielandsage bei den Germanen entwickelt haben dürfte; wir bekommen dadurch die Gelegenheit, das allmähliche Wachsen einer Sage im Laufe mehrerer Jahrhunderte zu verfolgen

¹ Mb² geht über X² auf die gekürzte Sagaform S¹ zurück, während die Fassung I über die Zwischenstufen H und G (=X²) auf die erweiterte Redaktion S² hinweist.

und wir werden dadurch auf die Unterschiede in seelischer Haltung, Stilgefühl und Motivwahl aufmerksam, die sich je nach Zeitalter und Volkstum offenbaren.¹

2. Das Kernstück der *Velentssaga*.

Die *Wielandsage* ist eine Geschichte von grausamer Rache. Jahre lang sitzt der verstümmelte Schmied an seinem Amboss und sinnt darauf, wie er sich an König *Nidung* rächen könne; endlich bietet sich die Gelegenheit, und mit schicksalhafter Notwendigkeit spielt sich die Tragödie in einigen kurzen, wuchtigen Auftritten ab. Dass wir in diesen gerade das Kernstück der *Sage* erblicken dürfen, wird dadurch bewiesen, dass sich in ihnen die sonst so weit auseinander strebenden nord- und westgermanischen Fassungen der *Sage* begegnen. Wir dürfen erwarten, dass sich aus der Masse der angeschwemmten *Sagenmotive* das *Urgranit* der ursprünglichen *Wielandsage* in seiner zackigen Schärfe hervorheben wird.

In diesem Stück sind die wörtlichen Übereinstimmungen zwischen den Fassungen *Mb* und *AB* so gross, dass man nicht daran zweifeln kann, dass hier die Arbeit des Übersetzers in fast unveränderter Gestalt vorliegt. Eine kleine Probe wird uns davon überzeugen können.

*Mb*²

AB

Kap. 121.

Þat er einn dag at synir Níðvngs
konongs tveir hinir yngsto gengo
til smíðio Velent með boga sína
oc bíðia hann smíða ser skot. En
Velent segir at hann a eigi tom at.
Oc þo segir Velent at þit set born
konungs. þa vil ec
engan lvt yer smíða firir
vilia faðor yckars oc boð oc þat
sem hann sendi mer orð til i dag.
En ef þit vilit at ec smíði yer
noccorn lvt þa skvlo þit veita mer
mína bœn fyrri en sv er alltil.
Þeir spyria hver sv væri. Velent
mælir at þeir skvlo ganga ofgir
til smíðionnar.
þegar snior væri nyfallinn

Þat var eitt sinn at synir
Níðvngs konungs
komu til Velents við
sína lasboga ok bíðia hann gera
ser skot. En Velent segir
at hann
þorir þat eigi firir konungi at
smíða nokkurn lut
utan þat er konungur
sendir honum. En ef
þið vilið at ek smíði ykkur
skuluð þið veita mer
[B: mína bœn ok er su litil ok
auðveld].
þið skulut ganga fra
hollinni ofgir til smíðiunnar.
ok koma

¹ Die *Kriegsverhältnisse*, unter denen diese *Untersuchung* abgeschlossen wurde, haben es mir unmöglich gemacht, meine eigene *Bücherei* oder irgendeine öffentliche *Bibliothek* zu benutzen; ich habe deshalb im allgemeinen darauf verzichtet, die ältere *Literatur* zu berücksichtigen. — Die *Vorgeschichte* der *Wielandsage* hoffe ich demnächst an anderer Stelle veröffentlichen zu können.

En sveinarnir

hirda aldregi hvart þeir ganga ofgir eda rettir. En þetta hefir vm vetrinn verit oc þa samo nott eptir fell snior oc vm morgininn eptir coma konongs synir til smidio firir sol oc hava sva farit sem Velent bavð þeim oc hidia nv Velent smida.

Kap. 122.

Velent lætr oc sic þa ecki til dvelia. Nv

lætr Velent aptr hurðina sem fastazt en sidan drepr hann sveininn hvarntveggja oc skytr vndir smidbelgi sina i grof eina divpa. Þenna dag ero horfnir konongs synir oc veit engi hvert þeir hafa gengnir verit. Konongr hyggr at þeir mvno farit hafa i skog

at veida fvgla oc dyr eda i fiaro at fiskafangi. Ok þa er til borda scal ganga. þa er þeirra leitazt ok finnaz þeir eigi. Nv er comit til Velentz oc spvrt ef þeir hefði þar komit. Velent sagði at þeir como þar oc i brot gengo þeir hedan oc sia kvaz hann þa a leidinni er þeir gingu heim til konongshallar. En boga sina hafðu þeir her oc scot oc liklegazt þycki mer at þeir hafi i scog farit segir hann

Nv fara

þeir heim oc sia þeir at fotspor sveinanna horfa heimleidis oc hevir engi madr grvn a Velent vm þetta mal.

firir solar roð. þar til a ek mitt verk. En ef þið gerit eigi sua. þa smida ek ykkir ekki. En sveinar vilia [B: þetta vist til vinna ok hirda allðri hvart þeir ganga] ofugir eda rettir. ok er þetta um vetr ok er nyfallinn snior ok um morgininn firir sol koma konongs synir til Velents ok hafa þann veg farit sem Velent bað.

Ok er þeir koma i hans smidiu lætr hann aptr hurðina fast en sidan drepr hann hvarntveggja sveininn ok skytr þeim i eina grof undir smidbelgi sina. Þenna dag eru horfnir synir Nidungs konongs ok þikkir þat vænst at þeir munu farnir a skog at skemta ser ok skiota dyr ok fugla ella i fiaru at dyrgia fiska. Ok er til borda skal ganga er þeirra leitazt ok finnaz þeir hvergi. Nu er komit til Velentz. ok spurt ef þeir hefði þar komit. En hann segir at þeir komu þar ok hann sa þa a leidinni til konungs hallar Ok ek gerða þeim skeyti. ok þat þikki mer vænst. sagði hann, at þeir munu farnir a skog at skemta ser firir þui at þeir hefðu með ser sina boga. Ok nu er konungs menn ganga heim. sia þeir i snionum þeirra spor liggia heim til hallarinnar.

Die Abweichungen in den beiden Texten sind verschiedener Art. Zuweilen zeigt Mb einen Zusatz, aber öfter ertappen wir die Fassungen AB auf Kürzungen; manchmal aber bildet die eine Fassung eine Ergänzung zur andern. Vgl. z.B. in Mb lesen wir nur *pegar snior væri nyfallinn*, dagegen in A: *fyrir solar roð* oder in B: *firre enn sol sie uppe*. Hier hat also jede der Handschriftgruppen eine Bedingung ausgelassen; später, als die Ankunft der Knaben erzählt wird, erwähnen AB sowohl wie Mb den Schnee und die frühe Morgenstunde.

Die beiden Fassungen stimmen durchgängig so genau zu einander, dass die Stellen, wo wir auf beachtenswerte Unterschiede stossen, unsere besondere Aufmerksamkeit verdienen. Nachdem man am königlichen Hof zu der Überzeugung gelangt ist, dass die beiden Knaben durch irgendein Unglück das Leben verloren haben, bringt Mb den folgenden, in AB fehlenden Satz (I, 119⁴⁻⁸). *En Velent hafði hvgsat þa svivirding oc scom er hanom var gor fyrir því at eigi scorti grimleikinn með hanom enda varo allopr tilbrigðin. Ok þottiz hann nv hafa hemt sin nocquat nær sem meirr verðr eda eigi*. Eine Bemerkung, dass Velent seine Rache vollzogen hat, ist an sich sehr natürlich; nachdem die beiden Söhne getötet sind und die Tochter vergewaltigt worden ist, haben beide Handschriftgruppen die übereinstimmende Bemerkung (I, 124¹⁸): *Nv hevir Velent hemt sinnar svivirdingar* (AB: *Velent smidur hefuer nu nokkut hefnt sinnar svivirdingar*). Aber in Kap. 123 ist eine solche Bemerkung doch wohl auffällig. Die Stelle ist dazu wenig geeignet, weil sie schon vor dem eigentlichen Höhepunkt steht, und zwar vor der Mitteilung, dass Velent aus den Knochen kostbare Gegenstände anfertigt. Die fade Bemerkung, er glaube sich 'einigermassen' gerächt zu haben, ob es nun mehr werde oder nicht, gibt uns vielleicht einen Fingerzeig, wieso der Redaktor von Mb zu dieser Erweiterung gekommen ist. Nach der Vergewaltigung der Königstochter sagt der AB-Text auch, dass Velent seine Schande 'etwas' gerächt habe, aber hier ist dieses *nokkut* ganz sicher ironisch gemeint, und bedeutet natürlich 'besonders gut'. Dass hat der Redaktor von Mb anscheinend nicht verstanden und er hat deshalb hier das Wort *nokkut* ausgelassen, aber dort eine ähnliche Bemerkung eingeschaltet, wo tatsächlich nur von einer vorläufigen Rache die Rede ist. Es besteht auch kaum ein Anlass, den harten, grausamen Charakter Velents zu erwähnen; eine solche Bemerkung gehört ja eher am Schluss der ganzen Rachehandlung. Dass der Schreiber von Mb (oder seine Vorlage) diese Bemerkung eingeschaltet hat, wird dadurch bestätigt, dass AB am Ende die Erzählung mit den Worten (I, 120¹⁻²) *ok er þetta hefuer hann gert til svivirdingar kongi* abschliesst, die in Mb an dieser Stelle fehlen, aber sich mit dem Anfangssatz der oben besprochenen Einschaltung (I, 119⁴⁻⁵) berühren.

Der zweite Fall, in dem die beiden Fassungen auseinandergehen, ist die Stelle, wo von den aus den Knochen geschmiedeten Gegenständen gesprochen wird.

Mb²I, 119¹⁰—17

Nv tecr Velent
sveinana ok skefr alt holdit af
beinonvm oc sidan tecr hann
þeirra havsa oc byr gvlli oc silfri
oc gerir af tvau mikit bordker.
oc af herdarblodom gerer hann
oleysla oc af miadmarbeinom
þeirra oc byr gvlli oc silfri. Af
svmom beinom þeirra gerir hann
knifa hefti en af svmvm blaspiþor.
af svmom lycla en af svmom
kertistikvr er standa scvlo a
konungs bordi. Oc af hverio
þeirra beini gerir hann nocvat
til bordbvnadar.

AB

I, 119⁵—120¹

Nu er fra þui at segia. at Velent
tekr þessa sveina ok skefr hold af
þeirra beinum. sidan tecr hann
þeirra hausa ok byr við gulli ok
silfri ok gerir þar af II diska

ok af þeirra
leggiom gerir hann ok byr gulli
ok silfri. sumum knifa hefti,
sumum blastriþur

sumum kertistikur

[B: stikur er kerti skulu a standa]
ok af hveriu beini gerir hann
nokkurn lut. þann er hafa skal at
þiona firir konungs bordi. Af
þeirra koglum gerir hann tafl ok
lukla [B: ioxlum gerir hann lykla
at konungs fehirðslum].

Auf beiden Seiten finden wir Plusstellen. Mb erzählt davon, dass aus den Schulterblättern und Hüftbeinen Schöpfgefäße hergestellt wurden; man möchte dabei bemerken, dass die Form dieser Knochen wohl sehr ungeeignet für eine solche Verwendung ist. In beiden Fassungen werden Messergriffe, Blaseröhre und Kerzenständer erwähnt (AB *af þeirra leggiom* wohl richtiger als Mb *af beinom þeirra*), aber Mb schiebt zwischen den *bláspípur* und den *kertistikur* noch *af svmom lycla* ein; Schlüssel aber erwähnen AB an einer späteren Stelle: A sagt, dass Velent aus den Fingerknochen Schachfiguren und Schlüssel gemacht habe, während B nur von Schlüsseln für die Schatztruhen des Königs redet, die überdies nicht aus Fingerknochen, sondern aus Backenzähnen gemacht werden (offenbar eine fehlerhafte Verwechslung von *ioxlum* und *koglum*). Wie Mb richtig zusammenfassend bemerkt, macht Velent aus den Knochen Tischgerät (*bordbunadr*). Dazu gehören aber weder Schlüssel noch Schachfiguren. Der Satz verrät sich in AB schon durch seine Stelle nach der abschliessenden Bemerkung über die Verwendung der Kerzenständer für den königlichen Tisch als einen späten Zusatz. Mb hat aber in seiner kürzenden Darstellung die Schlüssel an einer früheren Stelle eingeschaltet und über die dazu verwendeten Knochenteile überhaupt nicht mehr geredet. Schalten wir in AB also diesen Zusatz aus, so bleibt eine ursprünglichere Redaktion übrig, die sich nun wieder durch eine Gliederung in zwei Teile kennzeichnet, in denen die Bemerkung *ok byr gulli ok silfri*

wiederholt wird. Hier schimmert eine noch ältere Form der Episode durch. Ursprünglich, wie ich noch später zeigen werde, machte Velent nur Trinkschalen aus den Schädeln. Später kam man darauf auch die übrigen Knochen mit einzubeziehen und daraus weitere Gegenstände des Tischdienstes verfertigen zu lassen. Schliesslich ging eine weitere Bearbeitung noch darüber hinaus und führte auch andere Gegenstände, wie Schlüssel und Schachfiguren ein. Ob die *pleysta* in Mb Zusatz dieser Redaktion sind, oder aber ob sie in AB fortgelassen wurden, können wir nicht entscheiden. Die AB-Redaktion verrät den allmählichen Aufbau dieser Episode noch so klar, dass sie der ursprünglichen Fassung näher gestanden haben muss, als die kürzende und zusammenfassende Darstellung in Mb. Sind die Schöpfgefässe eine Zutat dieses Redaktors, so zeigt sich, dass die Bearbeiter oder Abschreiber es sich nicht haben nehmen lassen, aus eigener Phantasie den überlieferten Text auszugestalten. Freilich würde eine Ausmalung bis in solche Einzelheiten auch in einem Spielmannslied gar nicht überraschend wirken.

Dieser Abschnitt der Saga ist aus knappen Sätzen aufgebaut; das erweckt den Eindruck, dass er die ziemlich wortgetreue Paraphrase einer gereimten Vorlage ist. An einigen Stellen vermeint man sogar den ursprünglichen Wortlaut aus dem norwegischen Text herauszuhören. So dürfen wir in einem Satze wie 116¹¹: *en ef þit vilít at ek smíði ykkur nokkurn hlut, þa skulu þit veita mér mína bæn*, das Reimpaar *smede* : *bede* erschliessen; als eine mögliche Vorlage könnte man wiederherstellen:

of gi willet, dat ik ju iet smede,
so solt gi dôn mi ene bede.

Die Art der Spielmannspoesie macht aber eine einigermaßen sichere Rekonstruktion der Vorlage ausserordentlich schwierig, und zwar der grossen Zahl formelhafter Wendungen wegen, die in einer Prosaauflösung natürlich leicht übergangen werden. Ich muss es deshalb bei diesem einen Beispiel bewenden lassen und beschränke mich auf die allgemeine Feststellung, dass der Sagatext auf ein niederdeutsches Lied als seine Quelle hinweisen dürfte.¹

Dasselbe gilt von dem Abschnitt, der von der Vergewaltigung der Königstochter handelt. Die wörtliche Übereinstimmung der Redaktionen Mb und AB ist auch hier überraschend gross. Die Plusstellen in Mb sind ganz unbedeutend; sie enthalten nur eine nähere Ausführung der Antworten, die die Prinzessin und ihre Dienerin geben; wir dürfen annehmen, dass sie in der kürzenden Darstellung der AB-Fassung fortgelassen wurden. Die Bemerkung Velents (I, 120¹⁶⁻¹⁸) *at ecki þorir hann at smíða fyrir vtan konongssens boð enskiskonar smíð* erinnert auffällig an seine Antwort an die beiden Knaben (I, 116⁹⁻¹⁰)

¹ Vgl auch meine Einleitung zur Ausgabe des 'König Rother' (Heidelberg 1922) S. LXXX—LXXXII.

þa vil ec engan lvt ycr smida fyrir vilia faðor yckars oc bod; wir begegnen hier also wieder dem Reimpaar *smede : bede*. Das niederdeutsche Lied wird also im Stile volkstümlicher Epik an diesen beiden Stellen dieselben Verszeilen wiederholt haben. Noch an einer andern Stelle können wir dasselbe beobachten. Velent gibt den beiden Knaben den Auftrag zu ihm zu kommen *þegar snior væri nyfallinn og fyrir sólar roð*; später wird dann berichtet, als die Knaben kommen (in AB): *ok er nyfallinn snior ok um morgeninn fyrir sol*. Als die Knaben vermisst werden, heisst es (I, 117¹⁴—118²): *konongr hyggir at þeir mvno farit hafa i skog at veida fugla oc dyr eða i fjaro at fiskafangi*; nachdem aber die Versuche, die Knaben ausfindig zu machen, fehlgeschlagen sind, lesen wir wieder (I, 118¹⁵—119³): *þyckir konongi þat liclegast, at þeir mvno fara i scog oc mvno dyr grandat þeim hafa eða sior hafi grandat þeim ef þeir hafa i fjaro gengit*. Diese Beispiele in einem Text beschränkten Umfangs beweisen doch wohl, dass das zugrundeliegende Gedicht nach volkstümlicher Art wiederkehrende Situationen in ähnliche oder gleiche Worte kleidete.

3. Egils Pfeilschuss.

Die Handschrift Mb erzählt nach den beiden oben behandelten Episoden, wie Velents Bruder Egill an Nidungs Hof kommt und der König ihn nötigt, seine Fähigkeit im Bogenschiessen zu beweisen, indem er vom Kopfe seines Kindes einen Apfel schießt: die berühmte Tellsage also. In der Fassung AB ist die Reihenfolge der drei Abschnitte eine andere: erst Egils Probe, dann die Vergewaltigung der Königstochter und schliesslich die Ermordung der beiden Knaben. Dass hier die Darstellung von AB in Unordnung geraten ist,¹ lässt sich ohne Mühe beweisen. Die altnordische Völundarkvida bringt auch die Bødvildepisode nach dem Tode ihrer Brüder und auf dem altenglischen Elfenbeinschrein überreicht die Königstochter dem Schmied ihren Ring, während unter dem Amboss einer der gemordeten Knaben verborgen liegt. Dass die Egillgeschichte darauf folgen muss, lehrt schon der weitere Verlauf der Sage, denn nach der Vergewaltigung der Königstochter macht der Schmied den Flugapparat, mit dem er sich aus Nidungs Macht befreit; so stellen es ja auch das eddische Gedicht, sowie der Franksche Schrein dar. Durch die Umordnung in der Fassung AB wird die Egillgeschichte auseinandergerissen und die Geschlossenheit der Darstellung zerstört.

Das Verhältnis der Fassungen Mb und AB ist in dieser Episode ein anderes als in den beiden vorhergehenden Stücken. Zwar fehlen auch hier die wörtlichen Übereinstimmungen nicht, aber die Texte weichen doch stärker von einander ab, und dabei ist die Darstellung in AB

¹ Und nicht, wie Bæsecke, Vor- und Frühgeschichte des deutschen Schrifttums I, 295 meint, der Sagamann in Mb durch Umstellungen geändert hat.

teilweise so stark gekürzt, dass die Bedeutung des Auftritts unklar geworden ist. Schon im Anfang bringt die Redaktion Mb die Bemerkung, dass Velent seinen Bruder zu sich beschieden hat, in AB kommt er von ohngefähr. Mir scheint es eine selbstverständliche, ja die einzig vernünftige Verkettung der verschiedenen Episoden, wenn der Schmied seinen Bruder kommen lässt, damit er ihm die für seine Flugmaschine benötigten Federn besorge.

Wichtiger ist aber die Darstellung des Schlussteiles. Die drei Fassungen Mb, A und B gehen hier stark auseinander

	Mb	A	B
I, 124 ¹			
Egill teor priar or- var		Þa tekur Egill eina or vr sinu orvamæli ok sier i eggiarnar ok	Nu tekur Egill eina or vr synumm orvamæli ok siér i eggiarnar ok
oc stryker fidrit		strykur bladit og setur nidur hia sier. nu tekur hann enn or ok strykur bladit og	strykur bladit ok skap- ted
	ok legr á	fidrit ok setur þa a	ok setur þa a
streng		streing	streing

Während also in Mb Egill drei Pfeile nimmt, ist in A von zwei Pfeilen, in B sogar nur von einem Pfeil die Rede. Den richtigen Sachverhalt dürfte A zeigen, denn der eine Pfeil ist für den Apfelschuss bestimmt, der zweite aber im Fall eines unglücklichen Ausganges für den grausamen König. B hat also einfach den Satz in A über den zweiten Pfeil fortgelassen und dadurch den Sinn der Erzählung zerstört; wie das möglich war, werden wir gleich sehen. Wenn nun aber Mb drei Pfeile erwähnt, so ist das wohl aus der Neigung von Märchen und Volksepik zur Dreizahl zu erklären. In dem Aufbau der Erzählung ist ja für drei Pfeile kein Platz, wie das aus der Toko-geschichte bei Saxo Grammaticus deutlich hervorgeht;¹ man soll aber andererseits erwägen, dass man einer alten volkstümlichen Erzählung nicht die Masstäbe strengster Logik anlegen darf. Dass auch Saxo, in Widerspruch zu der Ökonomie der Geschichte, von mehreren Pfeilen redet (*reliquorum!*) ist für die Beurteilung dieser Stelle nicht ohne Bedeutung.² Nun macht die Wiederholung der Handlung mit den beiden

¹ Ausg. Holder S. 330. Toko erklärt seine Handlung folgendermaßen: *vt in te primi errorem reliquorum acumine uindicarem*. Um den König zu töten braucht er aber nicht mehr als einen Pfeil abzuschießen.

² Und welche Bewandtnis hat es mit dem eigentümlichen Ausdruck *strykr fidrit á* in Mb? Das bedeutet wohl: »schiebt die Feder darauf«. Dagegen sagt A: *strykr bladit* und noch einmal nachher: *strykr bladit ok fidrit*. Fritzner übersetzt III, 579b diese Stelle als: »wetzt das Pfeilblatt«, aber seine einzige Belegstelle ist gerade dieser Passus der PS. Ein Pfeil muß auch eine scharfe Spitze haben und nicht eine scharfe Schneide. Der Schreiber von A hat das Wort jedenfalls nicht

Pfeilen in A einen durchaus sagenhaften Eindruck; wir möchten sie deshalb gerne der Urfassung zuschreiben. Nach dem Apfelschuss schliessen die Fassungen AB mit der Bemerkung, dass diese ruhmreiche Tat lange im Gedächtnis fortgelebt hat. Mb fügt aber noch die Erklärung hinzu, weshalb Egill statt eines einzigen Pfeiles deren drei aus seinem Köcher genommen hatte: falls er seinen Sohn statt des Apfels getroffen hätte, würde er die beiden andern für den König bestimmt haben. Diese Bemerkung ist unbedingt notwendig, um den Sinn der Erzählung zu fassen; nirgends zeigt sich so deutlich, dass AB ihrer Neigung zur Kürzung zuliebe, wichtige Teile der Handlung gestrichen haben. Aus dem durch diese Kürzung entstandenen Sachverhalt hat B die begreifliche Folgerung gezogen, indem hier nun auch die Mitteilung über den zweiten Pfeil fortgelassen wurde: sie war überflüssig geworden.

Die Redaktion Mb enthält an dieser Stelle noch die folgende Bemerkung (I, 124¹): *oc penna kalla menn olvunar egil*. Dieser Schreiber hat also die Identität dieses Meisterschützen mit dem Egill des Eddaliedes erkannt, obwohl beide nichts verbindet als derselbe Name und die Tatsache, dass er Velents Bruder war. Dieser Bemerkung ist also keine höhere Bedeutung zuzuerkennen, als dem Satz (I, 105¹³): *Velent er Væringjar kalla Volond*, der in allen Handschriften vorkommt und also sicherlich schon der ursprünglichen Übersetzung zugehört hat.

Die Sage des Meisterschusses ist ein Fremdkörper im Aufbau der Velentgeschichte. Sie bildet ein retardierendes Moment und leitet die Aufmerksamkeit von der Hauptfigur der Sage ab; sie ist auch für das Verständnis von Egils Rolle selbst durchaus überflüssig. Dass plötzlich neben dem Vater auch der dreijährige Sohn da ist, überrascht uns in einer Darstellung, die sonst ihre Personen einzuführen nicht unterlässt. Aber am deutlichsten beweist die Unursprünglichkeit dieses Stückes die Weiterführung der Erzählung im nächsten Kapitel 129, das mit den Worten anfängt (I, 124¹⁸): *Nv hevir Velent hém sinnar svivirdingar*. So steht es in der Fassung Mb, wo also die Kapitel 127—128 den Zusammenhang zwischen Kap. 121—126 und der Fortsetzung in c. 129 zerstören. Die Darstellung in AB ist befriedigender, weil hier die Erzählung vom Apfelschuss vor die Ratchetaten Velents gestellt ist; dadurch aber wurde wieder die Egillepisode selbst in zwei Teile zerschnitten; diese Umstellung wurde offenbar dadurch veranlasst, dass man die Bemerkung in Kap. 129 an die darauf

so verstanden, denn sonst hätte er nicht sagen können *strýkr blaðit ok fíðrit*, denn eine Feder kann man nicht wetzen. B hat offenbar ebensowenig Verständnis dafür gehabt; hier lesen wir *strýkr blaðit ok skaptit!* Ich bekomme aus dem Text von AB den Eindruck, daß eigentlich etwas ganz anderes gemeint ist: die magische Handlung des Streichens mit der Hand, um z. B. der Waffe Treffsicherheit zu verleihen. Ist das der Fall, so sind AB dem ursprünglichen Wortlaut näher geblieben, auch wenn sie ihn nicht mehr richtig verstanden haben. Die anscheinend logische Vorstellung von Mb ist dann nur die Folge eines Versuches, durch die Änderung in *strýkr á* eine vernünftige Meinung zu bekommen.

bezüglichen Kapitel anschliessen wollte. Endlich gehört der Apfelschuss auch deshalb nicht zu der ursprünglichen Velentsaga, weil er einen unerträglichen Widerspruch entstehen lässt: nachdem Egill seine Absicht bekundet hat, den zweiten Pfeil für den König selbst zu bestimmen, lässt dieser ihn unbehelligt an seinem Hofe verbleiben und fordert ihn sogar später auf, seinen eigenen Bruder abzuschiessen.

Nun enthält dieses Kapitel 129 noch eine andere Schwierigkeit. Denn die beiden Fassungen Mb und AB haben nur diesen einen Satz gemeinsam und weichen im übrigen durchaus ab. Mb schaltet hier die Unterredung Velents mit der Königstochter ein, in der er ihr Anweisungen über das seinem Sohn bestimmte Schwert gibt; das bringen aber AB erst nach Egils Flugversuch und unmittelbar vor Velents Flucht. Das ist die richtige Stelle für diese Szene, weil der Abschied erst kommen soll, wenn Velent imstande ist fortzuziehen. AB bringt statt dessen Bemerkungen über die beiden Rachedaten des gelähmten Schmiedes, die hier ziemlich überflüssig erscheinen. Aber eine Bemerkung in einem mittelalterlichen Roman ist nicht schon deshalb unursprünglich, weil sie überflüssig ist; das Erstaunliche ist nur, dass sie in der Fassung Mb, wo sie nach der eingeschobenen Egillepisode sehr am Platze gewesen wäre, fehlt, und dass sie in AB, wo sie am wenigsten notwendig ist, steht. Darf man daraus schliessen, dass sie zu einer älteren Vorlage von AB gehört, in der die Egillepisode ihren alten Platz noch bewahrt hatte? Die Bemerkung macht übrigens den Eindruck, eine prosaische Übergangsformel zu sein. Auch für die Erzählung des Apfelschusses selbst scheint mir ein Gedicht als Grundlage wenig wahrscheinlich; ihr fehlt an vielen Stellen die rhythmische Gliederung, während andererseits der Inhalt teilweise aus trockenen Prosabemerkungen besteht, besonders in denjenigen Stücken, die dazu dienen, die Tellsage mit der Velentgeschichte zu verknüpfen. Ich glaube deshalb nicht, dass dem norwegischen Sagamann ein Velentlied vorgelegen hat, in dem der Apfelschuss schon vorkam; vielmehr wurde hier eine in schlichter Prosa erzählte Volkssage (die ja auch Saxo bekannt war) zwischen die Teile einer einheitlichen Dichtung eingeschoben. Die Veranlassung dazu ist nicht schwer zu finden: Egils Schuss auf die mit Blut gefüllte Blase unter Velents Arm brachte einen stofffreudigen Kompilator auf den Gedanken, nun auch die Geschichte vom Apfelschuss zu erzählen.

4. *Der Flugapparat.*

Das Verhältnis der Fassungen Mb und AB ist in Kap. 130—132 so, dass im Anfang die Übereinstimmungen trotz Abweichungen in Einzelheiten durchgängig gross sind, am Schluss aber die beiden Redaktionen wieder stark auseinandergehen. Wir haben schon bemerkt dass AB dadurch den Vorzug vor Mb verdienen, dass sie die Ab-

schiedsunterredung zwischen Velent und der Königstochter an der richtigen Stelle bringen, während Mb sie an einen früheren, aber durchaus ungeeigneten Punkt versetzt hat. Andererseits erzählt Mb ausführlich, dass Velent seinem Bruder erklärt, wie er sich beim Landen hätte benehmen sollen; der Rat *firir vindi* sich zu setzen, war eine beabsichtigte Täuschung, man sollte gerade umgekehrt verfahren. AB fertigen diese Aufklärung in einem kurzen Satz ab: Velent sagte seinem Bruder, er habe ihm eine falsche Anweisung für das Landen gegeben, weil er ihm nicht getraut habe. Psychologisch betrachtet ist die Darstellung von AB wenig glücklich: seinen Bruder zu bitten, ihn zu schonen, wenn der König ihm befehlen würde, Velent abzuschliessen, setzt doch ein gutes Verhältnis zwischen beiden voraus; dann aber wirkt der oben angeführte unmittelbar folgende Satz fast wie ein Hohn, der Egill eher veranlassen dürfte, es seinem Bruder heimzuzahlen.

Die ausführliche Motivierung in Mb ist jedenfalls sehr am Platze; sie entspricht der ursprünglichen Form des Sagawerkes besser als AB. So verteilt sich das Richtige ziemlich gleichmässig auf beide Handschriftgruppen. Das ist auch mit dem Unrichtigen der Fall. Der Flugapparat wird als eine Art Federhemd beschrieben (I, 126²⁻³):

Mb	A	B
er því likazt sem fiadrhamr veri fle- ginn af grip eða af gambr eða af þeim fvgl er strvz heitir.	með þeima hætti sem flegin væri giødur af ollu skinne	með þeima hætti sem flegin væri giodzha- mur með ollu skinne.

Der *fiadrhamr* ist eine durchaus nordische Vorstellung; sonst heisst es in der Saga, dass Velent einen *flygil* schmiedet, das die Wörterbücher nur an dieser einzigen Stelle kennen und deshalb als »Flugapparat« umschreiben, das aber in Wirklichkeit nichts anderes als das deutsche Wort »Flügel« ist. Der Vogel, dessen Flügel Velent nötig hat, wird in Mb einem Zaubertier (wozu man den Strauss auch rechnen darf) gleichgestellt, in AB als eine Falkenart betrachtet. Dieser Vogel ist nun bestimmt erst in Skandinavien in den Text gekommen; es ist auch wahrscheinlicher, dass die Sage ursprünglich ein Fabeltier genannt hat, weil ja die Fittiche so gross sein sollen, dass sie den Körper eines Menschen zu tragen vermögen. Der Sagaschreiber hat sich die Gelegenheit nicht entgehen lassen, sich mit seinen Kentnissen zu brüsten und er lässt uns sogar die Wahl zwischen einigen Wundertieren. In der Fassung Mb zeigt sich also noch die Freude an der heiteren Welt des Märchens und dem sich dort tummelnden Wundergetier; die isländische Tradition, aus der AB hervorgegangen sind, und die bis in die Neuzeit hinunterreicht, hat — nüchtern — den einheimischen Vogel eingesetzt.

Wir müssen aber gestehen, dass die ganze Episode einen nicht befriedigenden Eindruck macht, und zwar nicht in ihren Grundzügen, sondern in ihrer Motivierung. Die Überlieferung erzählte, dass Velent sich einen Flugapparat geschmiedet hatte, dazu bedürfte er Vogelfedern und diese konnte er wegen seiner Lähmung nicht selber beschaffen. Dazu soll ihm nun sein Bruder Egill verhelfen, indem er die dazu benötigten Vögel abschießt. So weit ist alles recht verständlich. Aber weshalb dieser misslungene Versuch; weshalb der falsche Rat an den Bruder? Die Saga steht mit ihrer Antwort bereit: Egill sagt ja selbst, dass er sich nach einem anderen Land begeben hätte, falls der Flugapparat ebensogut zum Landen wie zum Fliegen geeignet wäre; dann hätte Velent sein Kunststück nie zurückbekommen. Das klingt sehr schön: der gelähmte Velent muss sein technisches Wunder von einem andern ausprobieren lassen und es ist begreiflich, dass er sich vor unangenehmen Überraschungen vorsehen will. Von Egill aus betrachtet, sieht die Sache aber anders aus. Egill hat aber die Unzulänglichkeit des Apparates nicht während des Fluges, sondern erst beim Landen bemerkt; was hätte ihn also daran gehindert, fortzufliegen und sich in einem andern Land zu setzen? Beargwohnte er das Gelingen der Landung und wollte er bei einem Misserfolg der Hilfe seines Bruders sicher sein? Ein wahrhaft teuflisches Doppelspiel, nachdem er schon vom König so schwer beleidigt worden war, nun selber den Bruder so grausam zu betrügen! War es nur Habgier, die ihn dazu verführte oder war es auch für ihn die einzige Möglichkeit, sich aus der Gewalt des Königs zu befreien? Man fühlt überall, dass diese Episode in die Sage als Ganzes nicht richtig eingebaut ist. Nachdem er zu Velent zurückgefliegen ist, muss er sich von Velent darüber belehren lassen, dass alle Vögel gegen den Wind aufsteigen und sich setzen. Wir können uns auch nur darüber wundern, dass ein so erfahrener Schütze wie Egill die Vogelwelt so schlecht beobachtet haben sollte. Dass bei seinem Absturz kein grösseres Unglück geschieht, hat er nur dem Umstand zu verdanken, dass er in dem folgenden Teil der Erzählung noch eine Rolle zu spielen hat.

Im Zusammenhang der Velentsage ist der nur halbgeglückte Flugversuch sogar überflüssig; in der Weise, wie er erzählt wird, empfinden wir manches als recht störend. Wir fragen deshalb, wie so oft in ähnlichen Fällen, ob der Dichter unter dem Zwang eines Vorbildes gestanden hat. Dass die Wielandsage in diesem Punkt mit der griechischen Erzählung von Daidalos wesentlich identisch ist, hat die Forschung schon längst entdeckt; die Beziehungen zwischen den beiden Sagenfiguren sind auch dem Mittelalter nicht verborgen geblieben. Daidalos erhebt sich mit einer von Vogelfedern gemachten Flugmaschine in die Luft um sich aus der Gefangenschaft des kretischen Königs Minos zu befreien und nachdem er sich emporgeschwungen hat, verhöhnt er die Machtlosigkeit des Königs. Bis in die Einzelheiten stimmt also die griechische Fabel zur germanischen Sage und diese

Einzelheiten sind so eigentümlicher Art, dass man sie nicht als unabhängige Schöpfungen der sagenbildenden Phantasie betrachten kann: sie müssen irgendwie zusammenhängen. Das kann aber in diesem Fall nicht anders bedeuten, als dass die germanische Sage sich einen klassischen Stoff angeeignet hat.

Aber zu Daidalos gehört Ikaros, zum wunderbaren Apparat der misslungene Versuch, zum Prometheusflug des Geistes die schreckliche Strafe der neidischen Götter. Wenn Egill also ein germanischer Ikaros wäre? Auf diese Frage hat schon vor vielen Jahren von Hahn in seinen 'Sagwissenschaftlichen Studien' die einzig mögliche Antwort gegeben: der durch seine Ungeschicklichkeit veranlasste Sturz des Egill beim Probefluge ist ein Gegenstück zu Ikaros' Sturz. Der griechische Jüngling hat die gutgemeinten Ratschläge des Vaters nicht beachtet, und dadurch selber seinen Tod verschuldet; der germanische Egill ist das Opfer der Hinterlist seines Bruders. Freilich, das alte Motiv ist ganz umgebogen und verharmlost. Dadurch wird aber die grosse Ähnlichkeit nicht aufgehoben. Velent gibt Egill den Rat *bæði hátt ok lágt* zu fliegen (so AB, während Mb unrichtig *bæði hátt ok langt hat*); darin klingt noch Daidalos' Anweisung nach, dass Ikaros nicht zu hoch aufsteigen soll, um sich nicht zu sehr der Sonne zu nähern, und auch nicht zu tief fliegen soll, um nicht in die Wellen des Meeres zu versinken.

Egill gehört zum alten Bestand der germanischen Wielandsage. Wir haben schon darauf hingewiesen, dass dem norwegischen Übersetzer (oder einem späteren Abschreiber) die Identität mit dem Egill des Eddaliedes aufgefallen ist; merkwürdigerweise tritt er in der *Völundarkvida* gar nicht in seiner Ikarosrolle auf, sondern er wird nur im Anfang des Liedes als Nebenfigur kurz erwähnt. Aber das stimmt gewiss nicht zur alten Sagenform, wie sie auch der englische Elfenbeinschrein zeigt: hier steht ja ein Mann abgebildet, der die Vögel schießt und ein Runenwort *Aegili* belehrt uns darüber, wie er heisst. Zwar wird dadurch nur seine Rolle als Beschaffer der Federn bewiesen, aber er wäre wohl eine sehr leere Sagenfigur, wenn dazu nicht auch der unglückliche Flugversuch gehört hätte. Wie kam der Bruder des Schmiedes zu dem germanischen Namen *Agilaz*? Ist es zu vermessen, wenn wir ihn als eine Adaptation des griechischen Wortes Ikaros betrachten,¹ als einen Versuch einen Namen, der aus drei Vokalen und trennender Guttural und Liquida bestand, in einen ähnlichen germanischen Namen umzutaufen? Wie dem auch sei, aus dem griechischen Vorbild stammt der tragische Ausgang des Flugversuches; auch der germanische Ikaros musste abstürzen, aber er durfte dabei nicht das Leben verlieren, weil er später in der Sage noch auftreten sollte. So entstand aus dem tragischen Beispiel des seine eigene Strafe

¹ Ich setze mündliche Tradition als die Vermittlerin der griechischen Sage zu den Germanen an; man kann sodann auch an Nebenformen wie etwa *Ἰχάρος* oder sogar *Ἰχλός* denken.

heraufbeschwörenden menschlichen Übermutes die recht bürgerlich anmutende Erzählung, dass der kunstreiche Schmied seinen weniger gescheiten Bruder übertölpelt.

5. Der Schlussteil der Velentsage.

Den Gipfel seiner Rache erlebt Velent, als er von einem hohen Turm, unerreicher für König Nidung, diesem mitteilen kann, auf welche Weise er sich gerächt hat. Mb und AB stimmen in den Hauptsachen des Inhaltes mit einander überein, zeigen sogar an einigen Stellen wörtliche Anklänge, aber weisen doch auch beträchtliche Unterschiede auf. AB erwähnen nur die Vergewaltigung der Königstochter und die Ermordung der Knaben; aus deren Knochen schönes Tischgeschirr geschmiedet wurde; das stimmt zu der Darstellung des Eddaliedes. Nur ist zu bemerken, dass hier eine Umstellung vorliegt, die Mb vermieden hat und die nicht ursprünglich sein dürfte. Mb begnügt sich nicht mit den beiden Rachetaten, sondern bringt auch die ganze Vorgeschichte in Erinnerung: des Königs Versprechen für das Holen des Siegesteines, dann aber den Wandel der königlichen Gesinnung, nachdem Velent den Truchsess erschlagen hat. Dagegen wird die Geschichte mit der 'unreinen' Speise nicht weiter berührt; sie verbirgt sich gleichsam hinter den Worten *mart hevir til osættis gorz með ocr*. Zweifellos macht die Fassung AB einen geschlosseneren Eindruck als Mb. Diese Redaktion nimmt sorgfältiger Rücksicht auf den Inhalt der Velentsage als Ganzes; ihr Stil lässt aber keinen Liedtext durchschimmern, sondern deutet vielmehr auf eine prosaische Vorlage.

Das ist im Schlusskapitel 136 noch mehr der Fall. Hier gehen die beiden Fassungen auch wieder stärker aus einander. Die Hauptsachen sind natürlich hier wie dort die gleichen: der Tod des Königs, die Versöhnung seines Sohnes mit Velent, der Frau und Kind heimholt. Im übrigen aber welche Unterschiede! Der Nachfolger Nidungs heisst in Mb *Otvin*, in AB aber *Nidung*; AB erzählt das Aufwachsen Vidgas, Mb enthält eine Unterredung zwischen Velent und dem jungen König. Schliesslich eine wunderliche Schlussbemerkung, auf die wir noch zurückkommen. Man kann nicht einwandfrei feststellen, welche der beiden Fassungen den ursprünglichen Text am besten wiedergibt. Wir befinden uns hier schon ausserhalb der eigentlichen Velentgeschichte, in der Überleitung zur Vidgasage. Die Aussöhnung des dämonischen Schmiedes mit dem Bruder der geschändeten Prinzessin, die Legitimation des ehelichen Verhältnisses, die Übersiedelung nach Seeland, das alles dient nur dazu, Vidgas Herkunft untadelhaft erscheinen zu lassen; vom Standpunkt der Velentsage ist das alles überflüssig. Der alte Nidung muss sterben, weil er ja nie in eine Aussöhnung mit Velent einstimmen wird; sein Sohn ist eine Übergangsfigur, die uns über diese Schwierigkeit hinweghelfen soll. Wenn er

einen Namen haben muss, weshalb dann nicht *Nidung* wie sein Vater, dessen Stellvertreter er ist? Aber *Otvin* ist die *difficilior lectio* und verdient also höchste Beachtung; der Name bekundet auch eine niederdeutsche Lautform, die einem skandinavischen *Audrun* oder *Aunn* entspricht. Dann wäre *Nidung* in AB ein wohlfeiler Ersatz für den verloren gegangenen Namen *Otvin*. Damit wäre bewiesen, dass dieses von der einen zur anderen Liedquelle überführende Kapitel schon in der deutschen Vorlage der *Þidrekssaga* gestanden hat.

Der Stil ist hier wieder durchaus der eines Prosaberichtes. Hier ist sogar die einzige Stelle in dem ganzen *Velent*abschnitt, wo wir die breitschweifige Ausdrucksart des schreibenden Mönches finden, wie in den folgenden Wortpaaren und Wiederholungen; in AB: *firir sakir afls ok vizku, vænleika ok vaxtar; i ollu Danaveldi ok þo leita skuli halfu víðara*; in Mb: *i sitti fostrland oc til fadorleifðar sinnar; mikinn fearhlut oc godar gersimar; at hagleic oc velom allom*. Auch eine Stelle in Mb wie *segir þo at hann vill vera heimholtr konongenom til allra godra luta þeirra sem hann kæmr aleidis* sieht nicht danach aus, einer Liedquelle entnommen zu sein.

Besondere Aufmerksamkeit verdient noch die Bemerkung, mit der AB die *Velentsaga* abschliessen, die aber in Mb fehlt. Nachdem erzählt worden ist, dass *Velent* in seiner Heimat längere Zeit verweilt hat, fährt die *Saga* fort: *adr en fleira er fra honum sagt* (eine Bemerkung, die offenbar auf den Sohn *Viðga* gemünzt ist, weil *Velent* in der *Saga* weiter nicht mehr auftritt) *ok eigi þurfti konungsdottir nu at leita vapnanna þar er Velent hafði til visat, þviat hann tok nu sialfr er hann hafði þar niðr grafit undir sina afhellu, ok þar sagði hann ut fara vind en inn vatn. Ok þat var þa er hann kældi afl sinn*. Die mittelalterliche *Literatur* hat zahlreiche Beispiele blinder Motive, aber dass ein Verfasser sich dieses Versagens seiner schriftstellerischen *Komposition* bewusst wird und es nachträglich mit einem etwas trockenen *Humor* selber eingesteht, das gehört doch wohl zu den sehr seltenen *Ausnahmen*. Die alte *Velentsaga* hat offenbar damit geendet, dass *Velent* für immer von *Nidungs* verhasstem Hofe fortgeflogen ist, und sein *Weib* daselbst hinterlassen hat. Er hat ihr vorher *Anweisungen* für den Sohn gegeben, dessen *Geburt* bevorsteht. Dass die *Leibesfrucht* der *Königstochter* ein *Knabe* ist, das weiss *Velent* im voraus, weil er das durch den *Kleidertausch* bei der *Begattung* selbst veranlasst hat. Nach *altgermanischer Heldenart* muss der *Vater* seinem *Sohn* eine *Waffe* hinterlassen, mit der er sich in dem *gefährvollen Reckenleben* bewähren kann; hatte *Velent* ja selber von seinem *Vater Vadi* ebenfalls als *einzigste Hinterlassenschaft* ein *Schwert* bekommen. *Vadi* hatte es im *Gestrüpp* bei der *Zwergenhöhle* versteckt, *Velent* wählt als *Schmied* die *Esse*; wo sollte auch der *gelähmte Velent* sonst einen *Schatz* verbergen können? Als er *Mimung* geschmiedet hat, wirft er es *undir smíðbelgi sina*; an eben derselben *Stelle* versteckt er die *Körper* der *gemordeten*

Knaben, ein sehr alter Zug, wie die *Völundarkviða* beweist, wo wir Str. 24 lesen: *ok und fen fjöturs fætr um lagði*.

Später kann man sich die Abenteuer des Knaben ausmalen; weshalb sollte es nicht der berühmte *Vidga* gewesen sein? Die Verknüpfung mit der *Velentsage* fordert, dass *Vidga* das Schwert nach den Andeutungen des Vaters findet; es ist bezeichnend, dass der listenreiche Schmied das Auffinden des Schwertes von einer Scharfsinnprobe, von der Lösung eines Rätsels, abhängig macht. Der Verfasser der *Saga* hat einen bequemen Weg gewählt; der berühmte Held soll nicht wie ein Bastard in der Hut seiner Mutter aufwachsen (ein oft wiederkehrendes Motiv in der Heldensage), sondern als legitimer Sohn im Hause des eigenen Vaters. Diese Umbiegung der *Sage* ist wieder ein Beweis für die bürgerliche Gesinnung des Kompilators;¹ dieser Verfasser hat zuweilen ein erstaunlich schwaches Auge für den episch-heroischen Charakter der alten Heldensage, die ihm wohl auch nur in jungen verwässerten Bearbeitungen bekannt war. Eigentümlich berührt uns wieder die Ehrfurcht, mit der er trotzdem seiner Quelle gegenübersteht: er wagt es nicht das Motiv des Schwertversteckens einfach fallen zu lassen, wiewohl es doch seine Bedeutung verloren hatte. Er lässt das Motiv einfach stehen, aber ist uns nun auch die Lösung des Rätsels schuldig geblieben. Sie wurde ursprünglich mitgeteilt in Zusammenhang mit der Szene, wo *Vidga* die verborgene Meinung des Vaters verstand und das Schwert entdeckte; jetzt muss der Verfasser selber die Erklärung nachhinken lassen.

6. *Der Anfang der Velentgeschichte.*

Nachdem wir das Kernstück der *Velentsage* ausführlich besprochen haben, können wir uns über die einleitenden Kapitel kürzer fassen: sie bestätigen nur die Auffassung, zu der wir bis jetzt gelangt sind. Auch hier finden wir Abschnitte, in denen die beiden Redaktionen zahlreiche sich bis in den Wortlaut erstreckenden Übereinstimmungen aufweisen (Kap. 84 bis 111) neben anderen, die nur einen ähnlichen Inhalt haben, aber in der Textform durchaus eigene Wege gehen (Kap. 112 bis 120). Das führt uns schon auf den Gedanken, dass diese letzte Partie wieder nur einen Übergang darstellt, den der Verfasser der *Kompilation* zwischen zwei schon im Voraus geformten, und zwar in poetischer Form vorliegenden Abschnitten geschaffen hat.

Die *Erzählung* fängt damit an, dass der Riese *Vadi*, der auf der dänischen Insel *Seeland* wohnt, seinen Sohn *Velent* zu dem Schmiede *Mimir* in *Húnaland* bringt. Dort trifft er mit dem jungen *Sigurd*

¹ Diese Umbiegung hat wohl erst innerhalb der skandinavischen Überlieferung stattgefunden, weil sie ja nur in der Fassung *AB* gefunden wird. Übrigens kann man der niederdeutschen Vorlage eine ähnliche bürgerliche Gesinnung, wie wir noch sehen werden, ebenfalls zuschreiben.

zusammen, der die anderen Schmiedegesellen übel behandelt. Deshalb kommt Vadi drei Jahre später ihn wieder zurückholen und nimmt ihn mit sich heim nach Seeland (A schreibt hier *Saxland*; das kann eine Erinnerung an der ursprünglichen Darstellung in der niederdeutschen Vorlage sein, aber auch nur ein Schreibfehler in A). Später bekommt Velent seine eigentliche Ausbildung bei zwei Zwergen, wie das seine Sage von altersher erzählt hat. Die Mimirepisode hat für die weiteren Schicksale Velents gar keine Bedeutung, und beweist nur die Verknüpfung der Sagenkreise von Wieland und Sigfrid, die schon sehr alt sein muss, weil sie ja auch in der *Völundarkvida* vorkommt.¹ Weil in Kap. 84 der Saga Velent der verprügelte Knabe ist, kann hier von einem organischen Teil der Wielandsage keine Rede sein; die Szene ist von Sigfrid aus zu verstehen. Der Sagaverfasser hat offenbar eine Art Querverbindung zwischen den beiden Heldenfiguren herstellen wollen und deshalb dieses einleitende Kapitel hinzugefügt. Eine poetische Quelle liegt hier sicherlich nicht vor; die Sprache dieses Abschnittes macht vielmehr den Eindruck eines Prosaberichtes.

In der Zwergengeschichte stimmen die beiden Fassungen genau zu einander; nur ist, wie das gewöhnlich der Fall ist, Mb wortreicher als AB. In dem Namen des Wohnortes der Zwerge hat AB das Richtige bewahrt, denn *Ballofa* ist die Wiedergabe des westfälischen Dorfes Balve, in dessen Nähe die sagenumwobene Balverhöhle ist; der Name *Kallava* in Mb ist offenbar nur ein Schreibfehler. Bemerkenswert sind in diesem Abschnitt die genauen Ortsangaben; auf dem Wege von Seeland nach Sachsen gelangen Vadi und Velent an den Meeresarm Grœnasund, den der Riese, als er dort kein Schiff auftreiben kann, durchwatet. Die Zwergenepisode erfüllt den doppelten Zweck, die Kunstfertigkeit des berühmten Schmiedes zu erklären und Velents Vater aus der Sage verschwinden zu lassen: er wird von einer Lawine verschüttet. Velent findet dann aber das von seinem Vater im Gestrüpp versteckte Schwert und erschlägt damit die beiden Zwerge. Die Fassung Mb hat mehrere Plusstellen, die teilweise einen grösseren Wortreichtum zeigen oder Überlegungen einflechten; es ist schwierig zu entscheiden, ob sie aus der Quelle stammen und AB hier also wieder gekürzt haben, oder ob Mb (oder ihre Vorlage) hier auf eigene Hand erweitert hat. Eine Bemerkung muss bestimmt als Zusatz betrachtet werden: Vadi hofft, dass Velent sich mannhaft bewähren soll, damit ihre Verwandten später sagen können *at ec hefða heldr vp alet svn en dottor, þar sem þu ert*; das erinnert an sehr ähnliche Redewendungen im altnordischen Schrifttum und wird deshalb eine selbständige Bemerkung eines norwegischen Redaktors sein.

Ganz wie Sigurd beladet auch Velent sein Pferd mit den Schätzen, die er in der Zwergenhöhle gefunden hat; damit kehrt er nach Däne-

¹ Und zwar in Str. 14, wo das Gold *á Grana leido* genannt wird und der Ausdruck *þjállom Rínar* vorkommt.

mark zurück. Dabei muss er die *Visara* (so Mb, während AB hier *Etissa* haben) überschreiten; die Saga verrät hier also wieder genaue Lokalkenntnisse, die sicherlich aus der niederdeutschen Quelle stammen. Das Wort *Etissa* ist wohl ein Schreibfehler; ich glaube jedenfalls nicht an die Möglichkeit, dass hier ein anderer Fluss, zB. die Eider (oder Edora) gemeint sei.

Der Fluss ist so breit, dass Velent sich ein Schiff bauen muss, um ihn zu überqueren. Das Fahrzeug ist ein Einbaum, aber der gespaltete Stamm ist so kunstvoll zusammengesetzt, dass das Wasser darin nicht eindringen konnte; es war auch mit Glasfenstern versehen und sah also aus wie ein primitiver Nautilus. Velent schliesst sich mit seinem Schmiedegerät und seinen Schätzen in das Schiff ein, wälzt den Baumstamm in den Fluss und wird von dem Strom ins offene Meer getragen. Die Saga bemerkt, dass die Stelle, wo Velent sein Schiff baute, dicht beim Meere war; die Beschreibung passt also vortrefflich zur Wesermündung, und man wird an die Worte II, 328⁵⁻⁸ erinnert wo erzählt wird von Bremen, dass dort die alten Lieder von den Nibelungen noch auf den Lippen des Volkes lebten. War diese Unterseebootgeschichte an der Deutschen Bucht entstanden? Achtzehn Tage lang treibt Velent umher und kommt endlich an der Nordspitze Jütlands, in des Königs Nidungs Gebiet *Þíód* (jetzt Thy) an Land. Die Bewohner schleppen den Baumstamm auf den Strand, der König wird herbeigeholt und zur Überraschung der dort zusammengeströmten Menschen steigt Velent aus seinem Schiff hervor. Der König gewährt ihm Frieden und nimmt ihn in seinen Dienst; Velent aber verbirgt seinen Schatz unter der Erde, wird aber von einem Ritter Reginn dabei beobachtet.

Jetzt ist die Situation geschaffen, aus der die Sage von Velents Rache hervorgehen kann. Wie hat er sich mit dem König verfeindet und zwar so, dass er diesem einen unerhörten Schmach zufügen wollte? Die Saga bringt hier nach einander drei verschiedene Auftritte: den Wettkampf im Schmieden mit Amelias (in den die Reginnepisode eingeschaltet ist), die Geschichte mit dem *sigrsteinn* und schliesslich die vom Tausch des Messers der Prinzessin. Während die beiden letzten dazu dienen, den Zorn des Königs zu erregen, soll die erste Erzählung nur die Kunstfertigkeit des Schmiedes dartun.

Das Wettschmieden zeigt überraschend viele wörtlichen Übereinstimmungen zwischen den beiden Handschriftgruppen Mb und AB; in beiden Fassungen gibt es Plusstellen, die aber wenig zu bedeuten haben. Einige wollen wir kurz besprechen. In Kap. 94 bringt Mb eine längere Überlegung Velents, nachdem er des Königs Messer verloren hat; er beklagt sich darüber, seine Stelle bei einem guten König durch sein Ungeschick verscherzt zu haben, während er doch mit Zuversicht erwarten konnte, sich allmählich zu höheren Ehren emporzuarbeiten. Eine solche Überlegung können wir einer Heldensage nicht zutrauen; sie verrät den engen Horizont eines bürgerlichen Kreises, wie wir ihn in

den Hansastädten voraussetzen dürfen. Es ist an sich gar nicht undenkbar, dass in einem sächsischen Spielmannslied eine Betrachtung dieser Art gestanden hätte; die Sätze verraten aber wieder keine Spur rhythmischer Gliederung und sind deshalb wohl eher als eine nachträgliche Prosabemerkung zu verstehen; ob sie vom niederdeutschen Verfasser, vom norwegischen Übersetzer oder von einem Abschreiber herrühren, können wir nicht entscheiden. Das Fehlen in AB beweist nicht viel; hier kann ja gekürzt worden sein.

In Kap. 95 zeigt Mb bessere Überlieferung als AB, indem sie Velents Kunststück als einen Nagel mit drei Rücken beschreibt, während AB einen Nagel mit drei Köpfen erwähnt; im erstern Falle handelt es sich um ein brauchbares Gerät, im andern nur um ein zweckloses Wunderding. Die Episode setzt die beiden Gegenspieler Velent und Amelias zu einander in Beziehung: Amelias ist nicht unbekannt mit Velents Kunstfertigkeit, wenn er mit ihm die Wette eingeht. Velent aber war zu Amelias' Schmiede gegangen, um dort einen Ersatz für das verlorengegangene Messer zu machen; das gelingt ihm so gut, dass der König damit zugleich das Brot und den Tisch durchschneidet. Das wird dann wieder die Veranlassung zum Wettschmieden.

Jetzt wird die Erzählung vom Diebstahl des Schmiedegerätes eingeschoben, in der Reginn seine Rolle spielt. Velent kennt das Äussere des Diebes, aber nicht seinen Namen. Der König beruft die gesammte männliche Bevölkerung zu einem Ding, damit Velent den Schuldigen anweise. Im allgemeinen zeigt AB wieder, dass diese Fassung das nicht unbedingt Notwendige gerne gestrichen hat; in Kap. 99—100 wurde fortgelassen, dass das Aufgebot in jede Wohnung Jütlands gelangt, dass Velent sich für jeden Mann hinstellt und dass das Ding wieder aufgelöst wird.

Auch in dem Stück, das von dem Reginnbild handelt, können wir einige Unterschiede zwischen den beiden Handschriftgruppen feststellen. Das von Velent gemachte Bild hat nach Mb Haar auf dem Kopf, nach AB aber ist es bemalt und bekleidet; das letzte ist jedenfalls wichtiger als die von Mb erwähnte Einzelheit. AB versäumen zu erzählen, dass Velent das Bild in einen Winkel stellt, wo der König es sehen muss, teilen aber wieder mit, dass das Bild auf des Königs Anrede schweigt, was Mb offenbar wieder fortgelassen hat. Im allgemeinen passen hier die Plusstellen so gut in den Zusammenhang hinein, dass man geneigt ist, sie alle, ob nun in Mb oder in AB stehend, für den ursprünglichen Text in Anspruch zu nehmen.

Ausführlich wird das Schmieden des Schwertes beschrieben, das als Mimung in der Saga noch eine wichtige Rolle spielen wird. Der Aufbau verrät deutlich den Stil des Märchens: Velent schmiedet nach einander dreimal ein Schwert, bezw. in einer, zwei und drei Wochen; die Wollflocke ist einen, zwei und drei Fuss dick. Weder Mb noch AB haben diesen klaren Aufbau richtig bewahrt; Mb vergisst bei dem zweiten Versuch die Dauer der Arbeit, AB dagegen die Dicke der Wollflocke

mitzuteilen. Deutlicher kann nicht gezeigt werden, dass unter Umständen in jeder der beiden Handschriftgruppen gekürzt wird. Nach AB dauert die Herstellung des ersten Schwertes vier Tage; das beruht offenbar auf der Verlesung der römischen Zahl VII als VIII; nur überrascht uns wieder, dass diese Verlesung — die doch wohl erst in einer späteren Abschrift entstanden ist — zu einem neuen Zusatz in AB Anlass gegeben hat: hier lesen wir ja, Velent habe zwei Tage geschmiedet, und noch den dritten Tag und am vierten Tage sei der König zu ihm gekommen.¹ Auch das Motiv, dass das Schwert nach jeder neuen Bearbeitung weniger riesenmässig wird, gelangt in den beiden Fassungen nicht immer deutlich zum Ausdruck. Wir verstehen es gar nicht, wenn wir in Mb lesen, weshalb Velent ein besseres Schwert schmieden will, weil doch der König damit zufrieden war; AB erzählen auch richtig, dass der König als dessen Mangel rügt, dass es zu gross und zu schwer sei. Auch bei der zweiten Probe enthalten AB die bessere Fassung; der König lobt das Schwert, weil es ebensogut wie das vorige, aber doch weniger gross, obzwar doch noch für seinen eigenen Gebrauch zu gross sei; Mb lässt den König sagen, dass es überhaupt kein besseres Schwert geben könne, hat aber an einer früheren Stelle schon mitgeteilt, dass es kleiner gewesen sei. Am Schluss dieses Abschnittes bringt Mb in Kap. 107 noch eine Bemerkung, die in AB fehlt: Velent wirft das zuletzt geschmiedete Schwert unter den Blasebalg und sagt: »Lieg dort, Mimung, wer weiss, ob ich deiner nicht noch einmal bedürfen werde.« Hier haben AB offenbar wieder etwas sehr Wichtiges ausgelassen: wir müssen ja wissen, dass der Schmied das vortreffliche Schwert für sich behalten hat, und auch die Erwähnung des Namens muss hier stehen. In Kap. 117 nennen AB das Schwert plötzlich mit seinem Namen, wodurch nun auch A sich veranlasst fühlt, hier — also an einer sehr ungeeigneten Stelle — zu bemerken: *bregðr hann sinu sverði, er hann kalladi Mimung* (I, 110).

Die jetzt folgende Wette mit Amelias, in der dieser Schmied sein Leben verliert, gibt keinen Anlass zu einer eingehenden Behandlung, weil auch hier dieselben Handschriftenverhältnisse zutage treten. Die B-Redaktion weist eine bedeutende Plusstelle auf. Wie in Mb erzählt sie, dass Velent mit seinem Schwerte Amelias' Helm und Brünne durchschneidet, bis es zum Gürtel gelangt ist. Aber dann knüpft B daran noch eine Frage Velents, ob er bemerke, dass das Schwert schneide. Amelias antwortet darauf, dass er das Gefühl habe, alsob ihm kaltes Wasser über liefe. »Schüttle Dich und Du wirst es schon bemerken,« sagt Velent darauf. Das tut Amelias und nun fällt

¹ Es liegt deshalb zwischen I und AB mindestens eine Zwischenstufe I*, wenn wir annehmen dürfen, daß I noch die richtige Zahl VII hatte, sogar noch eine mehr. Denn die unmittelbare Vorlage von AB, die diesen Zusatz hinzufügte, kann nicht selbst die Verlesung der Zahl gemacht haben; denn sobald dieser Schreiber über die eigentümliche Zahl 4 zu grübeln anfing, hätte er den Fehler in seiner Vorlage auf die Spur kommen können. Er fand aber die Zahl in seiner Vorlage und konnte den Fehler also nicht mehr feststellen.

sein Körper in zwei Stücke von dem Stuhl. Diese äusserst plastische Beschreibung, wie man im ersten Augenblick die Wunde eines haarscharfen Messers empfindet, so wie der drastische Zug, dass Amelias durch das Sichschütteln sichselbst auseinanderfallen macht, sind sicherlich nicht Erfindungen eines späteren Bearbeiters. Hier haben wir wieder ein schlagendes Beispiel, wie grausam flüchtige oder allzu eilige Schreiber mit einem Texte verfahren können; dann kann es geschehen, dass sie gerade an denjenigen Stellen kürzen, wo die Erzählung eine besondere Anschaulichkeit zeigt. Offenbar schreckte der Schreiber von Mb vor der kühnen Übertreibung dieser Szene zurück, die aber einem mittelalterlichen Dichter zur Ehre gereicht.

Das Verhältnis der Handschriften ändert sich vollkommen in der Episode mit dem Siegstein. Hier sind die Übereinstimmungen im Wortlaut so selten, dass man sie nur der Gleichheit des Inhaltes zuschreiben kann und also keinesfalls daraus auf eine identische Vorlage schliessen darf. In Kap. 112 bringen die beiden Fassungen sogar ganz verschiedene Mitteilungen. Mb erzählt, dass der König, während er am Mahle sitzt, die Nachricht von einem feindlichen Angriff bekommt, dass sein Heer fünf Tage marschieren muss, der König die Zelte aufrichten lässt, bestimmt wann der Stein da sein soll, weiter dass keiner seiner Gefolgsleute dazu bereit ist und er sich deshalb an Velent wenden muss. Das alles steht nicht in AB, aber diese berichten wieder, wie gross Nidungs Heer ist, wie weit die beiden Heere von einander entfernt sind, dass Nidungs Heer kleiner ist, dass der König fragt, wer den Stein holen wolle und sich dabei erst an seine Freunde wendet. Man könnte beide Texte fast als die Teile einer willkürlich zersägten Holzscheibe zusammenfügen, aber die Plusstellen sind im allgemeinen so durchaus belanglose Detaillierungen, dass beide Redaktionen wohl aus einer dürftigen Vorlage jede auf eigene Weise eine breitere Darstellung aufgebaut haben. Das stimmt nun zwar nicht zum gewöhnlichen Verfahren in Mb und AB, weshalb die andere Alternative doch wohl den Vorzug verdient. Ein eigener, den skeptischen Menschen einer späteren Zeit kennzeichnender Zusatz ist die Bemerkung in Mb über den Siegstein: »ich weiss nicht, ob diese Eigenschaft in der Art des Steines selbst gelegen habe, oder ob sie durch den damaligen Aberglauben erklärt werden soll.« Mir scheint es übrigens, dass Mb auch an anderen Stellen seine Vorlage geändert hat. Während AB erzählen, dass Velent sich auf ein Pferd setzt, um den Stein zu holen, lesen wir in Mb (I, 108^s): *nu ridr Velent a sinom goði hesti Skemmingi; hann hafði fengit goða hest sinnan af rossa stóði, þvi er Studarr hinn gamli oc fyrr var fra sagt, hafði at vardveita.* Es ist richtig, dass an einer früheren Stelle, und zwar in Kap. 30, die Stuterei des Studas (wie sein Name in AB lautet) erwähnt wird; daher stammen a die meisten berühmten Heldenpferde, aber von Skemming ist dort gar nicht die Rede. Diese Bemerkung in Mb ist aber geradezu unsinnig: Velent hat während seiner ganzen Lebenszeit, nachdem er von den

Zwergen fortging und bis zum Dienstverhältnis bei König Nidung nie die Gelegenheit gehabt, sich dieses Pferd zu erwerben. Es gehört übrigens nicht ihm, sondern seinem Sohne Vidga. Die Saga berichtet in Kap. 139, dass Vidga es von seinem Vater Velent bekommen hat, weil er ja als junger Ritter von ihm seine ganze Ausrüstung bekommt. Jetzt fühlt sich aber die Saga auch dazu verpflichtet, zu erzählen, woher das berühmte Pferd hergekommen ist und nun muss auch das Pferd, das Velent in der Siegsteinepisode beritten haben soll, Skemmingr gewesen sein. Die Mb-Fassung ist über diesen Einfall so erfreut, dass sie aus dem eben genannten Kap. 30 noch die Formel *sva skiotr sem fugl flugandi* übernimmt.¹ Ja, sie fügt noch nach seiner Rückkehr mit dem Siegstein hinzu (I, 108¹⁷): *nu lætr Velent burdia hest sinn Skemming* und auch dieser Ausdruck stammt aus einem andern von Vidga handelnden Teil der Saga: in Kap. 259 heisst es, nachdem Vidga den Jarl Rimsteinn getötet hat: *nu keyrir Vidga hest sinn sporom Skemming oc ridr nv til felaga sinna oc lætr hest sinn burdia fast oc ridr stollzliga at landtialdom*. Auch in diesem Fall sind dies die beiden einzigen Stellen in der ganzen Saga, wo das Wort *burdia* vorkommt; die unmittelbare Beziehung zwischen beiden ist also über jeden Zweifel erhaben. Nun kann man aber vermuten, dass die Siegstein-episode noch an anderen Stellen den Einfluss von Abschnitten, die über Vidga handeln, erfahren hat. Velent muss in Mb mit dem *drottseti* (in AB heisst der Mann *skenkiari*), der ihm den Siegstein rauben will, kämpfen; dieser wird in Mb und A von sechs Rittern begleitet. B erwähnt deren nur drei, aber das kann wieder auf eine Verlesung der römischen Zahl VI als III zurückzuführen sein. Nun erzählt aber B — und darin merkwürdigerweise mit A übereinstimmend — dass er nicht nur dem *skenkiari* sondern auch dem zweiten und dem dritten Ritter den Kopf abschlägt. Der Umstand, dass A das ebenso berichtet, weist darauf hin, dass die ursprüngliche Zahl also doch drei und nicht sechs war. Mb schreibt dem Truchsess ein Gefolge von sechs Rittern zu, die nach dem Tode ihres Führers die Flucht nehmen. Das stimmt nun aber wieder auffallend zur Rimsteinngeschichte, in der Vidga auch mit sechs Gegnern kämpft, die, nachdem Rimsteinn bis zum Sattelbogen entzweigespaltet worden ist, schmäählich die Flucht ergreifen. Das passt aber nicht ganz zur Velentgeschichte; er teilt ja dem König mit, was geschehen ist und das ist verständlich in der Darstellung von B, weil dort keiner seiner Gegner mehr am Leben ist. Nach der Mb-Fassung darf man eigentlich erwarten, dass die geflohenen Ritter die Nachricht schon vor Velents Ankunft dem König gebracht haben.

¹ In Kap. 30 wird das gesagt von Studas' Pferden! Die Formel kommt nur an diesen beiden Stellen der Saga vor. Ähnlich, aber doch wieder anders, heisst es in kap. 443 vom Teufelspferd, das Þidrekr zur Hölle führt: *hleypur hardara enn nockurskonar fugl flygur*. In Kap. 161 sagt die Fassung AB bei der Beschreibung des Kampfes zwischen Vidga und Þidrekr, daß sie schneller reiten als der Habicht nach Aas fliegt.

Freilich, in diesem letzten Fall kann man die Abhängigkeit der Siegsteinepisode von der Rimsteinnerzählung nicht als einwandfrei bewiesen betrachten, obwohl ihre Wahrscheinlichkeit sehr gross ist. Die Stelle über das *burdia* des Pferdes lässt aber keine andere Deutung zu. Das wirft ein helles Licht auf die Tätigkeit des Mb-Redaktors (oder seiner Vorlage); als er den Abschnitt über Velent abschreibt, erinnert er sich nicht nur, was er schon vorher von Studas geschrieben hatte, sondern auch was er an einer späteren Stelle über Vidga gelesen hatte. Das bedeutet also, dass er den ihm vorliegenden Text durchgearbeitet hat, indem er zwischen den verschiedenen Abschnitten Querverbindungen machte und dadurch die Saga als Ganzes einheitlicher zu gestalten versuchte. Ich lasse dabei unentschieden, ob, wie einige Forscher behaupten, die Mb-Fassung eine vom Sagamann selbst vorgenommene Bearbeitung der Saga ist, denn das ist wieder von der Frage abhängig, wie die überlieferten Handschriften sich zu einander verhalten.

Noch mehr weichen die beiden Fassungen Mb und AB in der Erzählung von Velents Vergiftungsversuch ab. Ausnahmsweise ist hier die Redaktion AB viel ausführlicher als Mb. Diese bringt eine dürftige, recht prosaische Erzählung, wie Velent als Koch unerkannt an Nidungs Hof verbleibt und dort für die Königstochter eine 'unreine' Speise zubereitet. Die Prinzessin hat aber ein Zaubermesser, das einen bestimmten Laut hören lässt, wenn damit etwas Unreines geschnitten wird. Dadurch erkennt sie, dass in der Speise Betrug verborgen ist und das führt zu Velents Entdeckung. Die Fassung AB erzählt die Geschichte ganz anders. Sie fängt auch damit an, dass die Königstochter ein Zaubermesser hat, das vor einer unreinen Speise warnt. Aber nun nimmt Velent dieses Messer fort und vertauscht es mit einem andern, ihm äusserlich vollkommen ähnlichen. Jetzt bereitet er eine Speise, die bei der Prinzessin für ihn eine unwiderstehliche Liebe wecken soll. Aber sie bemerkt die Absicht, weil das Messer nicht den gewöhnlichen Klang gibt! Daraus folgert sie, dass sie ihr eigenes Messer verloren habe. Wir brauchen wohl nicht viel Worte daran zu verwenden, zu zeigen, dass diese Geschichte innerlich durchaus unwahrscheinlich ist. Wenn das Messer keinen Laut von sich gibt, kann die Königstochter beruhigt sein, weil dann kein Betrug in der Speise zu befürchten ist. Sie schöpft aber gerade dadurch Argwohn, dass das Messer keine Warnung gibt. Daraus folgert sie nun mit einem ganz absonderlichen Scharfsinn, 1. dass ihr Messer von einem andern ersetzt worden ist und 2. dass irgendein Betrug in der Speise stecken muss; man bekommt den Eindruck, dass wer dieses so aufgeschrieben hat, am Ende vergessen war, was er am Anfang mitgeteilt hatte. Fragen wir nun nach dem Grund dieses Mangels an Folgerichtigkeit, so lautet die Antwort wohl, dass der Bearbeiter Velent in der ihm natürlichen Rolle als Schmied auftreten lassen wollte. Viel Erfindergabe zeigt er dabei nicht, denn er wiederholt nur das Motiv im Anfang der Ameliageschichte, wie der

Schmied ein Messer so genau nachahmen kann, dass äusserliche Unterschiede nicht zu sehen sind, die Nachahmung sogar das Vorbild noch übertrifft. Das Messer, mit dem die Königstochter die unreine Speise entdecken kann, soll irgendwie zu Velents Schmiedekunst in Beziehung gebracht werden; es gelingt ihm, ein zweites, ganz gleiches, womöglich sogar besseres Exemplar herzustellen. In welcher Hinsicht sollte es aber das Vorbild noch übertreffen? Oder sollte es bloss die warnende Eigenschaft des Messers aufheben, um seinen Betrug möglich zu machen? Sollte also dadurch die Liebesspeise ihre Wirkung nicht verfehlen? Das wäre an sich ein vernünftiger Gedanke; er passt aber gar nicht zur Situation der Velentsage, denn diese Episode beabsichtigt gerade, Velents Entdeckung und dadurch auch seine Strafe herbeizuführen. Deshalb wird die Erzählung umgebogen, aber das Motiv dadurch auch seines eigentlichen Sinnes beraubt. Der Mann, der die Darstellung in der Fassung Mb zu jener in AB erweiterte, war ein beschränkter und kurzsichtiger Kopf,¹ aber er handelt dennoch aus einem richtigen Gefühl heraus: Velent soll ertappt werden, nicht indem er sich als Koch betätigt, sondern indem er irgendeine Schmiedearbeit verrichtet. Die Phantasie dieses Mannes flog nicht hoch, denn ihm fiel nichts anderes ein, als ein schon früher gebrauchtes Motiv zu wiederholen. Man kann es wohl so formulieren: das Schlagwort »Messer« löste bei ihm die Vorstellung aus, dass Velent es verstand, ein Messer tauschend nachzuahmen. Damit wusste er aber nichts Richtiges anzufangen, denn seine Notlösung ist noch unbefriedigender als die ursprüngliche Darstellung. In einer Hinsicht bewahren AB vielleicht etwas Ursprüngliches über Mb hinaus; hier wird nicht erklärt, worin das Unreine der Speise eigentlich bestanden habe; es ist nicht unwahrscheinlich, dass es die Liebe der Königstochter erregen sollte. Denn das würde nicht schlecht zum Aufbau der Velentsage stimmen: der Schmied war von Nidungs Hof vertrieben worden und hatte die ihm zugesagte Frau nicht bekommen; jetzt wollte er sie auf eine andere Weise erwerben. Wir dürfen deshalb annehmen, dass Mb hier wieder stark zusammengestrichen hat; nachdem er von der Eigenschaft des Messers erzählt hat, lässt er darauf unvermittelt folgen (I, 1134^{—5}): *nu fiðr ivngfrv at svic ero gor i matinn*, aber die näheren Umstände erzählt er nicht; so sieht auch die dürftigste Geschichte nicht aus, nur ein ungeschicktes Referat lässt sich so etwas zu Schulden kommen. Für das Verhältnis der beiden Fassungen Mb und AB ist das Kapitel 119 also nicht unwichtig; es zeigt, dass

¹ Man kann unmöglich Mb als eine sehr drastische Kürzung von AB auffassen. Denn in beiden Redaktionen ist die Voraussetzung der Erzählung genau dieselbe: auch AB bemerkt, daß das Messer (hier natürlich von den Zwergen stammend) die *náttúra* hat, *ef með honum er þat skorit er uhreint er a nokkura lund þa syngur i honum hátt*. Sonst müßte man annehmen, daß der Urheber der AB-Fassung ein sehr ungeschickter Erzähler war, und daß es dem Bearbeiter Mb gelungen sei, daraus eine folgerichtige Geschichte zu machen. Wo Mb zusammengestrichen hat, erreicht er gewöhnlich nicht dieses Resultat.

auch in AB eine selbständige Bearbeitung vorliegen kann, dass also die sich von der Urfassung abzweigende handschriftliche Überlieferung nicht nur fleissige Abschreiber, sondern auch selbständige Bearbeiter gekannt hat. Das war aber auf der Linie Mb ebensosehr der Fall; in dem Versuch zur Urfassung der Þidrekssaga vorzudringen, müssen wir uns also bescheiden.

7. Die beiden Fassungen der Velents saga.

Im grossen und ganzen bieten die Handschriften Mb und AB eine identische Form der Velentgeschichte, die sich sogar in der gleichen Wortwahl kundgibt; das weist auf ein allen Handschriften zugrundeliegendes gemeinsames Original hin. Die Überlieferung hat aber die ursprüngliche Arbeit des norwegischen Übersetzers nicht unberührt gelassen; wie finden einerseits mehrere, zuweilen recht drastische Kürzungen, andererseits aber auch verschiedene Zusätze, deren Umfang von einfachen Zwischenbemerkungen bis zu nicht unbedeutenden Umarbeitungen reicht. Die wichtigsten Fälle seien hier kurz angeführt.

- I, 73¹⁸⁻²³ Die Wiederholung der Geburt des Riesen Vadi in Mb; der Satz fehlt in AB. Wahrscheinlich ein Zusatz der Mb-Fassung, um einen bessern Anschluss mit dem Vorhergehenden zu gewinnen.
- Kap. 84. Die Einleitung mit Velents Aufenthalt bei Mimir; sie ist für die eigentliche Velentsage ohne irgendwelche Bedeutung und kann deshalb auch nicht den Auftakt zu einem von Velent handelnden Lied gebildet haben. Sie bezweckt, Velent und Sigurd als Schmiedegesellen zu einander in Verbindung zu setzen und das geschieht nur im Interesse der Sagakompilation als Ganzes. Es ist schwierig, hier zwischen der niederdeutschen Vorlage und der norwegischen Übersetzung eine Wahl zu treffen, aber ich würde dieses Kapitel deshalb dem deutschen Verfasser zuschreiben, weil ein Interesse für die Schmiedetätigkeit der jungen Helden bei ihm vollkommen natürlich ist.
- I, 78⁷⁻⁹ Diese Bemerkung in Mb erinnert so sehr an ähnliche Äusserungen in der altnordischen Literatur, dass ich sie als einen Zusatz innerhalb der norwegischen Überlieferung denken möchte. Sie rührt wohl von der Mb zugrunde liegenden Bearbeitung her.
- I, 86³⁻¹³ Diese Überlegung steht nur in Mb und darf wohl ähnlich wie der vorige Fall beurteilt werden.

- I, 106⁴⁻⁶ Eine solche Bemerkung, die wieder in eine bestimmte Situation einzulernen versucht, dürfte wohl die Arbeit des Kompilators gewesen sein, umsomehr als sie mit dem folgenden Abschnitt zusammenhängt, zu dem wir jetzt übergehen.
- Kap. 112—119 Das Fehlen, oder jedenfalls das Zurücktreten der wörtlichen Übereinstimmungen und einer rhythmischen Gliederung weist auf eine prosaische Vorlage hin; wahrscheinlich hat also der deutsche Kompilator ein ihm vorliegendes Lied verbreitern oder einige selbständige Lieder mit einander verbinden wollen. Wir haben schon darauf hingewiesen, dass innerhalb dieses Abschnittes noch Erweiterungen in der Mb-Fassung hinzugekommen sind.
- Kap. 120 Auch dieses Kapitel macht durch die langen Überlegungen einen recht prosaischen Eindruck; das Durchschneiden von Valents Muskeln gehört aber zu dem alten Sagenkern und wird also gewiss dichterisch behandelt worden sein. Auffallenderweise bringt das eddische Volundslid diese Mitteilung auch in Prosa. Ich möchte dieses Kapitel dem deutschen Kompilator zuschreiben; wenn seine Vorlage ein Spielmannslid war, kann man auch eine breitere Ausmalung durch Überlegungen der handelnden Personen dieser deutschen poetischen Quelle zuschreiben.
- I, 116²⁻³ Diese Prosabemerkung leitet das eigentliche Kernstück der Sage ein. Mb bringt sie in der einfachen Form, die auch die Prosaeinleitung der Volundarkvida zeigt, wo wir lesen *Hann átti tvá sono ok eina dottor, hon het Þodvildr*. AB haben wieder erweitert, und bemerken noch, dass die Tochter die schönste und liebenswertigste aller Frauen war und der König sie sehr liebte. Das ist so sehr im gewöhnlichen Stil der Þidrekssaga, dass ein Satz dieser Art zu jeder Zeit in die isländische Überlieferung eingefügt werden konnte. A überrascht durch die Bemerkung *er Heren het*. Ist das ein Relikt des deutschen Liedes? Überall wo die Frau in der Saga auftritt, nennt der Text sie nur die Königstochter; das deutet eher darauf hin, dass der Verfasser in seiner Vorlage ihren Namen nicht vorgefunden hat. Vielleicht versteckt sich hinter dem Namen *Heren* das deutsche Wort *Herrin*, das dann der norwegische Übersetzer falsch verstanden hätte.
- I, 119⁴⁻⁸ Diese Bemerkung ist, wie wir schon nachgewiesen haben, erst in der Mb-Tradition hinzugekommen.
- Kap. 131—132 Der grösste Teil der Egillegpisode macht den Eindruck,

aus einer Prosavorlage zu stammen; vielleicht war diese schon die Auflösung eines älteren Liedes.

I, 129⁷—130⁶

Diese nur in Mb vorkommende Rekapitulation dürfte erst in der norwegischen Überlieferung hinzugefügt worden sein, um die einzelnen Teile glatter mit einander zu verknüpfen.

Kap. 136

Dieses Kapitel bildet die prosaische Verbindung der Velentgeschichte mit der unmittelbar folgenden Erzählung von Vidga; ich möchte sie dem niederdeutschen Verfasser zuschreiben.

Die hier angeführten Beispiele zeigen uns ein sehr buntes Bild der Überlieferung. Die handschriftliche Tradition war wahrlich nicht nur ein mehr oder weniger genaues Abschreiben des vorliegenden Textes, auch wenn wir den fleissigen Mönchen kleine Entgleisungen der Feder gerne zugestehen; die Handschriften Mb und AB zeigen die Spuren einer viel tiefer greifenden Wirksamkeit, die man ruhig eine bewusst durchgeführte Bearbeitung nennen kann. Die Umgruppierung der Sagenmotive im Anfang, so wie die doppelte Redaktion der Vilkinsaga sind dafür überzeugende Beispiele. Auch in der Velentepisode haben wir in einigen Kapiteln eine Unstimmigkeit der Reihenfolge festgestellt; zuweilen hat eine der Fassungen einen Abschnitt erweitert und umgearbeitet, wie wir das für Kap. 119 nachgewiesen haben.

Darüber hinaus aber gelang es uns, in die Entstehungsgeschichte dieses Teiles der Þidrekssaga eine Einsicht zu bekommen. Der Velentabschnitt enthält den Inhalt eines niederdeutschen Wielandliedes oder — was wir nicht entscheiden wollen — einiger solcher Lieder, die ihrem Stil nach zur Spielmannsdichtung gehören. Prosaische Übergangsstücke dienen dazu die einzelnen Teile untereinander und den ganzen Abschnitt mit den angrenzenden Teilen der Saga zu verbinden; auch kurze, vielleicht in der mündlichen Überlieferung lebende Volkssagen vom berühmten Schmiede können als Prosastücke eingefügt worden sein. Diese Methode erinnert also gewissermassen an diejenige der Eddasammlung, in der die manchmal lückenhaft überlieferten Liedfragmente in eine Prosadarstellung eingebettet erscheinen. Die Frage ist nur, wo diese Kompilation der deutschen Heldensagen entstanden ist. Man nimmt gewöhnlich an, dass ein norwegischer Sagamann, der die Gelegenheit hatte, eine Menge niederdeutscher Lieder kennen zu lernen, auf den Gedanken verfallen ist, daraus eine grosse um Dietrich von Bern gravitierende Übersicht zu machen. So reiche Kenntnis der deutschen Sagenliteratur konnte ein Norweger am leichtesten in den Hansakreisen der Stadt Bergen erwerben. Hier werden deutsche Spielleute und Erzähler ihre Kunst vor den Kaufleuten und Schiffern ausgeübt haben; ein aufmerksamer Norweger hätte zu den Zuhörern gehören können und sich eine Sammlung angelegt, die die Grundlage der Þidrekssaga gebildet hat.

Die Liedform scheint noch so deutlich durch die norwegische Übersetzung hindurch, dass dem Sagamann die ursprünglichen Gedichte, nicht etwa Prosaauflösungen vorgelegen haben müssen. Deshalb hat man auch angenommen, dass der Norweger für seine Saga niederdeutsche Lieder verwendet hat. Es wäre aber kaum zu begreifen, dass ein Nichtdeutscher in einer skandinavischen Hafenstadt eine so ausgedehnte Kenntnis von deutschen Gedichten erworben hätte, und noch erstaunlicher wäre es, dass dieser Ausländer einen so weiten Ausblick auf die gesammte deutsche Überlieferung der Helden-sage und eine so scharfe Einsicht in die Beziehungen zwischen den einzelnen Heldenfiguren gehabt hätte. Nein, eine so umfangreiche Kenntnis und besonders eine so überraschende Einfühlungsgabe in die weitverzweigte und unübersichtliche Traditions-masse der deutschen Heldensage sind bei einem Ausländer höchst unwahrscheinlich; die können wir nur bei einem Deutschen voraussetzen. Diese Überlegung führt mich zu der Annahme, dass der Sagamann nicht selbständig diese für den Norden einzig dastehende Kompilation zustande gebracht hat, sondern auf Grund einer geschriebenen niederdeutschen Vorlage gearbeitet hat. Die Art dieser deutschen Arbeit lässt sich bestimmen als eine Aneinanderreihung der verschiedensten Darstellungsformen: Spielmannslieder, höfische Novellen und volkstümliche Heldenepen, prosaische Volkssagen, sogar auch wohl lateinisch geschriebene, zwischen Chronik und Sage schwankende Werke,¹ die durch die ordnende Hand eines geschickten Kompilators um die überragende Persönlichkeit Dietrichs von Bern gruppiert wurden. Nur müssen wir annehmen, dass dieser Verfasser die Gedichte als solche in sein Sagenbuch aufgenommen hat; denn hätte er sie in eine prosaische Erzählung aufgelöst, so würden in der norwegischen Überlieferung die Spuren der liedmässigen Vorlagen kaum mehr nachweisbar sein. Damit wird für die niederdeutsche Literatur ein Werk vindiziert, dem kein zweites Beispiel ähnlicher Sagenklitterung an die Seite gestellt werden kann; dennoch kann man in gewisser Hinsicht den Karlmeinet als Gegenstück nennen, in dem dasselbe für Karl den Grossen geleistet wurde, hier aber in einer geschlossenen dichterischen Form. Ein Künstler war dieser niederdeutsche Kompilator schon deshalb nicht, weil er seinem Werk eine eigene Form nicht einzuprägen verstand; er war vielmehr ein eifriger Sammler, der sich der einheimischen Sagenüberlieferung mit Liebe angenommen hat.

Ich möchte dennoch nicht behaupten, dass diese niederdeutsche »Dietrichsage« eine Arbeit aus einem Guss gewesen ist, noch auch dass der norwegische Übersetzer einen Text vor sich hatte, der in Umfang der Þidrekssaga gleichkam. Ihm können auch Liedersammlungen

¹ Gerade die Verschiedenartigkeit der Quellen scheint mir schon einen vollgültigen Beweis, daß die Saga nicht aus dem Kopf eines norwegischen Verfassers hervorgegangen sein kann. So vielerlei haben ihm die deutschen Spielleute in Bergen sicherlich nicht beliefern können.

kleineren Umfangs vorgelegen haben, die er dann zu einem grösseren Ganzen verbunden hat, indem er diese in den grösseren Rahmen einer Dietrichbiographie einpasste; aber in diesem Fall muss doch der Rahmen schon von einem niederdeutschen Sagamann herrühren und hat der Norweger nur neue Stoffinhalte hinzugefügt. In diesem Fall war er mehr als ein einfacher Übersetzer und hat er etwas Selbständiges geleistet. Ich stelle das als eine Möglichkeit dar, ohne jedoch von der Richtigkeit dieser Vorstellung überzeugt zu sein; mir scheint es nach allem doch das weitaus wahrscheinlichste, dass die Kompilation als Ganzes auf niederdeutschem Boden zustande gekommen ist, weil hier und nur hier dazu die Voraussetzungen vorhanden waren. Die Entstehungsgeschichte der Þiðrekssaga bekommt dadurch ein ganz anderes Gesicht: sie hört nicht beim Urtext des norwegischen Übersetzers auf, sondern reicht darüber hinaus bis in das niederdeutsche Sprachgebiet. Deshalb verspricht das Studium der Þiðrekssaga auch die reichsten Früchte für die niederdeutsche Literaturgeschichte; wir lernen daraus eine stattliche Reihe niederdeutscher Gedichte der verschiedensten Art kennen, aber auch eine Sammeltätigkeit, wie wir sie sonst nicht beobachten können, die aber ein schönes Zeugnis für das rege Interesse der bürgerlichen Kreise in den Hansastädten ablegt.

ERIK HOLMKVIST

Fsv. svartasmed och hvitasmed.

I Bergslagens hyttspråk (s. 97) har jag efter Arboga stads tänkebok anført en term *svartasmed* med översättningen 'smed av icke närmare känd yrkeskategori (troligen=grovsmed)', dock utan att där närmare kunna redogöra för de skäl och överbäganden, som föranlett detta. Jag skall här söka komplettera min framställning på denna punkt.

Den person, som i tänkeboken vanligen går under beteckningen *svartasmed* (*swartasmid*, *swartasmidh*, *swarthasmeth*, *swartasmidir*, *swarta smid*, *swarte smidir* osv.), hette egentligen *Jöns Jonson* och var borgare i staden. Han omförmäles första gången 1451 under detta namn (*jones jonson* I:4). År 1455 omtalas *jønīs joanson swartasmidzins hustrv sak* (I:36), och 1456 utses *jønīs ionson swartasmid* till fodermarsk (I:67). I dessa två fall användes således både son-namn och — som det förefaller — yrkesbeteckning. Eljest kallas vederbörande än *Jöns Jonson* och än *Jöns svartasmed* i de sammanlagt nära 50 fall, då hans namn eller hänsyftning därpå förekommer i tänkeboken.

Någon reell upplysning om *Jöns Jonsons* verkliga yrkesutövning lämnar dessa belägg inte; min översättning i Bergslagens hyttspråk är således en konjektur. Han utses till olika ämbeten: fjärdingsman, fodermarsk, bagare och brandskådare, uppträder som vittne, skattningsman osv. samt är själv vid flera tillfällen part eller medpart i rättstvister. År 1458 förbjöds han att ha eld i sitt skjul (I:86), men innebörden av denna notis är oklar. Sista gången han omtalas är år 1469, då han utses till skattningsman (I:302). Hans gård blir nämnd 1471 genom att läget av en annan gård bestämmes såsom liggande *sunnan swarta smidz garden* (I:354). En *ingeborgh sswartha ssmis*,

troligen hans hustru, omtalas slutligen år 1481 (II:158). Detta är sista gången en notis med syftning på honom förekommer i Arboga stads tänkebok.

Någon annan svartasmed är ej med säkerhet känd i Arboga. Men första gången beteckningen *svartasmed* uppträder i tänkeboken, sker det i den formen, att *jones som swarte smidhz hustru haffer* utses till fjärdingsman (1452; I:5). Uttrycket är dunkelt och kan ge anledning till varierande tolkningar. Det rimligaste är väl att *haffer* här betyder 'har i huset, hyser'. Uttrycket skulle i så fall syfta på en förefintlig relation — möjligen en släktskapsrelation — mellan Jöns Jonson och svartasmedens hustru. I varje fall synes den svartasmed, som åsyftas i detta belägg, icke kunna vara identisk med den Jöns Jonson (här kallad *jones*), som vanligen går under beteckningen *svartasmed*. Har flera personer verkligen burit denna benämning, så är detta förhållande utan tvivel ett stöd för en tolkning, som vill förklara *svartasmed* såsom yrkesbeteckning.

Utgivaren av registret till Arboga stads tänkebok, Sven Ljung, har uppenbarligen känt sig osäker i fråga om tolkningen av *svartasmed* och därför lämnat möjligheter öppna till flera alternativ. Under tillnamnet *Svart*, vilket förekommer några gånger i tänkeboken med syftning på andra personer, upptar han även en hänvisning till *Jönis Joanson swarthasmeth*. En namnkombination *Jöns Svart* eller *Jöns Jonson Svart* förekommer emellertid inte en enda gång, varför en förklaring i denna riktning ej kan ha högt sannolikhetsvärde. Ej heller tolkningen *Jöns swarte, smed(en)* är möjlig. Tänkeboken använder i sådana fall genomgående en annan ordföljd, vilken kan illustreras av exemplen: *gambla swen beltare* (1450; I:4), *vnge swen belthare* (1453; I:20), *langa per beltara* (1493; III:9), *Stakkutte per beltare* (1495; III:45), *lange erik tymberman* (1499; III:101) osv. Av beläggen är för övrigt de sammanskrivna i stor majoritet; mot 12 sammanskrivna svarar endast 6 sarskrivna (egentligen endast 3, ty i 3 fall åsyftas Jöns Jonsons hustru eller gården).¹

Rimligare är det då att fatta *svartasmed* såsom ett enda sammansatt ord och antaga, att detta representerar en yrkesbeteckning. Hur skall denna i så fall förstås och tolkas? I fornsvenskan förekommer ordet

¹ Jag bortser då från ett struket *swartesmidir* (I:116 not) samt från det dunkla *olaf swarta smidz hustru haffer* (I:5), vilket jag fattar som en misskrivning.

för övrigt icke, och även våra nordiska grannspråk samt kontinentalgermanskan lämnar oss i det fallet i sticket.

Enligt min mening bör man likväl tolka fsv. *svartasmed* såsom lånord, närmare bestämt ett så kallat ideellt lånord eller ett översättningslånord. Den term som man velat efterbilda, torde ha varit medelengelskans *blakesmyth*, ursprunget till eng. *blacksmith* (se Gustav Fransson, *Middle English Surnames of Occupation 1100—1350*, Lund 1935). En *blacksmith* sysslade med grövre smide, och betydelsen sammanföll således i vissa avseenden med kontinentalgermanskans (ty.) *Grobschmied*. Som yrkesbeteckning anses *blacksmith* vara bildat i motsättning till *whitesmith*, vilket i det medeltida England med dess rika tennmalmstillgångar åsyftade en yrkesman »who works in tin or white metal» (*New English Dictionary*); en *blacksmith* arbetade ju huvudsakligen med järn eller svart metall. Konstruktionsprincipen var på visst sätt en annan beträffande ty. *Grobschmied*, vilket bildades i motsättning till *Kleinschmied*, en smed som arbetade med finare smide, tillverkning av lås och dylikt, eljest är ju båda ordparen exempel på den specialisering av de gamla yrkena, som inträdde i medeltidens stadssamhällen. De medellågtyska motsvarigheterna till *Grobschmied* och *Kleinschmied* inträngde i sällskap med en mängd andra yrkestermer såsom lånord i de nordiska språken (fsv. *grofsmider* och *klensmedher*) i samband med utbildningen av de medeltida hantverksorganisationerna, vilka hos oss tillskrivits exklusivt nordtyska kulturimpulser. Att även analoga engelska uttryck inlånats, har man hittills ej haft anledning att antaga.

För den här föreslagna tolkningen av fsv. *svartasmed* skulle det vara ett gott stöd, om en sannolik motsvarighet till medelengelskans *whitesmith* likaledes kunde uppvisas i fornsvenskan. Och märkligt nog har även ett sådant ord, ett fsv. *hvitasmied* — förut okänt även det — för inte länge sedan upptäckts i en förut opublicerad fornsvensk handskrift, nämligen Kalmar stads tänkebok (utgiven av Ivar Modéer och Sten Engström 1945—49; Svenska fornskriftsällskapets samlingar, häft. 193 och 201). Däri förekommer två gånger en viss *pædher* (*pær*) *hvitasmied*. Första gången omtalas han som löftesman för burskap (1432; s. 149), och andra gången, då han tydligen redan är avliden, omnämnes hans till kyrkan skänkta gård (1438; s. 75). Dessa magra notiser ger ingen verklig upplysning om vederbörandes yrkeskategori, men man får termen belagd i sådant sammanhang, att en förmodan

om samband i fråga om ursprunget med termen *svartasmed* i Arboga stads tänkebok är möjlig. Kombinationen försvåras inte nämnvärt av att den ena termen bevarats i Kalmar och den andra i Arboga. Båda måste ju med här föreslagen tolkning betraktas såsom relikter från ett äldre språkstadium, då hantverksterminologien i vissa avseenden avvek från den terminologi, som vi finner i det av lågtyskan starkt påverkade senmedeltida urkundsmaterialet, framför allt i det som härrör från Stockholm. Synbarligen har äldre tradition i detta fall haft större möjligheter att bevaras i Arboga och Kalmar än i Stockholm.

Har då vårt land under här åsyftad tid haft så intima kulturförbindelser med England, att dylika inlån är sannolika? Ja, utan tvivel. Den äldre uppfattningen, enligt vilken våra under vikingatiden och missionstidevarvet tämligen livliga förbindelser med England efter att ha försvagats genom den normandiska erövringen så gott som helt och hållet upphörde omkring 1200, har korrigerats av en senare forskning. Det är framför allt den konsthistoriska forskningen, som i detta avseende brutit nya banor.¹ Numera räknar man med ett starkt både direkt och indirekt (således genom Norge och Danmark förmedlat) medelengelskt inflytande i vårt land i fråga om bildkonst, arkitektur, litteratur, liturgi, textilier o. s. v.

Iceke ens i fråga om språket saknar man material, som stöder denna åsikt — utom de nu nämnda orden. Hellquist, som i fråga om uppfattningen av kulturförbindelserna med England i stort sett synes stå på den äldre ståndpunkten, har dock observerat, att fsv. *sutare* 'skomakare' ej gärna kan ha lågtyskt ursprung. Han antager därför inlån från anglosaxiskans *sutere* (Det svenska ordförrådets ålder och ursprung, 1929—30, s. 574, 828). Men att antaga inlån i vårt land redan före 1100 av denna enstaka hantverksterm, torde ej vara särdeles välbetänkt. Ett något senare inlån är avgjort att fördraga, och då blir utgångspunkten medelengelskans *soutere* (*soutere*, *souter*, *sutur* o. s. v.; Fransson, a.a. s. 131 f.). Ett annat svenskt ord, som

¹ Se t. ex. Gerda Boëthius, Engelskt inflytande inom Västmanlands romanska konst, i Konsthistoriska sällskapets publikation 1918, s. 85 ff.; Carl af Ugglas, Sverige—England på 1200-talet, i Tidskrift för konstvetenskap 1919, 96 ff. (samt där anförd litteratur); Axel Romdahl, Linköpings domkyrka 1232—1498, 1932; Nordisk Kultur XXIII och XXVII; Henrik Cornell, Den svenska konstens historia, del I, 1944; Johnny Roosval i Upplands kyrkor, del I, 1947, s. IX ff.

mycket väl kan vara medelengelskt lån, är *bälgmakare* (Bergslagens hyttsspråk, s. 17), vilket då skulle återgå på medelengelskans *belgmakere* (Fransson, a. a. s. 127). Detta återför oss till bergverksterminologien, och här kan man ytterligare anföra t. ex. *puta* 'liten gruva' (Bergslagens gruvsspråk, s. 55). Yttersta källan härtill är naturligtvis lat. *puteus* 'brunn', som redan under antiken förekom i betydelsen 'gruva, schakt'. Ordet upptogs som lånord i flera germanspråk, vanligen med betydelsen 'grop', 'pöl' o. s. v. Endast i anglosaxiskan och engelskan synes den latinska betydelsen 'gruva, schakt' ha övergått till lånordet, eng. *pit*. Specialbetydelsen är där bestyrkt redan 956 genom *cealcpyt* (=chalkpit; New English Dictionary). I medelengelskan uppträder detta ord ofta med *u*-former, t. ex. *putte* (c. 1175), *put* (1205), *pute* (c. 1425; exemplen hämtade ur New English Dictionary). Från någon av dessa former synes det svenska *puta* 'liten gruva' kunna vara lånat, såvida det ej är en inhemsk bildning, vilket jag knappast vågar antaga.

Ännu ett ord, som leder tankarna i riktning mot medelengelskan, är det *källing*, som betecknar 'smältugn' vid myrjärnstillverkning i Dalarna (Bergslagens hyttsspråk, s. 60). Det är ju klart att detta ord numera — och för övrigt redan av Urban Hiärne, den förste som omnämner det — fattats såsom identiskt med personbeteckningen *käring*. Men man misstänker gärna, att ett annat ord ytterst döljer sig därunder, och i så fall ligger faktiskt någon fornform av eng. *kiln* närmast till hands; detta ord antog ju redan i medelengelskan betydelsen 'smältugn, brännugn'. Även här har vi från början att göra med ett lånord från latinet, vilket med en annan betydelse återfinnes i vårt *kölna*, för vilket Hellquist mycket riktigt antager anglosaxisk förmedling; han antager, förmodligen med rätta, att det är ett mycket gammalt lån.

Beträffande här anförda termer — som i ingen mån får betraktas såsom en uttömmande förteckning över hithörande material — är inlånet av *svartsmed* utan tvivel enklast att förklara; det kan ha framgått som en naturlig produkt av det medelengelska inflytandet i fråga om våra medeltida kyrkobyggnader. När t. ex. engelska kyrkobyggare omkring 1250 verkade vid ombyggnaden av Linköpings domkyrka,¹ så var det naturligtvis inte bara fråga om några få kon-

¹ Se Axel Romdahl, Linköpings domkyrka 1232—1498.

struktörer och stenhuggarmästare. Det engelska byggnadslaget omfattade därutöver sannolikt åtskillig servispersonal och fackutbildad arbetskraft, med all sannolikhet även grovsmeder. De övriga termerna implicerar ett något vidsträcktare engelskt kulturinflytande under här åsyftad tid. Kanske får man antaga, att beaktansvärda medelengelska impulser är att anteckna jämte de kontinentalgermanska vid det medeltida svenska stadsväsendets grundande och vid våra hantverksorganisationers utformning, vilket allt man hittills i kanhända alltför hög grad tillskrivit nordtyskt kulturinflytande.

Tilläggsnot vid korrekturläsningen. Se nu även Aron Andersson, *English Influence in Norwegian and Swedish Figuresculpture in wood 1220—1270*, Stockholm 1949, särskilt sidorna 94—108 samt där anförd litteratur.

LEE M. HOLLANDER

Egill Skallagrímsson lv. VII,45

Thormóðr Bersason lv. II,5.

When very old — he lived into the nineties — Egil Skallagrímsson's sight and hearing were impaired and he became halt, but was hale otherwise. Sometimes he was not treated as respectfully by the younger generation as his former exploits warranted. Thus 'one day in winter when the weather was cold Egil went up to the fire to warm himself. The housekeeper remarked that it was strange for a man such as Egil had been to be underfoot so much as to keep the women of the household from doing their work. »Now, my good woman, don't you mind me,» said Egil, »even though I sit here by the fire; and let us get along together.» »Get up,» she said, »and go to your own seat and let us women attend to our work.» Then Egil got up and went to his own seat. He spoke this verse:

*Hvarfa ek blindr of branda
bið ek eirar syn geira
þann ber ek harm a hvarma
hnituollum mer sitia
er iarðgofugr orðum
orð min konungr forðum
hafði gramr at gamni
geirhamðiz mik framdi.¹*

Though the general meaning of this excellent stanza is clear and the MS tradition consistent and intelligent, yet certain features have given trouble to interpreters.

¹ *Egils saga Skallagrímssonar*, chap. 85. The stanza from the A text of Finnur Jónsson's *Den Norsk-islandske Skjaldedigtning I*; Egill VII, 45.

helming a)

In line 2, Finnur Jónsson understands *eirar Syn geira* as a kenning for 'woman', and in line 3 he emends *panns* for *pann*¹. His prose resolution reads: *bið ek geira eirar Syn sitja mér pann*² (sic) *harm á hvarma hnitvolum*,³ and he translates: jeg beder kvinden finde sig i den ulykke, jeg bærer på mine øjne.

It will be seen that, as thus read, without this emendation a sensible interpretation is impossible since *ber ek* would be (and by Jónsson is) left out of consideration. In itself, the emendation *pann es* is entertaining: the caustic strictures of E. A. Kock⁴ concerning the proleptic position of *es* would seem poorly taken since he forgets that the noun defined by *sá* may stand appositionally after it; (cf. *Lexicon Poeticum* sub. *sá*, p. 483 col. 1, line 11) as in *Hym.* 22 *sus goð fjá umbgjörð*.⁵ But the valid objections to Jónsson's interpretation, beside the above, are that (with a total lack of punctuation) he supposes the helming to consist of only one sentence (instead of three — see below) and that *sitja e-m e-t* as shown by himself⁶ means 'to tolerate, bear with' and not 'to be resigned to'. It is somewhat absurd for Egil to ask the woman to be resigned to his poor eyesight!

Kock rejects the kenning *eirar — Syn — geira* as too complicated and artificial. Instead, he proposes *geira — Syn* 'isättningarnas gudinna' (goddess of gussets), parallel to other and numerous kennings for 'woman' which define her as the divinity of various articles of dress or finery; cf. also Meissner⁷ § 96.

Thus he obtains the phrase *biðk eirar* 'I ask for forbearance'; which would then be qualified by *sitja mér*. The resultant phrase *eirar (hana) biðk, harm at sitja* he compares with similar ones like *gulls era vant, fé at deila* (*Skirn.* 22) and *heiptar hon hvetr, harm at vinna* (*Brot* 3).

¹ *Kritiske Studier* (1884), p. 170. See also *Lexicon Poeticum* sub 1. *eir*.

² *panns* in the B text!

³ It is impossible to decide whether we should read *knitvolum*, or emend to *huttvolum* (see *Krit. Stud.* *ibid.*), or accept the old emendation *hvitvolum*. In the case of Egil the unusual is to be excepted. But the meaning of *á hvarma hnitvolum* (?) certainly is 'on the eyes'.

⁴ *Notationes Norrænae* § 246.

⁵ I find nothing in M. Nygaard's *Eddadigthenens Syntax* (1865—67) on this usage.

⁶ *Krit. Stud.* p. 171: 'æquo animo ferre aliquid'.

⁷ *Die Kenningar der Skalden*, p. 96.

Both of these suggestions one is apt to accept at first sight as most convincing: admittedly, *geira Syn* is a 'simpler' kenning than *eirar geira Syn*; and what could be more plausible than *biðk eirar*? However, unfortunately, the simpler explanation is not always the better: even allowing the parallelism of the passages cited from *Skirnismál* and *Brot* (and to my mind they are not parallel, being rather of the nature of variations), what becomes of *harm*, indispensable to the intercalated complete sentence *þann berk harm á hvarma hnitvöllum*? But a helming without intercalated sentence is for Egil's poetry *stilvidrig* and suspicious: and as to such a sentence as »I ask forbearance to forbear with me», I don't think Egil could be guilty of it.

In his edition of *Eigla*¹ Sigurður Nordal tries yet another reading:

*Hvarfak blindr of branda,
biðk eirar Syn geira,
þann berk harm á hvarma
hnitvöllum mér, sitja -,*

adopting Kock's interpretation for *Syn geira*, but connecting *sitja* with the first line: eg hvarfla blindur til þess at sitja við eldinn; eg bið konuna að annast ekki við mér; eg ber þann harm á augum mér.

To this, the criticism is to be offered that *hvarfa* in our passage doubtless means 'to totter about aimlessly' and has not the same force as *hvarfa* in *hvarfk ein þaðan á við lesa* (*Guð.* II,11) adduced as a parallel by Nordal. Also, even for Skaldic style, *sitja* is altogether too far removed from line one — and the emphasis on it, horribly prosy! It would occupy the most prominent place in the helming which is otherwise reserved for the *pointe*.² Furthermore it is not beside the mark to note that in the saga Egil was already lying before the fire, *fyrir fótum þeim*; that is, after tottering about it.

The reading I propose is, I believe, both simpler and preferable stylistically and poetically, besides being more in conformity with the prose where *ver þú vel við* indicates the correct meaning here of *sitja e-m e-t* which entitles it to the place of emphasis:

¹ *Fornritafélag* ed. (1933), p. 295.

² As I hope to show in a forthcoming article.

*hvarfak blíndr um branda;
 biðk eirar - Syn - geira—
 þann berk harm á hvarma
 hnitvillum -- mér sitja —*

»I totter blind about the fire — that misfortune have I in my eyes.
 I ask the woman to bear with me».

helming b)

The interpretation of these lines likewise has suffered by faulty punctuation and incorrect appreciation of the extent and nature of the intercalated sentence.

Finnur Jónsson *B* text:

*es jarðgöfugr orðum
 orð mín konungr forðum
 hafði grams at gamni
 geirs Hamðis mik framði*

As will be seen by comparison with his *A* text, emendations again, and complete absence of punctuation! His prose resolution is: *jarðgöfugr konungr, es hafði forðum orð mín at gamni, framði mik Hamðis geirs grams orðum*; which he translates: den land-ædle konge, som fordums morede sig over mine digterord, har hædret mig med guld.¹

Here, the impossible connection of *es* with *hafði*, referring back to the king, condemns this interpretation *von vornherein*.

E. A. Kock reads the helming as follows:

*es jarðgöfugr orðum
 -- orð mín konungr forðum
 hafði, gramr, at gamni --
 Geirhamðis mik framði;*

which he renders, rather flowery fashion: »jag, som af landets rike herre blev försedd med rödan guld: min diktning var monarkens, kungens, fröjd i forna tider.»

¹ Reichardt, *Studien zu den Skalden des 9. und 10. Jahrhunderts*, p. 169, in the main agrees with this interpretation except for the correct interpretation of *es*. See below.

Here, the great advance is Kock's having recognized that *jarðgofugr*, like a fair number of other adjectives in O. N.¹ poetry, is used as a noun. On the other hand he (like Nordal, see below) is mistaken in considering *es* a relative ('jag, som tec.')

and narrowly referring it to its immediate antecedent *mér* in helming *a*; instead of the conjunction 'considering that' modifying the sense of the entire first helming. The fact is, if Kock had taken the trouble to resolve *b* into prose he would have detected the impossibility of construing *es*=*quem* with the following *mik framði*. As to the meaning of *es*=*quoniam*, in a previous article² I dealt with the problem in how far the *dróttkvætt* stanza can be considered a unit. Eight instances in Skaldic poetry down to 1100 were found where *es* as a conjunction firmly links the helmings.³ Not one *es* is a relative.

Kock is mistaken likewise, I believe, in taking *gramr* as a noun in variation to *konungr*, instead of as an adjective modifying *konungr*; because only so can the intercalated sentence remain intact. Furthermore, going through the many hundreds of variations in Germanic poetry cited by Paetzel⁴ I located but 16 instances in which the variation consisted of a single word, whether nominal or verbal, like *gramr* here. All seeming exceptions can be explained more satisfactorily some other way when, indeed, not based on a faulty text or interpretation.

Nordal's punctuation (and therefore, understanding) of the helming agrees with what I believe is the proper reading, except insofar as he falls into the same error as Kock regarding the value of *es*:

es jarðgofugr orðum,
orð mín konungr forðum
hafði gramr at gamni,
Geirhamðis mik framði

¹ E.g. *váskapadr* (*Hym* 10), *harðhugadr* (*þrym.* 31), *stórhugøð* (f.) (*Am.* 76). Cf. also Meissner, *op. cit.* I, 3.

² *Germanic Review* XXII (1947), p. 298 f., esp. p. 306 f, (*ibid.* read Þorarin mähliðingr 9 for Þorarin loftunga 9).

³ *Die Variationen in der altgermanischen Alliterationspoesie* (= *Palæstra* XLVIII), 1913.

⁴ Cf. Oman, *England before the Norman Conquest*, p. 515; and Hodgkin, *The Political History of England From the Earliest Times till the Norman Conquest*, I, p. 337.

'(eg) sem konungur sæmdi gulli; gramur konungur hafði forðum gaman af orðum mínum'. It will be seen that he takes *gramr* as an adjective defining *konungr*. This, I consider correct, but incorrect, his referring it to King Eric Bloody-axe. It must be remembered that in all the dealings of Egil with that prince there is only the fiercest hostility on either side; and the only gift Eric ever made Egil was that of his own ugly, wolf-grey head after he had ventured into Eric's power at York.

The reference no doubt is to King Æthelstán of England, the only king Egil ever got along with and who after the battle of Vinheath presented him with two chests of silver and two heavy gold arm rings, in compensation for the loss of his brother Thorolf and Egil's valiant help. And Egil composed a *drápa* in the king's honor. So it is most unlikely that Egil ever after confused the two princes.

Admittedly though, this leaves us with the seemingly contradictory attribute *gramr* 'grim, enraged', certainly best applied to Eric. However, a meaning 'stern' is possible, too; and not inapplicable to King Alfred's grandson, victor at Brunanburh and hero of the famous Anglosaxon poem celebrating that battle. Little is known of Æthelstan's character. But that the *basileus* of England was redoubtable to his enemies, of that there cannot be any question.

Thormóðr Kolbrúnarskald II, 5

A text: Avrvende trez undir
 opt finnumz þat minni
 avll er fremð of fallin
 fiornefs i stra greppi
 ef hergboda hoggit
 hefi vart i skavr svarta
 nadda bords því at nirdi
 nettings bana vęttag

The first helming of this stanza would have been more effectively interpreted and properly understood, I believe, if the — very simple — background for it¹ had been kept in mind more clearly.

¹ *Fostbræðra saga* chap. 23.

Thormód, bent on avenging his sworn-brother Thorgeir on the Greenlandish chieftain, Thorgrím trolli, has brained the latter at the assembly, escaping afterwards by a clever ruse and disguise. Thormód is then spirited away by his supporters, Skúf and Biarni. They ask him how great might be the wound he had dealt Thorgrím. Whereupon the skald spoke the stanza quoted above.

Finnur Jónsson¹ changes *fjórnepps* to *fjórneppr* and reads:

Orvendi trezk undir
(opt finnumk þess minni)
öll es fremð of fallin,
fjórneppr, í strá greppi, —

which he translates: Digterens hæder er fuldstændig tilintetgjort — den, hvis liv er ledet, undertrykkes af en kejthand: ofte findes minder om det —, hvis jeg har hugget uden kraft i krigerens sorte hoved — ti jeg venter at manden dør.

As might be expected, Kock² condemns the emendation and rejects the construction of *orvendi* as a dative (in ablative function) as being impossible (in which I agree with him). He would read the helming as follows:

Orvendi trezk undir —
opt finnumk þess minni;
öll es fremð of fallin
fjórnepps í strá — greppi, —

and translates: Nedjord blir min vänsterhänthet — jag därav har många minnen; nu har dock kortlivad kämpes ära sjunkit helt i grus — om etc.

Essentially, this would seem to me to come close to a correct interpretation of the helming (but see below); and the resolution and translation offered in Björn K. Þorolfsson's and Guðni Jónsson's

¹ *Skjaldedigtning B*; I disregard the interpretations of Benedict Sveinsson and of Konrád Gíslason in their editions of Fbr. (1825 and 1852). Also those of Guðbrandur Vigfússon (*Corpus Poeticum Boreale* II, p. 157) and of Gaertner (Zur *Fostbræðrasaga*, 1907, p. 37). — *þess* for *þat* is warranted by the reading of AM 142, fol. adopted.

² *Op. cit.* 705.

edition,¹ decidedly a step backward. Their prose resolution: *Orvendi fjørnepps trezk undir; opt finnumk þess minni; oll fremð es of fallin greppi í strá, ef* etc. — rendered both clumsily and quite incorrectly: það kemur mér, hinum skammlifa manni, ecki að sök, þótt eg sé örvhentur (eg treð örvhendi mína undir fótum); eg finn oft dæmi þess; öll fremð skaldsins (mín) er troðin nidur í duftid, ef etc.

1. How the first line can be tortured into this meaning is not clear to me. There is not the slightest hint, whether in the stanza or in the saga, that Thormóð seeks to exculpate himself for his *orvendi* (left-handedness) — his right arm having long before been incapacitated by a swordblow of the serf Kolbak (chap. 4). And in the alternative *eg treð örvhendi mína undir fótum* the first person pronoun is entirely unwarranted. *Trezk* unquestionably is passive, meaning 'is trod'.

2. The same, wrong, assumption is made as by previous interpreters that *fjørnepps* refers to Thormóð. Neither does it refer to Thorgrím (as Kock with his *dock* seems to imply). Thormóð is not plagued by any premonitions of an early demise, but on the contrary, especially in his temerarious exploits following Thorgrím's slaying, is confident of surviving even desperate odds: he is on Holy King Ólaf's errand! It is his dead swornbrother, Thorgeir who is referred to.

3. And it is Thorgeir's *fremð*, i. e. 'honor', as we must translate it (and not 'success', which would refer to Thormóð's possibly unsuccessful attempt to redeem it) which would lie low (*fallin*), or 'unavenged'; and his left-handedness will be all undone (*trezk undir*) if he did not finish Thorgrím off with that one blow: the chances of Thormóð's single-handed, and to boot, left-handed, attempt to avenge Thorgeir would be slim if the powerful Thorgrím survived.

Properly read there are, then, two intercalated sentences in the helming, *opt finnumsk þess minni* and *oll es fremd of fallin í strá*. And the skeleton of it is *orvendi trezk undir greppi* (for the skald, a dative of reference) — an excellent example of the tripartite division of the helming which Reichardt failed to note. I would read the stanza: the left-handed (awkwardness) of the skald is (or, will be) overpowered — I have frequent examples of that — and the honor of the shortlived (Thorgeir) will lie unavenged — if I dealt the swart

¹ *Fornritafélag ed.* vol. VI, p. 234.

head of the warrior (Thorgrím) a soft blow; I (definitely) expect his death.

The saga continues: »Very possibly,» said Thormóð (ironically), »the blow was not a hard one, because it was dealt by a lefthanded man. But I did not strike a second time because I thought the first one sufficient.»

GUDMUND SCHÜTTE

Danske og svioniske Landnamsfolk.

Nordmanden Hrodulf, som ifølge Jordanes, »Getica» 59, 14, gæstede Østgoterkongen Theoderik den Store i Italien (altså før 526), bringer et interessant Vidnesbyrd fra Landnamstiden: han siger, at både Svear og Daner pukker på sin særlig høje Væxt. Det er Tegn på, at de er førende Landnamsfolk. Denne Pukken på legemlig Højbårenhed indebærer tillige Krav om politisk Højbårenhed og Forrang.

Efterat have omtalt »Scandzae cultores» og Svearne, fortæller Hrodulf videre, at de dærfra udgæede Daner har uddrevet Erulerne; hær har vi altså et Vidnesbyrd om det danske Landnam, — det eneste quasi historiske, som lader sig opdrive. (Jeg bruger med Forsæt Formen »dansk» om det indledende, ikke fuldt gennemførte Landnam; tilsvarende »svionisk» istedenfor svensk).

Iøvrigt haves et sagnligt Vidnesbyrd, der peger i samme Retning, nemlig Esrum Klosters »Lejrekrønike», hvor Danernes Opnævner Dan kaldes Søn av Ypper, Opnævner for Upsala.

Et tredje Vidnesbyrd har man villet finde i Gevjon-Myten, dog med Urette. Myten er ikke ætnisk, men geografisk, sammenligner Sjællands Form med Vänerns. Fejlagtig har Snorre eller hans Hjemmelsmand opfattet Gevjon-Søen som Mälaren, fordi der ved denne Søs Bred ligger en Egn Sjöland, der samtydedes med Sjælland. Jfr. min Artikel »Where is Gefion's Lake situated?» (Acta Phil. Scand. 1945, S. 306).

Udfra Hrodulf og »Lejrekrøniken» har man i Sverige sluttet, at Danerne i Folkevandringstiden er udgået fra det svioniske Upland. Enkelte danske Forskere som Regnar Knudsen har godtaget denne Lære. Jeg mener, at det er en helt løs Gisning. Det lader sig ikke virkelig godtgøre, at Hrodulfs Frasagn er at sætte lig med et historisk Kildedest. Det er efter min Mening blot en Variant av det fælles-

gottonske Sagn om Avstamning fra »Øen Scadinavia», se Kap. V i min Bog »Vor Folkegruppe Gottjod». Tendensen var at sætte Nordboernes Ophav så norrønt, om muligt arktisk, som muligt. Fornjot-Myten gør dem til Ætlinger av Finnerne. Halogalands-Jarlerne avledte sig fra Sæming, Opnævneren for Sabme, Lappefolket. Hær er Avledningens Urigtighed jo given.

At drøfte Hrodulf-Jordanes' Værdi som historisk Kildehjemmel for Danernes Avledning fra Upland turde være spildt Umage.

Man skulde have gjort noget helt andet, nemlig at undersøge Svears og Daners sproglig-kulturelle Nationalkriterier på Folkevandringstiden, men det har man helt forsømt, bortset fra nogle Antydninger i min Bog »Our Forefathers, the Gothonic Nations».

Hær skal jeg nu prøve at indhente det forsømte.

Som sagt, det fremgår av Hrodulfs Ord om Svears og Daners Pukken på ualmindelig Legemshøjde, at de to Tjod gjorde Krav på at være førende Stats- og Kulturpionerer.

Det kunde ytre sig i originale, særprægede Stednavnetyper som svionisk *-garn* og dansk *-lev*. Men en Hovedlod i Førerstillingen havde sydlandske Kulturtilskud. Det gælder nu om at undersøge, hvordan de to Tjods særlige Typer tog sig ud, og hvorfra de sydlandske Kulturtilskud stammede.

Svearnes mest typiske Særmærke er vel Optagelsen av det saxisk-tyske Distriktsnavn »Hundrede» som vi kender fra Englands »Chilterns Hundred». Det forekommer udelukkende på Nordsiden av Mälaren. Hvordan det forholder sig med det kortere *-hund* i Hagunda og Lagunda Herreder (finsk *-kunta*), veed jeg ej. Det kunde se ud som original-svionisk; men vi kender jo så lidt til ursaxiske og urtyske Stednavne, så vi tør næppe nægte Muligheden av, at hær kunde foreligge en Model. På Gotisk findes Høvedsmandstitlen *hunda-faþs*. Den tætte Klump Hundreder nord for Mälaren forstås bedst som saxisk-tysk Tilførsel. Stoksund, Adgangen til Mälaren, var en magnetisk Sejled for Kulturspredere. Typen er optagen i så pas gammel Tid, at den ofte er ugenitivisk. — Sjö-, Ly-, Lång-, Tu-hundra —, i andre Tilfælde som Erlinghundra, Seminghundra genitivisk. Hos Saxer og Tyskere kender jeg kun genitiviske Mønstre, Chilterns Hundred, Goldines-, Randolteshuntra etc., se Art. *hundari* hos Förstemann, »Altdeutsches Namenbuch».

Indført til Norden av Svearne er vel også det saxiske *-tun*, eng. *-town*, av keltisk *-dunon*, der i Tidens Løb også har bredt sig til store Dele av Norge. For svionisk Prioritet taler den Kendsgærning, at der ingensteds findes en så tæt Klump Herredsnavne på *-tuna* som netop i Mäljarlandet. Typen er forholdsvist svagt avhjemlet i det gamle Saxland, se Exemplerne hos Förstemann; dærimod myldrer den i

Flandernes Saxerbygd, se Exemplerne hos Tayler, »Words and Places», s. 89, og dærefter i England. At finde det saxiske Færdselscentrum, hvorfra den er udgået, turde være vanskeligt; at Svearnes søgående Forbindelser i Folkevandringstiden skulde have strakt sig til Flandern, falder lidt tungt at fatte. Typens ældste nordiske Fremtræden må vi som sagt søge i Uplands Distriktsnavne, hvor den endnu kan være ugenitivisk: När-, Sim-, Sig-tuna; iøvrigt bliver den normalt genitivisk: Tors-, Eskilstuna.

Til de oprindelig saxiske Elementer, der via Upland er indførte i Sverige-Norge, regner jeg også *Sala* (med *Uppsala*) og *-set*, *-setr*. Jfr. Olden-zaal i hollandsk Saxland og urtysk Furgi-satis hos Ptolemaios.

Fra en helt anden Kant stammer den svioniske Type *-pad* »Vej» i Landskabsnavnet Medelpad og Sundnavnet Norr-pada. Den turde være iranisk.

Disse Elementer foruden *-garn* turde give os et godt Billede av svionisk Navnepræg fra Folkevandringstiden.

Var nu Danerne i denne Tid udvandrede fra det svioniske Upland, så måtte det ventes, at de havde medbragt disse Typer, at de havde været Pionerer for Udbredelsen. Men denne Forudsætning slår aldeles ikke til.

Danernes Navn, en primitiv Simplextype, har dannet Udgangspunkt for vidtløftige Spekulationer. Man har fæstet sig ved et geografisk Led *dan* i talrige svenske Stednavne. Særlig påfaldene lyder Soggenavnet Danmark i Upland. På den anden Side har Wadstein i »Namnet Danmark» ment, at Navnet er udgået fra den »lave, fugtige Grænsemark» ved Danmarks gamle Sydgrænse, Ejderen. Jeg kan ikke sige, at slige Argumenter tykkes mig plausible. Når Danenavnet skal udgå fra et særlig svensk Ord *dan*, så skulde dette Ord da vel ledsage Navnet til Danmark, men det lader sig næppe tydelig påvise. Når Ordet *dan* almindelig brugtes på Svensk, måtte det vel også let kunne slumpe til at hæftes på et dagligdags Ord som »Mark»; Forekomsten av Soggenavnet Danmark må kaldes en blind Tilfældighed, hvorav der ikke kan drages ætniske Slutninger. At Navnet Danmark på den anden Side skulde stamme fra Sydgrænselandet ved Ejderen, modsiges av Rigsopnævnerens Udstrålingsbillede. Man skulde vente, at det fra Sydslesvig udgående Navn Dan måtte genspejle sig på en Linje vest-øst fra Vestslesvig til Fyn. Men istedenfor viser Udstrålingsbilledet en Linje nord-syd ned gennem Østjylland fra Limfjorden til Ejderen, jfr. Ax. Olrik, »Danmarks Heltedigtning», II, 232 ff., og min Bog »Sønderjyske Riggssagn» Nr 13 ff. : Danshøj ved Nibe, Danshøj og Dans Knøs ved Dandiget s. f. Hobro; Dans Datters Hule n.v.f. Randers; Danshøj ved Kongekåringsstenen Daneryge ved Viborg; Danshøj ved Jelling; Dans Grav Fuldgrav s.f. Kolding; Danbakke s.f.

Flensborg; Danhøj ved Danevirke. Det modsiger Wadsteins Opfattelse.

Rigsnavnet Danmark må nærmest sammenstilles med Heidnernes Heidmørk i Sydnorge, Weder-Geaternes Weder-mearc og Hunernes Hunmørk. Der er intet særligt, der peger på Svearne.

Mod Antagelsen av et ældgammelt Danrige på Sjælland kunde man eventuelt indvende: hvorfor fortæller Romerne aldrig dærom? Et sådant Argument røber Brist på Erkendelse av det geografiske Synskresbillede. Den romerske Kundskab om Danmark stammer fra Flådetogtet År 5 e. Kr. Flåden hjembragte et ypperligt Jyllandskort, som Ptolemaios har reddet os; der må have været gjort Landgang ad Østjyllands Fjorde hos de på Kortet nævnte Kimbrer og Charuder, thi begge måtte bede Kejseren om Fred og Venskab, jfr. »Ankyramindemarket». Men på Sjælland gjordes *ikke* Landgang: man noterede ingen Indbyggere, kun en Gruppe skandiske Øer. Og alle den romerske Synskreses senere Udvidelser — Tacitus' Skildring av Svionerne og Ptolemaios' Liste over 6 skandiske Folkestammer — sigter østen om Sjælland. Det er Oplysninger om den skandinaviske Halvø, indhentede i det preussiske Ravhandelscentrum; men Sjælland var og blev Tomrum i den romerske Synskreses Yderzone.

Navnene på de enkelte Egnsfolk i dette Tomrum indeholder intet, der peger mod det svioniske Upland. De kendemærkes ved det typisk danske Ordled *-far*: *Sjællands-, Lålands-, Langelands-, Hallands-, Blekingefarer*. Dertil kommer en fremskudt Udløber, *Gullandsfarerne*. Noget svionisk Udgangspunkt for denne Type lader sig næppe påvise; Personnavnet Romfare i Romfartuna har en avvigende Mening: Person, der farer til Rom. Dærimod har Anglerne Egnsfolket *Lindisfarer* i Lincolnshire, og Burgunderne kalder sig Burgundofaroner. At Anglerne skulde have optaget Typen fra et nylig tilvandret Nabofolk fra det fjærne Upland, tykkes lidet troligt. Og Burgunderne må have forladt Burgendaland, Bornholm, allerede før Kristi Tid, da Romerne kender dem i Pommern. I 3dje Århundrede udvandrede de videre til Indertyskland og kunde da ikke mere rammes av Indflydelser fra Danerne. At de skulde ha fået Typen fra et omkring 500 tilvandret svionisk Nybyggerfolk, turde regnes for udelukket.

De danske Distriktsnavne dannes aldrig med Svionernes fra Saxer eller Tyskere lånte Ordled »*Hundrede*». Ej heller kan vi spore normal Brug av det fra Saxerne lånte Led *tuna*; et enkelt Tune Herred på Sjælland er ikke nok til at fastslå svionisk Ophav. Det normalt gennemførte danske Ord for Distrikt er »*Herred*». Også dette er ligesom »*Hundred*» og *tuna* lånt søndenfra. Det er=oldtysk *heri-reit*, »*Hæravdeling*». Men Långiveren er en anden end hos Svearne.

Herredsnavnene i det danske Landnavnsområde fra Landnamstiden er sædvanlig genitiviske, jfr Jarlæz-stath, Jarls-, Hillers-, Hjelms-, Haderslev Herreder og 5 Årslev, der trolig er Årmandssæder (Svend Aakjær).

Et særegent dansk Tingstednavn er *Målhøj*, nu Måløv eller Malle. Det turde genspejle Tingstednavnet *Malberg*, der findes rundt om i det frankiske Område og hænger sammen med den malbergiske Lov.

Folkevandringstidens danske Bygnavntype, der svarer til svionisk *-tuna*, er *-lev*. Ifølge »Lejrekrøniken» skulde den genfindes i Navnet på det primære danske Rigsområde *Videslev*; tør man stole hærpå og vrage den også overleverede Læsemåde Videslet, vilde det være et tungtvejende Vidnesbyrd for Danernes ældgamle Odelsret på Sjælland. Endnu i 1000-tallet kunde der dannes Levnavne; den svenskfødte danske Dronning Sigrid Storrådes efterladte Jordegods kaldtes Sigridlef. Tyngdepunktet ligger tydelig på Sjælland, og Levbosættelsen breder sig dærudefra både mod Øst og Vest. Der er ikke Tale om, at man udfra det svioniske Upland som Kærneområde kan påvise en Levbosættelse, der gradevis fortøner sig mod Syd og Sydvest.

Det turde være Levtypen, der i Danmark ved Påvirkning fra Tyskland har indført Bygders Opkaldelse efter menneskelige Grundlæggere og med genitivisk Form. I Danmarks Heimnavne forekom menneskelige Forled og genitivisk Form endnu næppe, medens Tyskerne allerede i Folkevandringstiden var nået til Heimnavne av den nyere Type: Ingihersheim, Bischofsheim, Pappenheim. Det bliver Levbosættelsen og Stadtbosættelsen, der i Danmark markerer Overgangen til de menneskelige Forled og den genitiviske Form. Hos Svearne kan jeg også sproglig seet ikke øjne noget, der tyder på at Levtypen har sit Udspring hos dem.¹

Den svioniske og den danske Nationaltype synes i det hele taget at være særprægede, absolut sideordnede Enheder.

Kort sagt, jeg må nægte, at de sproglig-kulturelle Kendsgærninger taler for Danernes Avledning fra det svioniske Upland. Særlig det gamle på dansk Ophav tydende Stammenavn Burgundofarones peger avgjort på, at Danerne har siddet på Sjælland før Burgundernes Udvandring til Landet syd for Østersøen.

Eskjær, 2. November 1949.

¹ Hvorledes det i det enkelte forholder sig på svionisk Grund og ellers i Sverige-Norge med den nye Skiks Indførelse, skal jeg ikke udtale mig om, da Forholdet synes uklart og ikke er tilstrækkelig undersøgt. Den gamle ugenitiviske Type har vi i Närtuna, Sigtuna, gutnisk Eskelhem, den genitiviske i Torstuna, Eskilstuna og norsk Baldrsheimr samt et enestående Njardarheimr (med 5—6 Njardheimr; hos Magnus Olsen, »Hedenske Kultminder», opføres Njardarheimr fejlagtig som Normaltype. Trænger til nærmere Undersøgelse)!

ERIK HOLMKVIST

En anmärkning till Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5.

Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5 lyder i Schlyters edition: Bor smiþær a landi wærþær han dræpin mællum garz ok smiþiu. ok standær smiþiæ swa nær garþi. at han kastær hakæ ok hambri aff garþi. ok til smiþiu. wærþær þær dræpin. liggi þa .j. hundræpum. ok tiughum fiurum. ær han þy fiærmær. liggi .j. sporgiældum.

Detta översattes i Holmbäck-Wesséns Svenska landskapslagar, Upplandslagen sidan 95, på följande sätt: »Bor en smed på landet och står smedjan så nära gården, att han kan kasta tång och hammare från gården och till smedjan, blir han där dräpt mellan gården och smedjan, ligge han i hundrafyrtiomarkersbot. Blir han dräpt längre bort, ligge han i spårgäld.»

Formen *hakæ* i lagtexten har här således översatts med 'tång'. Denna översättning överensstämmer med Beauchets år 1908 utgivna franska översättning av Upplandslagen, där *hakæ* återgetts med 'ses tenailles', och båda går av allt att döma tillbaka på Schlyters glossarium till Upplandslagen, där man läser: *haki*, m. 'hake, tång: uncus, forceps'.

Schlyters översättning i glossariet är förmodligen avsedd såsom en korrigering av den mera naiva och oreflekterade, som man finner i Lundius-Rudbeckius' latinska översättning av år 1700, där *hakæ ok hambri* återges med 'uncum & malleum'. Det torde ha stått klart för Schlyter, att någon »hake» i den meningen, som man i modernare smideterminologi inlägger i ordet, till exempel i specialtermerna *fatthake* och *hållhake*, kunde det näppeligen vara fråga om i det gamla lagstadgandet i Upplandslagens manhelgdsbalk.

Vad nu översättningen 'tång' beträffar, så förefaller den ju vid första ögonkastet plausibel, men en närmare undersökning avslöjar snart en besvärande omständighet: exemplet synes stå fullkomligt isolerat. I hela den svenska litteraturen finns det så vitt jag vet intet ytterligare fall, där *hake* skulle kunna betyda 'tång'.

Man har alltså giltiga skäl att misstro den hävdvunna översättningen

i detta fall. Troligen föreligger också en helt annan betydelse. Man torde kunna sammanställa ordet *haki* i Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5 med en term *hake*, som mot slutet av medeltiden omtalas i Arboga stads tänkebok.

För den 4 september 1469 förekommer i tänkeboken en notis av följande lydelse: *laris sparasmidh sagdis før rætta at han skulle bitala niels vesgøta v ørtog denariorum før een haka ellir oc sin haka i geen innan xiiii dagha (I: 313)*. Att det är ett smidesredskap som avses, göres troligt av att köparen är en smed, Lars sporrsmed (se ATb Registret, sid. 144).

Någon bestämd fingervisning i fråga om betydelsen lämnar visserligen ej denna magra notis, utom som sagt en otvetydig vink om att det bör vara fråga om ett smidesredskap. Men ordet *hake* uppträder i Arboga stads tänkebok även som sista sammansättningsled i ett ord *sparrhake*. Den episod, som ger anledning till detta omnämnande, inträffade den 30 maj 1457, och den refereras i tänkeboken på följande sätt:

Jtem oppa sama tiid tha wetnade swen bæltare gamble ok iønis æsbyørnson ath en sparhaki som swen wæsgøta hustrv hafde sat nils gudmundson til pant ath han føl oppa pilzins deel swa bado the sig gudh til hyælp ok piltin bad sigh ok swa gud til hyælp ath han gaf hænne æy loft til at sælia ællir pantsætia then sparhakan (I: 70).

Så vitt jag nu kan se är det ingenting som hindrar, att man kombinerar dessa belägg och identifierar det enkla *hake* med sista sammansättningsleden i *sparrhake*. Detta senare är i sin tur ett välkänt ord i äldre svenska. Det finns ännu i Dalins Ordbok över svenska språket 1853, där det översattes med: 'ett slags städ med spetsar åt begge sidor; äfv. ett slags mindre smedstäd med ett horn på ena sidan och på den andra en utgående flat arm'.

På 1500-talet synes termen *sparrhake* ha varit ganska vanlig. Den anträffas upprepade gånger i inventarieförteckningar och redskapslängder från denna tid (se Bergslagens hyttspråk, 1945, sid. 89). De ibland förekommande uppgifterna om vikten möjliggör slutsatsen, att *sparrhake* redan då betecknade ett mindre städ. Tre lispund (cirka 25 kilogram) är en flera gånger återkommande viktsuppgift för sparrhakar, under det att man för vanliga städ finner viktsuppgifter om 16 eller 24 lispund. Att även en särskild konstruktion var förbunden med denna städtyp, bekräftas av en passus i en landskapshandling från 1550-talet, där det omtalas »Store Sted gjorde Effter Sparhaka wisz» (Västmanlands handling 1552, 7:2 sid. 38).

Ett sådant städ kunde det emellertid inte vara fråga om i Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5, om man nu antar att den där omtalade »haken» åsyftar ett städ. Ett föremål som väger 25 kilogram kan man inte kasta ett nämnvärt stycke. Vid förklaringen av detta moment nödgas man gå tillbaka till äldre tiders kulturförhållanden. Från vikingatiden bevarade städ har vanligen här uppe i Norden helt

obetydlig storlek och vikt (se J. Hoops, *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*, 1911—13, I sid. 76 och H. Ohlhaver, *Der germanische Schmied und sein Werkzeug*, 1939, sid. 32 ff.). Ohlhaver meddelar (sid. 35) genomsnittliga måttuppgifter för ett antal städ från vikingatiden: höjden liksom även banens längd uppgår i genomsnitt till 11 centimeter. Storleken av ett germanskt vikingatidsstäd överstiger alltså ej väsentligt hammarens storlek, vilket Ohlhaver också påpekar (sid. 39). Städet var uppenbarligen under dessa kulturförhållanden ännu ej ett fast, i smedjan kvarstående inventarium, utan ett redskap, som smeden kunde bära med sig till och från arbetsplatsen. Nedtill var det vanligen försett med en i spets utgående tånge, varmed det kunde fästas i ett underlag. Det är intet förvånande, att ett städ av denna typ, försett med en utgående hakformig del, har kunnat få benämningen *hake*.

Med denna tolkning innehåller det här behandlade stadgandet i Upplandslagens manhelgdsbalk XII § 5 icke mindre än tre moment, som tyder på hög ålder:

- 1) allitterationen i uttrycket *hakæ ok hambri*;
- 2) bestämmelsen om att ett visst längdmått är beroende av en persons kastvidd (se Holmbäck-Wessén, *Upplandslagen*, anmärkning till berörda punkt, och Holmbäck, *Om våra allmänningars tidigaste historia*, I, sid. 16), samt slutligen
- 3) den omständigheten att städet tillhörde de redskap, varmed denna kastvidd kunde utrönas, vilket tyder på ett i jämförelse med senare förhållanden mycket litet och lätt städ, en omständighet som under vissa förhållanden kan hänföra stadgandet till vikingatiden.

Recensierer.

Ferdinand Holthausen: Vergleichendes und etymologisches Wörterbuch des Altwestnordischen. XX+368 s. Göttingen 1948. Vandenhoeck & Ruprecht.

Im Vorwort heisst es, dass es die Aufgabe dieses Werkes sein soll »eine lange und stark gefühlte Lücke in der germanistischen wissenschaftlichen Literatur auszufüllen«, und der Verfasser drückt die Hoffnung aus, dass sich das Buch »als nützliches und brauchbares Hilfsmittel beim Studium des Altnordischen erweisen« werde. Dies ist gewiss eine wichtige Aufgabe — nur fragt es sich, in wie weit ihre Lösung gelungen ist.

Was beim Lesen des Buches zunächst auffällt, ist der Mangel an semantischen und sachlichen Erläuterungen, ein Mangel der m. E. die Nützlichkeit des Buches stark beeinträchtigen wird. Einige Beispiele seien hier genannt:

Wörter wie *afbragð*, *afburðr*, *árangr*, *miskunn* u. s. w. werden angeführt ohne dass ihre Bildungsweise und Bedeutungsentwicklung nur angedeutet wird. Die verschiedenen Bedeutungen von Verben wie *bíða*, *drepa*, *geta*, *gleyma* u. s. w. werden nicht erklärt, obwohl es wenig Raum im Anspruch genommen hätte. Ähnliches gilt von Wörtern wie *annkostr*, *draka*, *eimangr*, *eldboðungr*, *farangr*, *fljóð*, *forynja*, *furða*, *strundi*, *verkr*, *örkuml* u. s. w. Die präfigierten Wörter werden wohl am härtesten betroffen. Der Verfasser begnügt sich bestenfalls damit, verwandte Wörter aus anderen Sprachen aufzuzählen. Weder die Funktion der betreffenden Präfixe noch der Charakter der bezüglichen Zusammensetzungen werden angedeutet. Ausserdem werden die Zusammensetzungen manchmal unter ihren einzelnen Gliedern angeführt, eine Anordnung, die im etymologischen Wörterbuch nicht als zweckmässig erscheint. Die Wörter werden somit entzwei gerissen, und die Bildung der bezüglichen Zusammensetzungen wird noch unklarer. Bisweilen führt die Zerstückelung der Wörter zu einem etwas sonderbaren Resultat, wenn z. B. *agnúi* nur unter *-úi*, *grun-brusligr* nur unter *-brusligr* und *hrognkelsi* nur unter *-kelsi* angeführt werden. Dieser Mangel an semantischen Erläuterungen ist keineswegs auf die obengenannten Beispiele begrenzt. Er ist ein Charakterzug des ganzen Werkes und tritt besonders klar in den eigenen Etymologien des Verfassers hervor. So fragt man sich z. B., wie die folgenden

Wörter semantisch zusammengehören können: an. *ferligr* und cymbr. *erch* »braun«, *Brana* »Riesin« und air. *braine* »Rand«, *búrungr* und an. *búr* »Kammer«, *drúkr* »Rabe« und lit. *drugys* »Falter«, *gulli* »Stiefvater« und *Gudleifr* (Pn.), an. *ófreski* und an. *fróðr*, *gróa* (Schwertn.) und nnw. *gro* »Kröte«, an. *hjúka* und *hjú*, an. *kofrmálugr* und *kofr* »Kiste« (ein Lehnwort), *Hilduri* und *Úri* u. s. w.

Ein solches Verfahren kann nicht mit Raumknappheit allein gerechtfertigt werden. Das Buch ist 368 Seiten, und vieles könnte mit zweckmässiger Ausnützung dieses Raumes untergebracht werden. So hätte der Verfasser z. B. sehr viele leichtverständliche Komposita und abgeleitete Wörter ebenso die (obengenannte unnütze) Anführung einzelner Glieder der Zusammensetzungen u. s. w. fortlassen können, um für kurze semantische, morphologische und wortgeschichtliche Erläuterungen Raum zu gewinnen.

Auch füllt das Aufzählen vieler verschiedener Etymologien den Raum des Buches nicht. Der Verfasser schreibt im Vorwort, dass er alle Etymologien fortgelassen habe, die ihm »falsch oder zweifelhaft« erschienen und nur in dem Falle mehrere Erklärungen angeführt habe, wenn sie »gleich plausibel« waren. Prinzipiell lässt sich nichts gegen ein solches Verfahren einwenden. Es wäre zwar bequem, wenn man im vorliegenden Buch die meisten (nicht ganz abwegigen) Erklärungsversuche an. Wörter fände. Wenn sich dies aber wegen Raummangel nicht tun liess, so muss man sich damit abfinden. Dann fragt es sich nur, wie die Auswahl gelungen ist. M. E. ist sie nicht besonders glücklich ausgefallen, aber darüber später. Der Verfasser hat auch die neunordischen Sprachen, besonders das Neuisländische nicht genügend berücksichtigt. Das Neuisländische bewahrt viele alte Wörter, ja bisweilen alte Wortbedeutungen, die im an. nicht bezeugt sind (ähnliches gilt von anderen neunord. Sprachen und Dialekten), und die Vernachlässigung solcher Hilfsmittel bleibt nicht ohne Folgen.

Trotz der Fortlassung »zweifelhafter Etymologien« und semantischer Erläuterungen ist es dem Verfasser nicht gelungen, alle die angeführten Wörter zu behandeln. Manchmal sind seine Erläuterungen allzu kurz, und bisweilen begnügt er sich mit indexartigen Literaturangaben ohne auf die Erklärung des betreffenden Wortes einzugehen, so z. B. bei den folgenden Wörtern: *lá* »Lebenswärme«, *loggna*, *nept* »Gold«, *Rævill*, *Svidri* (*Svedri*, *Svædri*), *refjilstigar*, *refjur* u. s. w.

Ob dieses Streben nach Bündigkeit oder andere Ursachen daran schuld sind, dass der Verf. manchmal verschiedene Etymologien zusammenwirft, weiss ich nicht. Die Vermengung ist aber Tatsache. So wird z. B. das Präfix *au-* (in *auvisli* u. s. w.) zu ai. *áva* gestellt, zugleich wird auf A. Noreen gewiesen ohne zu erwähnen, dass er eine andere Ansicht vertrat. Auf der nächsten Seite wird *auvisli* mit ae. *æfwierdelsa* verglichen, ohne Rücksicht auf die frühere von Falk stammende (und, nebenbei bemerkt, zweifelhafte) Erklärung zu nehmen. Unter *banga* (v.) wird u. a. auf *bongull* und *bingr* gewiesen,

bingr wird aber seinerorts (richtigerweise) mit *bunga* verglichen. *Bimbult* wird (unrichtigerweise) mit *bifa* (v.) »beben« verglichen, unter *Bomburr* wird aber auf *bimbult* gewiesen, das demnach zugleich zu *bifa* und *Bomburr* gehören soll. *Gníúa* v. wird (richtigerweise) mit gr. *khnaúō*, russ. *gnusú* verglichen. Der Verfasser schreibt aber *g-núa* (was ein Ga-präfix andeuten soll) und weist gleichzeitig auf *bnúa* und *núa*. *Ginna* »zaubern« soll mit *gandr* und *gondull* zusammengehören, gleichzeitig aber soll *gondull* mit *gunnr* (f) verwandt sein. Hier wird aus der unwahrscheinlichen Etymologie Jan de Vries' und der älteren Erklärung ein Mischmasch gemacht. Unter *há*, v. »plagen«, wird gleichzeitig auf *hungr* und *háð* gewiesen. *Hrunki* wird gleichzeitig mit *hrani*, ae. *hran* »wal« und *hrynja* v. verglichen. *Lúðr* »Trog...« wird gleichzeitig zu ahd. *lūdara* »Wiege«, gall. *lautro* »bad« und nnw. *ljór* »Baumritz« gestellt. Die angeführten Wörter stammen aber wahrscheinlich von zwei oder drei verschiedenen idg. Wurzeln. *Náli* »Pn. eines Zwerges« wird unrichtigerweise mit lat. *necare* verglichen, gleichzeitig wird auf *nár* »Toter« gewiesen. *Nár* wird aber seinerorts (richtig) zu aksl. *navi*, an. *naud* gestellt. Seite 230 wird *risi* (m) mit *risa* (v) verglichen, Seite 348 wird es (richtigerweise) zu anl. *urisil* gestellt. *Sin* (f) soll aus einer Grundform **senivu* stammen, gleichzeitig aber mit *sími* zusammengehören (was lautlich unhaltbar ist). *Tengsl* wird (richtigerweise) mit mhd. *zingel* »Häkchen« zusammengebracht, und *tingl* (n) wird zu nl. *tengel* gestellt, gleichzeitig soll es aber zu an. *tungl* (!) gehören. *Ávinnr* wird S. 343 zu *vinna* (v.) gestellt, auf der nächsten Seite wird *ávint* (das Neutrum des Adjektivs *ávinnr*) mit *vindr* »schief« zusammengebracht. *Olunn* wird mit *elgr*, *jalkr*, ahd. *elo* »gelb« verglichen, *jalkr* wird aber seinerorts zu ahd. *ilki* »Hunger« gestellt. *Sút* (f) wird mit *sótt* und *súsl* (!) verglichen, das Verbum *sýta* soll aber gleichzeitig zu nnw. *sautra*, *сутра* gehören. Mehr Beispiele könnten angeführt werden, wie *dramb*, *flegggr*, *glaumr* : *glymja*, *Hór* : *hæll*, *Helkunduheidr*, *Hrymr*, *lœ* : *Lœvi*, *-ósa*, *vá* : *várkunn* u. s. w. Bisweilen werden die betreffenden Wörter trotz der irreführenden Hinweise richtig erklärt, z. B. *banga* : *bingr*, *glaumr* : *glymja*, *vá* : *várkunn*, *tjóa* : *tœja*, *afar* : *ævar*, *há* (v.) : *háð*, u. s. w. Man versteht aber nicht, was der Hinweis bedeuten soll. Vielleicht soll er den Leser vor möglichen Trugschlüssen bewahren. Das Resultat bleibt aber Verwirrung. Meistens aber handelt es sich wie oben gezeigt um einen Mischmasch von verschiedenen Etymologien.

Es wird auch gegenseitig auf Wörter verwiesen, bei denen keine Erklärung versucht wird, obwohl die betreffenden Wörter nicht als »dunkel« bezeichnet werden. Der Typus ist etwa folgender: *dusla* s. *dusil*, *dusil* s. *dusla*, *gimbing* s. *gymbing*, *gymbing* s. *gimbing*, *muni* s. *ámunnr*, *ámunnr* s. *muni*, *Rœfill* s. *Rœvill*, *Rœvill* s. *Rœfill* u. s. w.

Manchmal sind die Etymologien so kurzgefasst, dass sie keine Vorstellung von dem Verwandtschaftskreis des betreffenden Wortes geben. *Dyndill* wird nur mit nnw. *dyndla* verglichen, nisl. *döndull*,

dand(h)ali, fär. *danda* u. s. w. werden nicht erwähnt, noch die Zugehörigkeit zu der Wurzel *d(h)en* und ihren Erweiterungen. *Hrekk* soll. mit ahd. *scranc* verwandt sein, der Zusammenhang mit *hrökkva* (v), *hrukka* (f) u. s. w. wird nicht genannt. Unter *narr* wird auf *naðr* gewiesen, der Zusammenhang aber nicht erklärt. *Skyfla* v. wird mit aschwed. *skyfla* verglichen, aber die weitere Verwandtschaft mit got. *skruban*, an. *skúfa* u. s. w. bleibt unerwähnt. Bei *gizki* »Tuch« wird auf *gyzki* »Merkwürdigkeit« verwiesen ohne irgendeine lautliche und semantische Erläuterung. *Þekkr* (adj) wird nur zu toch. *tyrk* »Liebe« gestellt, der Zusammenhang mit an. *þekka*, *þokki* u. s. w. wird nicht erwähnt. *Vaskr* wird nur mit toch. *wask* »sich bewegen« verglichen, man erfährt aber nicht, ob toch. *wask* ein isoliertes Wort ist, ob es zu *vaka* gehört, oder vielleicht zu *vega* »bewegen«, wie van Windekens erwägt. Mehr Beispiele könnten genannt werden, wie *Bjarmar*, *býfa*, *eiskra*, *galli*, *heljast* v., *Skatyrnir* u. s. w. *Auðr* (m.) »Reichtum« und *auðr*(f) »Schicksal« werden angeführt, ohne dass die Verwandtschaft zwischen ihnen angedeutet wird, desgleichen *drengr* »Knabe« und *drengr* »das Tau«. Unter *grein* werden dagegen wohl zwei unverwandte Wörter zusammengeworfen, i. e. *grein* »Zweig« und eine an. Entsprechung zu got. *ga-raideins*. Unter *farangr* wird auf ein nicht angeführtes (und meines Wissens nicht belegtes) *laðangr* gewiesen.

Ich habe bereits kurz über den Aufbau und die innere Logik des vorliegenden Buches gesprochen. Ich wende mich jetzt den einzelnen Etymologien zu. Das Buch enthält zahlreiche neue Erklärungen sowohl von Wörtern, die früher erklärt wurden, als auch von bisher unerklärten Wörtern. Eine kurze Würdigung der neuen Erklärungen erscheint am Platze, zumal sich darunter viele befinden, die entweder falsch oder zweifelhaft erscheinen. Der beschränkte Raum verbietet mir auf alle Einzelheiten einzugehen.

Akka »Pfeil« gehört nicht zu an. *egg* (f) oder ahd. *unc*, sondern zu an. *okla*, *ekka* »Ferse« u. s. w. (Vgl. Falk. Waffenk.).

Ankannafullr hat nichts mit nd. *anken* zu tun, **andkanna* oder **andkönn* ist ein Deverbativ von **and-kunnan* (v) »anklagen«, vgl. auch an. *ákonnulauss*.

Beimar, *Beimuni* u. s. w. gehören nicht zu russ. *boj*, sondern zu dem finnischen On. *Paimoni*.

Boringi »Raben« gehört zu *bora* (v) und ist gewiss keine alte Zusammensetzung (**bor-gengi*) mit an. **bor*= ahd. *bor* »oberer Raum«.

Brana (Name einer Riesin) ist nicht mit mir. *braine* »Kante« verwandt sondern gehört zu nisl. *brana* (v)=*bruna* (schnell fahren). Ich kann auch nicht begreifen wie *bürungr* »Art Wal« zu an. *búr*. »Bauer, Kammer« gehören kann. *Bürungr* ist wohl mit nnw. *bur* (v) brüllen, nisl. *búrmæltur* verwandt, vgl. auch den Namen *nauthveli* und die Bemerkungen von Jón Guðmundsson lærdi in »Ein stutt undirrietting um Islands adskiljanlegar náttúru«.

Ich bezweifle, dass die Sippe von *drafli*, *draf*, *drefjar* u. s. w. zu got.

ga-draban gehört, wie W. P. lehrt. M. E. weisen Lautverhältnisse und Bedeutung eher auf Zusammenhang mit gr. *trophalis* u. s. w. Nisl. *dirfill*, *djarfi* »Fleck«, v. *djarfa fyrir* »undeutlich durchschimmern« können nicht von den obigen Wörtern getrennt werden, weisen aber auf eine zweisilbige Base.

Dyrglast yfir gehört nicht zu ae. *darian*, sondern zu an. *dorg* (f), *dyrgja* v., nnw. *dorg* (f) »Erde« Moos und Reisig um ein Holzkohlengrab zu decken», fär. *dullast* »verschwinden«, nisl. *durlast yfir*.

Ekla (adv.) »knapp« hat nichts mit *ekkill* zu tun, sondern gehört natürlich mit an. *ekl* (adj) »knapp«, *ekla* (f) »Mangel« und lat *egere* zusammen.

Fákr »Ross« wird von dem Verfasser mit gr. *pēgos* »stark« verglichen. Die alte Etymologie Hellquists wird nicht erwähnt. Die lautliche Übereinstimmung von *fákr* und *pēgos* ist doch nur scheinbar, denn das *ē* des griechischen Wortes geht auf idg. (und dorisches) *ā* zurück.

Fasti »Feuer« ist wohl mit *fastr* (adj) verwandt, nicht aber mit ae. *ā-figen* »geröstet«, vgl. auch schwed. dial. *fästeld* ein für die Nacht zugedecktes Feuer», dän. dial. *fæste ilden* »das Feuer zuzudecken«, nisl. *fastilja* »Rauch von zugedecktem Feuer«.

Gárr »Schwertn.« (poet. und wohl jung) kann natürlich nicht zu aksl. *zarja* »Strahl« gehören, ist aber wohl mit nisl. *gári*, nnw. *gaare* »Krause« verwandt (vgl. *ónn*).

Glata v. hat gewiss nichts mit lat. *cladēs* zu tun (< **ga-hlatōn*). Das Wort ist wohl richtig zu lit. *jo gloda* »er ist fort« (vielleicht auch gr. *khlōde*, eklysis kai malakia) gestellt worden.

Glutra (v) kann nicht von nisl. *glot* »Gelee«, *glytja* »unruhiges Wetter«, schwed. dial. *glotrog*, *glöytog* »nass, schmutzig«... getrennt werden, vgl. auch lett. *gluds*, »glatt, schlüpfrig«. Letzten Endes können diese Wörter, i. e. *glata*, *glutra*, zu der Wurzel **ghel* »glatt sein« gehören. (vgl. nisl. *glæta* »Schimmer«, nnw. *gljaatra*, mhd. *glotzen*). Die Bedeutungsentwicklung wäre etwa »glatt sein, gleiten, gleiten lassen, verlieren«. Vgl. z. B. *gladr* : (*sólar*)-*gladan*, nnw. *gletta* »gleiten« : *gletta* »gucken«, nisl. *glær* »glatt« : *glær*, »das Zur-Seite-gleiten der Angelschnur beim Angeln«, an. *glæ-for*; nisl. *glæfra*, *glæfa* (f), »flüchtiger Sonnenschein« : *glæfrar* (pl.) »dummdreistes, verbrecherisches Unternehmen«.

Glyðra (f) »leichtsinniges Weib« ist nicht mit *ljóðr* verwandt (< **ga-ludrja*), sondern gehört zu nnw. *gludren* »schlüpfrig, trübe«... , *glodra* »fortbaumeln«... , schwed. dial. *glodder* »ein gelee-artiger Masse«, nisl. *glodrulegur* = *glyðrulegur*. Vgl. auch das gleichbedeutende nisl. *gledra* (f) (= *glyðra*), das wohl zu *gleda* »Weih« und *gledr* (adj) gehört.

Gnjóði ist mit *gnúa*, *gnyðja* verwandt, nicht < **ga-hnjóði*.

Gugginn ist nicht aus **ga-ugginn* entstanden, und hat überhaupt nichts mit *ugga* (v) zu tun. Das Wort ist ein part. præt. von *gyggva* »nachlassen« und ist mit nd. *gull* »schlaff«, gr. *khaunos*, *khaulos* zusammengestellt worden, was aber sehr fraglich bleibt.

Gulli »Stiefvater« hat nichts mit die Pn. *Guðlaugr*, *Guðleifr* zu tun.

Der Verfasser hat die betreffende Stelle bei Heggstad missverstanden. Die Etymologie des Wortes ist unsicher. Falk hat es zu *gollr*, *gollungr* gestellt.

Hallr »Farbe« hat nichts mit lat. *color* zu tun, sondern ist dasselbe Wort wie *hallr* »Stein«. *Steinn* »Farbe« ist kein Lehnwort aus me. (!!), sondern dasselbe Wort wie *steinn* »Stein«. Steinarten wurden zum Färben benutzt.

Hirta (v) ist nicht mit ae. *hornian* verwandt, sondern gehört zu *hjarta* (eigentl. einem etwas aufs Herz legen) vgl. ae. *hiertan*, ahd. *gahirzen* u. s. w.

Hjarna v. kann nicht zu lat. *crescere* gestellt werden, es muss mit nisl. *hjara* »das Leben fristen«, *hjarga* »verquicken« zusammengehören und ist wohl mit an. *hara* verwandt, vgl. nnw. *jara*, *hara*, *herren*.

Holund kann unmöglich mit got. *hulundi* verglichen werden. Das gotische Wort ist eine alte Fem. part. praes. von *hylja*, an *holund* ist dagegen Zusammensetzung aus *hol* (Höhlung) und *und* (Wunde). An. *hol* gehört aber nach Holthausen zu lat. *cavus* u. s. w. und hat nichts mit *hylja* zu tun.

Hró »Erde« hat nichts mit lat. *crescere* zu tun, das Wort ist im nisl. bezeugt (*hró(n)*) und bedeutet u. a. kleiner Hügel, der aus dem Wasser emporragt, es gehört wohl zu *hrúga* (<**hrühō*).

Die Zusammenstellung von (*horn*)-*gæla* mit lit. *žalias*, an. *gulr* u. s. w. ist unglaublich. *Gæla* kommt auch in anderen Fischnamen vor, z. B. in nnw. *blaagjæla* (eine Art Flussfisch), *haagjæla* (Hai-art). Die Etymologie Torps (<**gaizilōn*, zu *geirr*) ist auch wenig überzeugend. Vielleicht gehört das Wort zu nisl. *gála* u. s. w., das u. a. weibliche Forelle, magerer Fisch bedeutet.

Húm »See, Meer« (poet.) wird vom Verfasser zu gr. *kýma* »Woge« gestellt, was mir wenig einleuchtet; dass *humaska*, *humska* »Feuchtigkeit« dazu gehöre, ist aber semantisch ganz undenkbar. Die angeführte Bedeutung von gr. *kýma* ist wohl anderssprachlich entwickelt. An. *húm* bedeutet nur Meer, nicht Woge, und hat keine inner-germanische Entsprechungen, ist wohl ein junges Dichterwort. Nebenbei vermerkt ist der angeführte Neutrum-genus des Wortes nur auf einer Strophe aus der Mitte des 14. Jahrh. gebaut. Im Prosa der Snorra-Edda wird es *húmr(m)* geschrieben. Wie dem auch sei, ich glaube, dass das Wort mit *húmr* »dämmerig«, *húm* »Dämmerung« zusammenhängt.

Die Zusammenstellung von *hvima* und *hvíla* ist unglaublich. Die Bedeutungen sind ja beinahe polare Gegensätze. Nisl. *hvima* bedeutet unruhig herumblicken, vgl. auch nnw. *kvima* »huschen« *kvimen* »unstet«. *Hvima* ist zu derselben Wurzel wie *hvína*, *hvíða* u. s. w. gestellt worden (germ. Wurzel **hvi-* von zischenden Lauten und rascher Bewegung gebraucht).

Hættá v. »aufhören« kann nicht aus **höhtjan* kommen (zu *hægr*). Das Wort wird in den ältesten isl. Manuscripten mit einem Zeichen

für *æ* (<*ā*) geschrieben, und andere nordische Sprachen weisen eindeutig auf *æ*, vgl. aschwed. *hæta* »aufhören«, schwed. dial. *hätta* »sich aufklären« (vom Wetter), jüt. *hæte* »die Milch zurückhalten« (von Kühen). Die Zusammenstellung mit *hægr* ist auch semantisch unhaltbar, denn die Bedeutung »ruhig« ist jung (nicht einmal im an. bezeugt) und hat sich aus »passend, bequem« entwickelt. *Hætta* »aufhören« gehört wohl mit *hætta* »wagen« zusammen, und hat vielleicht, wie Torp meint, ein privatives Präfix verloren.

Wie *jóð* mit *ungr* verwandt sein kann, ist nicht zu verstehen. *Ungr* hat doch altes anlautendes *j* (idg. *ǵ*), *jóð* wird aber vom Verfasser mit got. *Eutha-riks*, ae. *Éoda*, ahd. *Eut-hild* zusammengestellt, diese Wörter zeigen aber keine Spur eines anlautenden *j*. Ich ziehe die alten Zusammenstellungen mit *júgr* oder *audinn* vor.

Kvista (v) in *annkvista* hat allenfalls nichts mit *kvista* »die Zweigen abhauen« zu tun. Vgl. den Deutungsversuch von T. Johannisson, ANF 62:196 ff.

Die alte Zusammenstellung von an. *kvistr* »Zweig« und kymbr. *bys* »Finger« ist äusserst unwahrscheinlich. An. *kvistr* ist wohl aus **twistr* dissimiliert und gehört zu me. *twist* »Zweig« d. *Zwist* u. s. w. Die alte Form mit *t* ist vielleicht im nisl. »fara á tvist og bast« bewahrt. Dissimilationen sind ja im an. nichts unerhörtes, vgl. an. *kvísl*: ahd. *Zwisila*, an. *tyggva* »kauen« <**kyggva*, nisl. *örgull* »halbgeschmolzener Schnee« <**ölgull*, vgl. *elgr* in derselben Bedeutung.

Kor soll »Lager, Bett« bedeuten und zu *karmr* gehören. Sowohl die Bedeutungsangabe wie die Etymologie sind m. E. unzutreffend.

Ljóðr »Fehler« entspricht genau schwed. dial. *ljuder*, nnw. *ljor* Baumritz (zu Wurzel **leu* schneiden) und hat nichts mit *lydda*, *líðra* u. s. w. zu tun.

Lædingr (Name einer Fessel) kann nicht zu nisl. *lód* (Angelschnur) gehören, denn sowohl das Wort wie die Sache sind eingeführt. Die Fischerei mit *lódur* wird erst um 1500 erwähnt (vgl. auch dän. *lodline*, mnd. *lotline*). Die Etymologie von *lædingr* ist sehr zweifelhaft, weil auch der Stammlaut nicht gesichert ist.

-læda in *mannlæda* ist nicht mit *læ* verwandt, sondern gehört wohl zu nisl. *lædast* »schleichen, leise gehen« Die weiteren Beziehungen sind sehr zweifelhaft, vielleicht gehören die Wörter zu lit. *lėtas* »blöde, langsam, träge« u. s. w.

Mókr (Bn), nisl. *móka* gehören nicht zu *móðr* »müde«, vgl. nisl. *dim-mókulegur* »dämmerig, dunkel«. *Mókr*, *móka* u. s. w. sind wohl mit *mokkr* verwandt.

Muna (v) »differieren« kann nicht zu lat. *movere* gestellt werden. Die Bedeutung des Wortes wird vom Verf. nicht richtig angegeben. *Muna* ist ein Denominativ von *munr* »Unterschied«, der seinerseits zu an. *muna* »gedenken, bemerken« gehört u. s. w. Die ursprüngliche Bedeutung ist etwa »was bemerkt werden kann,« vgl. auch nisl. *sinningskadi*, »beträchtlicher Schaden«.

Äusserst unwahrscheinlich ist die Zusammenstellung von *mýlinn*, *múlinn* (Mond) und lat. *movere*. Falk hat *múlinn* u. s. w. mit *mý(i)ll* »Klumpen, Ball« verglichen, was nicht besonders einleuchtet. Könnten *múlinn*, *mýlinn* (wie auch *aurmúlinn*, *eymýlinn*) nicht zu an. *máli* »Maul, Schnautze« gehören?, vgl. *mýla* v. die Schnautze hervorstrecken, an. *mýlir á tungli*, und vielleicht ae. *ā-mýlan* »hervorkommen« (von Holthausen, Altengl. etym. Wörterb., als dunkel bezeichnet).

Mogla (v) soll aus **magulon* entstanden sein und zu ai. *maksa* (Fliege) gehören. Die ursprüngliche Bedeutung der betreffenden »ai. slav.) Wortsippe ist aber unklar, und sie ist sonst im Germanischen nicht bezeugt. *Mogla* gehört wohl mit *maula* u. s. w. zusammen (<**mauwalōn*) vgl. auch nnw. *mugla*, schwed. *mugga* »knabbern« <**moggva*.

Die Zusammenstellung von an. *rán* »Raub« und ahd. *rān* »intentio« ist nicht haltbar. An. *rán* ist von Persson (»Wurzelerw.«...) mit ai. *raks* »Schaden« verglichen worden, was wohl richtig ist, vgl. auch finn. Lehnw. *rahna* »Wunde« und nisl. *ræja* (f), »etwas zerrissenes, Fetzen«, im pl. »zerstreute Flecken«, *ræja* (v) »solche Flecken mähen«.

Skjanni »Schädel« kann nicht aus einer Kontamination von *skalli* og *panna* entstanden sein. Erstens kommt *panna* in der Bedeutung »Schädel, Stirn« im an. nicht vor, zweitens kann *skjanni* von nisl. *skenna* »Streifwunde, haarloser Flecken« nicht getrennt werden, vgl. auch die Bedeutung von *skjanni* im nisl. Die Wörter gehören wohl mit ahd. *scintan*, an. *skán* u. s. w. zusammen.

Skolbrúnn »bräunlich« hat nichts mit mhd. *schal* »trübe« zu tun, aber gehört zu nisl. *skol* »Spülwasser«. *Skolkinni* »Wolf« bedeutet nicht »Schwertredner«, sondern »der mit dunkelfärbigen Wangen«.

Skræða »trockenes Fell...« gehört zu *skrá* in der gleichen Bedeutung (<**skrahidōn*), ist aber kein Lehnwort aus mnd. *schreden* »schräg abschneiden«.

Dass *sprakki*, *sprund* (und *skorð*) »Weib« ursprünglich *cunus* bedeutet haben, hat m. E. nichts für sich. *Sprakki* gehört zu nisl. *sprakkur* »lebhaft« und *sprund* ist wohl mit ae. *sprind* »stark, lebhaft« u. s. w. verwandt. Vgl. auch Snorra-Edda: »Sprund ok svanni heita þær konur er mjök fara með dramb ok skart«.

Sviðrir (Odinsn.) soll zu an. *sviðra* »sengen, brennen« gehören. Die alte Zusammenstellung mit ae. *swedrian* »nachlassen« wird vom Verfasser aufgegeben, was richtig sein mag. Ich glaube aber, dass *Sviðrir* am ehesten zu nisl. *sviðra* »wirbeln«, nnw. *sviðra* »schwirren« gehört. Vgl. auch an. *Sveid* (f), *sveid*, *sviduleikr*, nnw. *svida*, *svea*, *svidda* »sich leicht und heftig bewegen«, schwed. dial. *svi-fågel*, »eine Falkenart« u. s. w. Diese Zusammenstellung ist semantisch gesund und passt gleich gut zu allen Varianten des betreffenden Namens (i. e. *Sviðrir*, *Sviðurr*, *Sviðuðr*).

-*svipt* im *karlsvipt* u. s. w. hat doch nichts mit ae. *swift* »schnell« zu tun, sondern ist mit dem Varianten *-sift* verwandt und gehört mit

sif u. s. w. zusammen (Vgl. auch den Anlautswechsel *s* : *sw* in dieser Wortsippe).

Sæla in *forsæla* kann nicht mit *svalr* und *sæla* (v) verwandt sein oder von nisl. *forsælis* »im Schatten« getrennt werden. Das Wort gehört zu an. *sól* »Sonne« (zur Bildung vgl. *andsælis*, *réttsælis*; *forstreymis*, *forbrekkis*) und ist wohl von einem Adj. **forsæll* gebildet. *Sæla* (v) »stillen« kann auch nicht zu *svalr* gehören, vgl. die Bedeutung des mit *svalr* ablautenden nnw. *solen* (warm, drückend). *Sæla* ist vielleicht mit nnw. *svana*, *svaana* u. s. w. verwandt.

Dass *tögla* »kauen« mit got. *tahjan* verwandt sei und die Anlautsveränderung **kyggva* > *tyggva* veranlasst habe, ist unannehmbar. *Tögla* ist gewiss zu *tyggja*, *tögg* gebildet, vgl. auch nnw. *tugla*, nisl. *tögtá* »kauen«, *töggmatur* »dürres, hartes Essen«, *töggur* »Kraft, Solidität« (eigentl. zäher Bissen).

Vákr »Bussard« ist nicht mit lit. *vānagas* verwandt, was sich auch lautlich kaum verteidigen lässt, sondern gehört zu an. *vákr* »schwach« und nisl. *voka* v. »schweben«. Siehe weiter unten.

Diese Aufzählung ist bereits zu lang geworden, aber vieles wäre noch zu erwähnen. So lässt sich z. B. die Erklärung des Verfassers von *ferlegr* weder semantisch noch lautlich verteidigen, und mir scheint immer, dass die alte Zusammenstellung mit *fjarri* und *firn*, *firin*- die wahrscheinlichste sei. *Harust* kann m. E. nicht von ae. *hærfest* u. s. w. getrennt werden, und die alte Etymologie von *aumr* (zu *armr* adj.) ist mir immer noch die wahrscheinlichste. Die Zusammenstellung von *hjúka* und *hjú* ist lautlich und morphologisch unwahrscheinlich. Ausserdem deuten an. *hjúkask* »zu Kräften kommen«, *Hjúki* »Knabe im Monde« (wohl »der Zunehmende«) auf eine andere Grundbedeutung. Ich kann auch nicht verstehen, warum an. *óf*, *óhóf* nicht das gewöhnliche negative Präfix (<**un*), sondern eine an. Entsprechung zu ahd. *uo-*, ae. *ō-* haben soll, und ich sehe nicht ein, wie *-ord* in *banaord*, *heitord*, *godord* u. s. w. aus *-gord* entwickelt sein kann. *Rudduветr* gehört zu an. *rudda* »Keule«, vgl. *Lurkr* »Name eines strengen Winters«. Ich weiss auch nicht, warum der Verfasser die herkömmliche Etymologie von *sætt* (zu lat. *sacer*, *sanctus*) aufgegeben hat. Die Zusammenstellung mit *sóa* ist auch lautlich unhaltbar, denn *sóa* wird von Verf. zu nnw. *svana* u. s. w. gestellt.

Es ist mir auch ganz ungläubhaft, dass *hjalt* »Hilze« und *hjalt* »Knauf« zwei verschiedene und unverwandte Wörter sind. Das gleiche gilt von *hrót* : *rót* »Dach«, *hneisa* : *neisi* »Schande«, *hrotti* »Schwertn.« : *hrotti* »Lump«, *hæll* »Ferse« : *hæll* »Witwe« (ein Wortspiel, vgl. die zweifache Bedeutung von *ekkjá* *kolga* »Kälte« : *kolga* »Woge«, *pel* »Grund, Boden« : *pel* »Kraft«) (wohl übertragene Bedeutung).

Ich hege auch Zweifel gegen einige herkömmliche vom Verf. angeführte Etymologien (z. B. *bolmr*, *kati*, *snjallr*), darüber vielleicht später und in anderem Zusammenhang.

Ich will noch einige Etymologien aufzählen, die mir unzutreffend oder zweifelhaft erscheinen:

Andvari (Zwergn.), *aur-* (Präf.), *baglaðr*, *Bil* (f), *blá-*, *blæsma*, *bróka* (f), *bösl*, *Dóri*, *drima*, *drúkr*, *dý*, *döf* »Lende eines Tieres», *ilmr*, *faltra* (v), *farri* »Feuer», *fjós* (f), *flæma*, *forátta*, *forynja*, *freista*, *Gap-prosnir*, *góinn*, *gólegr*, *Gná*, *greppr*, *grér*, (*haf*)-*gufa*, *gumarr*, *gumbull*, *gymir*, *gør* »Menge», *gæiligr*, *haudr*, *hjarl*, *hlóridi*, *hóll*, *hmoda* (n), *hraudung*, *hraudnir*, *hress*, *hreidi*, *hríðr*, *hropti*, *hrella*, *Hrygða*, *hý*, *hørkl*, *íugtanni*, *kilja* (v) »streiten», *Kjallandi*, *kjarkr*, *kveri*, *Kyrmir*, *kýrr*, *lá* »Haar», *Laufi*, *léskrápr*, *Lóinn*, *Lóni*, *líri*, (*hug*)-*lognir*, *luma*, *meskinn*, *mogðir*, *naddr*, *nara*, *nis*, *oman*, *orrosta*, *rósta* (f), *Rán*, *rái*, *raumr*, *reppa*, *rumr*, *ræma* (f), (*djúp*)-*röðull*, *sía*, *skalgi*, *skarmr*, *skart*, *skelkja*, *skref* (vgl. dat. *skriði*), *skreyja*, *skrjá*, *skulka*, *skylma*, *slaug*, *snauta*, *snerra*, *stunda* (v), *sundla*, *svifask*, *Sýr*, *tas-*, *tigla*, *tjúga*, *trutta*, (*veg*)-*tylla*, *údi*, *-údnir*, *úla*, *vá*, *válad*, *várr* (pron. propr.), (*for*)-*viða*, *vigr* (f), *vigrir*, (*of*)-*vægr*, *vök*, *ýgr* (adj.), *Ýma*, *ýmíss*, *yrþjóð*, *æðra*, *æligr*, *æli*, *ømstr*, *ørvendr*, *þjarka*, u. s. w.

Ich glaube auch, dass der Verfasser sich in der Lehnwörterfrage vielfach irrt. Hier seien einige Beispiele genannt:

Bjóð »Land» kann nach Marstrander (Randbemerck.) nicht aus *air*. *biuth* geleitet werden. *Buskr* stammt nicht aus mlat. *boscus*, vgl. die Ausbreitung und die weitverzweigte Bedeutung des Wortes. Zu *des* vgl. Marstrander (op. cit.). *Dugga* »Armer» ist nicht aus *ae. docga* »Hund» entlehnt, vgl. die Lautverschiedenheit und aschwed. *dugge*. *Dyntr* stammt sicher nicht aus *ae. dynt*, das Wort kommt in allen nordischen Sprachen vor. Wenn es im Altwestnordischen ein Lehnwort sein sollte, was gar nicht notwendig ist, so stammt es wohl aus dem Ostnordischen. *Harki* (m). *harka* (v) sind kaum Lehnwörter aus *md.*, vgl. an. *hørkl*, *nisl. hörkull* u. s. w. und die reiche Bedeutungs-entwicklung dieser Wortsippe im Nordischen. Dass *hoza* (v) aus *afz. hausser* stammen soll, ist ungläubhaft, vgl. *nw. hosa*, *shetl. hoss*, *nw. hussa*, *schwed. dial. huss* u. s. w. *Ívid-* gehört zu *got. in-widan* und ist kein Lehnwort aus *lat. in-vidia*. Zu *kró* vgl. Marstrander (op. cit.). *Lámr* kann nicht aus *ir.* stammen, vgl. das ablautende *nw. lom*, *nisl. lumma*, siehe auch Marstrander (op. cit.). *Léna* »Saumsatteldecke» ist gewiss nicht aus *mhd. lene* entlehnt, vgl. *nisl. léna* »Decke unter Saumsattel», »schmalere Reisbusch zu *dgl. Benützung*», *léni* (coll.) in ähnlicher Bedeutung. *Léna* kann unmöglich von *nisl. létorf*, *létorfa*, *nw. leredi*, *leskinn*, *ljofot*, *ljo* getrennt werden. Hierher gehört auch an. *léskrápr* und vielleicht *lébarn*. Über mögliche aussergermanische Beziehungen dieser Sippe, siehe *Torp Nyn. etym. Ordb.* unter *ljo*. Zu *lotti* vgl. *Falk Waffenk. Rígr* »Strenge...» ist gewiss mit an. *reigja*, *riga* u. s. w. verwandt, aber kein Lehnwort. Von *skræða* (f) und *steina*, *steinn* ist oben die Rede gewesen. Dass *vákr* »schwach» aus *ae. vác* stammen soll, ist m. E. ausgeschlossen. *Finnur Jónsson* hat zwar das Vorkommen dieses Wortes im an. leugnen wollen, aber wohl mit

Unrecht, vgl. z. B. nisl. *vok*, das u. a. schwaches Eis bedeutet und ein altes Neutrum des Adjektivs sein könnte. Die Verbreitung und die in den nord. Sprachen weitverzweigten Bedeutungen dieser Sippe sprechen entschieden gegen die Annahme, dass wir es mit einem Lehnwort aus ae. zu tun haben, vgl. nnw. *vaak* »schwach«, *vaak* (m) »kleines Kind«, *vækja* »Mädchen« dän. dial. *vaag* »krank«, an. *vákr* »kleines Kind, Bussard«, nisl. *vok* »schwaches Eis«, »Zweifel«, *voklyndur* »wankelmütig«, *voka* v. »schweben«, *vokins* »zweifelnd« u. s. w.

Ich zweifle auch ob *kellir*, *lind* (»Quelle«), *olpa*, *par*, (Abfall), *pati* (Gerücht), *pollr*, *pústr* und *svinka* (v) Lehnwörter sind. Verschiedenes spricht dagegen, was hier nicht angeführt werden kann. Dagegen sind wohl *brumr* und *snáð* (vom Verf. als dunkel bezeichnet) Lehnwörter, vgl. lat. *brūma*, ae. *snæð*.

Wie ich oben erwähnt und bereits gezeigt habe, wird das Buch durch ungenügende Berücksichtigung des Neuisländischen (und anderer neunordischen Sprachen und Dialekte) gekennzeichnet. Es wäre für viele Etymologien des Verfassers von Nutzen gewesen, ja hätte ihm einige Fehlritte erspart, dies Gebiet stärker heranzuziehen. Hier seien noch einige Nachschlagwörter angeführt, unter denen ein Hinweis auf die neunordischen Sprachen am Platze gewesen wäre:

Dafna »schwach werden«, nisl. *döf*(f) »Ruhe, Schläffheit«; *drasill* — nisl. *drösull*, *drösulrófa*, *drösla* v.; *frón* — nnw. On. *Fron*; *fosull* — nisl. *berfösull*; *glóni* — nisl. *glónalegur*; *hannr* — nisl. *hind* »Geschicklichkeit«; *jóli* — nisl. (*heim*)-*ula*, nnw. (*geit*)-*aule*; *kækkinn* — nisl. *kækr*; *nætingr* fär. *näte* »fulmaris glacialis«; *laun* »Verborgenheit« — nisl. *ljóna* v. »verheimlichen«; *pruma* »Land« (poet) — nisl. *pruma* »steile Berglehne«; *Opudalr* — nisl. *epja* »Schlamm . . .«. Mehr Beispiele könnten genannt werden wie *Brýja*, *gylfra* (f), *hlúki*, *hlækinn*, *hrella* u. s. w.

Personennamen, Beinamen und Ortsnamen werden auch vom Verfasser behandelt. Seine Ausführungen können hier nur kurz besprochen werden. Zuerst die Personennamen.

Anarr, *Ónarr* wird aus **Anu-herr* abgeleitet, wobei die Vokallänge unerklärt bleibt. Der Name (der nur mythologisch ist) ist eher nach *Ánn*, *Ónn* neugebildet. *Bárðr* wird mit aschwed. (?) *Barwith* verglichen, was nicht angeht. *Borðr* kenne ich nicht, wenn der Name wirklich bezeugt ist, dürfte er eine Nebenform von *Bárðr* (< **Badu-friduR*) sein, nicht aber aus < **Bøð-varðr* stammen. *Bósi* wird vom Verf. zu ahd. *Buoso* (Pn) und an. *bósi* »dicker Kerl, Weichling« gestellt — und soll zu ai. *bhás* »Licht« gehören. Die Bedeutungsverhältnisse sind nicht besonders durchsichtig. M. E. lässt man besser ai. *bhás* beiseite. Die Grundbedeutung des Namen ist wohl im an. *bósi*, nnw. und fär. *böse* bewahrt. Die Etymologie ist zweifelhaft. Vielleicht ist *bósi* ein Kinder- oder Lallwort von ähnlichem Ursprung wie ahd. *buobo* u. s. w. *Bóarr* ist doch wohl nur eine späte (ostnordische?) Nebenform von *Hróarr*, nicht aber aus < **Rówarr* entstanden. *Sulki* gehört wohl zu

nnw. *sulka* »besudeln«. *Torfi* ist kaum aus *Þorviðr* abgeleitet, sondern gehört zu *torf*, wie *Tjorfi* zu *tjara*. *Unna* hängt wahrscheinlich mit *unna* (v) »lieben« zusammen. Die Zusammenstellung mit ae. *wynn* ist lautlich unhaltbar. *Puridr* ist sicher aus **Þórfridr* entstanden. Die Zusammenstellung mit *þjó*, *pumall* und *pori* hat nichts für sich. Und wie verhält es sich mit der Bedeutung? Soll *Puridr* vielleicht das weibliche Gegenstück zu *Fagríbessi* sein? *Þjalar-Jón* hat nichts mit an. *þil*, ae. *ðelu* zu tun, das erste Glied des Namens ist wohl an. *þél*, nisl. *þjöl*, vgl. auch *Þjalar-Jóns saga* (1939) S. 8. *Yrsa* gehört kaum zu lat. *ursus*, sondern zu *Ýrr* (Pn.) f.

Die Sammlung und Deutung der an. Beinamen und Ortsnamen ist keine leichte Aufgabe, sondern »ein vielfach schwieriges Kapitel«, wie der Verfasser sich im Vorwort ausdrückt. Mir scheint aber, dass er sich diese Aufgabe etwas zu leicht gemacht hat, wenigstens was die Methode angeht. Bei der Erklärung der Beinamen einer bestimmten Periode muss man von dem bezeugten oder mutmassigen Wortschatz der betreffenden Sprachgemeinschaft ausgehen und wo möglich die vorliegenden historischen Quellen benutzen. Und wenn die Ortsnamendeutung etwas mehr als reine Mutmassungen sein soll, muss man die Besonderheiten der betreffenden Orte wie die Ausbreitung in Frage stehender Namen u. s. w. kennen. Ausserdem muss natürlich die einschlägige Literatur berücksichtigt werden. Mir scheint der Verfasser auf solche methodische Forderungen nicht gebührende Rücksicht genommen zu haben. So wird z. B. *Ambhöfði* mit gr. *Amphikephalos* verglichen. *Ambhöfði*, ein einmal vorkommender — und wohl fingierter — Name aus dem zwölften Jahrhundert, soll also eine nordische Entsprechung von gr. *amphi-* bewahren, obwohl das Wort sonst nicht im Germanischen bezeugt ist (vgl. an. *um(b)*). Ähnliches gilt von der Zusammenstellung von *horti* und gr. *kerdos* »Gewinn«, *gæla* und lit. *žalios* und *trínungr* und lett. *drisma* »Riss«. Von den Deutungen der Ortsnamen seien folgende Beispiele genannt. »*Bonn* f. On. einer Insel, zu *bann* oder < **baznu* zu ae. *basu*, mir. *basc* »rot«? Vgl. *jarðbonn* »gefrorene Erde«. »*Þjóttá* f. On. *Tjotta* < **þiohta* zu *þokkr*, *þjó* oder *þoka*«. Nisl. *þjóttá*, »zähes Fleisch, harter, unfruchtbarer Boden ...« wird nicht erwähnt.

Es würde zu weit führen die mir bedenklich erscheinenden Erklärungen hier vollständig aufzählen zu wollen. Nur wenige seien genannt.

Dryllr (Bn.) kann m. E. nicht ein Lehnwort aus nl. *droll* »Kegel« sein. *Dryllr* kommt bereits im 12. Jahrh. vor und hängt wohl mit nisl. *drylla* »schlechte, übermütige Frau, Gefäss« zusammen.

Eldboðungr (Bn.) gehört wohl zu nisl. *boðungr* »Vorderstücke eines Gewandes«. Die Zusammenstellung mit *annboð* ist sinnlos.

Gæla (Bn.) hat nichts mit lit. *žalios* »gelb« zu tun, sondern gehört wohl zu an. *gæla* »leichter Wind« u. s. w.

Sváli (Bn.) ist kaum mit *svæla* (v) verwandt, sondern dasselbe Wort wie nisl. *svoli* »Baumklotz, Grobian«.

Usti (Bn.) soll zu lat. *ustus* »gebrannt« gehören was äusserst unwahrscheinlich ist. Lind hat *usti* zu *Ust-* in nw. Ortsnamen gestellt, was richtig sein mag; wenn nicht, liesse sich das Wort gut mit nisl. *usti* (ein Scheltwort in Rímur) zusammenstellen. Nisl. *usti* ist wohl mit *ysja* (v) und *ussi* (m) »Tölpel« verwandt.

Orgumleidi (Bn. On.) hängt wahrscheinlich mit *argr* zusammen. Das von Verfasser vorgeschlagene *ordgum-* hat hier keinen Sinn.

Qtunfaxi gehört wohl zu *etja* u. s. w., nicht aber zu lat. *odor*, dessen Sippe im Germanischen nicht sicher bezeugt ist.

Was die Deutung der Ortsnamen betrifft, so scheint der Verfasser die hierzugehörige Literatur nicht besonders berücksichtigt zu haben. So soll z. B. *Dofrar* zu *dofinn* gehören, ist aber mit ahd. *tobal* »Waldtal« verglichen worden. *Foð*, *Fedja*, *Fedjar* hat man mit got. *faba* »Zaun« zusammengebracht. Die von Verf. vorgeschlagene Verwandtschaft mit gr. *potamos* ist unwahrscheinlich. *Lesjar*, das nach dem Verfasser zu *lasinn* gehören soll, ist zu ae. *læs* »Weide« gestellt worden. *Lygin* soll zu *ljuga* v. gehören, ist aber mit got *liuga* »Ehe« u. s. w. verglichen worden. *Sólund* (von Verfasser zu *sól* gestellt) hat man mit ae. *sulh*, lat. *sulcus* »Furche« zusammengebracht. *Sult* (nach dem Verfasser zu *sultr* (m)) ist zu *saltr*, nnw. *sylt* »salzhaltiger Sumpf« u. s. w. gestellt worden. *Vors* soll nach dem Verfasser »zu lat. *versus* zu *verða* oder *varta*« gehören, ist aber zu asl. *vrachu* »Höhe«, lat. *verruca* u. s. w. gestellt worden.

Einige Ortsnamen, die vom Verfasser als dunkel bezeichnet werden, sind gedeutet worden, z. B. *Frengr*, *Gyrvi*, *Hís*, *Hvesta* u. s. w.

Was die eigenen Ortsnamendeutungen des Verfassers angeht, so hat man das Gefühl, dass sie manchmal reine Mutmassungen sind. Diese Methode des Mutmassens wird sogar nicht besonders geschickt angewandt. So wird z. B. *Felkja[r]dalr* (von Fln. *Fólkr* ?) mit *falki* verglichen, aber gleichzeitig soll *falki* ein Lehnwort aus mlat. *falco* sein, und germanischer Ursprung des Wortes wird nicht erwogen. *Gylmeimar* wird aus *Gyl-meimar* (zu got. *mail* u. s. w.) erklärt, obwohl es einfacher wäre das Wort als *Gylm-(h)eimar* aufzufassen (vgl. *Gylmir*). Was *Trostansfjórdr* betrifft, so steckt wohl ein keltischer Personennamen darin, an ein sonst nirgends bezeugtes an. *trostann* »Anführer« glaube ich nicht, noch kann ich verstehen wie *pótn* zu ae. *tótian* »hervorgucken« gehören kann.

Einige nicht existierende Wörter haben in das besprochene Werk Eingang gefunden, z. B. *forýttir* f. *forýrtir*, *tjástr* f. *tvístr*, *fosulgljúfra* (f) statt *gljúfrafosull*. Ich bezweifle auch, dass ein Wort wie *fokurr*, vielleicht nur eine Schreibungsvariante zu nisl. *föggur*, etymologisch verwertet werden kann. An. *vættidraugr* »Narr«, *ánn* und *súsl-* kenne ich nicht. Ebenso wenig sind mir nisl. *dót* »Unsinn«, *flegg* »Riesin«, *reginn* »Beweger«, *rosm* »steile Felsen« bekannt.

Wörter wie *bremill* und *hroggsemd* sind mir auch unbekannt, und ich zweifle, ob sie genügend beglaubigt sind, um etymologisch ver-

wertet zu werden. Man kann auch bezweifeln in wie weit der Wortschatz aus der (Dubliner) Old Icelandic Medical Miscellany (wie z. B. *hrynski*, *kveri* u. s. w.) in ein etymologisches Wörterbuch des *Altwestnordischen* gehört.

Andererseits vermisse ich einige Wörter, die in einem solchen Wörterbuch behandelt werden sollten, wie z. B. *andrá*, *auvirða*, *bak[h]jarl*, *draugr* »Baumstamm,« *dýr* (unter den Namen für Hand in Snorra-Edda), *ey* (n) »Glück« *gylgjafar*, *húdfat*, *innæli*, *kaldýrr*, *rækibrekka*, *toglað* u. s. w.

Früh- oder urnordische Konstruktionen des Verfassers sind manchmal falsch oder irreführend, die konstruierte Wortform wird eine Mischung aus verschiedenen Lautentwicklungsperioden und das eine Glied des Kompositums widerspricht dem anderen, so z. B. *Boðvarr* < **Baðu-herr*, *beiska* f. < **beitska*, *gedda* f. < **geiðida*, *gortra* (v) < **garutōn*, *hadda* (f) < **hazda* (nach Hellquist < **hadidōn*, zu lat. *catena*), *gør* < **guz*, aber *hlør* < **hloz*, *játta* < **ehtan*, *mýsa* < **mihswa*, *neyzla* < **nautisla*, *skerr* (adj) < **skairir*, *snælda* < **snāpila*, *vaningi* < **gengi* u. s. w. Andererseits werden lautgesetzliche und analogische Formen bisweilen über den Haufen geworfen. So sollen z. B. *Dalarr* und *Dvalarr* auf **dal-herr*, **dval-herr* zurückgehen u. s. w.

Der Verfasser hat die alphabetische Anordnung Heggstads übernommen, was zwar nebensächlich, aber meines Erachtens nicht empfehlungswert ist. Noch seltsamer ist die etymologisierende Orthographie des Verfassers. Alle Wörter, die ein anlautendes *v* vor *r* (bereits im 9. Jahrh.) verloren haben, werden mit *v* geschrieben. Von der sprachgeschichtlichen Ungereintheit dieses Verfahrens ganz zu schweigen, so wird es dem Leser kaum besonders nützlich oder bequem sein. Ausserdem hat sich der Verfasser selbst in diesem Wirrsal verirrt. So wird z. B. *rót* »Wurzel« mit anlautenden *r* geschrieben. *Risi* »Riese« wird sowohl mit *r* wie mit *vr*- geschrieben, jedesmal mit verschiedener Etymologie. *Rembask* wird mit anlautenden *r* angeführt, obwohl der Verfasser es zu gr. *rhomphaia* stellt, und *reita* »aufregen« wird mit *vr* geschrieben, obwohl aschwed. und nschwed. *reta* eher für anlautendes *r* spricht.

Einige Druckfehler haben sich ins Buch eingeschlichen. Hier seien nur wenige genannt wie *hlýdrask* f. *hlýðnast*, *hlömundr* f. *hlömmuðr*, *rusilkvæðr* f. *rusilkkvæðr*, *svöðrusár* f. *svöðusár*, *vættgóðligr* f. *góðvættligr*, *Ymri* f. *Ymsi*, *glóðr* f. *glóðr*, *Ondustnes* f. *Ondurtnes*, nnw. *frjona* f. *ufrjona*.

Wie bereits erwähnt, enthält das Buch viele neue Etymologien. Die meisten stammen wohl von dem Verfasser selbst. Einige davon sind schon erörtert worden. Meines Erachtens können nur die wenigsten der neuen Erklärungen als geglückt bezeichnet werden. Doch mögen die Deutungen von *tara* (f) und *tyrma yfir* v. das richtige treffen. Andererseits wird eine ganze Reihe von Wörtern als dunkel bezeichnet oder nicht erklärt. Hier seien einige aufgezählt:

agnúi, askran, badmr, barr (bereit), *bauta(dar)steinn, bergja, bjafall, blestr, blóromadr, Brjónar*, (vgl. Vn. *Breoni?*), *brosa, brumr, brý, bryðja* (f), *díli, doki, dolpr, dúfa* (Taube), *eisköld, erkn, fingr, flann-, flasa* (v), (*rug*)-*fragg, jótr, frenja, frotta, fræsva, fokta, gaddr* (harter Boden), *gjalgran, glefsa* (v), *glotkyllir, glygg* (Wind), *glæræði, gnolla, grunbrusligr, gæla* (f), *háll* (schlüpfri), *hespa, himbrin, hlúki, hlum(m)r, hliðr, hlækinn, hneisa* (f), *hoska* (v) *hót* (ein Bisschen), *hregg, hróflask, hrót, hriki, hrærar, hváptr, hvepsinn, hvinn, hvinnendr, hyrja* (f.v.), *hæll* (Witwe), *íli, impa, isungr, itr, jaga, japr, (hard)jaka* v., *mösmar, grey, kjá* (v), *klandr, klárr* (m), *klekja* v., *kliggja, kóni, kogurr, koppurmáll, lóg, lúfa, lyrg, lóðrmenni, mágr, meðja, mækir, pass* (n), *rá* (n), *rindill, róstast, rót* (n) *róðr* (Eber), *sjót, skræfa, slægr* (m), *slæma* v., *snáð, sparda, stund* (n), *tóra* v., *ton* (f), *prumr* (Pn.), *prymr* (Bogen), *úlflidr, veitr* (n), *vélendi, ýsa, ósla*.

Einige von den hier angeführten Wörtern sind bereits erklärt worden, andere sind leicht deutbar, aber einige werden wohl lange noch allen Deutungsversuchen trotzen.

Fragen wir uns zuletzt: Hat das vorliegende Buch die ihm zgedachte Aufgabe erfüllt? Hat es die »lange und stark gefühlte Lücke in der germanistischen wissenschaftlichen Literatur« ausgefüllt? Wird es sich »als nützlich und brauchbares Hilfsmittel beim Studium des Altnordischen erweisen«? Man kann diese Frage mit Ja und Nein beantworten. Reiches Material ist im Buch zusammengebracht worden, was sich den Studierenden als nützlich erweisen mag. Aber die genannte Aufgabe wird doch — trotz allen guten Absichten und Bemühungen des Verfassers — nicht gelöst, wenigstens nicht in dem Masse, wie es nach dem heutigen Stand der Forschung möglich ist.

Reykjavík 1949.

ÁSGEIR BLÖNDAL MAGNÚSSON.

Grape, A., Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala universitets bibliotek. I. Samlingens tillkomst och öden. Person- och lärdomshistoriska studier över dess innehåll. XXIV+797 s. II. Kommenterande katalog. VIII+797 s. Uppsala 1949. (Acta Bibliothecæ R. Universitatis Upsaliensis. Vol. VI—VII.).

Verket *Ihreska handskriftssamlingen i Uppsala Universitetsbibliotek, I—II* (*Acta Bibliothecæ R. Universitatis Upsaliensis, Vol. VI—VII*), Uppsala 1949, av f. d. överbibliotekarien *Anders Grape* är det imponerande resultatet av ett arbete, som sträckt sig över en tidrymd av fyrtio år och tog sin början den dag i början av september 1909, när författaren, då e. o. amanuens vid Uppsala Universitetsbibliotek, anförtroddes uppgiften att ordna det släktarkiv, vilket ryttmästaren *Johan A. Ihre* överlämnat som deposition till biblioteket. I förordet

och avslutningen till del I har förf. tecknat det händelserika förloppet av detta arbete, alltifrån uppordningen av den första depositionen, som vid övertagandet »så gott som hel och hållen bestod av lösa papper i lägg och blad, delvis sammanförda i buntar» fram till den tidskrävande och i etapper genomförda tryckningen av de tvenne delarna om vardera närmare 800 sidor. Verkets tyngdpunkt ligger i dess andra del, som ur flera synpunkter kan betraktas som den primära. Den innehåller nämligen själva handskriftsförteckningen, och undertiteln »Kommentarer katalog» anger karaktären av detta arbete, som i sitt slag kan anses sakna motstycke i svensk arkiv- och lärdomshistoria. De enskilda numren, resultaten av uppordnings- och identifieringsarbetet, presenteras nämligen icke blott med utförliga handskriftsbeskrivningar utan även med innehållsrika kommentarer, som sätta in aktstyckena i deras historiska sammanhang — stundom svälla dessa framställningar ut till smärre uppsatser. Det är en beundransvärd prestation att ha lyckats genomföra detta tillvägagångssätt på ett material av så heterogen beskaffenhet som den föreliggande samlingen, vars huvuddelar spegla intressena hos å ena sidan professor Skytteanus och språkforskaren Johan Ihre, å den andra läkaren och naturvetenskapsmannen Abraham Bäck, men dessutom — fränsett mängden av rena biografica och topografica, som alltid rymmas i samlingar av detta slag — även innehåller talrika aktstycken i teologi, juridik, musikhistoria etc. Med sina fylliga biografiska och bibliografiska upplysningar kommer detta arbete utan tvivel att bli ett flitigt utnyttjat hjälpmedel för svensk lärdoms- och personhistoria.

Detsamma gäller givetvis även första delen, »Samlingens tillkomst och öden. Person- och lärdomshistoriska studier över dess innehåll». Här tecknas, lärt och fångslande, i anslutning till handskriftssamlingens historia den Ihreska släktens öden med huvudvikten lagd vid dess märkligaste medlem, Johan Ihre, hans vetenskapliga verksamhet och hans lärjungekrets. De båda delarna behandla sålunda i stor utsträckning samma ämnen; detaljbehandlingarna i de kommenterade avsnitten av del II äro förutsättningarna för den sammanhängande lärdomshistoriska och biografiska framställningen i del I, som emellertid även i enskildheter innehåller åtskilliga viktiga kompletteringar till katalogdelen, beroende på att denna — mot författarens önskan — till stor del förelåg rentryckt synbarligen ganska lång tid innan del I fick sin definitiva form. Värdefulla tillskott föreligga även i det omfångsrika partiet Tillägg och rättelser, där förf. förutom nytillkommen litteratur bl. a. redovisar åtskilliga intressanta resultat av sina forskningar i Eriksbergsarkivet. De olägenheter, som blivit en nödvändig följd av arbetets tillkomsthistoria — åtskilliga frågor behandlas på tre olika ställen — ha emellertid till stor del avhjälpits av det förträffliga personregistret. Givetvis kan man här som så ofta annars önska flera register, t. ex. över omnämnda handskrifter ur

andra samlingar — det är ofta nog svårt att i detta mäktiga verk enbart med ett personnamn som nyckelord finna vägen till de många viktiga sakuppgifter, som det rymmer.

Som Grape framhåller (I, s. 1 ff.), är den Ihreska handskriftssamlingen icke resultat av en systematiskt bedriven samlarverksamhet, utan den är ett spontant framvuxet släktarkiv, som fått sin särprägel på grund av släktmedlemmarnas vetenskapliga intressen. Johan Ihre själv hade uppenbarligen icke något av samlarens inställning till handskrifter. Förnämliga fynd lät han generöst gå vidare till storsamlare som greve Carl Gustav Bielke till Salsta — Grape ger en fyllig exempelsamling på handskrifter, som på denna väg införlivats med Skoklostersamlingen. Ihres intresse för dylika ting var forskarens, ej samlarens. Man har dock svårt att frigöra sig från intrycket, att han även som vetenskapsman någon gång ägnade alltför liten uppmärksamhet åt urkunderna själva, vilket klart kommer till synes i polemiken mot Stiernman om kungalängden i B 59 (om denna se Grape, I, s. 51 f., II, s. 4 f., 150 f., 668) och också belyses av hans förfaringssätt vid korrigeringen av Göransson's utgåva av Snorres Edda (I, s. 79, II, s. 91 f., 676). Det är därför knappast förvånande, att medeltida handskrifter äro ytterst sällsynta i samlingen. Den intressanta medeltidscodex av Skaraproveniens med teologiskt innehåll, allt på latin, som bär signum Ihre 8, har uppenbart införlivats med samlingen långt efter Ihres tid. Av svenska aktstycken med medeltida ursprung föreligga endast de två pergamentsbrev från 1500-talets början, som Grape i sin helhet återgivit i II, s. 620 ff. — det ena (dombrev 25/5 1506) synes vara av ett visst rättshistoriskt intresse, då det hänvisar till ett ställe i landslagen, som icke gärna kan vara något annat än KrL BB 34:4 och sålunda belyser tillämpningen av denna flock, till vilken motsvarighet saknas i MEL. Det finns emellertid ingenting som antyder, att deras uppträdande i samlingen har något med Ihres verksamhet att göra.

Förhållandet återspeglas också i Ihres stora verk *Glossarium Suiogothicum*, för vars tillkomsthistoria Grape utförligt redogjort (I, s. 60 ff, II, s. 95 ff.). Av de i samlingen bevarade förarbetena märkas framförallt det definitiva huvudmanuskriptet (nr 88, 89) och det interfolierade exemplaret av Spegels ordbok, som Ihre fyllt med språkprov och etymologiska utredningar (nr 87). Som Grape framhåller, ha vi här utan tvivel Ihres mest betydande materialsamling. Märkligt nog saknas emellertid f. ö. nästan helt och hållet excerpt-samlingar, som närmare belysa arbetets tidigare stadier. Grape antyder (I, s. 61, not 3), att man hit kan räkna »en del excerpter ur forntexter», och detta synes med säkerhet gälla åtminstone nr 29:2, några av obekant hand från 1700-talet skrivna utdrag ur den birgittinorska Skoklosterhandskriften 5 i 4:o. I *Glossarium II*, sp. 810 citeras nämligen ur »Revel. S. Brigittæ» frasen *Som är min stupugrefue ok förrådare*, vilken återfinnes i Skoklosterhandskriften fol. 1 v. (SFSS 14:4, s. 424),

just det parti, med vilket avskrivaren i nr 29:2 börjat sin verksamhet (Rev. bok 6, kap. 52; jfr Grape, II, s. 29) — i övrigt förefalla Birgittacitat att vara ytterst sällsynta i Glossarium. Däremot har jag icke lyckats finna, att nr 29:1, Ihres egenhändiga utdrag ur KB A 1, Vadstenahandskriften från 1526 av medeltida bibelöversättningar, kommit till användning i ordboken, ej heller de av annan hand från 1700-talets mitt gjorda excerpterna ur KB A 10 och KB B 1 (nr 94:1—2), men det är möjligt, att en närmare undersökning kommer att ge mer positivt resultat.

Av fornsvenska texter har Ihre — naturligt nog — för sitt ordboksarbete väsentligen begagnat dem, som redan förelägo i tryck. Huvudkällorna äro givetvis de fornsvenska lagarna, som med undantag av yngre Västgötalagen och Magnus Erikssons landslag vid denna tid alla voro utgivna. Det är emellertid tydligt, att han även använt KB B 58, den enda kända handskriften av yngre Västgötalagen, vilken vid denna tid befann sig i Antikvitetsarkivet — några utförliga citat ur »Codex Legum Westrog. Manuscriptus» (I sp. 951, II sp. 51) kunna nämligen icke vara hämtade från någon annan källa. I detta sammanhang bör även nämnas de nyss omtalade excerpterna ur KB B 1, en handskrift av Magnus Erikssons landslag, ehuru dess roll i ordboksarbetets historia är oviss. Till de viktigaste källorna höra vidare Konungastyrelsen (Schefferus' utgåva), Hadorps editioner av Rimkrönikorna, Alexandersagan och Historia Sancti Olai med urkundsbilagorna och Benzelius' utgåvor av Skara och Linköpings biskopskrönikor. Den religiösa litteraturen låg ännu till större delen otryckt, och den är också förhållandevis klen representerad i ordboken. Åtskilligt har dock hämtats ur Örnhiälms utgåva av Vita Ansgarii och Benzelius' av Margareta Clausdotters Birgittabiografi liksom ur det utdrag ur Suso, som Dijkmann avtryckt i sina *Antiquitates ecclesiasticæ*, s. 216 ff., av Ihre citerat som »Anonymus apud Dikmannum in Ant. Eccl.» o. dyl. (t. ex. II sp. 523, 528, 539) och ur den av Schoumacher i *De Gotlandia* publicerade fornгутniska stadgan för S. Katarinas gille i Visby (t. ex. I sp. 987). Vidare har Ihre gjort ganska rikligt bruk av två handskrifter, som båda en gång synas ha tillhört den Ihreska samlingen, ehuru de i senare tid avsondrats, varför Grape icke haft anledning att behandla dem. Då det emellertid är tydligt, att de spelat en roll för Ihres arbete, vill jag här något utförligare dröja vid dem.

Här och var i Glossarium citeras en »Cod. precum ant.», som måste vara identisk med KB A 81, Dorothea Nilsdotters bönbok, beskriven av Geete i *Svenska böner från medeltiden* (SFSS 38) s. XXXIII ff. Sålunda anföres i Gl. I sp. 1159 *Then samme tin frukt är giordr mather oc krase syndoga manna*, vilket tydligen är hämtat från A 81 fol. 187 r *the samme thin frukt ær giordher mather oc krase syndogha manna* — bönen, som är tryckt av Geete som nr 115, är icke känd från någon annan medeltida bönbok (se Geete aa s. XCII). Det samma gäller

citadet Gl. II sp. 522 *Jak haver tik sævan oc lofojan til wrede reet*, motsvarande A 81 fol. 185 v *iak hafwer tik sævan oc lofojan reth til wredhe* (Geete nr 61).¹ Det kan sålunda knappast råda något tvivel om, att Ihre haft Dorothea Nilsdotters bönbok i sina händer, och handskriftens proveniens tilldrar sig under sådana omständigheter ett särskilt intresse. Härom meddelar Geete (s. XXXIX) »Den siste kände ägaren, herr G. Stjernström, som i unga år fått den af sin fader, men haft den liggande bortglömd bland andra gamla böcker, uppdagade den år 1905 och hembjöd den i juli s. å. till K. Bibl., som förvärfvade handskriften för 150 kr.» G. Stjernströms förhållande till Ihresamlingen har utförligt skildrats av Grape (I, s. 108, s. 785 ff.). Omkring 1880 besökte Stjernström Ekebyhof för att taga del av de Ihreska papperen, särskilt materialet till Swenskt Dialect Lexicon, och fick tydligen tillstånd att låna åtskilliga nummer. Så småningom övergav han emellertid den vetenskapliga verksamheten, och år 1909 sålde han till Kungl. Biblioteket sina språkvetenskapliga samlingar från äldre tid, »varav det allra mesta torde ha härrört från Ekebyhof». Då vi nu veta, att den fyra år tidigare till Kungl. Biblioteket avyttrade bönboken varit i Ihres händer och utnyttjats för dennes Glossarium, förefaller det sannolikt, att Stjernström missmint sig i fråga om proveniens och att den i själva verket ursprungligen tillhört den Ihreska handskriftssamlingen.

Större betydelse för ordboksarbetet har emellertid den handskrift haft, som Ihre kallar »*Vetus Interpres Euangeliorum manuscriptus*» o. dyl., någon gång »*Postilla vetus Msc.*». Av de sidhänvisningar, som Ihre ofta fogar till sina citat ur denna flitigt anlitade källa (t. ex. I sp. 555 f., 580, 973, II sp. 65, 130, 805) skulle man snarast vilja sluta sig till, att den vore identisk med den medeltidspostilla, som nu bär signum T 181 i Linköpings Stiftsbibliotek (utgiven av Geete i SFSS 23:5) — hänvisningarna liksom själva citaten stämma helt överens med denna. Så torde emellertid icke vara fallet. I Ihreska handskriftssamlingen har nämligen funnits en 1706 utförd avskrift av Linköpingspostillan, om vilken Grape (I, s. 425) meddelar, att den 1852 av Excellensen Albrecht E. Ihre skänktes till Kungl. Bibl., där den nu bär signum A 639. Eftersom denna i övrigt opaginerade avskrift med siffror i marginalen anger, när ny sida börjar i förlagan, kan Ihres sidhänvisningar även avse denna, och då den tidigare tillhört Ihreska handskriftssamlingen, medan förlagan på Ihres tid troligen fanns i Benzeliernas ägo, är det a priori sannolikast, att det är denna avskrift som Ihre begagnat. Den är i flera avseenden ganska märklig. Den är nämligen utförd med enastående omsorg och intresse,

¹ Andra citat, som alla återfinnas i A 81, möta i Gl. I sp. 145, 984, II sp. 874, 964, 1036 (A 81 fol. 159 rv, 103 r, 123 v, 102 r, 120 r, Geete nr 224, 31:3, 210, 31:2, 174), vilka dock även påträffas i andra bönböcker — märk dock I sp. 145 *Thu öffergaff konungslika rikedom oc verldena bælle*, som representerar en variant, som enligt Geete s. 436 endast möter i A 81.

vilket visar sig i att avskrivaren icke blott sällsynt exakt återger sin förlaga utan även försett sin avskrift med en resonerande kommentar — han strör oupphörligt in egna iakttagelser och reflexioner. Ibland diskuterar han upplösningen av förlagans abbreviaturer, ibland ordens betydelse, som han någon gång belyser med citat ur andra texter, såsom det nyss omtalade Susoutdraget i Dijkmans då nyutkomna *Antiquitates Ecclesiasticæ*. Än dröjer han vid en syntaktisk konstruktion, gärna under jämförelse med grekiskan, än konstaterar han den fornsvenske översättarens bristande trohet mot *Vulgata* och den grekiska texten. Också etymologiska, stilistiska, ortografiska och ljud- och formhistoriska problem fånga hans uppmärksamhet. Allt tyder på att det är en lärd och driven filolog som fört pennan, och åtskilliga anteckningar vittna även om ett starkt teologiskt intresse. Grape förmodar (I, s. 425), att avskriften »väl kommit till på föranstaltande av Erik Benzelius d. y., som tycks ha ägt den, möjligen för en tillämnad utgåva». Detta kan man dock knappast sluta sig till av avskrivarens anteckning på s. 2: »*Ex Homiliarum Scriptore uetere descriptæ sunt quæ sequuntur in Euangelia qualescumque expositiones. Auctor anonymus est. Possessor earum (ändrat från »ejus») Academiæ Upsaliensis Bibliothecarius est, Ericus Benzelius E. filius, uir clarissimus*» — ägareuppgiften gäller väl här snarast förlagan, ej avskriften. Som Klemming påpekar i en anteckning på samma sida, är förlagan, nuvarande T 181, identisk med nr 27 i 4:o i den Benzeliska katalogen och nr 20 i 4:o i Kylanders förteckning.¹

¹ Om handskriftens äldre öden veta vi, att den tillhört Johannes Bureus, som på frampärmens insida antecknat, att han förvärvat den av herr Peder i Skön den 8 april 1601 (tryckt av Klemming i *Samlaren* 1883, s. 18; om samma postilla se vidare anteckningen för 10 juni 1628, ib. s. 112 och Schück, *Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien. Dess förhistoria och historia*, I, s. 84 f.). För den bevarade delen av Bureus' ordboksarbete tycks den emellertid icke ha haft någon betydelse. Den gamla postilla, som han citerar på några ställen i sin stora ordsamling KB Fa 13 (s. 38, 238, 274), är nämligen icke identisk med T 181 utan med den i samma samling förvarade T 180. Citatet på s. 38 i Fa 13, »ty tilbyr oss thenna domadaghin altidh hafwa i a minnilse etc. i gamle Postillan fremst in Adventu», återfinnes nämligen i utläggningen av texten till första söndagen i advent på första sidan i T 180, och citatet på s. 238 ur »gamle Postillan på Juledagh» påträffas på s. 17 i julevangeliets text, vilken Bureus själv försett med överskriften »Juledagh»; även citatet på s. 274 i Fa 13 (»i gamle Postillon») är uppenbart taget ur denna handskrift (s. 43), i vilken f. ö. talrika understyrkingar och marginalanteckningar visa, att den flitigt studerats av Bureus. Handskriften, som tydligen liksom T 181 tillhört Benzelius (den har nr 59 i Benzeliska katalogen, nr 47 4:o i Kylanders förteckning), har i korthet omnämnts av Gödel, *Sveriges Medeltidslitteratur*, s. 4 men är tyvärr ännu till större delen otröckt — folkvisan på s. 110 a är dock efter denna handskrift publicerad av Grundtvig i *Danmarks Gamle Folkeviser*, 2, s. 220 och utdrag ur den första postillan i handskriften finnas hos Rietz, *Svensk Järteckens-Postilla* (1850), s. 100 ff., 135 ff. (med hänvisning till Benzeliussnumret; jfr Geete, *Fornsvensk bibliografi*, nr 297). Handskriften består av tre partier, ursprungligen utan tvivel tre skilda volymer. Det första upptages till större delen av den här omtalade postillan, skriven av tre olika händer, av vilka den första och flitigaste

På samma ställe förmodar Klemming, att avskrivaren är Lars Norrman, men detta är omöjligt redan av det skälet, att denne dog 1703 och avskriften är utförd 1706. Mannen bakom verket är Västeråslektorn Olof Rabenius, vilket klart framgår av ett brev från denne till Benzelius, dat. 22/1 1706 (Link. St. Bibl. Br. 10:2 nr 42), där han bl. a. skriver: »Såsom jag håller af gl. Swenscha, så onschade jag intet heller än at H. B. techtes vara så gunstig och effterlåta mig til läns at genom läsa om intet at få afschrifwa en gl Swensch munkpostilla som han behagade uthlåta sig äga, af sådan art som den som jag äger och, om minnet slår mig intet feelt, H. B. wijstes hon schal intet fara illa och med tacksamhet återställas». ¹ Att hans begäran fått gynnsamt svar, framgår av brevet 4/2 1706 (ib. nr 43), i vilket han tackar för »den gunstige tillsäyelsen om munkpostillans läna fåendes». Han synes ganska snart ha börjat sitt arbete, ty överst på s. 2 i avskriften har han antecknat med blyerts: »22(?) febr. 1706». Det omsorgsfullt utförda och tydligen ganska mödosamma avskrivningsarbetet synes ha fortskridit under större delen av året; på s. 159 har han i marginalen antecknat: »Hodie IV Dominica post Epiphan. Nimirum seculi decimi octauui initio 1706 d. 14 Junii ægre licet ob oculorum infirmitatem, sed tamen scribo hæc». Avskriftens hela karaktär stämmer förträffligt överens med att dess upphovsman är Nils Rabenius' lärde broder Olof, en av Norrmans främste lärjungar och av sina samtida ansedd som en ytterst framstående grekisk filolog. ² Det intresse för svenska

representerar ett birgittinorskt språk (*ek, eit, heilare, heitir* o. s. v.; skrivaren använder också anglosaxiskt *f*, noga kopierat i Bureus' citat). Till sin typ visar denna postilla släktskap med T 181, med vilken den bl. a. har flera exemplar gemensamma, ehuru de icke alltid exemplifiera samma predikotexter. På s. 110 a, som säkerligen utgjort ett av de sista bladen i den ursprungliga volymen, finns förutom den ovan omtalade folkvisan anteckningen: »Liber iste pertinet ecclesie (!? mycket otydligt) soleern, qui continet ewangelica dominicalica in norskeen *quæ* dedit mathias nicolay jn byørnetweth» — ortnamnet åsyftar synbarligen Bjørntvet i Solum socken i Telemarken (Norske Gaardnavne 7, s. 145). Huvudinnehållet i det andra partiet, som ursprungligen tillhört en codex i något mindre 4:o-format än de båda andra, är en översättning av berättelsen om den syndiga Benedictas omvändelse, som ingår i järteckensamlingen i Alanus de Rupes Psalterium beate Marie virginis. Denna översättning har dock intet gemensamt med den som föreligger i KB A 2 och sannolikt verkstälts av Johannes Mathæi (se Geete i SFSS 48, s. XXVI ff.; övers. av Benedicta-järtecknet ib. s. 328 ff.). Det tredje partiet är ett starkt skadat fragment av en postilla, som stått T 181 ganska nära; den synes delvis kunna bedömas som ett sammandrag av den postilleredaktion, som denna representerar. Det har värde för kännedomen om de partier, som gått förlorade i T 181; sålunda återfinnes i T 180 s. 154 f. hela den homilia, som i T 181 blivit svårt stympad genom mekanisk skada (SFSS 23:5, s. 92). De skilda partierna av handskriften ha sannolikt tillkommit vid 1400-talets slut eller 1500-talets början.

¹ Detta och följande brev ha lästs i fotografiska kopior i UUB (G 19:2 a). Handstilen bekräftar, att det är O. Rabenius som skrivit A 639.

² Se Biogr. Lex., bd 12, s. 10 ff., Muncktell, Westerås stifts herdaminne, 3, s. 336, Ahnlund, Nils Rabenius, s. 11 f., 154, Annerstedt, Uppsala Universitets historia, 2:2, s. 285, not 3.

språket, som dikterar hans begäran om handskriftslånet, kännetecknar även hans vidlyftiga korrespondens med Benzelius d. y. och dokumenteras av avhandlingen »Diatribē Critica De Terminationibus vocum Sueticæ lingvæ, et in specie de latinizantibus, cum aliis nonnullis haud multum disparis argumenti», av Ad. Noreen betecknad som »icke alldeles utan intresse»¹. Den resonerande avskriften av medeltidspostillan ger ett icke obetydligt bidrag till kändedomen om denne förnämlige, men tillbakadragne och föga produktive forskare. Han tillhörde tydligen den grupp av modernt skolade klassiska filologer, som sökte tillämpa metoderna från sin disciplin på det svenska språkmaterialet och därmed bidrog till att föra den svenska språkforskningen in på nya banor.² Ihre har utnyttjat icke blott hans avskrift utan av allt att döma också hans språkliga reflexioner och anförda parallellställen. I artikeln *lida 'pati'* i Ihres Glossarium återfinnes sålunda de jämförelser med grek. *πάσχω* jämte citat och hänvisningar till Sofokles, som Rabenius antecknat på s. 226 i avskriften, och under artikeln *jæta* påträffar man samma citat ur psalmen 129, med vilket Rabenius s. 213 belyst det fornsvenska ordet.

Intressant är Rabenius' uppgift i brevet 22/1 1706, att han även själv ägde en medeltidspostilla, som han tidigare visat för Benzelius. Säkerligen är det denna, som han åsyftar, då han på s. 160 i sin avskrift vid ordet *almazæctoghir* anmärker: »posterior pars huj. Postillæ ab alio Monacho scripta anno 1432 semper usurpat alzwalloger non alzmæctoger quantum reminisci possum» och i marginalen: »illa de anno 1432 antiquior est hâc quæ describitur» — tydligen har han i avskrivningsögonblicket icke haft den omedelbart till hands. Ytterligare upplysning ger han på s. 184 vid *ok thet kundhe ikke hyâlpa*: »sic et altera postilla Suetic. msc. p. m. 309:19». Av dessa uppgifter framgår alltså, att hans postilla omfattat sommarhalvåret (T 181 innehåller vinterhalvåret), att den skrivits 1432 och att den bestått av minst 155 blad. Den är sålunda icke identisk med någon av de postillor, som hittills utgivits, ej heller med den ännu utgivna T 180 i Link. St. bibl. Det är möjligt, att den tillsammans med Rabenius' avskrift av T 181 senare kommit i Ihres ägo. Denne omtalar nämligen

¹ Vårt språk, I, s. 208. Avhandlingen är tryckt av Nettelbladt i Schwedische Bibliothec, St. 5 (1736), s. 67 ff. Den ingår även i förkortad form i Ihresamlingen som nr 93:2. Det är Grape som med hänvisning till uppgifterna i denna handskrift och det förut ej observerade trycket först påvisat författarens identitet (II, s. 106).

² Belysande för arten av hans intresse för det svenska språket är det ovan citerade brevet till Benzelius 4/2 1706, tyvärr för långt att här citeras i sin helhet. Han berättar där, hur han genom sina studier av äldre handlingar kommit att intressera sig för svenskans förhållande till grannspråken och de klassiska språken och därvid fångslats av problem rörande etymologi, formhistoria och språkriktighet. Han uppger sig ha åstadkommit ett par tusen lappar med litteraturexcerpter, som belysa sådana frågor.

i Glossarium II, sp. 36, att han äger en fornsvensk postilla: »Postilla Vetus Manuscripta, quam possideo, quavis pagina utitur *swa siger læstin*, ita habet textus». Det av Ihre citerade uttrycket kan icke sägas karakterisera någon av de kända postillorna. Man får hoppas, att Rabenius' postilla, som i egenskap av en relativt tidig representant för det religiösa språket bör vara av intresse, icke gått definitivt förlorad. Då den ännu under 1700-talet utnyttjats av forskningen, bör det finnas möjligheter, att den åter kommer i dagen.

Ännu en handskrift, som åtminstone i fråga om innehåll och språk kan bedömas som medeltida, har i senare tid avsevärt frångått från Ihre-samlingen, nämligen Vadstenahandskriften A 78 i Kungl. Bibl., till vilket den efter en försynt påstötning av Rydqvist 1852 donerades av excellensen A. E. Ihre (Grape, I, s. 425). Den innehåller, som Gödel påpekat (Sveriges Medeltidslitteratur, s. 4), en översättning av Sermo Angelicus, utförd så sent som vid 1500-talets mitt. Avskriverskan ger på sista bladet upplysning om hur den kommit till och för vilket ändamål den varit avsedd:

Thenna book skal vara alment oppa høghre kor ath vnga systra som githa læsith ordha scrift maagha see j henne naar lectorsna sæsas (!) thy ath hon ær scrifuat ræth fram som tæxthen lydher æfter ty som her larens petri hafver them vænt gud ok iomfru maria løne honom sin kærløk ok sith omak. Æn ey skulu the førmykit studera i henne naar tidherna sivngas ty ath the skulu sivngas medh alle aatvakt

Systher cristina gunna dotter hon gaff papper til thæssa book ty beden før henne ok hennas vener lifuandis ok dødha bidhen ok før henne som thetta scrippladhe hon hafde godan vilian ok litla maktana ok ey ær got ath mera tagha æn til ær gudi til hedhers

En hand från 1700-talet har med hänvisning till Diarium Vazstenense antecknat, att givarinnan är identisk med den »Christinam Gwnnari proconsulis Lyncopensis» (Scr. rer. Suec. 1:1, s. 219), som vigdes till nunna 21/5 1526, medan översättaren är den »Dns. Laurentius Petri» (ib. s. 222 f.), som blev munk 12/3 1542 och nämnes även 10/7 1544, och det finns ingen anledning att betvivla att detta är riktigt. Översättningen har sålunda med all sannolikhet tillkommit efter 1542. Broder Laurentius' verk är förvisso intet mästestycke — det är avgjort underlägset den äldre översättningen, som föreligger i Codex Oxenstierna. Han följer sin latinska förlaga med en trohet, som stundom resulterar i obegriplighet, och man kan undra, om systrarna hade så stor behållning av sina studier i högra koret.¹ Ordförrådet är i

¹ Hans översättarteknik, som uppenbart är av enklaste slag, må blott belysas med ett citat. Skriften börjar:

Ordith af hvilko ewangelistin iohannes, i evangelio sino gør aminnelse, af æverdeleko thet var medh fadrenom oc andanom hælga en gud, Tre førty æru personor, ok en i them fulkommen gudom, Thenna før then skul tre personor, i allom tingom the varo iæmlika.

En jämförelse med den latinska texten visar, hur slaviskt broder Laurentius följt latinets ordställning.

stort sett detsamma som i den omkring 170 år äldre översättningen. Verket är en av de sista representanterna för Vadstenaspråket, som bevarade sin medeltida klosterdräkt ännu sedan 1541 års bibelöversättning spritts över landet — det vore icke förvånande, om broder Laurentius Petri betraktat sin protestantiske namnes litterära verksamhet som en profanering av det andliga språkets höghet.

Den lilla handskriften är sålunda icke alldeles utan intresse för det svenska språkets historia. Huruvida den haft någon betydelse för Ihre återstår att utröna — den synes emellertid icke ha spelat någon större roll för hans ordboksarbete.¹

De fornsvenska handskrifter, som med större eller mindre säkerhet kunna anses ha varit i Ihres händer och haft betydelse för hans ordboksarbete, ha alltså samtliga i senare tid avsöndrats från samlingen. Överhuvud taget kan emellertid det fornsvenska religiösa språket sägas ha spelat en relativt underordnad roll för Glossarium. Det äldre nysvenska har däremot blivit fylligt representerat. Framförallt överflöda citaten ur Bibeln — excerpter, som åtminstone delvis synas ha kommit till användning i ordboken, föreligga i nr 94:3. Av reformationstidens författare har Ihre ägnat särskild uppmärksamhet åt Laurentius Petri, vars brokiga och karakteristiska ordförråd uppenbart väckt hans intresse. Särskilt flitigt har han utnyttjat postillan och Dialogus om then förvandling som medh messonne skedde — ur sommardelen av den förra föreligger en excerptsamling i nr 92:1. Olaus Petri är däremot klen representerad i Glossarium. Förutom enstaka citat ur Domarereglerna och de smärre skrifterna (t. ex. Gl. II sp. 491, 521, 592) möta dock även språkprov ur en handskrift av Svenska krönikan (Gl. I sp. 780, 969, II sp. 256). Ett fragment av inledningen till denna finns i nr 116:2 och en handskrift av det icke sällsynta sammandraget i nr 117, men det är ovisst, om dessa ha haft någon betydelse för Ihres arbete. Psalmernas ordförråd, som Ihre ägnat tvenne dissertationer (se nr 94:5), är däremot liksom Laurentius Petris fylligt företrätt (»Hymn. Eccl.»).

Uerbum de quo euangelista iohannes in euangelio suo facit mentionem ab eterno erat cum patre et spiritu sancto vnus deus. Tres enim sunt persone et vna in eis perfecta diuinitas. Hee siquidem tres persone in omnibus erant coequales.

Jfr texten i Codex Oxenstierna (SFSS 14:4, s. 215):

Ordhit af hwilko johannes euangelista gör aminne j sino ewangelio, war aff äwärdheliko mädh gudhi fadhir ok them hælgha anda en gudh. Thre äru persone ok en fulkomin gudhdombir är i them Sannelika the thre persone waro ok j allom thingom iärna.

¹ Även handskriftens omslag förtjäna uppmärksammas. De utgöras av två pergamentsark, som båda härröra från Vadstenabönböcker av vanlig typ. Det yttre, som är överklätt med skinn och tyg, innehåller latinska och svenska böner; de senare äro bönerna till S. Paulus (slutet, Geete, SFSS 38, nr 218), S. Maria Magdalena (ib. nr 215) och S. Barbara (ib. nr 181), alla kända från flera andra handskrifter (se ib. s. XCII). Det inre innehåller endast latinska böner.

Ihres samlingar i isländsk filologi (nr 76—83), som han till stor del förvärvade vid auktionen på de Rudbeckska papperna 1741, ha förutom i kommentaren till de enskilda numren grundligt och lärt behandlats av Grape, I, s. 72 ff. En betydande del av dessa utgör nr 77, Jonas Rugmans avskrifter av isländsk skaldepoesi, bland vilka särskilt märkas avskrifterna i Saga Óláfs hins helga och Saga Magnús góða, avskrivna efter Codex De la Gardie 3, som icke längre är i behåll. Även av en annan nu förlorad handskrift, den bekanta Orm Snorrasons bok, föreligger en avskrift (nr 76:1), innehållande några brottstycken ur Trojumannasagan, som böra ha värde för kunskapen om texten i denna av 1600-talets lärde så flitigt utnyttjade och avskrivna membran. I övrigt synes samlingen endast innehålla texter, som äro sekundära till handskrifter som bevarats till våra dagar och har sålunda huvudsakligen värde för lärdomshistorien, till vilken Grape här lämnar åtskilliga bidrag; särskilt intresse erbjuda hans synpunkter på Axehjälms verksamhet som översättare (I, s. 75 f, II, s. 85 f.). Denna del av den Ihreska samlingen innehåller i huvudsak material och utkast till Ihres arbeten om skaldespråket och Snorres Edda (se särskilt nr 82). Däremot saknar man förarbeten till Glossarium, för vilket det fornvästnordiska ordmaterialet spelade en mycket betydande roll. Även här har Ihre väsentligen öst ur tryckta källor, ehuru man någon gång möter källhänvisningar som »Edda Manuscr.» (II sp. 592), »Hist. Gretteri Mscta» (I sp. 338), och »Wilk. S. Manuscr.» (II sp. 1049).

För lärdomshistorien erbjuder måhända den del av samlingen, som berör gotisk språkvetenskap, det största intresset (nr 66—74, I, s. 66 ff.). Här återfinnas förarbeten och originalmanuskript till flera av de verk, genom vilka Ihre vann sin internationella ryktbarhet — dessutom märkes en otryckt avhandling om de ulfilanska bokstäverna (nr 66:5—6). Grape rör sig här på för honom sedan gammalt välkända marker — redan i det av honom och v. Friesen utgivna verket »Om Codex Argenteus, dess tid, hem och öden» (1928) har han givit en framställning av Ihres och hans lärjunge Sotbergs betydelsefulla bidrag till läsningen och tolkningen av texten i den berömda handskriften' — och här belyses ytterligare den viktiga epok i den gotiska språkvetenskapens historia, som Ihre representerar.

För kändedomen om den svenska språkvetenskapen före Ihre finns åtskilligt av intresse. Av dess förste och i vissa avseenden märkligaste företrädare, Johannes Bureus, har väl Ihre icke ansett sig ha så mycket att lära. Den metafysiskt bestämda uppfattning av språket som denne representerade och som sattes i genialt system av hans lärjunge Stiernhielm tillhörde ett för länge sedan passerat stadium — det är väsentligen patriotismen, ehuru i dämpad form, som Ihre har gemensam med dessa sina föregångare. Emellertid har åtminstone ett Bureusmanuskript tillhört den Ihreska samlingen, nämligen de fragment av en anteckningsbok, bl. a. innehållande

utkast till en svensk grammatik, som Hj. Lindroth 1907 påträffade på Ekebyhof och sedermera till större delen publicerade i sin monografi över Bureus som språkvetenskapsman (se Grape, I, s. 84, 787 f.). Dessa papper deponerades emellertid 1909 på Kungl. Bibl., där de nu ha signum N 47 a — då de sålunda icke längre tillhöra den Ihreska handskriftssamlingen, har Grape icke haft orsak att dröja vid dem. De synas dock innehålla en del av intresse utöver det, som Lindroth påpekat — särskilt märkes ett blad med excerpter ur en handskrift ur Upplandslagen, som icke synes kunna vara någon annan än den som låg till grund för den äldsta upplagan 1607 och som nu är för-lorad. Jag hoppas att med det snaraste få återkomma till denna fråga i annat sammanhang.

Både som lexikograf och som tidens främste kännare av det gotiska språket hade Ihre anledning att taga ställning till Stiernhielms forskningar. I samlingen ingår ett exemplar av dennes Ulfilaedition med den förnämliga ägarelängden Verelius, Olof Rudbeck far och son, Ihre (nr 74), i vilket den senare gjort talrika anteckningar, särskilt i glossariet. I nr 220, den på ett tidigt stadium upplagda »Myriobiblos» har Ihre infört några av de anmärkningar, med vilka Stiernhielm försett ett exemplar av Boxhornius' *Originum Gallicarum liber* (se Grape, II, s. 441). I sitt Glossarium citerar och diskuterar han ofta de etymologier, som Stiernhielm framställt i ordlistorna till utgåvorna av Ulfila och Västgötalagen — däremot synes han föga ha intresserat sig för ords-katten i Gambla Swea- och Götha-måles fatebur och de om-fångsrika förarbeten till detta verk, som funnos tillgängliga i Antikvi-tetsarkivet. Överhuvud synes han knappast ha befattat sig med Stiernhielms otryckta arbeten. Man skulle kunna misstänka, att det råder något samband mellan Stiernhielms etymologiska arbete »Radix Ma» (i Fd 2 i Kungl. Bibl.), om vilket se B. Swartling, Georg Stiernhielm, s. 78, och den samling »Svenska ord på Ma», som före-ligger som nr 94:7, 8 i Ihreska samlingen, men så synes knappast vara fallet.

Av tidigare svenska ordboksverk är Spegels Glossarium Sveo-Gothicum utan tvivel det, som till anda och innehåll står det Ihreska glossariet närmast — Ihre hade ju också som nämnt infört huvud-delen av sitt material i ett interfolierat exemplar av detta verk, och i ordboken möta ofta hänvisningar till Spegel. I samlingen återfinnes en volym (nr 215), som bl. a. innehåller åtskilliga språkvetenskapliga excerpter och anteckningar av Spegel, däribland lexikaliska samlingar, som tydligen äro förarbeten till ordboken (se Grape I, s. 85, II, s. 433). Bland innehållet i den intressanta volymen märkes också en käll-förteckning till Verelius' *Index lingvæ veteris scytho-scandicæ sive gothicæ*, som enligt Grape icke är avskriven efter trycket.

Mycket stort intresse erbjuda de delar av samlingen som ha samband med Erik Benzelius d. y., på flera områden, icke minst som kännare av texten och språket i Codex Argenteus, Ihres märklige föregångsman.

Särskild uppmärksamhet förtjäna hans originalanteckningar i allmän språkvetenskap med iakttagelsen om konsonanternas »permutatio» i latin och svenska, som föregriper den Rask-Grimmska upptäckten av den germanska ljudskridningen (Grape, I, s. 91, II, nr 48 med kommentar), och vidare 1600-talsavskriften i utdrag av den fornhögtyska samlingen Glossæ Florentinæ (nr 75:2) med anteckningar av Benzelius; i nr 75:3 föreligger dennes renskrift och bearbetning av detta material, tydligen förarbeten till en utgåva (Grape, I, s. 91 f.). I båda dessa handskrifter möter även Ihres hand — Glossæ Florentinæ citeras också flitigt i Ihres Glossarium.

Det är kanske framförallt genom sitt levande intresse för insamlingen och studiet av de svenska dialekternas ordförråd, som Benzelius gjort sina största insatser i svensk språkvetenskap. En stor del av resultatet av hans initiativ på detta område föreligger i volymen nr 96, samlingarna till en »Dialectologia Suecana». Grapes kommentar är av stort intresse; han lyckas nämligen uppvisa, att samlingen utöver de femton ordlistor, som äro bevarade, innehållit flera originalbidrag, som nu gått förlorade men finnas kopierade i volymen UUB Nordin 635, som innehåller avskrifter av den Benzelianska dialektordsamlingen, vilka synas ha tagits på ett förhållandevis tidigt stadium. Benzelius' material överlämnades vid hans död till Vetenskapsakademien, som ställde det till Ihres förfogande. Om den betydelse, som det fick för Swenskt Dialect Lexicon, vittnar Ihre själv i företalet: »Then första anledningen thertil gaf mig en samling, som salig Herr ArcheBiskopen, Doct. Erik Benzelius, hwars äreminne alldrig slocknar, i sin tid gjort... Thenna början gaf mig anledning, att anlita mina wänner uti Landsorterna, thet the ville antekna, hwad the hithörande kunde uphemta...» (jfr dock även Grape, I, s. 98). Av det material, som sålunda i Benzelius' efterföljd insamlades på Ihres eget initiativ, föreligga nu 25 ordsamlingar från skilda delar av landet i volymerna nr 97—98. Nästa stadium i arbetet representeras av nr 99:1, en liggare, i vilken Ihre och hans medhjälpare sammanfört och inordnat det nyinkomna materialet jämte Benzelius' samlingar, och år 1766 kom så »Swenskt Dialect Lexicon», hårt bedömt av både samtid och eftervärld, men av Ihre själv enligt företalet endast avsett som ett provisorium med huvudsaklig uppgift att stimulera intresset för att bevara dialekternas rika ordsatser. Att det också fyllde denna uppgift visar tydligt nog innehållet i nr 100 och 101, en mängd ordlistor yngre än Swenskt Dialect Lexicon; att Ihre avsett att tillvarataga och utnyttja det nytillkomna materialet för en ny upplaga antydes av nr 102, hans eget interfolierade handexemplar, som han försett med talrika tillägg ur bl. a. de senare insända bidragen. Det var emellertid icke bara Ihre själv, som på detta sätt införde kompletterande uppgifter i lexikonet — som Grape framhåller (II, s. 134) finns det här och var i skilda samlingar exemplar med mer eller mindre vidlyftiga

tillägg, som kunna innehålla åtskilligt av värde. Ett sådant är nr 103, supplerat med en mängd dialektord, väsentligen norrländska.

Med det arbete, som Grape nedlagt på att ordna det rika och brokiga dialektmaterialet i samlingen och bestämma de enskilda bidragens plats i den Ihreska dialektordbokens tillkomsthistoria, har han gjort en betydelsefull insats i svensk dialektforskning. Var och en som i framtiden har anledning att utnyttja Swenskt Dialect Lexicon har här fått ett viktigt hjälpmedel att orientera sig i dess källor och bedöma dessas värde.

Jag har här endast kunna antyda innehållet i en ringa del av de partier i Grapes mäktiga verk, som beröra den nordiska filologien. Det vore lockande att dröja vid åtskilliga i svensk lärdomshistoria välkända gestalter, som i Grapes framställning fått nya drag och klarare konturer, såsom den egenartade språkvetenskapsmannen riksrådet Bengt Skytte, som Grape redan tidigare presenterat i Uppsala Universitetsbiblioteks minnesskrift 1621—1921, den lärde och mångsidige samlaren och översättaren Sparfwenfeldt, Ihre-
lärjungarna Sotberg och Ullgrund o. s. v. Främst intresserar dock Grapes teckning av Johan Ihre själv och dennes mångskiftande verksamhet icke blott som språkforskare utan även som språkvårdare; man kan t. ex. erinra om Lilliestråles lilla relation om sammanträdena i Ihres Skytteanska akademi, där de unga adelsmännen övades i att behandla sitt modersmål: »Professoren Ihre hade vid denna tiden, med sin vanliga styrka och grundelighet, börjat tänka på vårt modersmåls rätta ans och rykt, samt til den ändan för oss, som den tiden njöto hans undervisning, hemma i sit hus uprättat en egen, liten lärosal, där en dag i veckan, ömsom han sjelf, och ömsom någon af lärlingarna, höllo korta tal och upläste små afhandlingar uti hvarjehanda sjelfvalda ämnen, hvilka sedan framlemnades, och gofvo Läraren anledning, at meddela rättelser och nyttiga anmärkningar så i Svenska språket, dess rätta art och rätta skriftsätt, som i hänseende til tankarnas rätthet, Æstetiken och talekonsten, däruti Hr Ihre sjelf var en så stor mästare». (Grape, I, s. 44 f.). Vidare påminner Grape (I, s. 83) om Ihres intresse för skilda stilarter, vilket bl. a. illustreras av nr 99:7, en egenhändig alfabetisk uppställning av ord och uttryck ur vardagsspråket, väsentligen hämtade ur den samling »Opica», som föreligger i nr 94:10, 11 och enligt Grape sannolikt sammanbragts av hovsekreteraren B. J. Brauner — den synes innehålla åtskilligt av lexikografiskt intresse. Även i sitt glossarium har Ihre f. ö. medtagit åtskilliga stående uttryck och vändningar ur talspråket. Som medlem av bibelkommissionen, där han som obestridd auktoritet i frågor rörande det svenska språket och tillika i egenskap av orientalisk och klassisk filolog hade en självfallen plats, går han emellertid på en klart konservativ linje och varnar för att modernisera bibelspråket — vid diskussionen av problemet, huruvida den ålderdomliga kasusböjningen bör bibehållas, finner Ihre »mycken betänkelighet wid, at i denna

puncten, något innovera, aldenstund Bibliska Dialecten, som sedan K. Gustaf I tid ej undergått någon förändring, war genom usus liksom consecrerad för Gemene Man, hwilken ock ofelbart skulle i följe däråf stöta sig på en Swensk öfwersättning, i hwilken språket wore iklädt dess nuwarande skick» (Grape, I, s. 123 f.).

I inledningen till sitt arbete omtalar Grape, att det ursprungligen varit hans önskan att få ge en samlad framställning av Johan Ihres person och verk. Med den uppläggning, som arbetet fick, blev emellertid detta en omöjlighet. Ur den nordiska språkforskningens synpunkt är det att beklaga, att Grape icke blivit i tillfälle att redan nu fullfölja sin plan. Han ger oss dock hoppet, att hans ursprungliga avsikt, att belysa Ihres gärning icke blott utifrån handskriftsmaterialet utan även med utgångspunkt från hans tryckta skrifter, skall kunna realiseras. Tillsvidare få vi vara tacksamma för det rika stoff, som han i sitt nu färdiga arbete dragit fram och med vilket han belyst 1700-talets märkligaste svenske språkvetenskapsman på ett sätt, som i läsarens ögon kommer den ursprungliga planen ganska nära. Man får dock varmt hoppas, att den tilltänkta biografien blir en verklighet. En bättre levnadstecknare än Anders Grape kan Johan Ihre näppeligen få.

Stockholm

CARL IVAR STÅHLE.

HANS SPERBER

Till tolkningen av Rö-stenens inskrift.

I Rö-stenens jämförelsevis lätt-tolkade text är det egentligen bara ett ord — **sairawidar** — som hittills motsatt sig en fullt tillfredsställande förklaring. Enligt v. Friesen (Röstenen i Bohuslän och runorna i Norden under folkvandringstiden, Uppsala 1924, sid. 14 ff.) bör ordet uppfattas såsom en oregelbunden skrivning för **sarwidar**, motsvarande ags. *sierwed* 'fångad, förrådd, sviken'. Han anser icke själv att denna sammanställning är den som ligger närmast till hands. »Det är onekligen vid första ögonkastet mest lockande att förbinda **sairawidar** med got. *sair*, fht. *sêr*, ags *sár*, fvn. *sár*, fsv. *sár* 'sår', fi. lånord *sairas* 'sjuk', fvn. *sárr* 'smärtande öm', etc. Men ett kompositum **sairawidar** kan jag icke dokumentera eller eljest rimligen motivera. Närmast låge det kanske, om man skulle förbinda ordet med got. *sair* etc., att i **sairwidar** se ptc. praet. av det urn. verb som svarar mot fvn. etc. *séra* 'såra'. Men denna utväg synes förbjudas av den omständigheten att hos adj. *sárr* och det därav avledda verbet *séra* aldrig eljest finnes något spår av ett *w* i avledningsstavelsen: icke hos det finska *sairas*, ej heller hos det fht. fsax. *sérag*...»

Det är alltså endast svårigheten att finna en plausibel förbindelse med ordet *sár* som kommer v. Friesen att leta efter en annan anknytningspunkt. Man får nog erkänna, att sammanställningen med *sierwed* inte stöter på några oöverkomliga hinder. Att de urnordiska exemplen på svarabhakti icke innehålla något fall av vokalinskott mellan *r* och *w* erbjuder knappast någon verklig svårighet. Och därest man hyser betänkligheter mot v. Friesens förmodan att skrivningen *ai* i.st.f. *a* representerar ett försök att återgiva ett tidigt stadium av *i*-omljud, kan man ju nöja sig med hans alternativförslag att det första *i*-et helt enkelt bör betraktas som en proleptisk felskrivning. Att någon

motsvarighet till ags. *sierwan* icke kan påvisas i de nordiska språken torde icke heller vara av avgörande betydelse, enär ju en hel rad allmänt aksepterade tolkningar av runinskrifter icke äro grundade på uteslutande nordiskt ordmaterial utan på paralleller från andra germanska språk. Men slutsumman av alla dessa mindre vanskligheter blir nog, att man inte gärna kan anse problemet såsom definitivt avfärdat.

Detta har också varit Hjalmar Lindroths omdöme, då han i festskriften till Eduard Sievers (*Germanica*, 1925, sid. 212 ff.) föreslagit att i.s.t.f. *sairawidar* läsa **sairawindar*. Detta skulle då vara en avledning av *saira-* 'sär' med ett indogermanskt suffix *-uent-*, 'försedd med eller rik på något' (jfr. sanskr. *apa-vant-* 'rik på vatten' o.s.v.). Men om det kan ha sina betänkligheter att med v. Friesen basera förklaringen av *sairawidar* på ett anglosaxiskt ord, så är det ju uppenbarligen ännu mindre tilltalande att operera med ett suffix som icke med full säkerhet kan påvisas inom de germanska språkens ordförråd. Efter att ha avvisat möjligheten att stödja sin förklaring genom hänvisning till ags. *lādwende*, fht. *leidwenti* och liknande avledningar, fortsätter visserligen Lindroth (sid. 219): »Bisher haben wir also im Germanischen keine sichere Spur des Suffixes *-uent-* gefunden. Zweifelsohne lässt sich aber eine solche nachweisen, und zwar in einer Anzahl nordischer Ortsnamen». Han återoppar härvid sin uppsats »Värend och Virdarne» (Namn och Bygd 6, s. 41 ff.) där han sammanställt ett antal ortnamn av typen *Eikund*, *Sölund*, vilka enligt hans och andra författares uppfattning äro bildade med samma suffix *-uent-* som han trott sig finna i *sairawindar*. Men Lindroths »zweifelsohne» synes mig vara ett rätt så optimistiskt uttryck. I själva verket är nog antagandet att suffixet *-und* i dessa namn bör identifieras med idg. *-uent-* blott en möjlighet bland flera. Någon oangriplig parallell till det hypotetiska **sairawindar* erbjuder dessa ortnamn säkerligen icke. Man förstår därför att Lindroths teori vunnit blott inskränkt erkännande i Wolfgang Krauses »Runeninschriften im älteren Futhark» (sid. 542): »Wenn diese Deutung von *sairawidar* auch nicht restlos befriedigt, so verdient sie doch starke Beachtung».

Så länge som man bemödar sig att förklara ordets andra del såsom antingen ett suffix eller en participaländelse, torde det inte heller vara möjligt att finna en fullt tillfredsställande lösning. Men det går nog an att betrakta hela ordet som kompositum av **saira-* med adjektivet

widar 'vid'. I så fall skulle **sairawidar** vara ett substantiverat adjektiv som betyder 'han med det gapande såret'.

Adjektivkomposita som beteckna en persons fysiska eller psykologiska egenheter kan som bekant bildas på två olika sätt; en man med breda axlar kallas antingen bredaxlad eller axelbred. Den senare typen är så utomordentligt vanlig i fornnordiska personbeskrivningar, att det må vara tillräckligt att citera *ett* exempel: Hann var hár maðr ok mjór ok langt upp klofinn; handsíðr ok líðaljótr... þunnleitr ok langleitr... tannberr ok tannljótr, úteygr ok munnvíðr, halslangr ok höfuðmikill, herdalitill ok middigr (*Bárðar saga Snæfellsáss*, utg. av Valdimárr Ásmundarson, sid. 7).

Jag har valt detta belägg framför många andra, därför att det innehåller ordet *munnvíðr*. Om en man med en vid mun kan betecknas med denna epitet, kan man väl utan vidare antaga, att en man med ett 'vitt' sår kunde beskrivas såsom **sárvíðr*. Det får visserligen medgivas att förbindelser som »vida sår, weite Wunden, wide wounds» icke låta riktigt naturligt för det moderna örat. Men att de ingalunda är oerhörda i äldre tid bevisas av följande textställen:

Nibelungenlied (Bartsch) 203

Do die Burgunden drungen in den strit
von in wart erhouwen vil manec wunde wit

1968 Do sluoc der vürste selbe vil manege wunden wit.

2294 Do sluoc ir ietwedere vil manege wunden wit.

Reinaert II (i: Reinaert, herausgegeben von Ernst Martin)

6984 . . . doe quam gaende

Reinaert mit enen groten nide,

ende sloech hem drie wonden wide

mit sinen tanden in sijn die.

(Jfr. vidare Verwijs en Verdani, *Middelnederlandsch Woordenboek IX* 2529 f.)

Det kan också påminnas om vad Mercutio säger om sitt dödssår: »'tis not so deep as a well, nor so wide as a churchdoor; but 'tis enough, twill serve» (*Romeo and Juliet III/1*).

Det är knappast nödvändigt eller ens berättigat att med Lindroth försöka att rekonstruera den situation som givit anledning till att beteckna **Swabaharjar** med epitetet **sairawidar**. (»Ein 'holmgangr'... Schwer verwundet ist Swabaharjar vom Kampfplatze fortgetragen worden; vordem aber — oder vielleicht erst später, zum Andenken

an den Kampf — ist ein Denkmal errichtet worden, dessen zentrale Partie aussagt, dass Swabaharjarr, von vielen Wunden verwundet, am Boden lag.») Man kan ju mycket väl tänka sig, att binamnet inte har något att göra med uppsättandet av runstenen. Vid ett tidigare tillfälle kan han ha sårats på ett så ovanligt sätt att beteckningen **sairawidar** fästes vid hans namn för hela hans återstående livstid. Det är som bekant ingalunda oerhört att fornnordiska binamn icke åsyfta en varaktig egenskap hos bäraren, men någon märklig händelse i hans livs historia. Jag påminner bara om Ánn hrísmagi, som fick sitt tillnamn därför att han vid ett tillfälle drömde att hans mage var fullstoppad med ris (Laxdøla saga, kap. 49); se f.ö. Finnur Jónsson i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed, 2. Raekke, XXII, s. 272 ff.

Genom de partier i v. Friesens avhandling som rör runskriftens invandring i Norden och speciellt erulernas förmodade roll såsom förmedlare mellan Skandinavien och medelhavsländerna har hans arbete fått en betydelse som långt överskrider tolkningen av inskriftens text. Det må därför vara tillåtet att hänvisa till en, enligt min åsikt, angripbar punkt i v. Friesens beviskedja. Nödvändigheten att uppfatta ordet **erilar**, som förekommer i så talrika urnordiska inskrifter, som den inhemska formen av folknamnet lat. *Eruli* beror tydligen av möjligheten eller omöjligheten att i ordet se en äldre form av fnord. *jarl*. v. Friesens ingående utredning av denna fråga visar, att singularformen *jarl* icke kan härledas direkt från **erilar**, men att en pluralform *jarlar* nog kunde ha utvecklats på ljudlagsenligt sätt. I och för sig kunde man alltså antaga, att sg. *jarl* vore en analogiform efter pluralen. Denna möjlighet tillbakavisades emellertid av v. Friesen. »Att det nordiska appellativet *jarl* 'förmän man, hövding' skulle ur detta paradigm (d. v. s. ett paradigm sg. **irill*, pl. *jarlar*) leda sin härkomst måste anses uteslutet på den grund att hos *jarl* 'hövding' av reala skäl singularens kasus måste ha varit de oftast använda och sålunda deras former de dominanta formerna i paradigmets. Om sålunda urn. **erilar* förmän man 'hövding' kvarlevat till särspråklig tid, bör dess stamform ha blivit den gamla singularens och ej pluralens, alltså *iril-* eller *eril-*, men ej *jarl*. Även i det fall sålunda att urn. **erilar** i vissa kasus av paradigmets haft mellanstavelse *-ul-* kan icke fvn. fsv. *jarl* rimligtvis utgå från detta paradigm» (a.a. sid. 78).

Mot denna bevisföring kan emellertid göras gällande att såväl i

fornengelsk som i fornisländsk poesi pluralformerna av *eorl* och *jarl* i själva verket äro mera vanliga än singularens. Grein-Köhlers *Sprachschatz der Angelsächsischen Dichter* anför 82 plural- mot 53 singularbelägg. Egilsson-Jónssons *Lexicon poeticum* citerar 14 flertals- mot 11 entalsformer. Det är nog sannolikt, att för prosakällorna proportionen skulle visa sig vara den motsatta, men det bör tagas i betraktande, att den synnerligen vanliga typen *Sigurdr jarl* måste ha tilltagit i frekvens efter det *jarl*, *eorl* hade blivit officiella titlar, vilket blev fallet vid en relativt sen tidpunkt. Även om en statistik över de olika formernas förekomst i äldre prosalitteratur skulle visa en stark övervikt till förmån för singulartypen, vore det nog knappast tillåtet att postulera en liknande fördelning av formerna för den förlitterära perioden.

FELIX GENZMER

Gyrill — Jyrill

Der Zauberspruch von Canterbury, der, wie bekannt, mit dem von Sigtuna nahe verwandt und ungefähr gleichaltrig und ebenso wie dieser in Runen überliefert ist, lautet¹:

**kurilsarþuarafarþunufuntinistþuruigipik
þorsatrutiniurilsarþuarauipraþrauari.**

Die beiden Zeilen stehen auf dem unteren Rande zweier auf einander folgender Seiten einer angelsächsischen Sammelhandschrift. Die Lesung ist einwandfrei. Zwar ist die erste Rune der zweiten Zeile, die dicht an die ihr folgende herangerückt ist, nicht ganz deutlich, soweit die phototypische Wiedergabe bei Ivar Lindquist (Tafel 4) erkennen lässt; der Zusammenhang und namentlich die entsprechende Stelle des Sigtunaspruchs (*þursa dróttinn*) zeigen aber, dass nur *þ* in Betracht kommt.

In gewöhnlicher Rechtschreibung ist der Spruch dann zu lesen:

Gyrill sárþvara!
Far þú nú! Fundinn estu.
Þórr vígi þik, þorsa dróttinn!
Jyrill sárþvara!
Vípr áðra vari.

Gyrill des Wundstabes!
Fahr du nun! Gefunden bist du.
Thor vernichte dich, Thursenkönig!
Jyrill des Wundstabes!
Gegen Blutvergiftung.

¹ Ivar Lindquist, *Religiösa Runtexter*, Heft I, 1932, S. 30.

Die letzte Zeile ist die »Überschrift«, die aber hier einmal am Ende, also unten steht. Das kommt bei Zaubersprüchen gelegentlich vor. Auch der bekannte Strassburger Blutsegen *Tumbo saz in berke* hat die Überschrift *Ad stringendum sanguinem* am Schluss.¹

Die Lesung *Gyrill*, »Eitererreger«, als Name einer Krankheit bringenden Unholds, die von Hans Sperber vorgeschlagen, von Ivar Lindquist angenommen und von Evald Lidén noch weiter begründet worden ist, halte ich für richtig.²

Die Auffassung von *sárþvari* als »Wundstab« und damit als Kenning für »Schwert« oder »Speer« ist sprachlich und sachlich einwandfrei: auch der angelsächsische Hexenstichsegen denkt sich das Leiden durch einen kleinen Speer herbeigeführt, der unsichtbar im Körper steckt: *út, lytel spere, gif her inne sy!*, »heraus, kleiner Speer, wenn er hier innen ist!«, heisst es dort.³ Gewisse Bedenken bestehen aber hinsichtlich des Stils.

Sárþvari ist eine echte Kenning im engeren Sinne, eine dichterische Bildumschreibung, wie wir sie in Menge bei den Skalden finden. Nun ist aber der Stil der Zauberdichtung ausgesprochen kenningfeindlich: ihn kennzeichnet nicht die Bildumschreibung, sondern der Gleichlauf; Galderform, Zauberedienststil, nennt den Gleichlaufstil daher Ivar Lindquist.⁴ Dem Stil der Zauberdichtung würde es daher besser entsprechen und der Spruch von Canterbury würde mit dem von Sigtuna noch genauer übereinstimmen, wenn man in der Buchstabenfolge *sarþuara* eine Bezeichnung der Krankheit finden könnte. Doch vermag ich keinen bestimmten Vorschlag zu machen.

Eine auffällige Ausnahme von dem Grundsatz, dass die Zauberdichtung die Kenning verschmäht, enthält allerdings das Halbgesetz aus den »Nebelstrophen«, das als einziges aus dem Gedicht »Jarlsschmach« (*Jarlsníð*) Thorleifs des Jarlsskalden erhalten ist. Es lautet:

<i>Doku dregr upp it eystra,</i>	Nebel naht von Osten,
<i>él festisk it vestra,</i>	Nacht setzt sich fest im Westen,
<i>mokkr mun náms af nøkkvi</i>	Staub wallt für gestohlen
<i>nadrþings kominn hingat.</i> ⁵	Strahl der Flut zum Saale.

¹ Elias von Steinmeyer, Die kleineren althochdeutschen Sprachdenkmäler, 1916, S. 375.

² Ivar Lindquist, Trolldomsrúnorna frá Sigtuna, Fornvännan 1936, S. 36.

³ Grein-Wülcker, Bibliothek der angelsächsischen Poesie Bd. 1, 1929, S. 317ff.

⁴ Ivar Lindquist, Galdrar, 1923, S. 6 ff.

⁵ Finnur Jónsson, Den norsk-islandske Skjaldedigting A, Bd. 1 S. 142.

Dieses Verslein ist eine merkwürdige Kreuzung aus Hoftonstil und Zauberliedstil, die widersprechende Eigenschaften in sich vereinigt. Kraft seiner Form als Hoftongesätz hat es die Goldkenning *nadrþingr*, Schlangenlager, aufgenommen (in der Übersetzung ist diese durch die stilähnliche Kenning »Strahl der Flut« wiedergegeben); wegen seines Inhalts als Zaubergedicht hätte es jedoch Bildumschreibungen vermeiden sollen. Wegen seines Inhalts enthält es dreifachen Gleichlauf mit Achtergewicht; kraft seiner Form als Hoftonstrophe hätte es aber dieses Stilmerkmal von sich fernhalten sollen. Das eine Mal hat also die Form, das andre der Inhalt den Stil bestimmt. Das ist aber ein alleinstehender Fall, der als Ausnahme die Regel bestätigt.

Das eigentliche Kreuz des Spruches von Canterbury bilden aber die Runengruppen *kuril* und *iuril*, die wahrscheinlich richtig als *Gyrill* und *Jyrill* gedeutet worden sind. Sie haben manchem Pein gemacht, nicht nur Ivar Lindquist und Evald Lidén.¹

Ivar Lindquist hat einen verzweifelten Versuch gemacht, aus der Schwierigkeit herauszukommen, den er aber selbst »mycket hypotetisk« nennt: er gibt die Gleichartigkeit zwischen der ersten und der letzten Zeile gänzlich preis, obgleich sich beide nur in einem einzigen Buchstaben unterscheiden, und fasst die verhängnisvolle Schlusszeile mit den beiden vorhergehenden Kurzzeilen und der ihr folgenden »Überschrift« zu einem Satz zusammen: *Pórr vígi þik, þorsa dróttinn, í érill sárþvara*, Thor verwandle dich, Thursenkönig, in einen Irrsinnigen des Schwertes(!) »Das scheint mir um einen hohen Preis ein magerer Gewinn zu sein.«²

Mich dünkt, das Rätsel sei nicht allzuschwer zu lösen. Wir müssen nur daran denken, dass wir hier einen skandinavischen, vermutlich schwedischen Runenspruch haben, der von einem Angelsachsen aufgezeichnet ist. Vielleicht war es sogar derselbe, der die Seiten der Handschrift geschrieben hat, auf deren unterem Rande der Zauberspruch steht.³ Sicher hat er diesen nicht nach einer schriftlichen Vorlage

¹ E. Lidén: »Men variantskrivningen iuril vällar mig bekymmer, som jag inte kan bli kvitt«. Aus einem Brief, angeführt bei Lindquist, *Trolldomsrunorna* S. 38. Man kann also wirklich, ähnlich wie einst Egill Skallagrímsson sagen: *þat hefr Laufa lundum langs oftreaga fengit*. Nun, ich hoffe, dass meine verehrten schwedischen Kollegen bald zu diesem *Jyrill-oftreaga* sagen werden: *Far þú nú! Fundinn estu!*

² Ivar Lindquist, *Trolldomsrunorna* S. 39.

³ Ivar Lindquist, *Religiösa Runtexter* S. 30.

sondern aus dem Gedächtnis auf das Pergament gebracht. Denn Niederschriften heidnischer Zaubersprüche sind seltene Vögel: so etwas aufzuschreiben, war für einen Kleriker eine missliche Sache. Beging er doch damit eine zwiefache Todsünde: er bestätigte Heiden glauben und rief ausserdem höllische Geister zu Hilfe; denn als solche galten der Kirche die heidnischen Götter.

Nun waren die Laute *g* und *j* im Angelsächsischen ebenso wie im Altsächsischen einander sehr ähnlich. Der Heliand lässt unbedenklich *gōdon* mit *jungaron*, *Judeō* mit *grabe*, *gangan* mit *Jordan* staben. Ebenso stabt in der ags. *Judith* dieser Name mit *gleaw*, *god* und anderen mit *g* beginnenden Wörtern.

Darüber hinaus wird im Ags. der Laut *j* bald durch *g*, bald durch *i* wiedergegeben. Im Anlaut herrscht *g* im allgemeinen vor; bei fremden Namen bevorzugt man dagegen das *i*. Noch mehr: sogar dasselbe Wort wird bald mit *g*, bald mit *i* geschrieben, wobei teilweise auch die Mundart mitwirkt. So finden sich, um nur ein paar Beispiele zu nennen, nebeneinander die Schreibungen *gernung* und *iernung*, *gesca* und *iesca*, *geteld* und *ieteld*; ferner *geong* und *iong*, *geagl* und *iagul*, *gearo* und *iara*.

Damit erklärt sich leicht die verschiedene Schreibart des Namens in dem Zauberspruch. Der Schreiber hatte in Runen das erste Mal *kuril* geschrieben. Als er diesen Namen auf der nächsten Seite nun zum zweiten Mal schreiben sollte, hat er entweder nicht mehr daran gedacht, dass er den Anfangslaut, der ihm wie *j* im Ohre klang, durch die *k*-Rune (= *g*) wiedergegeben hatte; oder ihm ist eingefallen, dass bei einem fremden Namen die Schreibung mit *i* wohl richtiger sei. Daher hat er statt der *k*-Rune diesmal die *i*-Rune gewählt. Es handelt sich also nur um eine verschiedene Schreibart; die Namen *Gyrill* und *Jyrill* sind identisch. Bei der Umschrift sollte man daher beidemale *Gyrill* schreiben.

SVEN B. F. JANSSON

Runstenen i Bredgränden.

Den 11 januari 1951 upptäcktes i Bredgränden i Uppsala en runsten, vars inskrift i ovanligt hög grad förtjänar uppmärksamhet. Fyndet gjordes under schaktningsarbeten för en spillvattenledning mot Fyrisån; stenen låg mitt för fastigheten n:r 2, drygt två meter under gatunivån. Eftersom runstenen låg med den ristade sidan nedåt, kunde arbetarna icke ana, att det stenblock som påträffades i schaktet var ett fornminne. Blocket låg hindrande i vägen, varför man borrhade ett hål i det och sprängde det. Då en av arbetarna vände på ett av de lossprängda styckena, upptäckte han, att stycket bar ristning. Stenen, som hade sprängts i fyra delar, togs upp och passades ihop, varvid det visade sig, att runstenens övre del saknades. Ett par dagar senare kommo ytterligare två delar i dagen, men stenens topparti kunde ej upptäckas. Det är tydligt, att toppen har slagits bort tidigare, med all sannolikhet vid det tillfälle, då man på 1870-talet schaktade för vattenledning i Bredgränden. Denna slutsats kunde dragas av stenens läge; toppdelen hade stuckit ut mot ledningen och därför avlägsnats. Runstenens plats är av intresse; den låg i grunden till en eljest försvunnen medeltida byggnad.

Stenarten är grå granit med knottrig yta.

Nuvarande höjd 2 m. Största bredd (upptill) 1,17 m. Tjockleken är 20—30 cm. De största runorna mäta 12,5 cm och de minsta 4 cm. Ristningslinjerna äro breda, jämförelsevis klumpigt huggna.

Inskrift:

+iurunt...t : risa : stin : eftir : k-rþar : sun^x ... --up : sikni : ys :
5 10 15 20 25 30 35 40
kumna · ualtir hailakr : turuin
45 50 55 60

Den nyfunna runstenen från Bredgränd i Uppsala.

Till läsningen: Inskriften börjar med ett skiljetecken, som har formen av ett litet kors. 5 n står inklämt mellan 4 u och 6 t på ett sätt som gör det sannolikt, att ristaren har satt in runan efteråt. Avståndet mellan 4 u och 6 t är det i denna inskrift normala.¹ Efter 6 t, på andra sidan av det korsande koppelbandet, är ristningsytan delvis fördärvad genom det borrhål, som gjordes, då stenen sprängdes. Avståndet mellan 6 t och nästa bevarade runa är 30 cm. På detta skadade parti har det funnits plats för tre runor.² 9 i är ej stunget. 12 s har förlorat övre leden i ett sprängningsbortfall. 14 i är ej stunget. I runan 16 e finnes en begränsad men djup nedsänkning, som gör intryck av att vara huggen. Den har emellertid sin plats betydligt under huvudstavens mitt, varför runan ej kan sägas vara en säker e-run. Runföljden 17—21 har förlorat övre delarna. Av bistavarna i 18 t återstå endast korta stycken av ändarna. Skiljetecknet efter 20 R kan antagas ha förlorat övre punkten i kantbortfallet. Av runan 21 återstår huvudstavens nedre hälft. Upptill vid ramlinjen finnes en kort huggen linje, som förefaller att vara avslutningen på en k-bistav. Runan 22 har förlorat ett stycke av övre hälften genom kantskadan. Runan kan ha varit i eller e men knappast a. 23 r har skadats på mitten genom en brottspricka. 29 n har förlorat ett stycke av bistaven t. h. om huvudstaven, då stenens övre del slogs bort. Efter 29 n finnes som skiljetecken ett litet kryss. Eftersom detta är placerat högt i slingan, kan man förmoda, att ett likadant kryss har funnits längre ned. Efter detta skiljetecken börjar den stora lakunen. Det enda som har bevarats av detta stora parti är ett litet fragment, som bär två ristade linjer, vilka troligen utgöra ett kort stycke av ramlinjen och en del av huvudstav. Inom detta förlorade parti, på vilket en runslinga av ungefär 160 cm längd har funnits, torde man kunna räkna med att omkring trettio runor ha gått förlorade. Av runorna 30 och 31 återstå endast obetydliga stycken vid nedre ramlinjen. 32 u, 35 i och 36 k äro ej stungna. 38 i har förlorat ett kort stycke av toppen i ett stort kantbortfall, som även har tagit bort övre punkten av det följande skiljetecknet, övre hälften av 39 y samt toppen av 40 s. I 39 y finnes, alldeles i kanten, en tydlig, rund fördjupning, som gör intryck av att vara huggen. 41 k är ej stunget. I 43 m har ett stycke av högra bistaven upptill gått förlorat genom flagring. Skiljetecknet efter 45 a be-

¹ Anledningen till att n-runan har inskjutits efteråt är med all sannolikhet, att ristaren har tvekat om hur n-ljudet skulle betecknas framför den följande explosivan. Som bekant lämnas ofta i runinskrifterna nasalen obetecknad framför homorgan explosiva.

² Sammanhanget ger vid handen, att dessa runor ha varit r : II. Den första runan är nom. ändelse i inskriftens första namn. Att denna runa här antages ha varit r — ej R — beror på att den föregås av dental konsonant. Man kan emellertid icke, när det gäller denna ristare, antaga detta utan en bestämd reservation; se nedan s. 4. Jfr också s. 3, noten.

står av endast en, lågt placerad, punkt. Efter 51 R saknas skiljetecken, vilket torde bero på att koppelbandet här korsar slingan. 57 k är ej stunget. Runan 63 är i; inga bistavar finnas. Efter 64 n kan intet säkert skiljetecken spåras.

Tolkning.

Inskriftens första namn är det under vikingatiden i Uppland vanliga mansnamnet *Iorundr*, *Iarundr* (isl. *Jörundr*).¹ Detta är det femtonde belägget på uppländska runstenar. Utanför Uppland är namnet endast belagt fyra gånger i runinskrifter; se S. B. F. Jansson i *Fornvännen* 1946, s. 276.

Inskriftens andra namn är det under vikingatiden jämförelsevis vanliga mansnamnet *Gærdarr*. Det är nu belagt tio gånger i uppländska inskrifter.

Inskriftens slut, runföljden 30—64, är av stort intresse. Att 32—33 **up** utgör slutet av ordet *Guð* är väl ofrånkomligt. 34—38 **sikni** är givetvis pres. konj. 3 pers. av verbet *signa*. Detta är vårt hittills tidigaste belägg, och det är av intresse att få styrkt, att *signa* har ingått i missionstidens svenska ordförråd. Ordet förekommer eljest ingenstades i våra runinskrifter från tiohundratalet, vilka dock icke lämna oss alldeles i sticket, när det gäller upplysningar om det äldsta kristna språkbruket.

Det utan tvekan intressantaste partiet är runföljden 41—51 **kumna · ualtin**. Såvitt jag förstår skall uttrycket uppfattas som *gumna valdr* »människors härskare». *Gumna* är gen. pl. av det i äldre källor välkända subst. *gumi*, m. 'man, människa'. Det är värdefullt att här åter finna den »poetiska» gamla stamkonsonanten bevarad också på svenskt område. **ualtin** kan knappast vara något annat än en något egendomlig skrivning för subst. *valdr*, m. 'den som styr', 'har makt över något', 'härskare'. Båda orden äro ju välbekanta från den fornvästnordiska poesin, men det senare är hittills icke styrkt från östnordiskt område. Bildade på verbet *valda* äro i fornnordisk poesi tre nomina agentis: *valdr*, *valdi* och *valdari* (-*eri*, -*erir*). Av dessa är endast den sistnämnda, den yngsta avledningen, belagd i fornsvenskan.

¹ Eftersom namnet har förlorat sin sista runa, skulle man kunna tänka sig, att det har haft formen *iurunti*. Denna svaga sidoförändring av namnet är emellertid endast belagd en gång — på Brötastenen i Södermanland (Sö 292) — och bör väl därför lämnas ur räkningen.

Skrivningen **ualtir** ger ju vid första ögonkastet intryck av att ordet är en mask. *ia*-stam. Det är emellertid ur ordbildningssynpunkt föga troligt, att det, vid sidan av de tre andra, normala bildningarna, har funnits ännu ett nomen *agentis* **valdir*; detta skulle ju dessutom till typen avvika från andra bildningar av denna välkända art. Det blir därför, såvitt jag förstår, nödvändigt, att här räkna med felristning: **ualtir** i st.f. **ualtr**. Frågan blir då, om en dylik dubbel felristning i detta fall kan sägas vara trolig.

En förutsättning för att dessa egendomligheter skola kunna sägas vara fullt troliga är, om man hos denna ristare kunde påvisa liknande oriktigheter, alltså inskott av vokal i konsonantförbindelsen *dr* samt osäkerhet vid *r*-ljudets beteckning. Eftersom jag, åtminstone för närvarande, icke kan göra sannolikt, att den nyfunna stenens ristare har utfört någon annan runsten, är jag helt hänvisad till den, dessutom endast delvis, bevarade inskriften av hans hand.

Vad först osäkerheten i *r*-ljudets beteckning angår, finnes verkligen ett säkert fall, nämligen i runföljden 21—26 **k-rpaR**, *Gærdar* (ack.). Detta namn, *Gærdarr*, som sammanlagt förekommer åtminstone tretton gånger i svenska runinskrifter, skrives eljest alltid riktigt med **r** ej **R**. (Tyvärr är nom. ändelsen i inskriftens första namn, **iurunt**... bortsprängd. Det skulle ha varit av värde att se hur han där, efter dentalen, hade betecknat *r*-ljudet.)

Också till den »oriktiga» *i*-runan i **ualtir** finnes enligt min mening en motsvarighet i inskriften. Jag syftar på inskriftens sista ord, runföljden 59—64 **туруin**, som jag uppfattar som **туру[t]in**, runsv. *drottinn*.¹ Skrivningen ger, om jag har uppfattat ordet rätt, ett exempel på inskott av *u* i konsonantförbindelsen *dr*, sålunda en fullständig parallell till den »överflödiga» *i*-runan mellan *d* och *r* i *valdr*, så när som på vokalens kvalitet. Anledningen till att vi i ena fallet finna *i*, i andra fallet *u* som inskottsruna framför det sonantiska *r*-et, beror på att det i **туру[t]in** (*drottinn*) följer ett *ō*-ljud efter *r*, medan inskottsrunan *i* i förra fallet kan förklaras av att ristaren har haft ett palatalt uttal av *r*. En värdefull parallell till **туру[t]in** erbjuder Skernstenen (DR 81), där man i samma ord finner samma inskottsvokal: ...**hin** : **turutin** : *fasta*, ack. 'den mot drotten trofaste'. Vidare kunna skrivningar sådana som **burupur**, ack. 'broder' (U 479, Sö 161, 341), **byrypr**,

¹ Se nedan s. 5.

pl. nom., 'bröder' (U 323), **buro**, ack, 'bro' (U 475), **boro**, bro (Sö 300) anföras.

Vilken kvalitet den svarabhaktivokal har haft, som i **ualtir** tecknas som **i**, är givetvis ovisst. Denna har varit jämförelsevis obestämd och ingenting hindrar, att **i**-runan kan ha använts för att återge ett *e*-ljud. Det förtjänar dock att framhållas, att man drygt ett århundrade senare, i ett av Knut Erikssons gåvobrev (DS 65) finner ett uppländskt exempel på svarabhaktivokalen *i* framför *r* (*strukir*)¹.

Det poetiska uttrycket *gumna valdr* har som bekant många motsvarigheter inom den fornvästnordiska poesien: *gumna stjóri* (*Grípisspá* 1), *gumna dróttinn* (*Atlakviða* 23), *gumna gætir* (Sigvatr 6), *gumna sættir* (Glúmr, *Gráfeldardrápa* 5). Rökstenens *stillir flotna* bör givetvis också nämnas i detta sammanhang.

Gumna valdr kan och bör väl uppfattas som ett spår av en svensk kristen »skaldepoesi» på tiohundraålet. Uttrycket utgör också ytterligare ett bevis för den litterära kulturens enhet i Norden under vikingatiden. I det sammanhanget fogar sig också inskriftens sista ord, *drottinn*.

I detta sista ord, runföljden 59—64 **туруin**, tvingas man, som ovan nämnts, åter att räkna med felristning. Ristaren har troligen glömt en *t*-runa mellan 62 **u** och 63 **i** och alltså ristat **туруin** i st. f. **турutin**. (På detta parti av inskriften, där runorna äro små och stå mycket trångt, har icke funnits plats att efteråt inskjuta en runa, på sådant sätt som ristaren sannolikt har gjort med 5 **n**.) 60 **u** skulle i så fall vara en hjälpvokal inskjuten i konsonantförbindelsen.² Det förefaller mig svårt att komma ifrån, att ristaren med sin skrivning **туруin** har åsyftat ordet *drottinn*, m. 'härskare', välkänt också i den yngre betydelsen 'Gud'. Uttrycket *Gud drottinn* är hittills belagt på följande uppländska runstenar: U 627 (**kup:trutin**), U 759 (**kup trutin**) samt på den numera delvis utnötta inskriften på den ena av runstenarna vid Tierps kyrka (**kup × trutin**).

¹ Se Stig O:son Nordberg, Fornsvenskan i våra latinska originaldiplom före 1300 (1926), s. 228.

² Om dylika inskottsvokaler i runinskrifter se t.ex. Sven B. F. Jansson, *Runinskrifter i Norrtäljetrakten*, s. 65 f. Jfr ovan s. 4. Tänkbart, men mindre troligt är att 62 **u** är felristat för **t**: **туруin** i st. f. **туртин**. Man får då räkna med att 60 **u** och 61 **r** ha kastats om.

Inskriften bör sålunda enligt min mening tolkas på följande sätt:

»*Jorundr let ræisa stæin æftir Gærdar, sun (sinn?)... Guð signi oss, gumna valdr, hæilagr drottinn.*»

»Jorund lät resa stenen efter Gärðar, sin son ... Signe oss Gud, människornas härskare, helige drotten!»

Inskriften klingar som en trosviss kampsignal. Att närmare tidfästa den är naturligtvis ej möjligt, men den kan knappast vara yngre än tiohundralets mitt. Var stenen ursprungligen har varit rest, veta vi tyvärr icke; inskriften tyder kanske på att stenen har stått på en kristen begravningsplats.

Av vad som här sagts torde framgå, att den nyfunna runinskriften hör till de viktigare bland dem, som under de senaste åren ha kommit i dagen i vårt land. Det är under sådana omständigheter högst beklagligt, att ett så stort stycke av inskriftens mittparti har gått förlorat, då toppen en gång slogs sönder och kastades bort.

HALLVARD LIE

Tanker omkring en "uekte" replikk i Eyrbyggjasaga.

Hann svarar: Nú er þrinn
gamli floginn á æzlit á
Ørlygsstadi. (Eyrb. k. 37)

Ordet «uekte» er blitt et fast epitet til dikt og vers av en særskilt genetisk kategori i sagalitteraturen. Det «uekte» ved disse dikt og vers består, som kjent, i at de faktisk ikke er diktet av de sagapersoner de legges i munnen på, men av senere sagafortellere, i enkelte tilfelle kanskje av selve «sagaforfatteren».

Når jeg her bruker adjektivet «uekte» også om en replikk, er det kanskje ikke helt rettvise, skjønt jeg derved vil betegne nøyaktig det samme genetiske forhold som rår ved de såkalte uekte vers. Saken er jo den, at det gjaldt ikke den samme «litterære moral» overfor replikk og dialog som overfor vers og dikt. Ordet «uekte» har en sterk biklang av noe «forfalsket», det ligger m.a.o. en viss moralsk kritikk i det. Og når det gjelder sagaenes uekte vers, er vi i pakt med de beste sagaskriveres ånd, når vi karakteriserer tingen ved et adjektiv med en viss pejorativ betydning. Det kunne ikke ha falt en pietetsfullt og alvorlig arbeidende sagaskriver som f.eks. Eyrbyggjaforfatteren inn å lage en lausavisa og utgi den for en av sagapersonenes verk. Han ville ha følt det som en utillatelig «forfalskning». Oppfatningen hos de overveiende historisk innstilte ættesaga-fortellere har, hva dette punkt angår, sikkert vært vesentlig den samme som den vi møter hos Snorre: det fins ikke den minste antydning til at han noesteds har tillatt seg å stase opp sin historiske fremstilling med selvlagede vers.

Når det gjaldt replikk, dialog og tale rådde, som sagt, en helt annen »litterær moral». Skjønt det også her dreier seg om direkte gjengivelse av bestemte historiske personers uttalelser, og man således kunne ha ventet at et visst historisk »ekthetskrav» hadde gjort seg gjeldende, synes her den fullstendigste kunstneriske frihet å råde. Den direkte tale i prosa ble, i motsetning til den direkte tale i poesi, betraktet som et rent formalt fremstillingsmiddel, ikke som reall historie-innhold.¹

Sett mot bakgrunn av dette historiske faktum mister naturligvis betegnelsen »ekte replikk» all pejorativ betydning. Rimeligvis er størsteparten av sagaenes utallige replikker »ekte», men vi kan ingenting med bestemthet vite. I motsetning til de metrisk bundne utsagn unndrar de prosaiske utsagn seg som regel enhver pålitelig ekthetsprøving. Den replikktype man som sagaforsker er mest interessert i, og alltid er på ivrigst utkik etter, er naturlig nok den »ekte» replikk, den som virkelig lar oss høre vikingtidsmennesket tale. Men å konstatere med sikkerhet slike replikker er som oftest ugjørlig. En sjelden gang kan det imidlertid — omtrentlig — lykkes. Det interessanteste tilfelle er kanskje det med Snorre gøde's replikk til Flose på Altinget: Som striden raser som verst, prøver Flose å komme opp til det gode forsvarsstedet i Almanngjá med mennene sine. Men der står uventet Snorre gøde med flokken sin og sperrer veien for ham. »Er det du som volder at vi ikke kan komme fram til vernet i Almanngjá?» spør Flose. Snorre svarer: *Eigi veld ek því, en hitt er satt, at ek veit, hverir valda, ok mun ek segja þér, ef þú vill, at þeir valda því Þorvaldr kroppinskeggi ok Kolr.* (Njáls saga, kap. 145.)

Denne replikken har Njålaforfatteren åpenbart ikke forstått. Han har ikke ant hva Snorre egentlig har tenkt på idet han nevner Þorvaldr kroppinskeggi og Kolr. Forfatteren forklarer Snorres ord slik: *Þeir [Þorvaldr ok Kolr] váru þá báðir dauðir ok höfðu verit en mestu illmenni í líði Flosa.*

Fra det Are Frode forteller i Íslendingabók (kap. 3) kan vi imidler-

¹ Snorri hikaði ekki við að setja lýsingar frá eigin brjósti, semja samtöl og ræður, greina frá atvikum, þó að heimildir hans hefðu atburðina nakta. Hið sama höfðu sagnamenn gert fyrir hans dag, hið sama gerðu merkustu sagnaritarar fornaldar — og raunar á öllum tímum. Það er því ósanngjarnt og óskynsamlegt að hugsa sér höfund Eyrbyggju skera sig úr um þetta. Hitt er annað mál, að sjaldnast mun verða sýnt fram á þetta í einstökum atriðum. (Einar Ól. Sveinsson, Ísl. fornrit IV, s. XXIX.)

tid slutte at Þorvaldr kroppinskeggi og Kolr har vært tingområdets »vetter». »Paa sit land tæt ved tingpladsen hadde Torvald dræpt Kol, en træl, og for drapet mistet landet, som blev gjort til Altingets eie. Men dette vet ikke forfatteren av Njaals saga. . . Han meddeler altsaa et utsagn som han selv ikke har forstaat, overlevering saa gammel at dens virkelige mening ikke var kjendt længer».¹

Selv om beviset for replikkens absolutte »ekthet» også her savnes, er vi i det minste berettiget til å tildømme replikken en meget høy alder, så sannsynligheten for dens ekthet blir temmelig stor.

Hva angår den replikken i Eyrbyggjasaga som vi i det følgende skal se nærmere på, så var det også et inntrykk av »alderdomlighet» og mulig »ekthet» som først fikk meg til å stanse opp ved den. Ved nærmere undersøkelse viste det seg imidlertid at dette førsteinntrykket var fullstendig galt. Replikken var altså bare en uekte replikk; men den hadde dét fremfor sine utallige artsfrender at den var bevislig uekte; og da den dertil lot seg tilnærmeelsesvis tidfeste, og endelig kunne innpasses i et bestemt teksthistorisk lag i sagaen, mente jeg den kunne fortjene å bli trukket fram av ubemerketheten.

Den replikken det her er tale om, fins i kap. 37, i avsnittet om Arnkjel gøde's død. — Snorre gøde har gitt Frøysteinn Bove i oppdrag å gi ham beskjed når en gunstig leilighet bød seg til å ta Arnkjel av dage. Stunden er der, som Arnkjel en månelys vinternatt driver og kjører hjem høy fra Ørlygsstad og har bare noen treller med seg. Dette blir Frøysteinn vår, og farer det forteste han kan over isen til Helgafell for å varsle Snorre gøde.

På Helgafell hadde folket lagt seg. Frøysteinn vekker Snorre gøde. Snorre spør hva han vil. Han svarer:

»Nú er qrninn gamli floginn á æzlit á Ørlygsstadi».

Frøysteins replikk, slik den her står, synes å være en lett forvansket gjengivelse av en *staka*; det skal bare en enkel ordomstilling til for å lage en virkelig versstubb av den:

*Nú er qrninn gamli
á æzlit floginn
á Ørlygsstadi.*

¹ F. Paasche, Bull og Paasche, Norsk litteraturhist. I, s. 315.

Slik, lå det nær å slutte, hadde replikken opprinnelig lydt. Når den i sagaen opptrer i en noe endret form, som tar verspreget av den, skulle det kunne tas som tegn på at sagaforfatteren ikke har gjort seg opp noen klar tanke om replikkens opprinnelige formpreg; han har bare pietetsfullt referert en muntlig tradisjon som forlengst hadde slitt verspreget av replikken. Men dette skulle jo innebære at replikken i sin lett restituérliche »grunnform» måtte være temmelig gammel, og det syntes i farten intet til hinder for å gjøre den jevngammel med selve handlingen, ja likefrem oppfatte den som autentisk.

At Frøysteins replikk representerer en eldre (og kanskje historisk pålitelig) tradisjon, synes da også å være oppfatningen hos de forskere som tidligere har kommentert tekststedet. Hugo Gering (Altnord. Sagabibl. VI, s. 134) skriver: »... derartige bildliche ausdrucksweisen sind in den isländischen sagas verhältnismässig selten; vgl. Heinzel, Beschreibung der isländischen saga, s. 62ff. Die allit. scheint auf eine ursprüngl. poetische fassung zu deuten». Felix Niedner bemerker i sin oversettelse av sagaen (Thule VII, s. 92): »Diese dichterische Improvisation bei Überbringung einer Botschaft ist echt isländisch».

En nærmere betraktning av replikken fører imidlertid, som alt nevnt, til et skuffende resultat m.h.t. selve uttrykksformens elde og opprinnelighet.

Når det i replikken tales om *ǫrninn gamli* som er *floginn á æzlit*, så må *ǫrninn gamli* her være å oppfatte rett og slett som en omskrivning av navnet *Arnkell*. *Arnkell* er »folkeetymologisk» tenkt oppstått av, eller identisk med **arn-kall* < **arnkarl* = »ørn-kall(en)», dvs. »den gamle ørn»: *ǫrninn gamli*.

Er dette riktig, lar dermed også replikkens tilblivelsestid seg så noenlunde bestemme. Det må synes opplagt, at en identifikasjon av siste sammensetningsleddet i Arnkjels navn med ordet for »kall, gammel mann», ikke kan ha gått for seg før den eldre navneformen *Arnketill* var blitt til *Arnkell*, og *karl* var blitt til *kall*. Med andre ord: Replikens navnomskrivning forutsetter en språkhistorisk situasjon med *Arnkell* og *kall* som fullt utviklede og forholdsvis almindelig brukte former.

Hva nå formen *Arnkell* angår, så synes den iallfall ikke å ha eksistert på det tidspunkt vår replikk skal være falt (beg. av 990-årene). I relativt samtidige skaldedikt kalles Arnkjel gode alltid *Arnketill*. Formen er metrisk bestemt både i Toraren Svarte's *Máhlíðingavísur* fra ca.

983 (*nema Arnketill órum*, str. 16) og i Tormod Trevilssons *Hrafnsmál* fra ca. 1012 (*þás Arnketil feldi*,¹ str. 2.).

Skaldediktene fra før år 1000 oppviser i det hele tatt ikke noe navn på *-kel-*; det er alltid den usynkoperte formen *-ketil-* som brukes. I begynnelsen av 11. årh. begynner imidlertid *-kel-*formen å gjøre seg gjeldende: *Ulfkell*, *Ulfkels* f.eks. hos Olav Haraldsson, Tord Kolbeinson og Sigvat; *Þorkel*, *Þorkels* hos Tormod Kolbrunarskald og Olav Haraldsson; *Steinkels* hos Tjodolv Arnorsson. »Af disse steder er det klart — skriver Finnur Jónsson — at *-ketil-* kan smtrækkes til *-kel-* i nom.-acc.-gen. allerede ved år 1000. . .»²

Vi kan således slå fast, at allerede i første halvpart av 11 årh. hadde Arnkjels navn fått den form som navnomskrivningen i Frøystein Boves replikk forutsetter.

Men denne omskrivningen forutsetter også, som før nevnt, at *karl* skal kunne uttales *kall*. Spørsmålet blir da når omtrent denne assimilasjonen kan sies å ha gjort seg til en viss grad gjeldende i islandsk. At den faller adskillig senere enn overgangen *-ketil-* > *-kel-* er iallfall sikkert. For norskens vedkommende anfører D. A. Seip³ 2 eksempler på assimilasjonen *rl* > *ll* i avsnittet om den »eldste gammelnorsk» (1050—1200): *æ lens* for *Erlends* (Trondhjem), *jals* (Vinje). Det eldste islandske eksempel er, så vidt jeg kan se, å finne i homilieboken fra ca. 1200 (Sth. Kungl. Bibl. 14, 4°). Ifølge Ludvig Larsson⁴ forekommer *kalla(r)* der 2 ganger, mot 8 ganger uassimilerte former.

Nå er det blitt hevdet at de eksempler på assimilasjonen *rl* > *ll* som fins i isl. håndskrifter fra beg. av 13. årh. »neppe kan forklares uten som norvagismer, oftest overført fra norsk forelegg»⁵ — at m.a.o. det isl. talespråket ennå så sent som beg. av 13. årh. ikke var fortrolig med fenomenet. Det eldste uomtvistelige vidnesbyrd om at denne assimilasjonen var et faktum i isl. talespråk, er visstnok det Jón Helgason anfører fra AM 325 V, qv. fra annen halvdel av 14 årh., der

¹ »Således bør linjen uden tvivl læses (ikke: es hann Arnkel feldi; Cod. Wolf. har: þa er Arnk . . .), og således læser H. Gering nu i sin udg. s. 136». (F. Jónsson, Det norsk-isl. Skjaldesprog, s. 19.)

² F. Jónsson, anf. st.; jfr. Noreen, Altisl. Gramm. 4. Aufl. § 359,2, og Seip, Norsk Språkhist. (1931), s. 89 og 117.

³ Norsk Språkhist. (1931), s. 119.

⁴ Ordförrådet i de älsta isl. handskrifterna, Lund 1891, s. 181.

⁵ Seip, Maal og Minne 1945, s. 28.

dativ av *tilkall* skrives *tilkarli* (Den store saga om Olav den hellige II, s. 923f.; jfr. MM 1945, s. 28).

Selv om man vel må regne med at formen *kall* har vært en god del mer utbredt i talemålet enn det tradisjonsbundne skriftspråket er villig til å røpe, er det neppe grunn til å tro at den har hatt noen egentlig hjemstavsrett i språket før aller tidligst henimot midten av 13. årh. Meget tyder altså på, at den språkhistoriske situasjon som navnomskrivningen i vår replikk forutsetter, ikke forelå før ca. 1250. Da først har *Arnkell* med litt god vilje kunnet bli tolket som = »*arnkall*», »*ørninn gamli*».

Det noesånær bindende bevis for riktigheten av min forklaring av »*ørninn gamli*» i Frøysteins replikk finner jeg i det faktisk foreliggende ørn-heite: *arnkell* (»arnkæll»). Og i dette heite finner jeg også en god støtte for det ovenfor fremsatte tidfestingsresultat.¹

Som kjent er *pulur*'nes alder et meget omstridt problem. Men etter mitt skjønn har Finnur Jónsson anført fullt plausible grunner for sin skarpe tvedeling av *pulur*-massen: 1) en eldre gruppe fra tiden før år 1200, og 2) en yngre gruppe tilhørende 13. årh.² Den yngre gruppen opptrer i SnE-håndskriftene *AM 748 I*, 4° og *AM 757*, 4° og skiller seg ut fra den eldre gruppen (i *Cod.reg.* og *AM 748 II*, 4°) bl.a. ved en rekke tilleggs-ramser, som ofte gir inntrykk av å være temmelig nylagede. Karakteristisk for disse tilleggene er de mange latinske ord som tas med (*plóma*, *laurús*, *lína* osv.).³ Og i en av disse tilleggsramsene i den yngre *pula*-gruppe er det nå vi finner ørn-heitet *arnkell*.⁴ Det har altså åpenbart ikke eksistert før ca. 1200, da det ellers etter all sannsynlighet ville ha fått plass i den eldre *pula*-gruppe i *Cod.reg.*

¹ Det er her i virkeligheten selvsagt bare tale om bestemmelsen av en terminus post quem. Men som det vil fremgå av det følgende, er muligheten for at Frøysteins replikk kan være en interpolasjon minimal, slik at følgende en terminus ante quem er gitt i og med bestemmelsen av sagaens senest mulige avfattelsestid, som det aldri har vært — og vel aldri vil bli — tale om å sette senere enn til siste halvpart av 13. årh. Diskusjonen om Eyrbyggjas alder — hva dets århundre angår — har som kjent hittil bare dreiet seg om: 12. eller 13. årh.

² Litt.-hist. II (2. udg.), s. 179.

³ Smst. s. 177.

⁴ »Qrn gallofnir /ok andhrímnir/ hręsvælgr/ok hreggskornir/ æggþær kinnarr /ari blindvidnir/ arnkæll gæmlir/ok aquila.» (Den norsk-isl. Skjaldedigtn. I A, s. 687.)

og *AM 748 II*, 4°. På den annen side kan det ikke være yngre enn fra slutten av 13. årh., da det ene håndskrift det forekommer i (*AM 748 I*, 4°.), er blitt paleografisk tidfestet til ca. 1300.¹

Hvorledes det innbyrdes forhold mellom omskrivningen av Arnkjels navn i Eyrbyggjasaga og ørn-heitet *arnkell* nærmere skal forklares, er det vanskelig å danne seg noen bestemt mening om. Har han som formet Frøysteins replikk hatt kjennskap til et ørn-heite *arnkell* og er blitt inspirert til sin navnomskrivning av dét? — eller er det omskrivningen i Eyrbyggjasaga som har virket »ord-befruktende» på en yngre *pula*-skald? Det siste alternativ forekommer meg mest sannsynlig. Å regne med at to såpass eiendommelige og så nært artsbeslektede formfenomener skal være skutt opp omtrent samtidig uten noen direkte innbyrdes sammenheng, går ikke godt an. Men dette spørsmålet er av underordnet betydning.

Hovedsaken er, at vi ved en nærmere betraktning av ørn-heitet *arnkell* har kunnet finne en temmelig solid *filologisk* støtte for den tidfesting av Frøystein Bove's replikk som vi var nådd fram til på rent *språkhistorisk* vei. Hvilken vei vi så går, havner vi etsteds ved midten av 13. århundre.

Men dermed er jo tidspunktet for replikkens tilblivelse rykket innenfor det sannsynlige tidsområde for selve sagaens tilblivelse. At Eyrbyggjasaga i sin nåværende skikkelse er blitt til engang i det 13. årh., er forskerne stort sett enige om, selv om meningene om hvilket decennium den nærmest hører til, er delte.²

Man kan så spørre: Fins det bestemte grunner for å anta at det er selve *sagaforfatteren* som har formet Frøystein Bove's replikk?

Ved å stille et slikt spørsmål har vi nærmet oss et *forfatterpsykologisk* problem. Spørsmålet kan nemlig i praksis ikke ta annen form enn denne: Røper vår replikk noe psykologisk moment som gjør at den naturlig lar seg innordne i det kompleks av psykologiske karakteristika som for vår bevissthet utgjør »Eyrbyggjaforfatteren»?

Før dette spørsmål kan besvares, må naturligvis sammensetningen av det »kompleks av psykologiske karakteristika» det her er tale om,

¹ SnE. (1931), s. XV.

² Gudbrandr Vígfússon setter den til tiden 1230—60, Gering til 1264—73, Einar Ól. Sveinsson til 1222—40. Finnur Jónsson ville tidfeste den — »på grund af traditionens renhed og fremstillingens klassiske form . . . til den senere halvdel af det 12. årh.» (Litt.-hist. II (2. udg.), s. 432.)

være klarlagt. Mer eller mindre fullstendig er dette allerede gjort mangfoldige ganger, i litteraturhistorier, saga-innledninger og monografiske avhandlinger. Det har ingen hensikt her igjen å prøve på noen omfattende karakteristikk av Eyrbyggjaforfatteren. For vårt formål er det tilstrekkelig å trekke opp bare etpar markante drag i hans forfatterfysiognomi.

Noe av det som sterkest markerer Eyrbyggjasagas individualitet som litteraturverk er, som alle vil ha merket, den påfallende sterke interesse for alleslags religiøse og overtroisk-magiske foreteelser som alt i ett gjør seg gjeldende utigjennom hele sagaen. Dette trekket er så gjennomgående, og binder sammen ellers så ulikeartede partier i sagaen, at det nødvendigvis må settes i direkte forbindelse med selve forfatteren, m.a.o. oppfattes som et karakteristisk forfatterpsykologisk trekk. At forfatteren har vært et religiøst innstilt menneske, får man stadig nye inntrykk av ved gjennomlesningen av sagaen. Men han har vært mere. Han representerer et frisinn i sin religiøsitet som er likefrem imponerende. Han har den sinnets rummelighet overfor religiøse foreteelser som vi i dag stiller som et idealt krav til en virkelig religionshistoriker. Han legger for dagen en intuitiv forståelse av, at det religiøse er en særegen åndelig opplevelsesart som bunner i en hellighets-idé, en idé som er ubundet av bestemte tros- og kultformer.

Man kan bare se på hans beskrivelse av det hovet Torolv Mostrarskjegg lar bygge. Det er ikke ett ord i denne beskrivelsen som tyder på at forfatteren har sett noe »avguderisk», noe religiøst forkastelig eller uverdig i den gamle hedenske kultus. Han skildrer ikke det gamle hovet som en barbarisk innretning i motsetning til den kirke han selv sognet til. Tvertimot: han trekker paralleller, lar ting for ting i hovet svare til ting i kirken: »... Innar af hofinu var hús í þá líking, sem nú er sönghús í kirkjum, ok stóð þar stalli á midju gólfinu sem altari.» Og lenger ute: »Á stalleinum skyldi ok standa hlautbolli, ok þar í hlautteinn sem stókkull væri». (Kap. 4.)

Den tolerante religiøse interessertethet som møter oss i avsnitt som dette, setter sitt preg på store og vesentlige partier av sagaen, og er uten tvil å oppfatte som et karakteristisk trekk i selve sagaforfatterens åndelige fysiognomi.

Hvor alvorlig han har lagt seg i selen for å trenge inn i den gamle hedenske tanke- og forestillingsverden, kommer til syne på et ganske spesielt felt i hans fremstilling. Vi nærmer oss her det trekk, eller den

»herskende tendens», som vil føre oss den rake vei tilbake til Frøystein Bove's replikk. Det er det jeg vil kalle forfatterens navn-etymologiserende tendens.

I ingen annen saga spekuleres det så meget over selve navnene til de opptredende personer. Navn-etymologiene er så almindelige i Eyrbyggjasaga, at de er umiddelbart påfallende, virker som et gjennomgående karaktertrekk ved sagafremstillingen som helhet.

Om opprinnelsen til Torolv Mostrarskjeggs navn får vi høre: »Hrólfur var höfðingi mikill, ok enn mesti rausnarmaðr. Hann varðveitti þar í eyjunni Þórshof, ok var mikill vinr Þórs, ok af því var hann Þórólfr kallaðr. Hann var mikill maðr ok sterkr, fríðr sýnum, ok hafði skegg mikit; því var hann kallaðr Mostrarskegg.» (Kap. 3.)

Det er å merke, at Eyrbyggjaforfatteren står helt alene med denne oppfatningen av Torolvs navn. Den tradisjon som *Landnáma* bygger på, har åpenbart ikke kjent den, og *Landnáma*-redaktørene fra tiden etter Eyrbyggjasagas fremkomst har stilltiende avvist den. Vedkommende passus i *Ldn.* lyder slik: »Þórólfr, sonr Ǫrnólfs fiskreka, bjó í Mostr; því var hann kallaðr Mostrarskegg. Hann var blótmaðr mikill ok trúði á Þór. Hann fór fyrir ofríki Haralds. . . »¹

Om Torstein Torskebit's navn hører vi i Eyrbyggjasaga: »Þau Þórólfr ok Unnr áttu son, er *Steinn* hét. Þenna svein gaf Þórólfr Þór, vin sínum, ok kallaði hann Þorstein.» (Kap. 7.)²

Og Torsteins sønn igjen, Torgrim, har ifølge sagaen fått sitt navn forbedret på samme måte. Han var opprinnelig døpt *Grímr*, fortelles det, men Torstein viet siden gutten til Tor, og ga ham navnet Þorgrimr. (Kap. 11.)³

Om Styr Torgrimsson (*Víga-Styrr*) får vi høre at han egentlig hette *Arngrímr*, men *hann var ofstopamaðr mikill ok fullr ójafnaðar, ok fyrir því var hann Styrr kallaðr.* (Kap. 12.)

Det er blitt likefrem noe av en mani hos Eyrbyggjaforfatteren dette å få inn et *því*. . . *kallaðr* e.l. ved personnavn. Et sted synes denne hans etymologiserende trang å ha forledet ham til den rene lokleysa; jeg tenker på omtalen av Bjørn Kjetilsson (kap. 5): Som Bjørn kommer vest over havet (til Sudrøyene) og treffer frendene sine, går det opp

¹ *Ldn.* kap. 135 (85, 73). F. Jónssons utg. Kbh. 1925, s. 58.

² Om Torsteins navn sier *Ldn.* ingenting.

³ Men denne Torgrim ble siden Frøys-gøde! Jfr. Nordisk kultur XXVI, s. 146, note 5.

for ham at de har skiftet tro. Dette syntes han var *lítillmannligt*. Han ville ikke slå seg ned der vest, — *en er þau fundu, at hann vildi eigi áhlýðask við frændr sína, þá kolluðu þau hann Björn enn austræna*.¹

En meget dristig etymologi vier Eyrbyggjaforfatteren Snorre góðe's navn: »... Nökkurum nóttum síðar fœddi Þórdís, kona hans [Þorgríms], barn. Ok var sá sveinn kallaðr Þorgrímr eptir feðr sínum... Hann var heldr *ósvífr* í æskunni, ok var hann af því *Snerrir* kallaðr, ok eptir þat *Snorri*.» (Kap. 12.)

Dette at Snorre oppr. har hett Torgrim, er noe som også Gíslasaga vet å fortelle: »Hon [Þórdís] ... fœdir... svein, ok er hann vatni ausinn, ok er fyrst nefndr Þorgrímr eptir fœður sínum. Ok er hann vex upp, þótti þeim hann þungr í skaplyndi ok óeirinn, ok var snúit nafninu ok kallaðr Snorri goði». (Den kortere sagaredaksjon, kap. 18.)

Da nå Gíslasaga visstnok er minst likeså gammel som Eyrbyggja,² kan ikke opplysningen om at Snorres oppr. navn har vært Torgrim, være en fri oppfinnelse av Eyrb.-forf.

På den annen side er det ting som bestemt taler mot å gi Gíslasagaforfatteren ansvaret for opplysningen. Det er jo ellers ingen ting som tyder på noen direkte litterær forbindelse mellom Gíslasaga og Eyrb.,³ og man blir derfor nødt til å slutte, at denne opplysningen om navneskiftet har hatt hjemme i den eldre muntlige tradisjon som begge sagaer har øst av.

Det man skal merke seg, er imidlertid, at Eyrb.-forf. er alene om å

¹ Denne tolkningen av tilnavnet finnes også i Landnáma (Hauksbók, kap. 72; Sturlubók, kap. 84, og i utdraget i Ólafs saga Tryggvasonar [Landnámabók, utg. 1900, s. 268]). Men da jo Eyrb. hører til de sagaer som Ldn.-redaktørene bevislig har brukt som kildekrift (jfr. Ldn., Hauksb. kap. 67), er det temmelig opplagt at navnetolkningen skriver seg dërfra.

Hvilken besynderlig betydning kan Eyrb.-forf. ha lagt inn i ordet *austrænn* her? Har han tenkt seg ordet sammensatt av *au-* og *-stræni* og oppfattet *au-* = *af-* etter analogi fra f.eks. *aukvisi*, *auvirði*, og *-stræni* som en adjektivform til et verbum svarende til nn. *stræna*: »løbe ud fra en Hob eller Flok, rende forud» (Aasen)? — *au-stræni* altså = »som skiller lag med sin flokk, sin ætt»? (Jfr. »... hann vildi eigi áhlýðask við frændr sína, þá kolluðu...»)

I så fall ville det ligge nær å slutte at han sto på et språkstadium der gammelt *æ* og *æ* ikke lenger holdes skarpt adskilt, at han m.a.o. som skribent tilhørte tiden etter ca. 1240: Sturla Þórdarson's generasjon.

² Einar Ól. Sveinsson mener at Gíslasaga »líklega (er) ... eldri en Eyrbyggju» (Ísl. forn. IV, s. XLVIII).

³ Jfr. F. Jónsson, Litt.-hist. II, s. 457.

prøve seg på en mere detaljmessig »språkvidenskapelig» løsning av problemet. Teorien om overgangsformen *snerrir* er et karakteristisk tankeprodukt av Eyrb.-forf.¹

Det merkelige ved denne teorien er — blant annet — at den synes å ha virket i alt vesentlig akseptabel på nesten alle moderne navneforskere som har berørt saken.²

Den eneste som har ytret alvorligere tvil om teoriens gyldighet, er, såvidt jeg har kunnet se, P. A. Munch. Han finner at »Forklaringen er ikke ganske tilfredsstillende, thi den angiver ej hvorfor Snerrir skulde forandres til Snorre, ligesaa lidt som man kan paavise nogen Analogi i Lydlæren efter hvilken Overgangen kan siges at være skeet, men Sagen faar nu staa ved sit Verd; nogen bedre eller rimeligere Forklaring kan ikke gives».³

Selv om Munch ikke synes å ha vært klar over at det faktisk eksisterer en lydlære-messig forklarlig forbindelse mellom *Snerrir* og *Snorri*,⁴ er hans skepsis etter mitt skjønn vel berettiget.

Eyrbyggjasagas navneforklaring ville ha hatt en viss sannsynlighet for seg under forutsetning av at navnet Snorre faktisk var oppstått i dette tilfelle, at m.a.o. Snorre gode hadde vært den første bærer av navnet. Hadde imidlertid navnet på forhand historisk eksistens, blir en språklig opphavsforklaring av det på grunnlag av et senere spesielt tilfelle temmelig meningsløs.

Nå er det intet som bestemt tyder på at Eyrb.-forf. har hatt kjennskap til at Snorre-navnet eksisterte før Snorre Torgrimsson fikk det; det er tvertimot sannsynlig at han har trodd at Snorre Torgrimsson var dets første bærer. Snorre Torbrandsson har han da tenkt seg som noen år yngre enn fosterbroren Snorre Torgrimsson, og kanskje med rette.

Ut fra disse forutsetninger er det ganske naturlig at Eyrb.-forf.s medfødte etymologiserende trang her søkte utfoldelse.

¹ I den lengre redaksjonen av Gíslasaga møter man riktignok også denne *snerrir*-teorien (kap. 21), men denne redaksjonen er opplagt meget yngre enn den kortere (se F. J. Litt. II, s. 453 og 458) — og også adskillig yngre enn Eyrb., slik at man med full rett må kunne slutte at Eyrb. hér har øvd sin påvirkning.

² Blant andre Lind, Norsk-isl. dopnamn (1905—15), sp. 934; F. Jónsson, Aarb. f. n. Oldk. 1907, s. 255; A. Janzén, Nord. kultur VII, s. 53.

³ Saml. Afhandlingler IV, s. 170f.

⁴ »*Snerrir* bildat av et verb *snerra* som haft en sidiform [avlydsform] *snorra*, nu *snurra*, varav *Snorri*» (Lind, anf. st.).

Men Snorre-navnet var jo i virkeligheten ingen egentlig nyhet eller merkelighet lenger da Snorre Torgrimsson ble født. Fra Landnáma kjenner vi i det minste 2 *Snorrar* som bevislig er eldre enn Sn. Torgrimsson: *Snorri hlíðmannagoði* og *Snorri Hqfða-Þórdarson*.

Sett mot bakgrunn av disse kjennsgjæringer, og i sidelys fra visse andre faktiske særforhold, fortøner problemet omkring Snorre gøde's navn seg for mine øyne forholdsvis enkelt.

La oss tenke oss at Snorre gøde aldri har hett noe annet enn Snorre, at dette har vært hans døpenavn, slik Landnáma-tradisjonen også gir oss rett til å tro. Ved å gi sin sønn dette navnet gjorde imidlertid Tordis seg skyldig i et temmelig radikalt brudd på en gammel, hevdvunnen navngivningsskikk, idet hun unnlot å »reise upp att» faren i den posthume sønn. Finnes der noen naturlig forklaring på Tordis'es tradisjonsstridige handlemåte i dette tilfelle? Jeg synes den ligger klar i dagen. Det var jo ganske særegne, høyst kompliserte og i bokstavelig forstand »skjebnesvangre» omstendigheter som her rådde. Barnet som her var født og skulle ha et navn, var, om man så kan si, selve det blodsmessige knutepunkt i den uhyggeligste, slektssprengende blodhevnstragedie som landet hadde vært vitne til. Skulle nå Tordis, ved å følge navneskikken og »reise upp att» guttens far, som hennes bror hadde drept, likefrem vie gutten til hevner på hennes egen ætt? Noe mindre kunne det, etter alt å dømme, ikke ha betydd, dersom hun hadde døpt sin sønn Torgrim. Navnet innebar jo i slike tilfelle en voldsom forpliktelse; det var en nærsagt konkret realitet med bindende moralsk-religiøs kraft.

Etter det vi ellers vet om Tordis Sursdatter, var hun et dypt ættbundet menneske. Hun hadde — tross Gisles bitre ord, at hun *gatat at eiga söl Godrúnar Gjúka dóttur* — likevel mer av den norske Gudruns enn av den tyske Krimhilds sinn. Og ingenting kan i mine øyne være naturligere enn at hun med all sin evne har prøvd så å si å nøytralisere sin sønn i det tragiske *ættvigs*-drama hun selv ufrivillig spilte med i. Derfor døpte hun — myndig og selvrådig som hun alltid var — gutten *Snorre*, et nøytralt, uforpliktende navn.

Men hvorfor allikevel nettopp *Snorre*? Det fantes jo så mange andre »nøytrale» navn å velge blant. Jeg tror dette navnevalget ikke har vært så helt fritt og vilkårlig som det ved første øyekast kan synes. Undersøker man saken litt nøyere, støter man på forskjellige ting som peker i retning av et visst slektshistorisk motiv i all vilkårligheten,

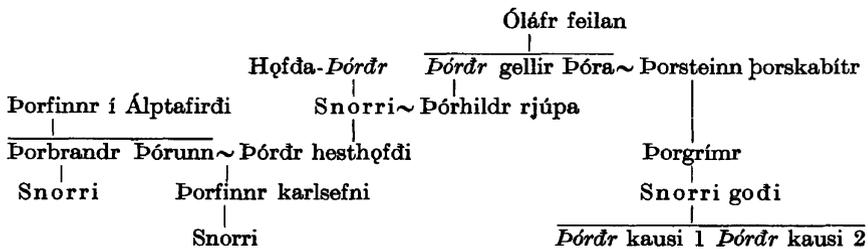
slik at altså Snorre gjennom sitt navn — på tross av at han ved dette navnet på sett og vis ble revet løs fra den aktuelle slektskonflikten — likevel knyttes inn i den større slektssammenheng.

Etter sitt nye giftermål, med Snorres farbror Bork, sender Tordis gutten til Torbrand i Álptafjord. Hvorledes de nærmere slekts- eller familieforhold har vært mellom Torbrand på den ene side og Tordis ~ Torgrim: Snorre på den annen, lar seg ikke klart bestemme med de kilder vi har: Men at det har ligget mer enn bare vennskap bak den intime og livslange forening mellom Torbrandssønnene og Snorre góde, synes temmelig opplagt. Og en av Torbrandssønnene hette jo også Snorre, og det er tegn som tyder på at dette navnet allerede hadde slektshistorisk hevd i denne ætten.

Vi vet nemlig fra Eiríkssaga rauda¹ at Snorre Torbrandsson senere fór til Grønland sammen med Torfinn Karlsemne, og at disse to igjen slo følge til Vinland (Eyrb., kap. 48). At her igjen et slektskapsforhold har spilt inn, er høyst sannsynlig, skjønt det er vanskelig å finne nøyaktig rede i det. Matthías Þórdarson² mener at Torfinn Karlsemnes mor, Torunn, har vært søster til Torbrand i Álptafjord, slik at altså Torfinn Karlsemne of Snorre Torbrandsson har vært søskenbarn. Men nå var Torfinn Karlsemne sønn til Tord hesthøfði, som igjen var sønn til den førnevnte Snorre Hovda-Tordsson, den ene av de to eldste kjente bærere av Snorre-navnet.

Av følgende oversikt vil det fremgå, at det går an å finne en — om enn temmelig tynn — slektshistorisk tråd både fra Snorre góde's og Snorre Torbrandssons navn tilbake til Snorre Hovda-Tordsson.

Selv om altså Tordis ved å kalle sin sønn Snorre satte seg suverent ut over slektens nærmeste navnekrav, har hun åpenbart ikke handlet uten et visst familieinstinkt da hun ga gutten dette navnet.

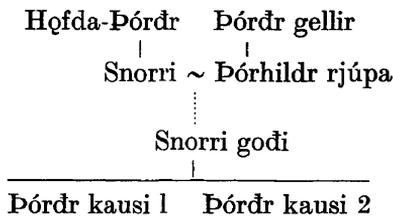

¹ Ísl. forn. IV, s. 219.

² Smst. s. 218.

Og når Snorre gøde kaller både sin eldste ektefødte og sin uekte fødte sønn Tord, peker ikke også dét i retning av Hovda-Tords ætt? Det blir temmelig gåtefullt at Snorre gøde slik trekker Tord-navnet så sterkt fram overfor sine egne barn, dersom man ikke regner med at han har ansett Snorre Hovda-Tordsson som sin »navnefar», og har villet »reise upp att» dénnens far i sin eldste sønn.

Det påfallende i at Snorre gode skal ha kalt to av sine sønner Tord, mister også sitt usannsynlighetspreg¹ under denne synsvinkel: Som ovenstående slektstavle viser, hette ikke bare »navnefarens» far, men også hans svigerfar Tord. Det forelå altså et naturlig grunnlag for dobbelt bruk av Tord-navnet når Snorre gøde skulle døpe sine barn. I sterkt forenklet form ser sammenhengen slik ut:

En annen liten kuriositet vil jeg også nevne i denne sammenheng. Ser man nærmere på Hovda-Tords ætt, der altså Snorre-navnet tidligst opptrer og senere får sin frodigste utfoldelse, så blir man uvilkarlig slått av den rolle også Tordis-navnet der spiller:

Hofda-Þórðr	
Bjørn	Snorri
Þórdís	Þórðr hesthofði
Ormr	Þorfinnr karlsefni
Þórdís	Snorri
Botólfr	
Þórdís	
Helga	
Guðný	
Snorri (Sturluson)	

¹ Jfr. Sigfús Blöndal, Festskr. t. F. Jónsson, s. 23f. og Ísl. fornr. IV, s. 150f.

Det er kanskje ikke mer enn en tilfeldighet at også Tordis-navnet slik er blitt likefrem dominerende i de bevarte genealogier av denne »Snorre-ætten», men man må likevel ha lov til å ta det som et tilleggsindicium på at Tordis tross alt har — som ovenfor uttrykt — handlet ut fra et visst »familie-instinkt» da hun døyte sin sønn Snorre.

Men det er lett forståelig, at for ettertiden måtte de dypereliggende handlingsmotiver og betraktningsmåter som skjulte seg bak denne navngivningen, lett gli helt ut av syne. Det som sto igjen av hele den psykologisk subtile navngivningshistorie, var bare det nakne faktum at mannen bar navnet Snorre, et navn som bærer av Eyrbyggja-tradisjonen åpenbart har ansett Snorre gode som den første innehaver av. Det var for dem — i dette tilfelle — et navn uten noensomhelst »tradisjon» eller hevd, og, hva verre var: det trosset de elementæreste regler for gammel navngivningsskikk, og ble derigjennem i deres øyne en likefrem umulighet som døpenavn.

Blant de »Hovedregler for Slægtsopkaldelse» som Gustav Storm¹ fant fram til på grunnlag av norrøne (og sørgermanske) ættelister, var også denne:

»En Søn, født efter Faderens Død, faar altid Faderens Navn».

Med denne regelen så å si i blodet, og med kjente historiske tilfelle som f.eks. det med Tord Tordsson og Bolle Bolleson (Laxdøelasaga) i friskt minne, måtte det fremstille seg som en likefrem logisk bindende slutning for Snorre-tradisjonens bærere, at mannen opprinnelig måtte ha hett Torgrim Torgrimsson.

I denne form fant så Eyrb.-forf. saken fremstilt: Mannen hadde oppr. hett Torgrim, men fordi han i barndommen tyktes *pungr i skap-lyndi ok þeirinn* (Gíslasaga), ble han kalt Snorre.

Men Eyrb.-forf. fant ingen appellativ betydning i »Snorre» som retferdiggjorde navnebyttet på dette forklaringsgrunnlag. Han kjente ikke noe verbum eller subst. **snorra* eller **snurra* som kunne gi en likefrem og lettvent løsning av problemet. Men etymologen i ham ga ikke tapt. Han kjente fra dikterspråket (og kanskje også fra det folkelige fortellespråk) subst. *snerra* (»kamp, angrep»), og ut fra det konstruerte han så tilnavnet *snerrir*, som en overgangsform til *Snorri*.

Det som er av særlig interesse for oss i denne sammenheng, er å konstatere, at for Eyrb.-forf.s lingvistiske bevissthet er en overgang

¹ »Sjælevandring og Opkaldelsessystem», Arkiv f. nord. filol. 9 (1893), s. 199ff.

fra *e* til *o* intet problem. Han viser seg her ytterst upedantisk i sitt forhold til vokalene.

Og det er jo nettopp den samme »upedantiskhet» som preger navnetolkningen **(arn-)kall = (arn-)kell*.

Denne identifisering av *kall* og *-kell* har kanskje også visse spekulasjoner omkring vokalers omskiftelighet som teoretisk grunnlag. Navnomskrivningen røper en sterkt ord-interessert mann, og han har knapt kunnet unngå å legge merke til, at i mange »gamle gode» ord var *a*-lyden blitt ombyttet med *e*. Han kjente eksisterende parallellformer som *halzti = helzti*, *baztr = beztr*, *fjall = fell* o.l., — og hvorfor skulle da ikke *kall* være lik *kell*?

Ser man nå på alle disse navn-etymologiene i Eyrbyggjasaga under ett, samler de seg tvangfritt til et psykologisk sammenhengende bånd, som strekker seg gjennom store og vesentlige deler av sagaen. Ved siden av den sterke *språkfilosofiske interesse* som røper seg gjennom hele den lange rekke av etymologier, en »særinteresse» som ikke har sitt sidestykke i noen annen ættesaga, er også dén ting umiddelbart påfallende, at det overveiende flertall av disse etymologiene har fått en viss *religiøs valør*: Torolv Mostrarskjegg, Torstein Torskabit, Torgrim gode får alle sine navn tolket ut fra et religionspsykologisk synspunkt; den endelige form av deres navn betraktes som et resultat av vedkommendes vennskap med, eller vigsel til guddommen (Tor). Det samme synspunkt blir anlagt overfor Bjørn *enn austræni's* tilnavn: de kalte ham så fordi *hann vildi eigi áhlýðask við frændr sína*, nemlig når det gjaldt den nye *átrúnadr*.

Den karakteristiske religiøst-interesserte holdning overfor det historiske stoff som åpenbarer seg i disse navnforklaringene, er i klar indre harmoni med den ånd som preger stoffbehandlingen i Eyrbyggjasaga som helhet (jfr. ovenfor s. 8.)

At disse etymologiene er selve forfatterens verk, kan det derfor ikke være tvil om.

Men ser man nå igjen på navnomskrivningen i Frøystein Bove's replikk, må det synes opplagt at også dén bør knyttes til rekken av disse sikkert forfatterpregede bestanddeler i sagaen. Denne omskrivningen røper den samme ord-analyserende og etymologiserende tilbøyelighet som åpenbarer seg i de mer direkte navnforklaringene jeg ovenfor har pekt på; og vi står her, som før nevnt, overfor en tilbøyelighet som i høy grad er med på å *særprege* Eyrbyggjasaga i forhold

til alle andre ættesagaer. I ingen annen saga ville en navnomskrivning av denne type ha »vært så helt i stilen», ha stått i så intimt psykologisk forhold til selve den formpregende forfatterpersonlighet vi møter i verket som helhet.

Og idet vi således føler oss fullt berettiget til å betrakte utformingen av Frøystein Bove's replikk som selve sagaforfatterens verk, kommer følgelig vårt forsøk på å tidfeste denne »uekte» replikken til å bli et forsøk på tidfesting av hele sagaen.

Til hvilken grad av nøyaktighet den språkhistoriske tidfestingsmetode jeg ovenfor har forsøkt, kan føre, tør jeg ikke ha noen bestemt mening om. Det resultat jeg for min del kom til: omkr. midten av 13. årh., betegner ikke noe særlig eksakt resultat, og heller ikke noe »nytt» resultat, praktisk-konkret betraktet. Det sier jo egentlig ingenting mere enn det vi på forhånd mente å vite.

Likevel tror jeg denne nye måten å nærme seg problemet på ikke er uten enhver interesse. Selv om den ikke har ført til, og kanskje heller ikke vil føre til noe særlig eksakt resultat, har den dog etter mitt skjønn gitt oppfatningen av Eyrbyggjasagas omtrentlige alder et langt solidere logisk og saklig fundament enn det man hittil har måttet nøye seg med.

I virkeligheten er jo de kriterier man støtter seg til ved tidfestingen av de fleste ættesagaer, ytterst spinkle og gebreklige. Ved siden av et almindelig litteraturhistorisk skjønn og en påvisning av visse aldersmessige relasjonsforhold sagaene imellom, er det hovedsakelig spredte saklige opplysninger i tekstene man har å holde seg til. Men disse saklige opplysningene er som aller oftest av den art, at tvil om deres samhörighet med den opprinnelige sagatekst lett vil melde seg. De gir m.a.o. lett plass for en mistanke om at de kan være senere interpolators verk. Grunnen hertil er, at de saklige detaljopplysningene det her er tale om, ingensomhelst dypere tilknytning har til sagateksten som helhet. De kan tenkes fjernet (betraktes som interpolasjoner) uten at derved det øvrige sagainnhold berøres det aller minste.

Når det gjelder Eyrbyggjasaga har bemerkningene i sluttkapitlet om Sturlungene og om Gudny Bodvarsdatter vært hovedstøttepunkter for en nærmere tidfesting av sagaen innen det 13. årh.¹ Men det er

¹ Jfr. Altnord. Sagabibl. VI sl. XVI f. og Ísl. fornrr. IV, s. XLV ff.

betegnende, at såsnart disse »støttepunktene» stiller seg i veien for en forskers »almindelige skjønn», blir deres tekstkritiske betydning straks redusert til null. Som før nevnt¹ setter Finnur Jónsson sagaens avfatningstid til siste halvpart av 12. årh., — »på grund af traditionens renhed og fremstillingens klassiske form», idet han mener å kunne se helt bort fra de forskjellige realopplysningene i sluttkapitlet, — »da hele kapitlet åbenbart er mere eller mindre bearbejdet og interpoleret» (anf. st.).

Det er klart, at skal det lykkes å eliminere den truslen som tanken på mulige interpolator-innblandinger fører med seg overfor våre tidfestingsresultater, så må vi i vårt arbeid på dette felt mest mulig gå ut fra og bygge på et eller annet gjennomgående, virkelig karakteristisk trekk i vedkommende saga (eller i større deler av den). Vi må finne en karakteristisk egenhet ved forfatterens måte å ta tingene på igjen på så mange og vesentlige punkter i sagafremstillingen som mulig. Og når vi så har bundet disse punktene sammen med et så sterkt psykologisk bånd, at intet kan tekstkritisk rykkes ut av sammenhengen uten vold mot selve sagahelheten, da blir spørsmålet: Lar noe enkelt av de »punktene» vi slik har bundet psykologisk sammen, seg hekte opp på en bestemt kronologisk knagg? Får vi nemlig ett punkt opp på knaggen, så skulle de andre følge mekanisk med, og sagaens alder dermed være bestemt.

Hva Eyrbyggjasaga angår, tror jeg i det foregående å ha vist, at disse teoretiske regler til en viss grad er praktisk gjennomførlige. Hvorvidt andre sagaer kan lokkes til å røpe sin alder ved hjelp av en lignende kritisk fremgangsmåte, vet jeg ennå ikke.

Men tilfellet Eyrbyggjasaga synes å gi et vink om, at sagaene fremdeles kan ha visse små overraskelser på lager — selv for dem som begir seg inn på kronologiens temmelig trøstesløse gebet. Det vil kanskje vise seg, at det er der hvor man på forhånd minst ante det, man tilfeldigvis kan finne de påliteligste vidnesbyrd om en sagas alder, akkurat som det ofte nettopp er der alt ser mest gåtefullt og »meningsløst» ut, at de dypeste sagarealiteter plutselig kan åpenbare seg.

¹ Se ovenfor s. 7, note.

KARL GUSTAV LJUNGGREN

Fsv. *male*, nysv. *måle*.

I vårt språk föreligger två etymologiskt skilda substantiv *mål*, fsv. *mal*. Det ena, med betydelser som 'tal, talförmåga, språk, avtal, rättgångssak' o.s.v. motsvarar got. *maþl*, fhty. *mahal* o.s.v., medan det andra, som betyder 'märke, tidpunkt, gång, måltid, mått, avmätt jordstycke' m.m., motsvaras av got. *mél*, fhty. *mál* och föres till en germ. stam **mela-*, förklarad som *l*-bildning till ieur. roten **mē* i lat. *mētīri*¹.

Den fsv. *-an*-stammen *male*, nysv. *måle*, uppdelas i regel på analogt sätt i två etymologiskt skilda substantiv. Så gör av de mera anlitade handböckerna Söderwall, Ordb., E. Olson, De appellativa substantivens bildning i fornsvenskan s. 215, 422, Hellquist, Et. ordb. och SAOB.

Till det sistnämnda *mål* (=got. *mél*) föres den sydöstsvenska topografiska termen *måle* 'intaga å utmark, nybygge, torp', som utförligast har behandlats av N. Ödeen i Studier i Smålands bebyggelsehistoria (1927). Den av namn på *-måla* kännetecknade bebyggelsen i Småland och angränsande delar av Östergötland och Blekinge anses på goda grunder vara av relativt sent datum. Ödeen förlägger i anförda arbete s. 387 ff. namntypens uppkomst till omkr. 1200, men den har sedan uppenbarligen blomstrat under flera århundraden. Redan i Andreas Stobaeus' avhandling »De Scania antiqua» (1706) förklaras *-mala*, *-måla* beteckna en åker eller ett jordstycke, som tilldelats brukaren efter skedd uppmätning,² och denna uppfattning hyses allt framgent

¹ Säkerligen har det historiska sambandet mellan t.ex. *mål* = 'talförmåga' och *mål* = 'rättgångssak' eller mellan *mål* = 'mått' och *mål* = 'måltid' inte på mycket länge uppfattats av språkkänslan, varför det är helt i sin ordning, att nysvenska ordböcker med SAOB och Östergren i spetsen uppför ett flertal olika substantiv *mål*.

² Jfr J. Sahlgren i NoB 1919 s. 84.

av alla dem som räknar med två etymologiskt skilda substantiv *male*, *måle*. Två fsv. sammansättningar, *utmale* och *ödhemale*, föres till ordet.

Till det förstnämnda *mal*, *mål* 'tal, avtal' o.s.v. föres *male* etc. i övriga betydelser. Det identifieras med isl. *máli* och anses beteckna ett par rätt skarpt skilda ting. Söderwall 2:13 återger ordet med »eg. aftal, öfverenskommelse; öfverenskommen afgift; en viss afgift till prest», medan Schlyter i Ordb. företager en uppdelning på icke mindre än fem moment. Den följande granskningen utgår från denna Schlyters uppdelning.

1) *Male* betecknar en (fast) avgift och speciellt den penningavgift, som erlades av folk, som inte gav tionde. Bäst belyses denna betydelse i den mycket intressanta tiondestadga för Hälsingland, som utfärdades 1297 av konung Birger Magnusson och ärkebiskop Nils Alleson: »pro pensione vero dicta maala Mercennarius quilibet soluat sacerdoti duas vlnas tele, Mercenaria autem vnam vlnam tele cum tercia parte, Si autem filius vel filia familias, extra domum paternam vltra annum, mercede se locauerit, soluat sacerdoti integrum Maala prout superius est expressum, alias ad ista non teneantur».¹

I landskapslagarna omtalas dylik »male» i Upplandslagen, Västmanalagen och Hälsingelagen. I Upplandslagens kyrkobalk 7:1,2 omtalas »male» i något oklart sammanhang: »§ 1. Nu kan man sa. ok minnæ æn hundræþ fa. far æi mæra æn en skul. ællr twa. ællr huru mangæ han far minnæ æn hundræþ. þa a bonde tyundæ hwarn tyundæ skyl. ællr hwart tyundæ bundin. ok laghæ wærn um haldæ. ok wæri saklös fore malænum. § 2. Nu læghir læghu drængær sik iorþ. ællr annær löskæ man. ok sitær æi siælwær a þæri iorþ. þa a tyundæs aff iorþinni þer hun liggær. ok han giöri malæ þer han bor. hwat han ær innæn soknær ællr æi. bor han a þe iorþ. þa giöri tyund ok wæri saklös. aff malænum. æn han hawær þer disk ok duk a». Genom jämförelse med 7:7 (se nedan) blir det emellertid tämligen klart, att även här avses den avgift i pengar, som erlades av dem som ej lämnade tionde.² I Hälsingelagen

¹ SD 2:237. Svensk översättning hos Holmbäck-Wessén, Svenska landskapslagar 3. serien s. LIX: »Som den avgift som kallas »maala» skall varje legodräng giva prästen 2 alnar lärft, och var legokvinna 1 1/2 aln lärft. Men om en son eller en dotter tager tjänst utanför fädernehemmet för mer än ett år, skall han utgöra till prästen hel »maala», såsom förut är sagt; annars äro de ej skyldiga därtill».

² Jfr Holmbäck-Wessén 1. serien s. 37 not 31.

omtalas »male» i följande sammanhang (Kyrkiu B. 6:1): »þættæ ær ok klokkæræ rættæ. halwr spander koorn. ok leff ok leefs swl. aff hwærium þem præsti gör korn ok quikæ tiund. . . ællir þe præstæ göra mala ok giptur (ð: giptir) æru. giwi klokkara II pænningæ. ær ogipter giwi een pænning». I ett fall från 1344 (SD 5:309 f., gammal avskr.) är det däremot en avgift om två öre årligen av varje bonde i Tiundaland till domprosten i Uppsala, som kallas *male*¹. Ytterligare ett belägg med ungefär samma betydelse som i brevet av 1297 o.s.v. återfinnes hos H. Reuterdaahl, *Statuta synodalia* (1841) s. 191: »Famulus sive ancilla serviens pro mercede tenetur dare maala».

Det är tydligen detta *male* som föreligger i sammansättningarna *malakarl* och *malaman* i Upplandslagen. »Fatöct folk kallum wir hussætu folk. ok malæ karlæ. leghu hion. ok hemæ hion. ok stafkarlæ» heter det i lagens kyrkobalk 9, »hussætis man» därstädes 7:7 har i en handskrift förtydligats till »maala mæn oc qwinnor»², vilket rimligtvis bör återgivas med 'män och kvinnor som (i stället för tionde) lämnar male'. Söderwall 1:13 återgiver *mala karl* med »eg. man hvilken ss lön för odling åtnjuter vissa års besittningsrätt till jord? nyodlare, torpare», vilken förklaring åtföljes av en hänvisning till det andra substantivet *male* (=torp o.d.)³. Han vill alltså i första hand ansluta ordet till *male* i den nedan behandlade betydelsen nummer 4 men vill tydligen också hålla möjligheten öppen för en viss anslutning till det andra substantivet *male* = nyodling, torp. I själva verket föreligger starka skäl för att ett av Söderwalls två exempel har denna anknytning. Det är här fråga om en person, Gjurder Thordsson, som 1336 av abboten och konventet i Nydala kloster får rätt att i en klostret tillhörig skog göra nyröjningar (culturas novas rydhninga wlgariter dictas) och därav njuta två års gröda, vilket dock skall ske utan förfång för bl.a. någon av klostrets nybyggare eller s.k. »målakarlar» (aliquis villicus vel colonus aut noualium excultor dictus malakarl)⁴. Själva ordalagen i förening med vad vi numera vet om *-måla*-namnens geografiska utbredning (Småland, Blekinge, Östergötland jämte enstaka nord-

¹ Jfr J. Rosén, *De sekulära domkapitlenas tillkomst* s. 68 f. (i *Svensk teologisk kvartalsskrift* 1940).

² Schlyters utgåva s. 33 not 29.

³ Därjämte hänvisas till K.v. Amira, *Altschwedisches Obligationenrecht* s. 620.

⁴ SD nr 3228 orig. (5:505 f.).

skånska fall)¹, gör det högst tillåtligt att här se det *male*, som också föreligger i de talrika småländska ortnamnen. Söderwalls andra belägg är däremot från en uppländsk källa, den omkring 1320 författade skogsstadgan för mellersta tredingen i Trögds härad, Tröghbolagh²: »Haffui jngen mala karll wald mera ako hafwa a snedh än sik till widha brandz». Härtill kan nu läggas två fall av *malaman* från Finland, i en av biskop Johan av Åbo 1373 utfärdad stadga rörande sättet för tiondens och andra prästrättigheters utgörande i Nyland³: »Jtem concordatum et statutum fuit, quod viri, dicti malamæn, habentes proprias domos et suppellectilia, dicta boskap, modicum tamen uel nihil seminantes, beniuole soluant loco maskwt v solidos sweuos curato, ecclesie j solidum et tantum campanario. Alii vero malamæn non habentes domos proprias, sed cum aliis habitantes, soluant curato vnam oram sweuam, ecclesie iiii:or denarios sweuos et tantum campanario». I detta sistnämnda fall kan det knappast råda något tvivel om att *male* avser den kyrkliga avgiften, tiondeavlösningen, och det finns i fallet från Trögd ingenting i sammanhanget, som tyder på att *malakarll* där skulle betyda något annat än i Upplandslagen.⁴

Jag kommer då till slutsatsen, att såväl *malakarll* som *malaman* i uppländska och finländska källor icke bör återges på det ovan efter Söderwall citerade sättet utan i anslutning till Schlyter Ordb. med »person som i stället för tionde erlägger viss avgift till sin präst», samt att *malakarll* — i Småland — har en annan betydelse: 'torpare, nyodlare'.

Till *male* = '(fast) avgift' o.s.v. hör också en del sammansättningar, där *male* utgör den senare delen. *Klokkara male* nämnes i en 1300-talshandskrift av Upplandslagen, och en jämförelse med kyrkobalken 6:7 visar, att härmed avses den fasta avgiften till klockaren från dem som ej gav tionde.⁵ I Hälsingelagens kyrkobalk fl.7 heter det: »Quik

¹ Jfr Ödeen a.a. s. 346.

² Småstycken på forn svenska samlade af G. E. Klemming 1 s. 69 ff.; citatet återfinnes s. 79.

³ Registrum ecclesiae Aboensis eller Åbo domkyrkas Svartbok nr 290 (s. 145 f.).

⁴ Ödeen, som känner fallet från 1373 genom H. Reuterdaahl, Statuta Synodalia s. 88 men som tydligen inte har undersökt dess härstamning, framkastar a.a. s. 371 not 1 en ohållbar hypotes, att *malakarll* innehåller *male* = »lön, avgift, avtal o.s.v.», *malaman*, som uppgeres vara huvudsakligen småländskt, däremot *male* = »avgränsat område, torp».

⁵ Schlyters utgåva s. 8 not 53; jfr ib. s. XII f.

tiund æller smörmalæ. þæt aa præster enzamin». Holmbäck-Wessén översätter s. 260: »kvicktionde och smörtionde», vilket emellertid inte är helt exakt. I den ovan nämnda tiondeförordningen av 1297 stadgas nämligen, att om en bonde inte har ett visst antal kalvar, lamm o.s.v., skall han i stället för tionde lämna vissa fixerade mängder smör, en mark smör för varje kalv, så länge deras antal är mindre än tio o.s.v.¹ *Smörmale* är alltså strängt taget här 'fast avgift i stället för kvicktionde'. I samma balk fl. 10 heter det: »Foræ offer malæ aff bondæns garpi. II alnær. ok skal præster matskot hafwa. III. vm arit ... Hionæ mala. hwar leghædrænger II alnær. Legha kuna halwæ andri alin». Även här är det fråga om en fast avgift till prästen, offret. Enligt 1297 års stadga skulle man offra till prästen fem gånger om året, och offrets storlek var redan där fixerad till två alnar lärft.¹

En annan sammansättning på *-male* ligger utanför den kyrkoekonomiska begreppskretsen, nämligen *spannamale*. I Upplandslagen (Kununx B. 10:2) heter det bl.a.: »allir aghu skipwist ok spannæ malæ ok andræ utgiærpir giöræ sum böndær æru. wæri þæn bonde sum skipwist ok spannæ malæ örkær giöræ. þæn æi orkær þæt. wæri han leghudrængær» — ordet återfinnes också i § 8 av samma flock samt i Västmannalagen (Konongs B. 7:5) och ett flertal diplom från slutet av 1200-talet och början av 1300-talet. Schlyters förklaring lyder (Uplandsl. s. 407): »en utskyld bestående i en spann korn och en spann malt», medan Söderwall (2:462) översätter: »en till kronan utgående utskyld i säd». Något missvisande är Holmbäck-Wesséns översättning: »spannmål» (»Alla de som äro bönder skola utgöra skeppsvist och spannmål och andra utgårder. Den vare bonde, som orkar utgöra skeppsvist och spannmål» o.s.v. Upplandslagen s. 47; jfr ib. s. 48, Västmannalagen s. 37). Ordet har här tydligen inte den betydelse, som vi numera inlägger i 'spannmål' utan bör tolkas i överensstämmelse med Schlyter m.fl. som 'utskyld som utgår i sådant som mätes i spanner, d.v.s. säd o.d., spannmål'.

Exkurs. Fsv. *lepungs male?* och *pingmale?* I det föregående har jag bortsett från det *lepunx mala*, som förekommer en gång i 1609 års utgåva av Hälsingelagen, Konungabalken fl. 7. J. Ihre, Glossarium Swiogothicum II:13 s.v. *Lama*, pensio, vectigal, ville lägga denna form till grund för etymologien av fsv. *lepungslami*, vilket alltså skulle ha

¹ Se Holmbäck-Wessén 3. serien s. LIX.

uppkommit genom metatesis av ett äldre **lepungsmale*¹. I och för sig vore denna etymologi icke alldeles otänkbar. Med hänsyn till betydelsen skulle ett **lepungsmale* synnerligen väl låta sig inordna bland övriga sammansättningar med *male*. Liksom *offermale* egentligen betecknar den avgift, som utgör avlösnings för offer, så skulle **lepungsmale* vara en lämplig beteckning för ledungsavlösningen. Upplandslagens *pinglami* (-*lame*) finge då förklaras på analogt sätt. Detta ord möter bl.a. i samma flock som *lepungslami* (Kununx B. 11 pr.): »Dettæ æru ropsins utskyldir. attæ. markær smørs. hwarr þæn sitt æghit bröp ætær. ok örtugh þæningæ aff hwarium bondæ fore þinglamæ». Holmbäck-Wessén kritiserar i sin översättning s. 61 not 52 Schlyters (och Söderwalls) tolkning av ordet: »utskylder som i Upland erlades de år då leding utgick och de sedvanliga tingen därför icke höllos» och framhåller, att »tinglame var i stället en ständig skatt, som åvilade skeppslagen i Roden, därför att inga ting där höllos». Den senare tolkningen förefaller vara den avgjort sannolikare, men i vilket fall som helst är det alltså även i detta fall fråga om en avlösnings, d.v.s. en avgift, som annars bevisligen kallades *male*.

En tolkning efter denna linje skulle förutsätta, att vid en viss tidpunkt, allra senast på 1200-talet, man i Uppland före den skriftliga traderingens tid hade fått en dissimilatorisk metatesis *ng(s)m-l- > ng(s)l-m-*, vilket lett till en mer eller mindre folketyologisk anslutning till stammen *lam-*, och att denna form så med lagstiftningen hade spritt sig till andra delar av riket, där man tidigare inte kände till begreppet eller termen.

Emellertid är, som redan Schlyter har funnit (Ordb. s. 392), det en enda gång i 1609 års redan av Hälsingelagen mötande *lepungx mala* ett alldeles för klent underlag för en tolkning, som i och för sig inte behövde vara orimlig. I samma flock förekommer tre gånger *lepungx lamæ* o.d., och under sådana omständigheter är det tydligen sannolikt, att den enstaka formen på *-mala* beror på avskrivnings- eller tryckfel.

Vidare måste det understrykas, att den alltsedan Schlyters tid (Ordb. s. 392) gängse sammanställningen av *lami* i *lepungslami* och *pinglami* med *lämia* 'förlama', alltså egentligen 'förlamande, hindrande', är formellt fullt tillfredsställande. En viktig motinsats är också, att *pinglami* i Dalalagen och Västmannalagen betecknar något helt annat än i Upplandslagen, nämligen 'uteblivande el. inställande av ting (vållat av tingsmännens frånvaro)' (Holmbäck-Wessén, Upplandslagen s. 61 not 52; detta *pinglami* motsvaras i Upplandslagen av *pingfall*).

¹ Ordet möter i Upplandslagen (Kununx B. 11 pr.): »Faræ þe iuir haff mæp lepungi sinum. wærin þa lipughir fore lepungslamæ». Vidare förekommer det i Västmannalagen (Konongs B. 7:1), där det är övertaget direkt från Upplandslagen, i Hälsingelagen (Konungs B. 7), Gutasagan och i en ganska lång rad diplom från 1200- och 1300-talen (Söderwall).

Betydelsen anknyter sålunda här uteslutande till stammen *lam-* och kan mycket väl ligga till grund för den uppländska betydelsen.

Den omständigheten, att cod. D av Västmannalagen en gång (i index, alltså i början av handskriften) har *pinghmala* för *pinglama* (Schlyter s. 80 not 96), torde icke böra tillmätas någon vikt i detta sammanhang, då formen, om icke helt oreflekterad felskrivning föreligger, kan bottna i en strävan hos skrivaren att rätta ett för honom dunkelt ord i förlagan.

Naturligtvis kunde man tänka sig, att *pinglami* sekundärt har antagit en annan betydelse i Västmanland och Dalarna eller att från början har förelegat ett *pinglami* och ett **pingmale* och att det förra har uppsugit det senare, men det finns i varje fall för närvarande intet som helst stöd för dylika spekulationer.

Under dessa förhållanden är det icke rådligt att frångå den gängse tolkningen av de två sammansättningarna på *-lami*, men denna synes mig dock icke böra framhållas som helt evident.

2) Som andra betydelse hos fsv. *male* angiver Schlyter i ordboken under hänvisning till isl. *máli* 'avtal, förord'. Det enda ställe, där denna betydelse skulle föreligga renodlad, är i Gutalagen, närmare bestämt i det endast i cod. B föreliggande kapitlet »Aff manna Kaupi» (Schlyter s. 108 f., Pipping s. 47 f.). Jag meddelar de partier av kapitlet, som är av intresse i detta sammanhang: »Kaupir tu mans man i gard thin ta Royn han vm vi. daga, en a siauanda geld thu werd ella ater leyd en thir ey at gies./Tha en hin wil ey ater taka som seldi, vtan wil tik widir halda med formala, en tu haffua schuldir oc [ey] atir leyda: hwat som thir at gatis wer ella Betir./ Tha en thu haffuir schiel schiel-om gin: thet at tu schuldir atir leyda at frestom, en thir ey at gatis: ta haffuir thu witord som atir leydir, oc lagum fylgir./ Tha en tu haffuir man lengir: oc wiltu sidan atir leyda, sidan frest ier wt lidin, oc kallas tu haffua tan formala gart, tha haffuir hin witord som at laghom seldi, gelt tha werd hinom, oc haff thet tu ficht». Härefter avhandlas de olika garantier, som säljaren har att ikläda sig, varpå kapitlet avslutas med: »Tha en idir schil vm, hin kallas mid mala haffua selt: en tu kalas med fastu kaupi haffua kaupt. ta haffuir oc tan witord som med fastu kaupir, oc laghum fylgir».

Översättare och kommentatorer är ense om att *mala* i det sista avsnittet är helt eller i det närmaste synonymt med *formala* i andra och fjärde avsnitten. Att detta närmast bör återges med 'förord, avtal' kan nog inte betvivlas. Schlyter använder 'förord', Lis Jacobsen

'Forord', Holmbäck-Wessén 'avtal' — hela andra avsnittet lyder i Schlyters tolkning: »Om den som sålde, ej vill återtaga (honom), utan vill hålla dig vid (köpet) med (påstående att det) förord (var gjordt), att du skulle behålla (trälen) och ej leda (honom) tillbaka, ehvad han behagade dig mindre eller mera». *Mali* åter översattes av Schlyter med 'förord', Lis Jacobsen 'Forord', Holmbäck-Wessén 'villkor'. Hela sista avsnittet tolkas av Schlyter sålunda: »Om tvist är er emellan, han säger sig hafva sålt med förbehåll, och du säger dig hafva köpt med fast köp, då har ock den vitsord, som köper med fast (köp) och följer lag», Holmbäck-Wessén: ». . . han säger sig hava sålt med villkor. . . », vartill s. 282 fogas en not: »d.v.s. med avtal, att köpet endast skulle vara provisoriskt». Denna tolkning är inte helt tillfredsställande; i varje fall lämnas det helt oförklaradt, varför säljaren skulle vilja göra en »provisorisk» affär. Det förefaller mig föga sannolikt, att lagen skulle ta sikte på vankelmodiga säljare och syfta på någon möjlighet för sådana att sälja och sedan låta affären gå tillbaka.

Nu känner emellertid Gutalagen det enkla *mali* i en helt annan betydelse, och det förefaller mig nödvändigt att också pröva den i detta sammanhang, innan man likställer *mali* ock *formali*. Bäst framträder denna betydelse i det sista stadgandet i kapitel 16, »Af banda wereldi» (Schlyter s. 33, Pipping s. 20): »En þrel þan sum ort hafr mala þa taki frelsi firi kirchju durum miþ soena manna vitnum. . . » I kapitel 2:3, »Af barnum», stadgas det, att om en trälkvinna blir fälld för barnamord, skall hennes husbonde betala sex örar i böter för henne och hon själv stanna kvar i tjänsten ytterligare sex år »sen mali ier intir» — ett helt analogt stadgande möter i kap. 6:5. I översättningarna återgives detta *mali* med 'träldomstid'; det uppföres av Schlyter i Ordb. som femte och sista moment: »en viss tid under hvilken, på Gotland, en träl skulle vara i träldom». Han framhåller vidare, att av de nämnda tre ställena i Gutalagen synes framgå, »att på Gotland en viss tid varit bestämd, efter hvars förlopp en träl blef fri, men huru härmed förhöll sig är icke närmare bekant; troligt är dock att en lag funnits, ehuru ej i G upptagen, enligt hvilken en träl, sedan han vissa år varit på Gotland, måste frigifvas».

Det kunde tänkas, att dessa fall belyste stadgandet i »Af manna Kaupi». *Mali* kunde i det senare fallet lika väl som i de förra tänkas avse »en viss bestämd tidrymd'. *Selia miþ mala* skulle avse överlåtelse

av träl för en viss tidrymd, efter vars förlopp trälen skulle återställas till sin egentlige ägare. Antagandet av ett rättsfall, där den ena parten hävdar, att uthyrning föreligger, medan den andra gör gällande, att det är fråga om ett verkligt, »fast», köp, kunde synas innebära en sannolikare tolkning av stället än den hittills gängse. Likväl tror jag, att denna i något mera utformat skick trots allt kommer sanningen närmare. I fornnordiska och isländska lagar (Hákonarbók (Járnsíða) och Grágás¹) kan *máli* (även i sammansättningarna *logmáli*, *málajörð* och *málaland*) beteckna ett servitut vid försäljning av jord, enligt vilket köparen inte kan i sin tur sälja jorden utan att först hembjuda den till förre ägaren. Belysande är Hákonarbók 84: »Sva er mællt þar er maðr selr land sitt oðrom manne. oc vil hann leggja a logmala þa skulo þæir hanndsalez við þann mala sem þæir verða asatter. þat er logmale a lande at hann skal eiga kost at kaupa fyrst landet at sliku uerde sem annarr byðr við. þa er lanndet er falt. Uera ma oc sa male a lande at þæir kuedi sialfer a hversso dyrt vera scal þa er falt verðr. þann mala scal hann lysa fire grønnom sinom fim...» Att det i Gutalagen är fråga om trälar och inte om jord, hindrar inte, att det nu ifrågavarande *máli* (i »Aff manna Kaupum») kan belysas av det norska lagstället, att *mali* här med andra ord syftar på en förpliktelse för köparen att, om han i sin tur vill sälja trälen, först hembjuda den till förre ägaren.

Frågan är emellertid, om innebörden 'avtal, förbehåll' är den ursprungliga hos *máli*, *formali* (fvn. *máli*, *formáli*). Så kan onekligen vara fallet, men det anförda norska stället gör det fullkomligt tillåtet att fatta även detta *máli* såsom ursprungligen betydande 'något visst utmätt eller uppmätt' — *máli* kan vara så beskaffad, att kontrahenterna på förhand mäter ut en viss ersättning att erläggas vid återköpet, och ingenting hindrar, att detta är ordets ursprungliga innebörd.

Betydelsen 'avtal, överenskommelse' skall enligt gängse uppfattning klart framträda i ytterligare en rad fornnorska fall. När det t.ex. i Gulatingslagen 115 i samband med boutredningen efter en avliden heter: »Nu er þar umaga eyrir i garðe. oc male kono», analyseras *máli* av Hertzberg i Glossarium som »aftalen om, hvad der ved fæstemaalet og bryllupet i formuesretslig henseende tilsikredes hustruen,

¹ Se Fritznér² s.v. *logmáli*, *málajörð*, *málaland* och *máli* (mom. 5) samt Hertzberg, Glossar.

saavel som selve den kreds af retslige fordringer, som hun i kraft deraf havde ret til at stille». Här kan givetvis göras ungefär samma invändning som i föregående fall — *máli* kan lika väl ursprungligen ha inneburden 'något visst utmätt eller uppmätt' som 'något avtalat'.

3) Som tredje betydelsemoment hos fsv. *male* anger Schlyter i Ordbok 'lega, lön'. Det föreligger i den allittererande formeln *ganga a mat ok mala (mæþ bonda)*, som först möter i Östgötalagen (Bygda B. XII 12): »Nu uill bonde sik dræng leghia fæstir hanum leghu. gangær a mat ok mala: uill drængrin bort ganga siþan: gialde bonda sua mykit sum han hafþe hanum fæst» och därefter i ungefär samma form användes i analoga sammanhang i Upplands-, Södermanna-, Dala-, Västmanna- och Hälsingelagarna samt i vissa handskrifter av Magnus Erikssons landslag och stadslag.¹ Det citerade stället lyder i Holmbäck-Wesséns tolkning: »Nu vill bonde leja sig dräng; han utfäster honom lega, och han går i arbete för mat och lön». På samma sätt användes i västnordiskan *ganga á mála* 'gaa i en Høvdings Tjeneste for betinget Løn' (Fritzner). Det synes tydligt, att *mat* i den fornsvenska formeln täcker det moderna begreppet 'vivre', och det ligger då nära till hands att i *male* se återstoden av lönen, den i legoavtalet bestämda ersättning, som tjänaren skulle ha utöver mat o.d. Fråga är emellertid, om inte *male* här från början har haft samma innebörd som i Gutalagen, när det där talas om den ofrie tjänaren och hans *mali*, d.v.s. 'träldomstid'. *Male* i Östgötalagen bör enligt denna uppfattning ursprungligen ha betecknat detsamma som i många andra landskapslagar kallas *leghostämna*. Därefter har emellertid i så fall otvivelaktigt en utveckling till 'lön' ägt rum, vilket visas av de fall i forndanskan och fornvästnordiskan, där *malæ* resp. *máli* tydligen avser en hirdmans lön. I vissa handskrifter av Jyllandslagen heter det sålunda: *Hwær thær kvnungs man ær æth biskops hwat hældær the havæ et bo æth flæræ. tha ær thæ skyldugh at havæ ful wapn oc faræ i lething a theræ eghæn kost. oc takæ theræ malæ*»² och i Magnus Håkonssons Hirdskrå: »En þat er forn siðr oc hæit Birkibæina at gera tiund af mala sinum».³

¹ Huvudhandskrifterna av MELL och MEST har i stället det sekundära *mal ok mat*, varom se E. Olson, Utdrag ur Magnus Erikssons landslag s. 55.

² Valdemar den andens Jydske Lov efter den Flensborgske Codex utg. av P. G. Thorsen s. 216; jfr DGL 2:371 och G.F.V. Lund, Ordbog til de gamle danske Landskabslove s. 95.

³ NGL 2:410.

4) Det återstår så endast Schlyters moment 4, *male* = 'lön för odling, bestående i tre års besittningsrätt'. Denna nyans möter endast på ett par ställen i Östgöotalagen. Bygda B. 9:7: »Nu takær man öxa mala (hs. B: ödz mala) ok læggia undi ara stæmnu: inne up mala sin ok vill sipan af fara: han a fulnaþ firi hus sin ok garþa sina haua: Nu far han af för : þa hauær han firi farit arwþe sinu : aghe sua huar i husum sum han atte i bole sua ok i garpum». Schlyter återgiver öxa male liksom det enkla ordet med 'lön för odling'¹. Holmbäck-Wessén översätter: »Nu tager någon lön för nyodling, och de fastställa en tid av vissa år; han tjänar in hela sin lön och vill sedan flytta bort. Han skall hava gottgörelse för sina hus och sina gärdesgårdar. Nu flyttar han bort dessförinnan; då har han genom flyttningen förverkat gottgörelse för sitt arbete. Envar skall äga lika mycket i husen som han äger i gården, likaså i gärdesgårdarna». Bygda B. 32: »Nu liggær manz fælla pön sum han will ryþia undi rowm ælla rughi i þy sum þer uilia in taka: ælla uilia þer ok intaka skogh undir mala. alla uilia þer skipta skogh til ryþzla skiptin ok havi þo för öxa mala sin sum fældi. rugh ok rowr. ok en halm þær æftir. sipan taki þæn up sum mæþ lut ok lagha skipti fik». Holmbäck-Wessén: »Nu ligger i den mark, som de vilja taga in, någons svedjefälla, som han vill röja för att så rovor eller råg — likaså om de vilja taga in skog under odling mot lön, eller om de vilja skifta skogen för röjning — då må de skifta, men den som har fällt skog, må dock först få lön för sitt arbete, det är råg och rovor och en skörd därefter. Sedan skall den taga mot marken, som fick den med lott och laga skifte». S. 238 kommenteras »Nu takær man öxa mala» i flock 9 sålunda: »egentligen 'lön för sin yxa'. *Male*, m. 'avtal, avtalad lön 1. avgift', betecknar i ÖGL speciellt 'avtal om nyodling; den därvid avtalade lönen'. Denna bestod i vissa, vanligen tre, års besittning. I södra Östergötland, särskilt i Ydre, och i Småland finnas många mindre gårdar med namn på *-målen*, *-måla*».

Det förefaller mig, som om den i noten skisserade betydelseutvecklingen ('avtal' > 'avtalad lön eller avgift') ingalunda är den enda tänkbara. Vi har i de föregående avsnitten sett, hurusom även i Gutalagen *mali* förknippas med verb som *inna* men att *mali* där betecknar rätt och slätt en viss bestämd tidrymd, som inte behöver förutsätta ett

¹ R. Norrby, Ydre härads gårdnamn s. 14 not 1 drar en lans för den annars som sekundär betraktade varianten *ödz mala*, som han vill ansluta till *öper* i *Upsala öper*.

avtal (mellan träden och hans ägare!), och hurusom samma innebörd utan svårighet kan inläggas i *male* i uttrycket *ganga a mat ok mala*. Det synes nu vara mycket berättigat att lägga betydelsen 'viss tidrymd' till grund även vid analysen av de nu ifrågavarande *male* och *öxamale*. Dessa uttryck bör sålunda ursprungligen ha avsett den bestämda tidrymd, som nyodlaren fick sig tillmätt att njuta frukterna av sin odlarmöda. Att *taka öxa mala* och *læggi undi ara stæmnu* är således betydelsemässigt nära samordnade uttryck; det förra avser nyodlaren, det senare hans huvudmän i byalaget. Om man, som allmänt har skett, översätter Gutalagens *sen malj ier intir* med »sedan trældomstiden är slutad», bör man återgiva Östgötalagens *inne up mala sin* med »må han arbeta den utmäta tiden till slut» — jfr också att Gutalagens *prel þan sum ort hafr mala* säkerligen riktigt har tolkats som »träl som har arbetat sin trældomstid».

Även i fornnorskan, närmare bestämt i Frostatingslagen, förekommer uttrycket *inna mála*. Enligt Fritzner (*máli* mom. 5) skulle här emellertid föreligga en betydelse »Leie, som Leilænding har at betale Jordeieren»; samma uppfattning hyses av Hertzberg i Glossarium: »*inna mala sinn* = erlægge landskylden». Går man till kontexten, finner man det emellertid sannolikt, att här föreligger en missuppfattning. Stället i Frostatingslagen XIII:3 (NGL 1:241) lyder nämligen: »Ef maðr hefir reitt forleigu fyrir iörð manns. þá scal hann hafa mála sinn sem vitni berr til. oc svá arfi hins dauða ef hann deyr. En ef maðr deyr oc hefir hann eigi innt mála sinn. þá hafi arfi hans eina órð síðan. oc svá þó at prestr byggi». Den första meningen måste betyda ungefär följande: »Om en man har betalat förskottsarrrende (*forleiga*) för en annan mans jord, då skall han ha jorden under den tid som han enligt vittnen har arrenderat den, likaså hans arvinge, om han skulle dö». *Máli* har alltså här just den betydelse, som vi med ledning av det forngutniska och fornsvenska materialet väntar att finna: 'arrendetid'; jfr Hertzberg Glossarium s. 430: »sin hele omkontraherede brugstid»¹. Man väntar sig då a priori, att ordet skall ha fullständigt samma innebörd i nästa mening. Men det ser onekligen ut, som om »innt mála sinn» betydde ungefär detsamma som »reitt forleigu» i första meningen, och i överensstämmelse därmed har det,

¹ Fritzner ansätter däremot (under *máli* mom. 4) betydelsen »Jord som en har taget til Leie af Eieren» — endast det här ifrågavarande stället i Frostatingslagen anföres som exempel.

som synes, också fattats av lexikograferna. Att en dylik betydelse '(arrende)avgift' inte heller i och för sig skulle vara påfallande framgår av avsnitt 1 ovan. Men den är högst uppseendeväckande omedelbart efter det föregående *máli*, där uppenbart en annan betydelse föreligger, och i jämförelse med betydelsen hos det identiska fsv. och fgotn. uttrycket *inna mala*. Jag skulle i stället vilja föreslå att fatta stället sålunda. Första meningen avser ett specialfall: arrendatorn har betalat i förskott, och då skall han, eller om han skulle dö, hans arvinge få behålla arrendet hela den en gång bestämda tiden. Andra meningen avser ett annat och sannolikt vanligare fall: arrendatorn har icke betalat i förskott, och om han då dör, förrän han har haft jorden hela arrendetiden (»innt mála sinn»), då har hans arvinge lov att njuta en gröda, förrän arrendet häves. Det medges, att denna mening egentligen skulle kräva ett adverb 'annars' för att få ett fullt klart språkligt uttryck, men denna tolkning förefaller mig likväl erbjuda bestämda företräden framför den gängse. Den senare meningen skulle alltså betyda: »Men om en man (annars) dör och icke har gjort slut på sin arrendetid, då må hans arvinge hava en gröda därefter, även om det är en präst som bortarrenderar (byggi) jorden».

Även i övrigt överensstämmer Frostatingslagens *máli* väl med Östgötalagens (*öxa*)*male*. I ett fall som (XIV:2): »En umbodsmadr scal eigi byggia annann mála fyrr en annarr er farinn» är betydelsen alltså 'arrendetid, arrendeperiod (om tre år)', medan uttrycket *taka mála a iordü* (XIII:2, XI:15) parallelliseras med ÖGL:s *taka öxamala*.

Efter denna analys, vid vilken tyngdpunkten har lagts på det fornsvenska materialet men även de väsentliga västnordiska motsvarigheterna har indragits, är det tid att söka besvara de två frågorna, huruvida fsv. *male* verkligen är att fatta som två etymologiskt skilda ord, och om så inte befinnes vara fallet, huruvida ordet rätteligen bör anknytas till *mal* = got. *maþl* eller till *mal* = got. *mél*.

Att fsv. *male* är att betrakta som ett och inte som två ord har redan tidigare hävdats av R. Norrby, som i »Ydre härads gårdnamn» (1901) s. 12 ff. vill återföra de olika användningarna på grundbetydelsen 'avtal, överenskommelse', varur senare betydelserna 'avtal om lön', 'avtalad lön' och endast 'lön' utvecklats sig. En variant 'överenskommen lön i form av jordbesittningsrätt' är enligt Norrby den som föreligger i ortnamnen på *-måla*, *-målen*. På Norrby torde Hj. Lindroth

stöda sig, då han i Våra ortnamn s. 124 anser *-måla* betyda »arrende-gård av visst slag». Som framgår av Holmbäck-Wesséns här tidigare citerade kommentar till Östgötalagens *male* och *öxamale*, har även dessa författare samma uppfattning som Norrby.

Att denna uppfattning annars icke har slagit igenom framgår tillräckligt tydligt av de i inledningen till denna studie åberopade ordböckerna och handböckerna. Att tolkningen icke har vunnit mera gehör beror säkerligen — för de senare fallens vidkommande — på att N. Ödeen i sin utförliga framställning av *-måla*-namnen¹ i polemik mot Norrby har försvarat den äldre uppfattningen. Ödeen finner bl.a. orimligt, att sådana kortvariga nyodlingar som de i Östgötalagen nämnda skulle vara roten och upphovet till *-måla*-bebyggelsen, och anser sig i ett fall kunna analysera fram en bestämd skillnad mellan dessa nyodlingar och dem som kallas *male*. När det i det ovan s. 3 refererade brevet av 1336 från Nydala kloster heter, att en Gjurder Thordsson får lov att göra nyröjningar på en viss plats i klostrets skog och därav njuta två års gröda, dock utan att han gör något som är till förfång för bl.a. klostrets *malakarlar*, drar Ödeen härav slutsatsen, att »malakarlar» utgjorde en kategori, som satt säkrare i sadeln än Gjurder, som bara skulle ha två års avkastning och som därför snarast vore att jämställa med dem som enligt Östgötalagens terminologi hade tagit (*öxamala*). Slutsatsen är förhastad — det finns ingenting som hindrar antagandet, att dessa *malakarlar* tillhörde samma kategori som Gjurder och att stadgandet innebär, att Gjurder har att se till, att hans röjningsverksamhet icke sker till förfång för bl.a. andra *malakarlar*. Å andra sidan är det mycket troligt, att *male*-systemet också har kunnat tillämpas för längre tidrymder än två- och treårsperioder och sålunda mer eller mindre direkt ge upphov åt *-måla*-bebyggelsen.

Ett till synes starkare stöd för den gamla teorien, att ortnamns-elementet *-måla* egentligen betecknar 'uppmätt jordstycke' är vissa av Ödeen särskilt framhållna *-måla*-namn. Namn som *Raftamåla*, *Repemåla*, *Stångsmåla* (3 st.), eventuellt även *Mattamåla*, vittnar enligt honom genom sina förleder om själva mätningen; *raft* och *stång* minner om mätstången, *rep* är = 'mättingsrep' och *matta* skulle enligt Ödeen kunna vara fsv. *matta*, f. = 'mått, mål'.² Även detta argument

¹ N. Ödeen, Studier i Smålands bebyggelsehistoria, särsk. s. 367 ff.

² Ödeen a.a. s. 180 f., 198 f., 200 f., 256 ff., 373 f.

är emellertid av tvivelaktigt värde. Det tidigast anträffade av dessa namn är *Stångsmåla* (1337 *stangsmala*), men det är inte alls säkert, att *stång* här avser mätstång. Nat. Lindqvist¹ vill här snarast se *stång* = gränsmärke, medan A. Eile² menar, att *Stångsmåla* betyder 'torpet vid gillerstången' — båda förslagen är minst lika tänkvärda som Ödeens. De övriga namnen möter först vid mitten av 1400-talet eller på 1500-talet, och om Ödeen har rätt i sin tolkning av förlederna, behöver namnen endast visa, att *male* då har fått betydelsen 'jordområde av viss natur' klart utbildad och följaktligen också har kunnat sammansättas med ord som *rep* o.s.v. avseende mätningen.

Den första frågan synes mig nu tämligen enkel att besvara. Det är lindrigt sagt osannolikt, att det från sydöstra Sverige upp till Östergötland som topografisk och kameral term och som ortnamnselement kända *male* är ett helt annat ord än det *male*, *öxamale*, som i Östgötalagen uppträder i samband med en odlingsform, som från början bör ha varit identisk eller i varje fall nära besläktad med den som omvittnas av de många ortnamnen på *-måla* och *-målen*. Här torde föreligga en förskjutning av vanligt slag från abstrakt till konkret betydelse: benämningen på upplåtelseformen (viss tids bruksrätt) har övergått till benämning på det upplåtna området. Norrby och hans efterföljare har rätt i att fsv. *male* etymologiskt är att betrakta som ett och inte som två ord.

Härmed är dock inte sagt, att den andra frågan skall besvaras i den av Norrby m.fl. angivna riktningen, d.v.s. att detta *male* (*máli*) ursprungligen har betydtt 'avtal, överenskommelse' och att övriga betydelser är sekundärt utvecklade ur denna. Rent formellt finns visserligen intet att invända mot sammanställningen med *mal* (*mál*) = got. *maþl*, men den föregående analysen synes mig visa, att det ligger avgjort närmare till hands att sammanställa *male* (*máli*) med *mal* (*mál*) = got. *mél*.

I de ovan under 1) behandlade fallen, där *male* betecknar en fast avgift (i stället för en prestation av annat slag, tionde, icke närmare fixerat offer o.d.), ligger det avgjort närmare till hands att se grundbetydelsen 'något uppmätt eller utmätt' — till skillnad från avgifter (tionde o.d.), som inte var på förhand fixerade utan stod i direkt

¹ N. Lindquist, Bjärka-Säby ortnamn s. 321.

² Sydsvenska ortnamnssällskapets årsskrift 1930—31 s. 42.

relation till årets avkastning. I Upplandslagens *spannamale* framträder denna betydelse mycket tydligt. En grundbetydelse 'avtal' passar dåligt i de ifrågavarande fallen, då det inte kan visas, att de avgifter som kallas för *male*, till skillnad från andra avgifter (tionde, skipvist o.d.) skulle kunna grunda sig på ett särskilt avtal. De avtal eller överenskommelser, som kan ligga till grund för avgifterna, har med andra ord säkerligen omfattat alla avgifterna och inte bara dem som betecknas med *male*.

Mutatis mutandis gäller samma synpunkter på de ovan under 2) behandlade fallen. Den *mali*, som i Gutalagen omtalas i samband med en viss form av trældom, synes inte innebära ett avtal utan beteckna 'en viss bestämd tidrymd' (efter vars förlopp trälen skulle vara fri). Skäl har också anförts för att betydelsen 'något visst utmätt eller uppmätt' kan ligga till grund för övriga under 2) behandlade fall (fgutn. *selia miþ mala*, fnor. *leggja (log)mála á land*).

Det vida spridda uttrycket *ganga a (mat ok) mala*, som behandlas under 3), avser visserligen ett avtal (mellan husbonde och tjänare), men detta *male* kan svårligen skiljas från Gutalagens *mali* = 'trældomstid' och bör därför snarare ha grundbetydelsen 'viss bestämd tid' än 'avtal'. I och för sig kunde naturligtvis också en grundbetydelse 'avtal' utvecklas till 'genom avtal bestämd tid', men den motsatta utvecklingen 'viss bestämd tid' > 'avtal om viss bestämd tid (tjänstetid)' är precis lika tänkbar. Sedan har på sina håll betydelsen skridit till 'lön', men denna utveckling kan i och för sig ha sin utgångspunkt i vilken som helst av de två nämnda betydelserna.

Slutligen har vi det under 4) behandlade *male* såsom beteckning för en viss form av jordupplåtelse. Att även här grundbetydelsen är 'viss bestämd tid' göres troligt av sammanställningen med de tidigare behandlade fallen, även om en grundbetydelse 'avtal, avtalad lön', vid ett mera isolerat betraktande kan synas ligga nära till hands. Ur betydelsen 'viss bestämd (odlings-) tid' bör så lätt nog ha kunnat utveckla sig den i de talrika sydöstsvenska ortnamnen på *-måla*, *-målen* föreliggande innebörden, som närmast kan återges med 'jord som upplåtits åt enskild brukare under viss bestämd tid'. Det är med andra ord fråga om en mätning i tiden och icke i rummet, som man alltsedan Stobæus' tid har menat.

Även om antagandet, att *male*, *máli* ursprungligen har betytt 'avtal' och att ordet sålunda skulle höra samman med *mal* = got. *maþl* inte

kan helt och hållet avvisas — man kan också räkna med ett visst sidoinflytande från detta *mal* — synes den gjorda utredningen visa, att grundbetydelsen 'något uppmätt eller utmätt' och sammanställningen med got. *mél* på det stora hela bättre och fullständigare täcker de med fsv. *male*, fnor. *máli* förknippade realiteterna.

RAGNVALD IVERSEN

Personnavn i Trondheim i 1548.

Det kan ikke her bli tale om å legge fram alle de personnavn som var i bruk i Trondheim for 400 år siden. Det ligger implicite også i titelen (der står »Personnavn», ikke »Personnavnene»). Materialet omfatter bare navn på de innbyggere i byen som betalte »Kronens

Sitert faglitteratur:

- Arkiv XXVI = Die altwestnordischen Beinamen bis etwa zum Jahre 1400, av B. Kahle (i Arkiv f. nord. filol. bd. XXVI, 142 ff.).
- Betæknkn. = Dansk Navneskik. Betænkning afgiven af den af Justitsministeriet den 4. Maj 1898 nedsatte Kommission (Kbh. 1899).
- Dania III = Navneskik, av H. F. Feilberg (i Dania. Tidsskrift for folkemål og folkeminder, bd. III, 289 ff.).
- DgP. = Danmarks gamle Personnavne, udg. af Gunnar Knudsen og Marius Kristensen (Kbh. 1936 ff.).
- Grape = Studier över de i fornsvenskan inlånade personnamnen, av A. Grape (Upps. 1911).
- Lind I = Norsk-isländska dopnamn och fingerade namn från medeltiden, av E. H. Lind (Upps. 1905—1915).
- » II = Supplementband (Oslo 1931).
- » III = Norsk-isländska personbinamn från medeltiden, av E. H. Lind (Upps. 1920—21).
- Personn. = Personnamn, utg. av Assar Janzén (i Nordisk kultur, bd. VII).
- Steenstr. = Mænds og Kvinders Navne i Danmark gennem Tiderne, av Johannes Steenstrup (Kbh. 1918).
- Vågslid = Norsk navnebok, av Eivind Vågslid (Oslo 1930).
- Wessén = Nordiska namnstudier, av Elias Wessén (Upps. 1927).
- Xen. Lid. = Fornsvenska tillnamn, av Elof Hellquist (i Xenia Lideniana, Sth. 1912).
- Ålander = Personbeteckningar i en svensk småstad omkring sekelskiftet, av A. T. Ålander (i Festskr. till Jöran Sahlgren, Lund 1944).
Utförligare litteraturliste i Personnamn (Nordisk kultur, bd. VII), s. 329—342.

ledingh aff Trondheiiims by» i året 1548. Likevel må vi vel ha lov til å gå ut ifra at dette materialet stort sett representerer det typiske navnebruket i denne byen ved midten av 1500-tallet. Gransker vi det litt nærmere, vil vi finne et og annet drag som kanskje kunne ha en viss interesse, om ikke for annet så fordi vi her har å gjøre med et emneområde der det meste arbeidet ennå er ugjort her til lands. Vi har nok et visst oversyn over navne-tilfanget alt ifra de eldste tider og ned til våre dager, og de interesser som knytter seg til den etymologiske og kronologiske gransking av dette stoffet er også mer eller mindre tilgodesett; men spørsmålet om den lokale fordeling av det store materiale vi her har å gjøre med, navne-geografien, venter ennå på en grundig gransking.

Vi vil da først gi en liste over de personnavn vi finner i denne gamle »Kronens ledingh», oppført etter

I. Frekvens.¹

Det vil være naturlig her å skille mellom mannsnavn og kvinne-
navn. Som rimelig kan være, er den siste kategori i vårt materiale
relativt fåtallig — det var jo færre kvinner enn menn som måtte svare
den skatten det her er tale om.

Videre vil det også være naturlig å skille mellom fornavn og
etternavn (av ymse slag); de siste gir stundom opplysninger som
kan interessere også andre enn navnegranskeren.

Etter denne definisjon av stoffet vil vi nå først ta for oss det til-
fanget ledings-listene fra 1548 gir oss av

A. Mannsnavn.

1. Fornavn.

I rekkefølge etter frekvens-tallet hører hit:²

<i>Oluff</i> 35 ³	<i>Joen</i> 22 ⁵
<i>Peer</i> 19	<i>Niels</i> 17
<i>Pedher</i> 3 ⁴ } 22	<i>Erich</i> 12

¹ Skrivemåten av ett og samme navn kan ofte variere, til dels nokså sterkt; her nøyer vi oss i regelen med bare å føre opp én skrivemåte: den som vi møter først i materialet.

<i>Guttorm</i> 12	<i>Jörenn</i> 3	} 4
<i>Anders</i> 10 ⁶	<i>Jörghen</i> 1	
<i>Andris</i> 1	<i>Pouell</i> 4 ¹⁰	
<i>Hans</i> 10 ⁷	<i>Symon</i> 3	} 4
<i>Lasse</i> 9	<i>Syem</i> ¹¹ 1	
<i>Arnne</i> 8	<i>Öesthenn</i> 4	
<i>Siuordtt</i> (<i>Syffuerdt</i> etc.) 7	<i>Amund</i> 3	
<i>Tordtt</i> 7	<i>Einer</i> 2	} 3
<i>Ingebreth</i> 4	<i>Enner</i> 1	
<i>Engebrett</i> 2	<i>Gregers</i> 2	} 3
<i>Engbreect</i> 1	<i>Gregorius</i> 1	
<i>Gunner</i> 6	<i>Jacob</i> 3 ¹²	
<i>Jffuer</i> 6	<i>Kiield</i> 3	
<i>Morthenn</i> 6	<i>Laueris</i> 2	} 3 ¹³
<i>Biörnn</i> 5	<i>Lauerens</i> 1	
<i>Halffuard</i> 1	<i>Szwend</i> 3	
<i>Haluordtt</i> 4	<i>Thomes</i> 3	
<i>Michiil</i> 5	<i>Asser</i> 2	
<i>Beintt</i> 3	<i>Brod(tt)</i> 2	
<i>Benct</i> 1	<i>Claffues</i> 2	
<i>Henrick</i> (<i>Hendriich</i>) 4 ⁹	<i>Erlend</i> 1	} 2
	<i>Elanndtt</i> 1	

² Navn som *Hans*, *Jens* og *Jon* er her oppført som særskilte navn, enda om de for fagmannen bare er varianter av én og samme grunnform.

³ Derav 1 med etternavnet *skothe*, og 1 med etternavnet *Theiistedtt* (det vil vel si Thisted i Danmark).

⁴ Derav 1 med etternavnet *angermand*, dvs. fra Ångermanland? At *angermand* her skulle være identisk med no.dial. *angermann* = »anger(kjensle)», er knapt tenkelig.

⁵ Derav 2 med etternavnet *helssinnng*, og 1 med etternavnet *skodtt*.

⁶ Derav 1 med etternavnet *helssynnngge*, og 1 med etternavnet *swennske*.

⁷ Derav 1 med etternavnet *helssingghe*, og 1 med etternavnet *skodt*.

⁸ Om de skiftende former av 2. sms.ledd (*-brett*, osv.) se Grape II, 32 ff., og Namn och Bygd 1948, s. 182.

⁹ Derav 1 med tilnavnet *tysk*.

¹⁰ Derav 1 med tilnavnet *hollennder*.

¹¹ Vel bare feilskrift for *Syem*.

¹² Derav 2 med tilnavnet *fymbo*.

¹³ Jfr. den vanligere variant *Lasse* o. for.

<i>Helghe</i> 2	<i>Gwleck</i> 1
<i>Seffuerin</i> 1 } ²¹	<i>Hafftord</i> 1
<i>Szöffren</i> 1 }	<i>Haldor</i> 1
<i>Tosthenn</i> 2	<i>Halstein</i> 1
<i>Willem</i> 1 } ²	<i>Herbyörnn</i> 1
<i>Wellom</i> 1 }	<i>Herman</i> 1
<i>Alff</i> 1	<i>Hesbernn</i> 1
<i>Asgoutth</i> 1	<i>Höeck</i> 1
<i>Aslak</i> 1	<i>Haagen</i> 1
(Audun — se <i>Oudhen</i>)	<i>Knudtt</i> 1
<i>Augustinus</i> 1	<i>Kordtt</i> 1
<i>Berdor</i> 1	<i>Lucas</i> 1
<i>Berenndth</i> 1	<i>Mattiis</i> 1
<i>Byrriig</i> 1 ²	<i>Melchior</i> 1
<i>Baard</i> 1	<i>Oudhen</i> 1
<i>Cassper</i> 1	<i>Sinuoldtt</i> ³ 1
<i>Chriistopher</i> 1	<i>Steynn</i> 1
<i>Clemetth</i> 1	<i>Staale</i> 1
<i>Diiriick</i> 1	<i>Swortt</i> 1
<i>Ediis</i> 1	<i>Thorre</i> 1
<i>Elling</i> 1	<i>Torgard</i> 1
<i>Endrett</i> 1	<i>Torleff</i> 1
(Esbern — se <i>Hesbern</i>)	<i>Tronnd</i> 1
<i>Eskell</i> 1	<i>Thruels</i> 1
<i>Eyleiff</i> 1	<i>Wlff</i> 1
<i>Falentinus</i> 1	<i>Wetherlem</i> ⁴ 1
<i>Frederiick</i> 1	<i>Wincentius</i> 1
<i>Gewald</i> 1	<i>Öeffuendh</i> 1
<i>Gwdmwnd</i> 1	

¹ Begge var dansker: den første har tilnavnet *sviellandsfar*, den andre *wendelbo*. Både sjellendere, vendelboer og fynboer (jfr. o.for) ser ut til i særlig grad å ha vært farende folk — vi finner dem i svenske navnelister også (Xen. Lid. s. 106 og s. 107). Jfr. også Betænkn. s. 67 og passim.

² Står for *Börge*.

³ Feilskrift for *Sjovald*? Av andre kjelder vet vi at dette navnet har vært brukt nettopp i Trøndelag i første halvdel av 1500-tallet (og ikke tidligere noe annet sted heller, ser det ut til; jfr. Vågslid under *Sovald*).

⁴ Navnet synes ukjent ellers i denne form; kanhende står det utlydende *m* for *n* (jfr. Symen o.for), slik at vi har å gjøre med bestemte form av det gamle

Hvor mange ulike navn blir nå dette sammenlagt? Det kan vi ikke svare på med noe eksakt tall, fordi summen vil være avhengig av et prinsipp-spørsmål: skal vi rekne med bare primære navn, eller skal vi ta med også sekundære variantformer av et primærnavn? Det siste vil vel være mest naturlig når det gjelder så ulike varianter av samme opphavsnavn som *Hans*, *Jens* og *Jon*, men mindre naturlig når det er tale om varianter som *Engebrect*, *Engebrett* og *Ingebreth*. Alt etter som vi gjennomfører det ene eller det andre prinsippet (eller i tilfelle et kompromiss mellom dem), vil vi da få et tall som ligger et eller annet sted mellom de to grensetall 89 og 104.

Det neste spørsmålet som naturlig melder seg, blir vel dette: hvor stor er totalfrekvensen av alle disse navneformene? En skjematisk optelling gir oss en sum på 332. Men her vil det vel være metodisk retttest å skille mellom navn på innfødte (dvs. bysbarn og innflyttere fra norske bygder) på den ene side og navn på utlendinger (mer eller mindre naturalisert) på den andre side. Den siste kategori er representert ikke bare av dansker (4) og svensker (4), men også av skotter (3), hollendere (1), og tyskere (1).¹ Vil vi ha tallet på bare de norskfødte bymenn som betalte »Kronens ledingh aff Trondheims by i 1548» så må vi fra 332 subtrahere 13, og får da 319 (derav 10 jemter).²

Dermed er vi kommet til det spørsmålet som vel interesserer oss mest i denne sammenheng: styrkeforholdet mellom disse ulike navn innbyrdes. At *Oluff* (dvs. Olav, med ymse uttale-varianter) her legger alle andre mannsnavn langt bakom seg, var bare det vi kunne vente.³ Grunnen ligger klart i dagen: dette navnet ble båret av vår

mannsnavnet *Vetrlidi* eller *Vetrlidr* (jfr. Lind I, sp. 1087—89, og Vågslid under *Vetterlide*); se ellers n.for s. 16, fotnote 3.

¹ Det kan være verdt å nevne at av tilnavn eller kjenningsnavn av denne typen finner vi ikke bare »swenske» og »helssing», men også »iemph» (i alt 10 gg.) — enda Jemteland på denne tid ennå lå under Norges krone. Men den gangen var det vel liksom naturlig å kalle én man (Joen) *iempt* som å kalle en annen (Joen) *stördalingh*.

² Absolutt sikkert er vel ikke dette tallet heller; vi må da gå ut fra at bymenn med så unorske navn som *Melchior* og *Falentinus* likevel har vært av norsk ætt (det første fins ikke hos Lind, og det siste er ennå på 1400-tallet bare notert et par ganger).

³ Det er fortalt om en trönder-huslyd fra slutten av 1800-tallet at det i den var 5 sønner som alle hette Ola; etter alderen fikk de da kjenningsnavn, slik at nr. 1 ble kalt Stor-Ola, nr. 2 Lill-Storola, nr. 3 Stor-Lillola, nr. 4 Lill-Ola, og nr. 5 Vesl-Ola.

egen nasjonalhelgen, *Rex perpetuus Norvegiae*.¹ Etter *Oluff* kommer — som det også kunne ligge nær å gisse på — *Peer* (*Pedher*), men följt hakk i hæl av *Joen* (det er bare 1 »poeng» som skiller mellom dem, jfr. fotnotene til disse navnene o. for). Et stykke etter kommer så *Niels* (med dette navnet er ingen utlendinger oppført), og deretter — med noe større mellomrom — *Erich* og *Gwttorm*; at disse to navn — og særlig da det siste — skulle nå så langt fram, ville vel de færreste ha tenkt seg (og kanskje enda mindre at *Gwttorm* skulle hevde seg like godt som *Erich*). Etter disse to gamle nasjonale navn følger så tett innpå de innførte *Anders*, *Hans* og *Lasse*.² Deretter, med liten innbyrdes avstand, *Arnne*, *Siuordtt*, *Tordtt*, *Ingebretth* — og så videre nedover, helt til dem som har særlig interesse ved det at de er hapaks legomena. Dette er nemlig et faktum som kan tolkes på to måter: enten slik at vi her har å gjøre med et gammelt navn som holder på å dø ut, eller slik at vi her möter et nytt navn som holder på å trenge inn. Det ligger nær å tenke seg at til første kategori hörer navn som *Assgouth*, *Hafftord*, *Herbyörnn*, *Steynn*, *Staale* og *Wlff*,³ til den andre kategorien derimot *Cassper*, *Frederiick*, *Hermand*, *Knudtt*, *Mattiis* og *Thruels*.

Med dette får vi være ferdige med de fornavn vi har funnet brukt i Trondheim anno domini 1548, og går så over til å granske det tilfanget ledings-listene gir oss av

2. Etternavn og tilnavn

Vi setter her ikke opp et så detaljert classeskjema som i Ark. XXVI, 156 ff., men nöyer oss med å före opp 5 hovedkategorier:⁴

¹ Om den rolle den gamle helgenkultus har spilt for navnebruken, kan vises til Grape, s. 60 ff. For et svensk landskap (Södermanland) viste navneskikken i katolsk tid rekkefølgen *Lars* (*Lasse*), *Peter*, *Olof*, *Johan*, *Nils*, *Anders* (referert hos Grape, s. 63, note 3).

² Jfr. Grape, s. 56 ff.

³ Vi bör kanskje legge til: i Trondheim (og eventuelt i Trøndelag).

⁴ I en klasse for seg står de »ekteskapelige navn»: *Gudtorms Karinn*, *Szmedtz Guronn*, osv. Det ser ut til at det i regelen bare er kvinner som denne form av nomenklatur blir brukt på; det kunne nok ligge nær å tolke *Abbelwonn Pedher* som »Peder som er (eller var) gift med Abelone», men rimeligvis vil det være rettest å oppfatte det på samme måte som *Kersthin Jören Hasteinsson* (dvs. *Kersthin* som er — eller var — gift med J. H.). Et maskulint kognatisk kjen-

a. Tilnavn som rommer en personlig karakteristik: *Haluord Griissenn*,¹ *Storre Biörn*, *Gamle Eriick*, *Kloke Gierthrud*, *Byrge Mareth*, *Joenn iempt med rödehor*, osv. Dette er i samsvar med gammel navneskikk; jfr. Ark. XXVI, 157, 175 og 182; like ens Danske Studier 1914, s. 127, og Personn. s. 280—281. For moderne eksempler kan vises til Dania III, 311 ff.

b. Tilnavn som uttrykker »adresse»: *Michell wdiij Helliigssetther* (dvs. Elgeseter), *Lasse i graabröder*, *Diirrick hos Pouell sadelmagr*, *Iffuer paa Lyckenn*, osv. Slik — med tilnavnet i form av et komplement — er skikken ennå på Island og Færøyene (se Betænkn. s. 93) og til dels også hos oss. Det samme var tilfellet i Jylland til ned imot våre dager; se Dania III, 294 ff. Så også i Sverige ennå »på många håll» (Personn s. 277).

c. Tilnavn (på innflyttere) som viser hvor vedkommende skriver seg fra: *Biörn helssingh*, *Joen stördalingh*, *Oluff Theistedt*, osv.²

d. Tilnavn som viser det yrket mannen har. Hit hörer: *bager* (1), *barskiier* (2), *bissmermother* (1),³ *bodzmand* (3), *bogebinder* (1), *brygger* (1), *fiisker* (1), *grytthestöper* (2), *guldssmid* (1), *kiörer* (1), *klocker* (1), *kock* (3), *koperslager* (2), *kremer* (1), *muremesther* (2), *offuersker* (1),⁴

ningsnavn har vi derimot i *Gwnner Einer ssmedts maag* (jfr. Ark. XXVI, 157). En ektemann kan også, om enn bare unntaksvis i vårt materiale, identifiseres ved hjelp av sin ekteviv, slik som tilfellet er med *Kaarenn Gröthnydings mand*. Jfr. for eldre tid Personn. s. 279, videre Ark. XXVI, 156 og for nyere tid Dania III, 310; sml. også Ålander, s. 198.

¹ Det er vel tenkelig, da vi også har en Thord Griiss, at vi her kunne ha å gjøre med to descendenter av den adelige danske ætt Griis; men fra eldre tid kjenner vi i alle fall flere norske menn som er hedret med dette tilnavnet (Lind III, sp. 120). Jfr. også Betænkn. s. 43.

Zoologiske etternavn har vi ellers i *Syffuerd Hane* (jfr. Lind III, sp. 135) og *Michiill bagge* — dersom dette navnet er av svensk opphav; men navnet er gammelt og vanlig på norsk grunn (jfr. Lind III, sp. 12) og kan da være brukt om »en tyk og plump Figur» (Aasen).

Et særmerkt kjenningsnavn er det kvinnelige (Kaarenn) *Gröthnyding*; skulle vi her ha å gjøre med en parallell til det gamle *matindigr*?

² Nyere eksempler på denne navnebruken fins både på dansk grunn (Dania III, 298 ff.) og på svensk (Ålander, s. 201, note 1). Også kjent i norsk.

³ Dette ordet ser ikke ut til å finnes i ordbøkene, og har derfor en særlig interesse. Det er, etter alt å dømme, en sammensetning av substantivet *bismar* og nomen agentis til verbet *måta* »passe, afpasse, afmaale, eller tiljævne noget, saa at det bliver passende» (Aasen).

⁴ Etter Kalkar=»overskærer (der tilklippede klæde efter vævningen)».

piiper (1), *reyesswend* (1),¹ *ssagemend* (1), *sagmester* (2), *ssallemagher* (1), *skiiiper* (1),² *skomagher* (7), *skredher* (5), *sscriifuere* (1), *smedtt* (4), *snedeker* (2), *steinhogger* (2), *styremand* (8), *tymbermand* (6).³ — Dette materialet har jo en viss kulturhistorisk interesse. Vi har alt nevnt det hittil ukjente yrke som *bismermotther* representerer. Vi fester oss videre ved at der mellom handverkerne også fins en *bogebinder*; a priori skulle en knapt ha tenkt seg at der i en så liten by som Trondheim dengang var (med ventelig ikke over 1500 innbyggere), kunne være levebröd for en bokbinder; men offentlige protokoller skulle jo bindes inn dengang som nå, og dessuten kunne han vel også ha noe annet arbeid ved siden av. — Når *grythstöper* og *koperslager* blir oppført hver for seg, skulle det vel vise at de representerer hver sitt yrke; i et dansk glossar fra 1622 blir derimot det latinske »ærarius» gjengitt med »kobbersmed, grydstöber, kobbergyder» — der de tre yrkes-nemningene helst ser ut til å være synonyme. — Med *kock* må vi vel helst tenke på skipskock.⁴ — Ellers legger vi merke til at skomaker-yrket er sterkest representert mellom de egentlige handverk; dette er i samsvar med regelen.⁵ Dernest kommer tömmermennene; så skredderne; og etter dem smedene. De andre »artes illiberales» får nöye seg med bare å ha én eller to representanter hver.

En viss språklig interesse har bruken av den norske yrkes-nemning *koperslager* < gno. *koparslagari* (mot dansk kobbergyder, kobberslaaer, kobbersmed, kobberstöber). Vi kunne også nevne den norske konsonantismen i *bismermotther*, *grythstöper* og *piiper* (men med dansk form baker, bodzmand og bogebinder) — og like ens den norske vokalismen i *reyesswend* og *steinhogger*.

¹ Dvs. forvalter; på dansk »redesvend».

² Fra et syntaktisk synspunkt er det verdt å merke at det her — som vanlig — heter *skiiiper Hanns* (med yrkesnemningen före navnet), men derimot *Hans styremand*, *Thord bodzmand*, *Oluff tymbermand*, osv. Om grunnen til at »skipper» bryter ordfølge-reglene her kan nå vises til Ivar Modéer: Skeppare (i Studier tillägnade Rolf Pipping den 1. juni 1949).

³ For eldre bruk av slike yrkes-tilnavn kan vises til Personn. s. 281, Ark. XXVI, 191 ff., og for nyere til Dania III, 302 ff. og Ålander, s. 199.

⁴ I og for seg kunne *kock* også være familienavn; men mot dette alternativet taler det at i disse ledings-listene blir alle familienavn konsekvent skrevet med stor forbokstav, mens alle yrkes-nemninger liksom konsekvent blir skrevet med liten forbokstav. Jfr. ellers Lind III, sp. 209, og Betænkn. s. 43.

⁵ Se C. Nyrop i Dania VIII, 195.

e. Patronymica

Den femte og siste kategori av etternavn er patronymica. Dersom vi går ut fra — noe vi vel skulle ha rett til — at et patronymicon i den tid det her er tale om ennå ikke var blitt et fast tradisjonelt familienavn, men bare gir oss farsnavnet (med tillegg av *-son* eller *-dotter*), så skulle vi på denne måten kunne dra slutninger om bruken av fornavn også i den nærmest foregående generasjon. En gransking av de patronymica som fins i de trondheimske ledings-lister fra 1548 gir da følgende resultat:

<i>Oluff</i> 20	<i>Kiield</i> 2
<i>Joenn</i> 14	<i>Iffuer</i> 2
<i>Peer</i> 7	<i>Inghwald</i> 2
<i>Peder</i> 1	<i>Hans</i> 2
<i>Anders</i> 8	<i>Bersswend</i> 2
<i>Niels</i> 6	<i>Arnne</i> 2
<i>Erick</i> 6	<i>Arffued</i> 2
<i>Haluard</i> 4	<i>Annbiörnn</i> 2
<i>Haluord</i> 2	<i>Amundt</i> 2
<i>Siuordt</i> 2	<i>Alff</i> 1
<i>Szyffwerdt</i> 3	<i>Aslag</i> 1
<i>Pouel</i> 4	<i>Assmund</i> 1
<i>Tord</i> 4	<i>Bonde</i> 1
<i>Jngelbrett</i> 1	<i>Baardt</i> 1
<i>Jngebreth</i> 3	<i>Eleff</i> 1
<i>Tomes</i> 3	<i>Elling</i> 1
<i>Marquar</i> 2	<i>Gudmund</i> 1
<i>Markwor</i> 1	<i>Haldor</i> 1
<i>Jenns</i> 3	<i>Helliig</i> 1 ¹
<i>Hocknn</i> 3	<i>Henrick</i> 1
<i>Herman</i> 3	<i>Hastein</i> 1
<i>Biörnn</i> 3	<i>Jacob</i> 1
<i>Moenns</i> 3	<i>Karl</i> 1
<i>Thorffynd</i> 2	<i>Korth</i> 1
<i>Mattes</i> 1	<i>Lauers</i> 1
<i>Mats</i> 1	<i>Loden</i> 1
<i>Kaare</i> 2	<i>Michel</i> 1

¹ Står for *Helge*.

Morthen 1*Reinald* 1*Szwend* 1*Thore* 1*Thorffynd* 1*Torckel* 1*Tosthen* 1*Oesten* 1

Hva viser nå en sammenlikning mellom navnebruken i denne eldre generasjon og navnebruken i den yngre, den som vi først tok for oss?

Spør vi etter hvor mange ulike navn her er brukt, så blir svaret at hos den eldre generasjon ligger navnetallet et sted mellom 56 og 62 (alt etter som vi ser bort fra variantformene eller rekner dem med). Da de tilsvarende tall hos den yngre generasjon var resp. 89 og 104, ser det ut til at navnestoffet her i det hele er blitt rikere, mer variert. Av dette kan vi vel ikke uten videre dra den slutning at det er nye navnemoter som trenger inn og skipper den gamle navneskikken; i større eller mindre monn kan vi ha å gjøre med navn som innflyttere har ført med seg fra byer eller bygder som hadde andre navnetradisjoner enn Trondheim. Dertil kommer at vi jo ikke kjenner farsnavnet for folk som i våre lister bare blir kalt *Melchior*, *Joen muremesther*, *Storre Biorn*, *Gutthorm* y *Lasses gord*, osv.

En statistisk sammenlikning er naturligvis nokså vågelig i dette tilfelle, ikke større tall enn vi her har å operere med. Men — med alle reservasjoner — vil vi likevel nevne et og annet drag som det kanskje kan være verdt å feste seg litt ved. Vi legger da først merke til at ved de aller vanligste navn er det tålig godt samsvar i rekkefølgen hos de to generasjonene: I begge ligger *Oluff*, *Joenn* og *Peer* (*Pedher*) i teten; og fremst i laget finner vi også *Anders*, *Niels* og *Eriick* — om ikke nettopp i samme rekkefølge i de to ættledene. Påfallende er det derimot at mens navnet *Gutthorm* overhodet ikke fins hos den eldre generasjon, så plasserer det seg som nr. 6 (med 12 representanter) hos den yngre generasjon. Noe liknende er tilfellet med *Lasse* (eldre 0: yngre 9), *Gunner* (eldre 0: yngre 6), *Beintt* eller *Benct* (eldre 0: yngre 4), *Jör(g)en* (eldre 0: yngre 4), og *Symon*, *Simem* (eldre 0: yngre 4). Nye navn hos den yngre generasjon er videre: *Assser* (2), *Brodtt* (2), *Claffues* (2), *Einer* (3), *Gregorius* og *Gregers* (3), *Erlend* og *Elandtt* (2), *Wiillem* og *Wellom* (2), *Assgoutth* (1), *Augustinus* (1), *Berdor* (1), *Berenndth* (1), *Byrriig* (1), *Cassper* (1), *Christopher* (1), *Clemetth* (1), *Diirick* (1), *Ediis* (1), *Endrett* (1), *Eskell* (1), *Falentinus* (1), *Frede-*

riick (1), *Gewald* (1), *Gwleck* (1), *Hafftord* (1), *Halstein* (1), *Herbyörnn* (1), *Hesbernn* (1), *Höeck* (1), *Knudtt* (1), *Lucas* (1), *Melchior* (1), *Oudhen* (1), *Sinuoldtt* (1), *Steynn* (1), *Staale* (1), *Swortt* (1), *Torgard* (1), *Torleff* (1), *Thruels* (1), *Tronnd* (1), *Wlff* (1), *Wetherlem* (1), *Wincentius* (1), *Øeffuendh* (1). I alt 50 navn.¹

På den andre side finner vi hos den eldre generasjon en del navn som ikke går igjen hos den yngre, og som derfor kunne synes å være i ferd med å gå av bruk i Trondheim på denne tid. Hit hører: *Marquar* eller *Markuor* (3), *Annbviörn* (2), *Arffued* (2), *Bersswend* (2), *Inghwald* (2), *Kaare* (2), *Thorffynd* (1), *Moenns* (3), *Assmund* (1), *Bonde* (1), *Hastein* (1), *Karl* (1), *Loden* (1), *Reinald* (1) og *Torckel* (1). I alt 15 navn.² Men her, som ellers, må vi jo komme i hug at det materiale vi bygger på, bare gir oss navnene på ledings-betalerne og ikke på alle innbyggerne i byen.

I begge generasjoner sakner vi navn som var mer eller mindre vanlige i eldre tid, f. eks. *Harald*, *Egil* og *Reidar*. Det skulle tyde på at slike navn ved midten av 1500-tallet var gått av bruk i Trondheim (og ventelig da også videre omkring i de tröndske bygdene). Her, som ellers, spiller naturligvis lokale navnetradisjoner inn — om et navn som *Harald* gjelder det at »under hela medeltiden hörde det ... nästan uteslutande hemma på Östlandet» (Personn. s. 127). — At moten er en gammel faktor i navneskikken, har bl.a. H. Koht vist i *Innhogg* og *utsyn*, s. 52 f.; han karakteriserer som »vikingetidens motenavn i hövding-ættene ... *Halvdan*, *Gudröd*, *Olav*, *Ivar*, *Sigröd*, *Sigtrygg*, *Ragnvald*, *Harald*». Her gjelder generelt Wesséns ord: »Namn och namnseder äro i hög grad en modesak. De uppstå av någon anledning, de bli populära, de utbreda sig och efterbildas, eller de avtaga och försvinna. Härvid kunna i det enskilda fallet ofta rena tillfälligheter, som för den historiska forskningen äro oåtkomliga, ha spelat en avgörande roll. Detta måste man ständigt ha i minnet» (s. 46).

¹ Dertil *Seffuerin* og *Szöffren* (2), som vi vet var navn på to dansker (s. 4, note 1). Dessuten *Eyleiff* (1), dersom dette ikke er identisk med *Eleff* i neste gruppe.

² Dertil *Eleff* (1), dersom dette ikke er en (sekundær) form av *Eyleiff* i foregående gruppe.

B. Kvinnenavn.

Oppført etter frekvensen finner vi i »Kronens ledingh aff Trondheims by» i 1548 følgende kvinnenavn:

<i>Margreth</i> 4 ¹	} 10	<i>Sönniffue</i> 1	} 2
<i>Marett</i> 5		<i>Synnöffue</i> 1	
<i>Mereth</i> 1		<i>Abbelwunn</i> 1	
<i>Anne</i> ² 9		<i>Amphriid</i> 1	
<i>Kariine</i> 1	} 9	<i>Atthiilie</i> ³ 1	
<i>Ka(a)rinn</i> 5		<i>Barbraa</i> 1	
<i>Karenn</i> 3		<i>Botteld</i> 1	
<i>Güerdtrudt</i> 4		<i>Dorethe</i> 1	
<i>Sigredt</i> 1	} 4	<i>Groo</i> 1	
<i>Sziiriidth</i> (etc.) 3		<i>Gudlock</i> ⁴ 1	
<i>Eline</i> 1	} 4	<i>Gunild</i> 1	
<i>Elin</i> 2		<i>Jörenn</i> ⁵ 1	
<i>Elenn</i> 1		<i>Kersthin</i> 1	
<i>Byrethe</i> 1	} 3	<i>Maghnild</i> 1	
<i>Bvirith</i> (etc.) 2		(Ottilie — se <i>Atthiilie</i>)	
<i>Engeborriig</i> 2		<i>Ragnilde</i> 1	
<i>Guronn</i> 2		<i>Ranney</i> 1	
<i>Gyriid</i> 2		<i>Aasse</i> 1	

Teller vi sammen her, får vi et tall som ligger et sted mellom 26 og 35, alt etter som vi holder oss bare til de (relativt) primære navneformene eller tar med også sekundære navnevarianter.⁶

Så små som frekvens-tallene her er, kvier en seg uvilkårlig for å lage noen slags statistikk på grunnlag av dem. Men slik materialet

¹ En av dem blir kalt »Herdals M.» — uvisst hvorfra (jfr. NG. XIX, 116).

² *Anne Gröen engeland* har kanskje vært av engelsk ætt; men utenkelig er det vel ikke heller at vi her kan ha å gjøre med et gårdsnavn (jfr. fellesregistret til NG.).

³ Står vel for *Ottilie*, liksom *Attar* fins som sekundær form av *Ottarr* (Personn. s. 86).

⁴ Dvs. *Gudlaug*.

⁵ Sekundær form av *Jorunn*.

⁶ Hertil kommer i tilfelle *Unni*, dersom det er dette navnet vi har å gjøre med i (Eriick) *Wnnyss*; men som kvinnenavn er *Unni* ellers ikke kjent før etter 1740 (Våglid).

nå engang er, ser det da helst ut til at de vanligste kvinnenavn i Trondheim for 400 år siden har vært *Anne*, *Karin(e)* og *Mar(gr)et*.¹ Først et godt stykke baketter kommer så *Gjertrud*, *Si(g)rid* og *Elin(e)* — om det da ikke bare er rene sluppen som rår for frekvenstallene her. — Av navn som vi kunne ha ventet å finne, kan nevnes f. eks. *Randi*, som »under 1300- og 1400-talen [var] vanlig i Norge, særskilt på Östlandet och i Tröndelag» (Personn. s. 133); like ens *Helga*, *Inga*, *Astrid*, *Tora*, o.fl. — men naturligvis kan flere eller færre av dem ha vært i bruk, om de ikke fins i vårt materiale. Av fremmede navn som »glimrer ved sitt fravær», må særskilt nevnes (en eller annen form av) *Maria* — det kom jo i bruk her i landet så tidlig som på Harald hardrådes tid (første gang båret av en datter av ham). Grunnen er vel ikke å søke i noen protestantisk reaksjon mot den katolske Maria-kultus (alt den kronologiske faktor taler jo mot en slik forklaring), men — som Johannes Steenstrup (s. 41) tenker seg — at »ingen ... vovede at benytte hendes Navn», eller som Anders Grape uttrykker det: »det anstod icke en jordisk kvinna att bära Guds moders navn... Bakom detta faktum skymtar alltså en känsla av universell religiös natur, i släkt med den, som avhöll hednatidens nordmän från att giva sina barn gudanamn — endast sammansättningar och avledningar voro tillåtna» (I, 67). Vi kan legge til at ikke engang denne siste bruken alltid var tillatt: navn sammensatt med Odin er nærpå ukjent i vestnordisk, og grunnen »er utvivlsomt den, at man har anset Odins egentlige navn så ophöjet og helligt ... at man ikke har kunnet bekvemme sig til at bruge det som en del af navnet» (F. Jonsson i Ark. XVII, 239). — At grunnlaget for den store frekvens av de tre navn *Anne*, *Karin(e)* og *Mar(gr)et* er den gamle katolske helgenkultus, trenger ingen nærmere motivering.

II. Proveniensen.

Når det gjelder proveniensen, nøyer vi oss med å sette opp 5 navnegrupper: 1. norske (eller nordiske) navn 2. hebraiske navn 3. greske navn 4. latinske navn 5. tyske navn. Vi skal nå granske materialet etter dette klassifiseringsprinsippet (med fornavn og patronymica sett under ett), og tar da først for oss våre

¹ Jfr. Grape I, 87.

A. Mannsnavn.¹

Her finner vi følgende navn:

1. Av norsk (eller nordisk) opphav:

<i>Alff</i> ²	<i>Bonde</i> ⁵
<i>Amund</i>	<i>Brodtt</i>
<i>Annbiörnn</i>	<i>Byrriig</i> ⁶
<i>Arnne</i>	<i>Baard</i>
<i>Arffued</i>	<i>Einer</i>
<i>Asser</i> ³	<i>Eyleiff</i> ⁷
<i>Assgoutth</i> ⁴	<i>Eleff</i>
<i>Aslak</i>	<i>Elling</i>
<i>Assmund</i>	<i>Endrett</i>
<i>Berdor</i>	<i>Erick</i> ⁸
<i>Bersswend</i>	<i>Erlend</i>
<i>Biörnn</i>	<i>Eskell</i> ⁹

¹ Med tanke på at også andre enn fagfolk kan komme til å lese denne avhandlingen, er det i fotnotene gitt en del særlige opplysninger om enkelte navn, først og fremst vedk. kronologien.

² Navnet hører til dem som har »anor från folkvandringstid» (Wessén, s. 84). Det samme gjelder for en del av de navn som er oppført n. for, slike som *Assmund*, *Baard*, *Einer*, *Erlend*, *Gunner*, *Oluff*, *Oudhen*, *Öesthenn* — o. fl.

³ Som normalform av dette navnet et det vanlig å føre opp *Qzurr*; varianter er både *Assor*, *Assar* og *Asser*. »Namnet är ganska vanligt både i fd. ock i fsv. ävensom i England» (Lind I, sp. 1264 ff.).

⁴ »Namn innehållande *Gaut-* är inkomna från Sverige,» og av dem er det bare *Ásgautr* som er så gammelt at det »går bakom vikingatiden» (Personn. s. 72.)

⁵ Egl. tilnavn, liksom n. for *Kaare*, *Szwend*, *Swortt* og *Trond* (Wessén, s. 68). Som døpenavn er *Bonde* sjeldsynt også i eldre tid; Lind (I, sp. 152) kjenner bare et par ekss. (derav det ene fra Rigspula). Det er derfor nok så uventet å finne dette navnet brukt i Trondheim i det 16. h.å.; men vår *Bonde* kan jo ha vært en innflytter (Vågslid har et eks. fra Båhuslen 1528).

⁶ Inkommet fra svensk (Personn. s. 131).

⁷ Det viser seg »dels att ett *Eileifr* måste hava funnits vid sidan av det äldre ock vanligare *Eilifr*, dels att dessa båda namn på 1400-t. sammansmält ock äj längre särskiljas i användningen» (Lind I, sp. 213).

⁸ Egl. lånt (tidlig) inn i norsk fra svensk (Wessén, s. 40). Jfr. ellers Personn. s. 68.

⁹ Norrön normalform *Áskell*; men den *i*-omlydte form som vi har her, er gammel og oppkommet på norsk grunn (B. Hesselman: Omljud och brytning i de nordiska språken, s. 38.)

<i>Gewald</i> ¹	<i>Inghwald</i> ⁵
<i>Gwdmund</i>	(<i>Jörenn</i>)
<i>Gwleck</i>	<i>Karl</i>
<i>Gunner</i>	<i>Kiield</i> ⁶
<i>Gwthorm</i>	<i>Knudtt</i> ⁷
<i>Hajftord</i>	<i>Kaare</i>
<i>Haldor</i>	<i>Loden</i>
<i>Halstein</i>	<i>Oluff</i>
<i>Haluordt (Halffuard)</i>	<i>Oudhen</i>
<i>Helghe</i> ²	(<i>Simen</i>) ⁸
<i>Herbyörnn</i>	<i>Sinuoldtt</i>
<i>Hesbernn</i> ³	(<i>Siuordt</i>) ⁹
<i>Höeck</i>	<i>Steynn</i> ¹⁰
<i>Hocknn</i>	<i>Staale</i>
<i>Hastein (dvs. Håstein)</i> ⁴	<i>Szwend</i>
<i>Iffuer</i>	<i>Swortt</i> ¹¹

¹ Utt. *jèvall* < *Giafvaldr*, et navn som vi kan følge tilbake til slutten av 1000-tallet.

² Egl. tilnavn; går tilbake til folkevandrings-perioden.

³ Med »stumt» *H* (Personn. s. 187), alstå = *Esberrn*. Norrön normalform *Ásbiörn*; men om varianten med *i*-omlyd i l. stav. gjelder det samme som for *Eskell* o.for (B. Hesselman ib.). Også den form 2. stav. har, går langt tilbake: den fins (skr. *-pirn*) både i Reichenauer Necrologium (fra ca. 900—1100) og på en liggende stein (fra uviss tid) i Øystese kirke i Hardanger (Lind II, sp. 54). Johs. Brøndum-Nielsen oppfatter likevel *-bernn* som dansk (Gl.da. Gr. I, s. 148 o.fl. st.).

⁴ Navnet har særskilt interesse, forsåvidt som det hører til de navn som »tycks tidigt ha kommit mer eller mindre fullständigt ur bruk såväl i Norge som på Island» (Personn. s. 29; enda mer absolutt formulert s. 124).

⁵ Ventelig lånt fra svensk, der det både er eldre og vanligere (Lind I, sp. 640).

⁶ Dette navnet (i eldre form *Ketill*) »har i stort sett samma prägel som *Grimr* (dvs. det har oppenbart en mindre förnämlig klang). Det saknas ... i kunga- och hövdingaätterna» (Wessén, s. 65).

⁷ Egl. dansk tilnavn (vel av tysk opphav), men etter Knut den stores tid lånt inn i norsk og svensk (Wessén s. 97).

⁸ Dobbelttydig, liksom *Jörenn* (se n. for s. 16).

⁹ Av eldre *Sigvardr*, som vel er lånt fra tysk (gjennom dansk), i motsetning til det ekte vestnordiske *Sigurdr* (Personn. s. 89—90 og 114).

¹⁰ Alt på Tune-stenen.

¹¹ I norrön form *Svartr*. »Sällsynt i Norge», men »Vanligt på Island under hela medeltiden» (Lind I, sp. 987—988). Det er naturligvis — som o.for nevnt —

<i>Tordtt</i> ¹	<i>Tronnd</i>
<i>Thore</i>	<i>Thruels</i> ²
<i>Thorffynd</i>	<i>Wlff</i>
<i>Torgard</i>	<i>Wetherlem</i> ³
<i>Torckel</i>	<i>Öesthenn</i>
<i>Torleff</i>	<i>Öeffuendh</i>
<i>Tosthenn</i>	

Ved å summere her finner vi at tallet på navn av norsk (eller nordisk) opphav blir omkr. 65 (variantene er da ikke tatt med) med en samlet frekvens av omkr. 218. Et fullt eksakt tall kan vi ikke gi, da et navn som *Simon* eller *Simen* kan gå tilbake enten på det norske *Sigmund* eller på det innførte (hebraiske og/eller greske) *Sim(e)on* (eller i noen tilfelle på det første og i noen tilfelle på det andre);⁴ like ens med *Jörenn* (av norsk *Jörund*, eller av lat. *Georgi(a)nus*, avl. av gresk *Georgios*). Vedk. *Siuordtt* se n.for under pkt. 5. — Merkelig er det at det i vårt materiale mangler navn som *Finn*, *Harald*, *Odd*, *Reidar* (*Reier*), *Roald*, *Salve*, *Torvald*, o. fl.; men jfr. s. 11 o. for.

2. Av hebraisk opphav:

<i>Jacob</i> ⁵	<i>Michiil</i> ⁶
<i>Melchior</i>	

opphavlig et tilnavn liksom det foregående *Szwend*, men er tidlig gått over til å bli brukt som personnavn.

¹ Eldre *Porredr*. Vi har her å gjøre med den »jæmførligt talrikaste gruppen av tvådelade nordiska personnamn ... sammansättningarna med *Dór*» (Wessén, s. 72). At dette navneleddet (i smss. og avll.) også i vårt materiale holder første-plassen (det fins i ikke mindre enn 11 navn), er ett av mange vitnemål om hvor konservativ navneskikken kan være.

² Norrön normalform *Þorgils*. Om skiftet mellom *o* og *u* i første komponent se DgP. (*u* fins første gang i Reichenauer Necrologium; ellers er metateseformen med *Tru-* hos oss ikke kjent før på 1400-tallet (Lind I, sp. 1169), på dansk derimot alt tidlig »i 13. Aarh.» (DgP.)) Om ulike syn på oppkomsten av varianten *Tru-* kan vises til Namn och Bygd 1948, s. 181.

³ Vel identisk med dyrenavnet *vetrlidi*=ung björn i det andre leveåret (Personn. s. 45).

⁴ Dertil rimeligvis også *Sæmund*. Rektor dr. Asbjörn Överås opplyser at ennå inn i dette hundreåret var den muntlige form av dette navnet i Romsdals-bygdene regelfast *sæ'mun*, mens den skriftlige form liksom regelfast var *Simon*.

⁵ »Visar sig ganska sent i Norge ock blir först äfter 1400 mera brukligt» (Lind I, sp. 613).

⁶ »Visar sig först på 1300-talet i Norge» (Lind I, sp. 772), i Danmark derimot alt tidlig på 1100-tallet (Personn. s. 218).

Hertil eventuelt *Simon*. Summen av navn med hebraisk opphav blir da 3, og totalfrekvensen av dem omkr. 9¹. Av våre tre navn her er da det første navn på en patriark (og en apostel), det andre på en av de hellige tre konger, og det tredje på en av erkeenglene. — Av gammeltestamentlige navn fins altså i vårt materiale ikke f.eks. *David*, *Daniel*, *Elias*, *Gabriel*, *Sakarias*, *Tobias* eller *Isak*; heller ikke *Aksel* (<*Absalon*).

3. Av gresk opphav:

<i>Anders</i> ²	<i>Joen</i> ⁷
<i>Christopher</i> ³	<i>Jörghen</i>
<i>Claffues</i>	<i>Lucas</i> ⁸
<i>Edvis</i>	<i>Mattis</i> ⁹
<i>Gregorius</i> ⁴	<i>Niels</i> ¹⁰
<i>Hans</i> ⁵	<i>Peer</i> ¹¹
<i>Jenns</i> ⁶	<i>Thomes</i> ¹²

¹ Et eksakt tall er det ikke mulig å føre opp her heller, fordi vi — som nevnt under pkt. 1 — ikke sikkert kan avgjøre om *Simon* (*Simen*) bør taes med her eller ei. Det kan jo også diskuteres om ikke både *Hans*, *Joen*, *Jenns* og *Mattis* heller burde føres opp her enn under pkt. 3.

² »Detta lånenamn visar seg ganske tidigt i Norge. År 1135 ... Under medeltidens senere del blir namnet allt vanligare» (Lind I, sp. 28).

³ »Namnet synes knappast ha varit i inhemskt bruk i Norge före 1500» (Lind I, sp. 721).

⁴ »Äfter 1300 tämligen vanligt särskilt i Jämtland» (Lind I, sp. 28). I Nord-Norge ble dette navnet så populært at *Gregus* eller *Greis* ble brukt synonymt med en nordlending (således hos P. Dass i »Nordlands Trompet»).

⁵ Den greske grunnform *Johannes* går tilbake på hebr. *Jōchānān*. Kortformen *Hans* er ventelig nærmest innført fra tysk: »Namnets bärare [i eldre tid] äro nästan alla mer eller mindre uppenbart utlänningar, mest tyskar. Först från ock med senere delen av 1300-tallet en ock annan möjligen äller sannolikt infödd» (Lind I, sp. 484).

⁶ Oppslagsform hos Lind *Jænis* — »visar sig i Norge först inpå 1300-talet» (I, sp. 665), og er nærmest kommet fra dansk (Personn. s. 141).

⁷ »Uppträder mycket tidigt både i Norge ock på Island, icke långt äfter kristendomens införande» (Lind I, sp. 649).

⁸ Egl. et latinsk inkolent-navn: mann fra *Lucania*; jfr. ellers *Personn.* s. 142.

⁹ To gamle navn synes å være glidd sammen her: *Matheus* (av hebr. opphav) og *Mathias* (visst også egl. et hebr. navn); se nærmere *Personn.* s. 142. Vår form peker vel nærmest mot det eldre *Mathias*. »Icke funnet före 1300» (Lind I, sp. 769).

¹⁰ Kom i bruk hos oss alt på 1000-tallet; men den reduserte form *Niels* (to stav.) fins først på 1300-tallet, og *Nils* på 1400-tallet (Lind I, sp. 789 ff.).

¹¹ Denne kortformen fins ikke i skrift før etter 1440, dersom vi ikke vil godkjenne den i en avskrift av et diplom fra 1344 (Lind I, sp. 831).

¹² Egl. arameisk (*tōmā* = tvilling).

Hertil eventuelt *Simon*. Her vil det vel være rimeligst å rekne de tre variantene av *Johannes* for like gode, med samme rang og rett innbyrdes. Som særskilte navn fører vi like ens opp variantene *Claffues* og *Niels* (begge av *Nikolaos*, den første form nærmest fra tysk, den andre kanskje helst fra dansk og/eller svensk (Personn. s. 141—142)). Derimot lar vi *Gregers* gå inn under *Gregorius*, og de mer sjeldsynte varianter *Andris* og *Pedher* under de vanligere *Anders* og *Peer*. Summen av navn i denne kategori blir da 14 (eller, om vi tar *Simon* med, 15), og totalfrekvensen av dem omkr. 143 (event. omkr. 146).¹ — Som vi ser, finner vi her dels nytestamentlige navn som *Anders*, *Lukas*, *Peer*, og *Thomes*, dels helgen- og pavenavn som *Christopher*, *Claffues*, *Ediis* (<Aigidios) og *Jörgen* (primært <Georgios); se nærmere Personn. s. 141. — Av navn som mangler i vårt materiale kan nevnes f.eks. *Filip*, *Rasmus*, *Stefan* (*Steffen*), og *Teodor*.

4. Av latinsk opphav:

<i>Augustinus</i>	<i>Moenns</i> ⁵
<i>Beinnt</i> ²	<i>Morthen</i> ⁶
<i>Clemetth</i>	<i>Pouell</i>
<i>Falentinus</i> ³	<i>Wincentius</i> ⁷
<i>Laueris</i> ⁴	

Tillsammen blir dette 9 navn; vi fører da ikke opp som særskilte navn variantene *Benct* og *Lauerens*, *Lauers*, *Lasse* (enda det kanskje kunne forsvares å skille *Lasse* fra de andre variantene av *Laurentius*, jfr. o.for s. 3), og tar heller ikke med *Seffuerin* (siellandsfar) og *Szöffren* (wendelbo) — av grunner som er nevnt o.for. Totalfrekvensen blir da i denne navnegruppe omkr. 54. — Bortsett fra apostelnavnet

¹ Vi får nemlig to variable faktorer å gjøre med her: ikke bare *Simon* (*Simem*), men også *Jörenn* (som nevnt o.for under gruppe 1.)

² Denne kontraherte formen av *Benedict(us)* möter oss i skrift ikke för sist på 1300-tallet (Lind I, sp. 119).

³ Lind kjenner dette navnet bare fra Island (I, sp. 1066). På dansk grunn er det «tydeligt indkommet sydfrå» (Personn. s. 216).

⁴ Kjelenavns-formen *Lasse* möter oss alt på 1300-tallet (Lind I, sp. 730).

⁵ I skrift fins ikke denne sekundære formen av *Magnus* för i siste halvdel av 1400-tallet (Lind I, sp. 755), etter DgP. noe tidligere i dansk.

⁶ Med labialisert vokal ikke kjent för etter 1400 (Lind I, sp. 766—767).

⁷ Fra Norge har Lind bare 1 eks. i helgennavnet (*aa*) *Vinzscens* (*messo dagh*) et diplom fra 1403. Også på Island var dette navnet sjeldsynt.

Pouell og kongenavnet (*Carolus Magnus*) har vi her bare å gjøre med navn på kirkefedre og helgener; se nærmere Personn. s. 144 ff.

Merkelig er det at navnet *Christian* overhodet ikke er representert i vårt materiale; det kom i bruk her i landet tidlig på 1300-tallet (Lind I, sp. 717 f.), så en kunne nok ha ventet å finne det brukt i Trondheim ved midten av 1500-tallet. Her gjelder altså ikke Johs. Steenstrups ord at Kristian ble «et for det danske og norske Folk særlig betegnende Navn» (s. 41).

5. Av tysk opphav:

<i>Berenndth</i>	<i>Ingebreth</i> ³
<i>Diirick</i>	<i>Kordtt</i> ⁴
<i>Frederick</i> ¹	<i>Marquar</i> ⁵
<i>Henrick</i> ²	<i>Reinald</i> ⁶
<i>Hermand</i>	

Hertil skulle så komme *Siuordtt* (jfr. o.for s. 15); når det der er oppført — i parentes — under norske navn, er det fordi det etter mitt skjønn ikke er utenkelig at det eldre *Sigurd* (*Sjugurd*, osv.) somme steder, og i alle fall i skrift, kan være glidd sammen med det nyere *Sigvard*. — Her fører vi også opp *Willelm*, der det kan være tale om både tysk og engelsk opphav⁷ (Personn. s. 135).

Variantene (*Hendriich*, *Engebrett*, *Engebrect*, osv.) er her ikke så særmerkte at det kan være grunn til å føre dem opp som særskilte navn på like fot med de andre. Vi får da i denne rubrikken 10 (resp. 11) navn med en totalfrekvens av 32 (resp. 39)⁸. — Her møter vi av

¹ Alt i 1060 hører vi (i *Heimskringla*) om en mann med dette navnet; men «hans norske börd är väl icke så säker ... Äfter 1300 är namnet rätt vanligt i Norge» (Lind I, sp. 288). Det har kanskje trengt ut et tilsvarende navn av norsk opphav (Personn. s. 72).

² «Älste kände norrmannen» med dette navnet er visst en biskop som døde i 1260.

³ «Såsom norsk dopnamn knappast före år 1400» (Lind I, sp. 234).

⁴ På norsk grunn møter denne sekundære form av *Konrad* oss først på 1400-tallet; men bare et par av dem som bærer dette navnet «skulle möjligen kunna vara infödda norrmän» (Lind I, sp. 714).

⁵ Står i klasse med *Kort* (Lind I, sp. 766).

⁶ Svarer til det nasjonale *Ragnvald*; se Personn. s. 87 og s. 135.

⁷ Fins alt på 1100-tallet hos oss; og «under medeltidens senare del hör namnet til de mera brukliga i Norge» (Lind I, sp. 1110).

⁸ For seg står det persiske *Cassper* (1 g.), som vel helst er kommet inn gjennom tysk. Lind har bare ett eks. (fra 1487).

kirkelige navn *Berenndth* (vel helst etter Bernhard av Clairvaux), ellers bare profane navn. Av navn som ikke fins i vårt materiale, kan nevnes f.eks. *Albert, Arnt, Eilert, Gerhard, Hagbart, Ludvig, Rikard*, o.fl.

Spør vi så til slutt etter styrkeforholdet innbyrdes mellom disse ulike navnegruppene, skulle vi få på lag følgende prosent-tall¹:

	Navne-tall	Frekvens-tall
1. Norske (eller nordiske) navn	ca. 62—63%	ca. 48—49%
2. Hebraiske navn	» 3%	» 2%
3. Greske navn	» 15%	» 30%
4. Latinske navn	» 9%	» 9%
5. Tyske navn	» 10—11%	» 9—10%

Resultatet har ikke liten interesse. At de norske (eller nordiske) navn kommer inn som en god nr. 1 — med nesten to tredjedeler av navnetallet, og med nærpå like stor frekvens som alle de andre navn tilsammen — viser klart at de ennå holder godt stand imot invasjonen utenifra. Men sammenlikner vi navnematerialet hos den yngre generasjon med navnematerialet hos den eldre, er det tydelig at mange nye navn (i alt ca. 50) er i ferd med å trenge inn — enten det nå har sin grunn i nye navnemoter eller i innflytting (fra andre norske byer og bygder, eller fra utlandet). Det ser i alle fall ut til at der på denne tid går for seg en sterk blanding og brytning mellom gammelt og nytt i navnebruken.

Av de andre navnekategoriene vil det kanskje være naturlig å se under ett på de greske og latinske navn, fordi de tilsammen kan karakteriseres som kristne eller kirkelige navn. Det kan da ikke undre oss at de sammenlagt viser seg å være den nest største gruppe; riktignok representerer navnetallet her ikke mer enn en fjerdedel av hele tilfanget, men til gjengjeld kommer frekvensen opp i ca. to femtedeler av totalsummen.

¹ Det må enda en gang understrekes at det ikke lar seg gjøre å få eksakte tall her, dels på grunn av vanskene med en korrekt klassifisering av visse navn (*Symon, Jören*), dels fordi det i somme tilfelle kan være vanskelig eller umulig å avgjøre om en navneform skal føres opp og telles med som særskilt navn eller bare gå inn under opphavsnavnet som en variantform (*Joen, Jenns, Laurents, Lasse*, etc.). Endelig er det å merke at i frekvenstallet er utlendingene (*Joen skodtt, Pouell hollender*, osv.) holdt utenfor.

Går vi så til neste gruppe: navn med tysk proveniens, så ser vi at de tydelig er på frammarsj; de har passert de latinske navn i tall og har også fått en vel så stor frekvens som disse. — På sisteplassen finner vi så de hebraiske navn.

En nærmere gransking av materialet viser også ellers et og annet av interesse. Av norske (eller nordiske) navn fins 13 bare hos den eldre generasjon, og 30 bare hos den yngre. Av nye navn som den yngre generasjon har tatt opp, finner vi bare 1 hebraisk, men derimot 7 eller (om vi rekner med *Symon* og *Jören*) 9 greske, 6 latinske, og 4 tyske. A priori skulle en knappt ha ventet at såpass mange nye greske og latinske navn blir tatt opp på denne tid, og såpass få tyske — en ville vel helst ha tenkt seg forholdet omvendt.

B. Kvinnenavn.

Her finner vi følgende navn:

1. Av norsk (eller nordisk) opphav:

<i>Amphriid</i> ¹	<i>Gyriid</i>
<i>Botteld</i>	<i>Jörenn</i>
<i>Engborrig</i> ²	<i>Ragnild</i>
<i>Gudlock</i>	<i>Ranney</i>
<i>Gunild</i>	<i>Sziiriidth</i> ³
<i>Guronn</i>	<i>Aasse</i>

Hertil kommer *Groo*, som det vel er rimelig å ta med her, enda om dette navnet skulle være av keltisk opphav⁴. I alt 13 navn med en totalfrekvens på 19.

2. Av hebraisk opphav:

Her er ingen navn notert. Det kan likevel nevnes at *Anna* egentlig hører hit.

¹ Merkelig nok er dette navnet på norsk grunn ikke kjent før 1492; men »förhållandena på Island göra väl dock sannolikt, att namnet funnits i äldre tider även i Norge» (Lind I, sp. 43).

² »Är ett av de mest använda kvinnonamnen både i Norge ock på Island allt ifrån 800-talet» (Lind I, sp. 631). Det hörer også til dem som har »anor från folkvandringstid» — liksom n.for *Gunild*, *Guronn*, *Ragnild*, *Ranney*, o.fl. (Wessén, s. 84).

³ Den sekundære form med bortfalt *g* viser seg først i skrift straks för år 1500 (Lind I, sp. 886).

⁴ Se nærmere Personn. s. 47.

3. Av gresk opphav (delvis gjennom latinsk mellomledd):

<i>Abbelwnn</i> ¹	<i>Elin(e)</i> ⁵
<i>Anna</i> ²	<i>Karinn</i> ⁶
<i>Barbraa</i> ³	<i>Mar(gr)etth</i> ⁷
<i>Dorethe</i> ⁴	<i>Kersthin</i> ⁸

I alt 8 navn, alle sammen navn på helgeninner. Samlet frekvens 36.

4. Av latinsk opphav:

Ingen eksempler; men — som o.for nevnt — er flere av de greske navn opptatt i en latinisert form.

5. Av tysk opphav:

<i>Atthilie</i> ⁹	<i>Magnhild</i>
<i>Giierdtrudtt</i> ¹⁰	

Her er altså bare 3 navn, alle navn på helgeninner. Frekvens til sammen 6. For seg står *Bivritth*, som er av irsk opphav.¹¹ Og endelig *Synnöffue*, som er lånt fra angelsaksisk.¹²

¹ Dansk form av *Apollonia*. Ikke hos Lind.

² »Sent ock sällsynt» (Lind I, sp. 30); i Danmark ble Anna, som var mor til Jomfru Maria, »det 15. aarh.'s modehelgeninde ... til hende turde man betro sig med de smaasorger som Maria ikke skulde besværes med» (Personn. s. 219).

³ På norsk grunn fins *Barbara* bare 2 gg., og ikke för omkr. 1500 (Lind I, sp. 110).

⁴ I denne form første gang 1499 (Lind I, sp. 201).

⁵ Synes i eldre tid å ha vært det mest populære kristne kvinnenavn nest etter *Margreta* (Personn. s. 30).

⁶ Dette navnet, som står så sterkt i vår frekvensliste, synes å høre til dem som er blitt mer og mer vanlige — i R.B. fins det bare 1 g. (Personn. s. 30). Den sekundære form *Karin* möter oss først i 1489 (Lind I, sp. 682).

⁷ Egl. av persisk opphav (Personn. s. 144). Som vi har sett o. for, har dette navnet størst frekvens av kvinnenavnene i vårt materiale; det svarer godt med at det fra første stund ser ut til å ha vært det mest populære av de innførte kvinnenavn (Personn. s. 29 og s. 30). Skriftformer med bortfalt *g* viser seg i skrift mot slutten av 1300-tallet.

⁸ Den sekundære form med metatese er ikke kjent i skrift för 1450, og varianten med vokalen *e* ikke för 1489 (Lind I, sp. 719).

⁹ Fins første gang (skr. *Ottilia*) hos oss i 1498 (Lind I, sp. 825).

¹⁰ Våglid synes å oppfatte navnet som norsk; men flere faktorer taler avgjort mot nasjonal proveniens her (jf. Steenstr. s. 113, Lind I, sp. 324, og Personn. s. 73 og s. 138).

Det ville være uforsvarlig å sette opp noen statistikk, og særlig da å føre opp noen forholdstall på grunnlag av et så lite materiale som det vi her har å gjøre med. Det meste vi kan si, er at det ser ut som det rår en viss parallellisme mellom proveniensen i mannsnavn og proveniensen i kvinnenavn, for så vidt som den innbyrdes rekkefølge er den samme: sterkeste står de norske (eller nordiske) navn; så følger de gresk-latinske; dernest de tyske; og endelig de hebraiske — med de forholdstall innbyrdes som følgende sammenstilling viser:

	Proveniens		Frekvens	
	Mannsnavn	Kvinnenavn	Mannsnavn	Kvinnenavn
Norske (nordiske)	ca. 62—63%	ca. 54%	ca. 48—49%	ca. 31—32%
Gresk-latinske	» 24%	» 33%	» 39—40%	ca. 58—59%
Tyske	» 10—11%	» 12%	» 9—10%	» 10%
Hebraiske	» 3%	0%	» 2%	0%

Som vi ser, er rekkefølgen den samme på »sverdside» og »spinnside» for proveniensens vedkommende. Spør vi derimot etter frekvensen, så finner vi at de gresk-latinske kvinnenavn bryter parallellismen her ved den store overvekt de har over de gamle nasjonale navn.

Med dette får vi være ferdige med vår gransking av navnebruken i Trondheim, slik som den viser seg i »Kronens leding» fra året 1548. Det ville hatt stor interesse om vi nå kunne ha tatt tilsvarende stikkprøver fra de følgende hundreår, så vi hadde fått et grunnlag for komparative studier over navneskikken i ett og samme miljø ned igjennom tidene. Vi ville da rimeligvis bl.a. kunne finne sikre svar på spørsmål som dette: hvorfor har vi fått patronymica som *Arnesen*, *Eriksen*, *Halvorsen*, *Hansen*, *Nielsen*, *Olsen*, osv. — men ikke **Asgautsen*, **Brodtsen*, **Haftorsen*, **Hauksen*, **Markvorsen*, **Melchiorsen*, **Ulvsen*, osv.? Det ligger nær å tenke seg at fornavn som disse siste

¹¹ Den sekundære form med bortfalt *g* synes her å møte oss for første gang; Lind har den overhodet ikke, og Vågslid ikke før 1657.

¹² I formen *Sunniſa* møter vi dette navnet alt på 1000-tallet; *Syniffue* fins første gang i skrift 1416 (Lind I, sp. 979). Vår variant med *ö* i 2. stav. synes ikke å være tidfestet så tidlig før (Vågslid daterer den først fra omkr. 1740); men da *Synnoffue* i et diplom fra 1490 (Lind II, sp. 773) ikke godt kan leses annerledes enn som »Synnöve», kan altså denne varianten føres tilbake til slutten av 1400-tallet.

på et visst tidspunkt gikk helt av bruk, så det ikke kunne lages patronymica av dem. Men som alle hypoteser bör jo også denne verifiseres ved kronologisk gransking av navnematerialet, fra generasjon til generasjon, helt fram til våre dager.

Like ens ville det ikke ha vært uten interesse om vi hadde hatt høve her til å sammenlikne navnebruken i Trondheim med den som rådde i f.eks. Bergen og Oslo på samme tid. Men det får bli en *cura posterior*.

GUSTAF LINDBLAD

Om Hemming Gadhs språk.

Seth Gustafson: Hemming Gadhs språk I—II (Lundastudier i nordisk språkvetenskap utgivna av Ivar Lindquist och Karl Gustav Ljunggren. 6). Lund 1950. 172+134 s.

1. *Förj. och materialet.*

Hemming Gadhs brev har på grund av sitt innehåll länge varit ett studieobjekt huvudsakligen för den historiska vetenskapen. Att de är av betydande intresse även ur språklig synpunkt, har emellertid också framhävts, kanske starkast av ett par historiker. Gottfrid Carlsson, vars gradualavhandling (Hemming Gadh. Uppsala 1915) utgör en fast grundval för all forskning rörande den märklige statsmannen och prelaten från Sturetiden, har i synnerhet betonat brevens värde i språkligt-stilistiskt avseende. Gadh säges sålunda i dessa visa »ett välde öfver språket som väl ingen av hans samtida» (a. a. s. 328), och han karakteriseras även som »en stilkonstnär av Guds nåde, den förste av denna höga rang i svensk prosalitteratur». ¹ Sven Tunberg framhåller därutöver i recension av Carlssons avhandling (Hist. tidskr. 1916 s. 46), att man hos Gadh bättre än hos någon annan senmedeltida skribent kan studera »den moderna svenskans första framväxt» och att en undersökning av Gadhs brev alltså borde vara en lockande uppgift för en språkforskare.

Hemming Gadhs språk har emellertid ända till på sistone ägnats endast flyktig uppmärksamhet från nordisternas sida. Bidrag av större vikt eller intresse har väl knappast lämnats utom av Theodor Hjelmqvist, som i en uppsats »Till Hemming Gadhs brev» i ANF 23 (1907) s. 350 ff belyser åtskilliga besvärliga textställen, ² och B. Ejder, som behandlat bruket av adjektivändelsen *-er* (Adjektivändelsen *-er*

¹ Livgrenadjärföreningens skriftserie 9 s. 16.

² För textkritiken har f.ö. historikerna svarat. Utgivarna av breven, främst då C. G. Styffe som ederat det överväldigande flertalet, har lagt texten till rätta; vidare har textkritiska problem behandlats av G. Carlsson i »Hemming Gadh», i sht s. 327 ff.

i de nord. språken (1945) s. 83 f och passim). Den senare gör därvid den intressanta iakttagelsen — som bekräftar Tunbergs ovan anförda uttalande — att Gadh tycks vara den förste skribent, som inte gör ett mera regelbundet bruk av ändelsen ifråga (a.a. särsk. s. 251 f). Detta bör enligt min mening ses mot bakgrunden av, att Hemming Gadh levde under en inte blott politisk utan även språklig brytningsperiod, varvid han — som den individualistiska renässansmänniska han var — stundom i sin korrespondens mindre noga än samtida landsmän, exv. en Peder Månsson, följde vedertaget skriftspråk utan i stället gav uttryck åt modernare språkvanor.

Hemming Gadh framstår alltså ur icke blott historisk utan även språklig synpunkt otvivelaktigt som en intressant bekantskap, och man måste därför med stor tillfredsställelse hälsa tillkomsten av Seth Gustafsons¹ bok »Hemming Gadhs språk» (1950). Förf. har påtagit sig en stor arbetsuppgift. En så bred och mångsidig undersökning av en medeltida svensk författares eller urkunds språk torde inte tidigare ha företagits i en gradualavhandling. Den spänner över grammatikens samtliga hävdvunna fält. I den omkring 300 sidor digra volyvens första del lämnas nämligen — efter ett inledande kapitel rörande materialet för undersökningen — en beskrivning av Gadhs språk ur morfologisk likaväl som fonetisk och syntaktisk likaväl som ortografisk synvinkel, och även fraseologi och personliga stildrag belyses i var sitt avsnitt. Som andra del följer ett glossarium, upptagande ordförrådet i de egenhändiga breven.

Avhandlingen sönderfaller alltså i två delar av högst olika karaktär: del I, som har tyngdpunkten i den grammatiska beskrivningen av Gadhs språk, och del II, som är av lexikalisk art. Dessa kräver att bedömas var för sig. Allra först vill jag emellertid i anslutning till avsnittet »Arkivering och publicering av Gadhs brev» etc. s. 10 ff upptaga till behandling en för hela arbetet fundamental fråga, nämligen förf:s avgränsning av och förhållande till sitt material.

Hemming Gadhs litterära kvarlätenskap, som redovisas s. 12 ff, räknar 115 nummer² och spänner över en tidrymd av 22 år. Nr 1 är nämligen ett till svenska riksrådet ställt brev av den 9 maj 1498, och nr 115, likaledes ett brev men med Kristian II som adressat, härrör från början av sept. 1520. Av förf:s framställning kan utläsas, att åtminstone två dokument, nr 100 och 105, tidigare varit okända för forskningen; om deras framdragande i ljuset lämnas dock inga uppgifter. Huruvida även nr 14, 17 och 19 tidigare varit okända,

¹ Namnet är i det följande stundom förkortat SG.

² Dessa uppföres i kronologisk ordning, men då somliga dokument, exv. nr 100 och 105, inte kan med säkerhet tidfästas, blir denna på vissa punkter problematisk. Vad nr 28, »förslag till instruktion för sändebud till Danmark», beträffar, har det enligt G. Carlsson, a.a. s. 123 not 2 tillkommit vid samma tid som nr 25 och borde alltså åsatts ett nummer i omedelbar anslutning till detta.

frångår inte klart; publicerade har de i alla händelser inte varit förrän av förf. s. 16 ff.

Huvudparten av Gadhs litterära kvarlåtenskap utgöres av brev, som han själv utfärdat, inalles 107 st., av vilka nära hälften är egenhändiga. Som mottagare står i 97 fall Svante Nilsson Sture. Men vidare är bevarade åtta av Gadhs nedskrivna koncept till brev eller officiella aktstycken (kungörelser etc.) med riksföreståndare eller riksråd som utfärdare, nämligen nr 25—28, 31, 104, 105 och 107.

Gustafsons förteckning bör emellertid med all sannolikhet kompletteras med två brev, som av kronologiska skäl erbjuder det största intresse. G. Carlsson (a. a. s. 8 not 1) har nämligen påpekat, att handstilen i två från Linköpingsbiskopen Henrik Tidemansson utgångna brev från år 1477 och 1479 företer så stora likheter med den i Gadhs brev 1498—1520, att Gadhs, som i slutet av 1470-talet var biskopens kansler, rimligtvis har nedtecknat dem. Det är anmärkningsvärt, att förf. utan någon motivering förbigår dessa diplom (se s. 8). Det hade enligt min mening varit hans skyldighet att ta ställning till Carlssons antagande, och även om han därvid inte med visshet utan endast med viss grad av sannolikhet ansett sig kunna utpeka Gadhs som nedskrivaren av diplomerna, borde han i sin framställning ha tagit hänsyn till dem, åtminstone i avsnittet om ortografien.¹

Förf. har inte gjort hela den av honom registrerade brevsamlingen till föremål för undersökning utan har nöjt sig med de egenhändiga uppteckningarna, inalles 53. Bakom denna begränsning ligger rimligtvis avsikten att endast utnyttja dokument, för vilkas språk Hemming Gadhs i alla avseenden — ortografiskt likaväl som syntaktiskt osv. — är ansvarig, och ett på denna princip baserat urval måste respekteras. I syntaktiskt-stilistiskt avseende torde dock ingen större skillnad existera mellan autografiska och övriga brev. I avsnittet om fraseologi och stilistik har förf. också intagit denna ståndpunkt, i det han hämtat stoff från hela materialet. Med samma rätt kunde han enligt min mening ha utnyttjat detta även för framställningen av de syntaktiska förhållandena. De skrivare, som Gadhs anlitat, har tydligen ganska troget följt sin arbetsgivares dikta-men.

Såge man huvudsakligen till syntaxen och de personliga stildragen, kunde man måhända vara benägen för en annan uppdelning av materialet. Det vore nämligen inte orimligt, om Gadhs privatbrev gäve ett mera genuint uttryck för hans eget språkbruk än de skrivelser, som han nedtecknat å en annans vägnar. I senare fallet kunde nedskrivaren vid det språkliga utformandet tänkas ha varit i någon mån beroende av muntligt eller rentav skriftligt direktiv från utfärdaren. Särskilt ett sådant aktstycke som koncept till kungörelse av riksrådet (nr 25)

¹ Jfr att i förteckningen över Gadhs skrivelser upptas även en, som endast »med all sannolikhet» författats av Gadhs, nämligen nr 113 (promemoria till Kristian II).

är i detta avseende misstänkt; det kan ju ha tillkommit efter samverkan med andra medlemmar av rådet.

Å andra sidan har emellertid Gadhs såsom Sturarnas främsta penna säkerligen haft stor frihet vid utformandet av skrivelser av olika slag, och de 8 bevarade koncepten för riksföreståndarens eller riksrådets räkning torde väl vara att betrakta som av Gadhs självständigt utarbetade förslag. Ej heller på språkliga grunder kan man rimligtvis basera ett antagande, att dessa senare inte helt och hållet skulle vara Gadhs verk. Visserligen har språket i flera av dessa koncept, särskilt i nr 25, 28 och 31 (utkast till kungörelser av riksråd eller riksföreståndare och instruktion för sändebud), en något annan karaktär än i de mera personliga breven till Svante Sture. Meningsbyggnaden är i de förra tyngre och mera invecklad, pron. och adverb på *hv-* (exv. best. och obest. rel. *hvilkin* och gen. (*ä*)*hvars*) har större användning som fogeord än eljest, ändelsen *-om* i 1 pl. har högre frekvens etc. Vid en närmare granskning finner man emellertid samma språkdrag — om än mindre utpräglade — även i brev, som Gadhs själv utfärdat, bl.a. i det till riksrådet ställda av 9/5 1498.

Det tyngre språket i de 3 ovannämnda koncepten sammanhänger alltså med innehållet och syftet. Det är akter av officiell karaktär, och vid dessas avfattande har Gadhs följt det gängse kanslispråket, från vilket han i de personligare privatbreven är behagligt fri. Allra mest okonventionellt är dock Gadhs språk tydligen i de i all hast nedskrivna postskripta, som allt som oftast följer efter de egentliga breven. Framför allt vid läsningen av dem får man intrycket, »att Gadhs skriver precis som han tänker och ganska ofta, som han talar» (I s. 156). Vissa variationer i språket i Gadhs brev sammanhänger alltså med stilarten.

En obestriddig särställning i språkligt avseende bland de egenhändiga Gadhs-breven intar emellertid nr 111, ett brevfragment på 14 rader utan angiven adressat eller avsändare. Detta utgör enligt G. Carlsson en del av ett av Gadhs i slutet av 1514 eller snarast i början av påföljande år egenhändigt nedskrivet brev till Peder Jakobsson Sunnanväder.¹ Brottstycket har visserligen med dessa premisser erbjudit betydande tolkningssvårigheter, men riktigheten av Carlssons uppfattning av brevets karaktär har ej ifrågasatts.² Nyligen har emellertid docent Gunnar Westin till mig framfört som sin — på företrädesvis historiska fakta grundade — mening, att Gadhs inte kunde vara författare till fragmentet utan att detta vore en av Gadhs gjord avskrift av ett brev, ställt till honom själv. Genom detta påpekande fästes min uppmärksamhet på språket i särskilt detta brottstycke.

¹ Scandia 1929 s. 125 och senast i Lunds Kungl. Hum. Vetenskapssamfundets årsberättelse 1948—49 s. 46 f.

² R. Stenstam, Peder Jakobsson Sunnanväder s. 170 ff; G. Wieselgren, Sten Sture d.y. s. 41 f; Palme, Riksföreständarvalet 1512 s. 403 ff.

Brevets språkliga särprägel framgår av följande språkformer eller skrivningar:¹ 1) 3 pl. pres. *ära* 46:5 (enda bel. på 3 pl. pres. i nr 111; 2 pl. *I äre* 46:3). Detta är enda gången, som den ofta mötande 3 pl. pres.-formen av *vara* ändas på *-a* i de egenhändiga breven. F.ö. möter den skriven *äre*, ett 60-tal ggr, och *är*, 3 ggr. Normalformen *äre* återfinnes såväl i det ungefär samtidiga diplommet nr 110 och det yngre nr 114.

2) *tvedrakth* f. 47:1 (jfr mlt. *twédracht*). I övriga två belägg skrives vokalen i efterleden med *e*; jfr *drekth* f. (mlt. *dracht*) 'tågande, färd' 1 g. Möjligen bör det läsas *tvedräkth*, men även i så fall står nr 111 i särklass. Men medan växlingarna *a:e* i detta ord kan ha fonetisk relevans, är en växling *ä:e* rimligtvis endast av ortografisk natur.

3) *medtlare* m. 47:5. Detta är enda bel. på subst. ifråga i de autografiska breven, men verbet *midhla* är anträffat 1 g med *i*-skrivning: *midlath* inf. + suff. pron., och övriga exempel på ord av denna fonetiska struktur (typ *sigel*, *sigla*) skrives enl. förf. I s. 29 genomgående med *i* och inte med *e*, även i de allra yngsta diplomten, t.ex. *idh(er)s* 647:22.

4) *klerkeridh* f. best. form 47:8, vilket är enda ex. hos Gadh på subst. *klärkeri*. Best. art. i sing. vid neutrala subst. skrives nästan alltid *-th*, så även i det näst sista brevet, nr 114 (*slottith* 646:19). *-dh* möter f.ö. endast 4 ggr: *klostridh* 2 ggr, *salpetridh* 1 g och *saltidh* 1 g. I dessa ord föregås emellertid enklitiska artikeln av ett *t*, som i vissa dialekter verkat dissimilerande på *t* i ordslut, och hos vissa författare, exv. Peder Månsson, påträffas också artikelform, skriven *d/dh*, endast efter föregående *t* (I s. 61). Formen *klerkeridh* i nr 111 är anmärkningsvärd i Gadhs egenhändiga brev redan på grund av artikelns *-dh* men eftersom *dh* ej här föregås av *t*, kan den t.o.m. sägas intaga en särställning.

5) *et* obest. art. 47:3 (enda bel. i fragmentet). Neutrum av räkneordet och obest. art. *en* tecknas i övriga 31 bel. regelbundet med *-th*. Formen är anträffad i nr 108 men inte i de två yngre breven, men det finns ingen rimlig anledning förmoda, att Gadh på sistone skulle ändrat sin stavning av just detta ord. Såväl långt som kort *t* i slutljud tecknas nämligen hela perioden igenom i allmänhet med *th*. Någon avmattning av denna tendens i senare diplom har jag ej kunnat iakttaga. Från de 2 sista breven kan anföras skrivningar som *ath* 647:5, *nath* 646:2 och *sith* 647:12.

6) *scriffwa* inf. (fullt utskrivet!) 47:10. När verbet f.ö., ett 85-tal

¹ Av de egenhändiga breven är endast två, nr 114 och 115 från 1520, med säkerhet yngre än nr 111. För att inte den misstanken skall kunna uppkomma, att isolerad eller mycket sällsynt form, skrivning el. dyl. i nr 111 skulle bero på en vid tiden för nr 111:s nedskrivande inträdande definitiv förändring i Gadhs språkvanor, skänkes därvid särskilt beaktande åt förhållandena i de nästan samtidiga breven nr 108 (febr. 1514) och nr 110 (allmänt daterat till 1514) samt de båda yngre, nr 114 och 115 från 1520.

ggr, stavas med *sc-*, betecknas efterföljande ljudförbindelse *ri* med förkortningstecken utom *l g* i ett av de tidigaste diplomerna, nr 3 17/9 1500. Flera exempel på stavningen *sc(ri)ffwa* (med abbreviatur för *ri*!) möter även i de 2 sista diplomerna.

Något påfallande kunde man även finna *u*-skrivning för normaliter *w* i *breffwärsara* 47:10, *loffwar* 47:3 och *welwiliogh* 47:12, *ei* för vanligare *ey* i *arbeidha* 47:1, *beter* med *e* (vanligen *ä*) 47:4 och den regelbundna *o*-skrivningen i neutr. sing. av pron. *nokor*, t.ex. *nogoth* 46:1 (f.ö. i regel *nagoth*), men eftersom dylika skrivningar i all sin sporadiskhet visar något tilltagande frekvens i Gadhs produktion (med avs. på *beter* se s. 11), är de av mindre intresse.

Vidare kan nämnas, att sällsynt om än ej unik hos Gadh är den i nr 111 mötande syntaktiska företeelsen, att substantiv genast återupptages av ett personligt pronomen, s.k. dubbel satsdel: *Her Erik Trolle han är bequem* etc. 47:5.

Vad fraseologien beträffar, lägger man märke till, att brevet avslutas med ett ensamt *valete*. Egendomligt nog har inget av Gadhs övriga bevarade brev denna avslutning. Ett par postskripta är dock försedda med avskedshälsning, vari *valete* ingår, exv. *Iterum valete felicissime* Styffe V s. 27.

Slutligen kan med hänsyn till ordförrådet påpekas, att det obetydliga fragmentet har ganska många ord, åtminstone ett dussintal, som ej är belagda i de övriga autografiska diplomerna: *alderhet*, *beqvämber*, ssg *bonda hyllist*, *edher* m. (ordet bortglömt i gloss.?), *fortrösta*, *fortörna*, *fylghe*, *klärkeri*, *lita*, *midhlar*, *obeqvämliker*, *ovin* och *vinlikhet*. Flertalet av dessa ord är dock av sådan karaktär och har enl. Söderwall så pass stor frekvens i y. fsv., att det inte finns någon anledning att anta, att de varit främmande för en person som Hemming Gadh. Dock måste man därvid reservera sig för orden *alderhet*, ssgen *bonda hyllist* och *vinlikhet*, vilka ej är upptagna i Söderwalls ordbok.

Förekomsten i detta fragment av så många i andra egenhändiga Gadh-brev okända eller mycket sällsynta språkdrag synes mig inte kunna uppfattas på annat sätt, än att Gadh inte är författaren, utan att här föreligger en av Gadh gjord avskrift¹ av en annan persons brev. Därvid har han så noga återgivit originalet, att även vissa för honom främmande språkformer eller skrivningar (exv. *ära*, *medlare*, *et*, *scriffwa* utan abbreviatur för *ri*) övertagits. Ett sådant slaviskt återgivande av originalet kan måhända synas påfallande, men någon annan förklaring än den ovan givna synes mig inte möjlig. En skribent kan förvisso vara inkonsekvent och då och då göra avsteg från sina ordinära språkvanor, men de 14 raderna i detta fragment har alltför många avvikelser från det för Gadh normala, för att han skall tänkas ha språkligt utformat det. — Denna undersökning av brott-

¹ Handstilen pekar otvivelaktigt på Gadh som nedskrivare.

styckets språk bestyrker alltså G. Westins åsikt, att nr 111 inte gärna kan vara författat av Gadhs utan är en av denne gjord avskrift.¹

Gustafsons undersökning har starkt försvårats av att Gadhs brev, vilka är publicerade i ett 10-tal olika arbeten, till stor del är ur filologisk synpunkt bristfälligt utgivna. I Styffe, Bidrag till Skandinaviens historia IV—V, där huvudmassan av diplomerna möter, anges exv. inte förkortningar, och överhuvudtaget har filologisk noggrannhet inte iakttagits. Förf. har därför varit tvungen att gå till originalen och konfrontera avtrycken med dessa, och därvid har åtskilliga fel-läsningar eller förbiseenden av utgivarna konstaterats. En redovisning härför möter s. 11, men denna är ofullständig. Förf. har nöjt sig med att notera de större rättelserna. På smärre (rörande enskild bokstav el. dyl.) gives endast stickprov. Ett jämförande studium av original,² tryckt text och glossaret (del II) ger emellertid vid handen, att förf. inte fått med alla större avvikelser s. 11. Han anger sålunda inte, att han läser *ath* i st.f. oc Styffe V 137:22, *alle* i st.f. *all* IV 258:8, *ha* i st.f. *huad* V 647:26 osv.

Eftersom förf. alltså lägger sin läsning till grund för hela undersökningen men inte alltid angivit avvikelserna från de i tryck föreliggande breven, till vilka genomgående hänvisas, uppstår praktiska olägenheter. Ett ord eller en ordform i Styffe IV—V återfinnes stundom ej i glossaret, varvid frågan blir, om detta beror på rent förbiseende (så torde vara fallet med exv. *beffallandis* V 647:21, *dogh* 13:26 och *giffwe* 124:1) eller (ej angiven) textförbättring (ex. se ovan). Även om denna anmärkning inte har alltför stor betydelse, hade det varit önskvärt, att en språkligt korrekt edition av Gadhs brev föregått denna ingående undersökning av hans språk och förteckning av hans ordförråd.

2. Den egentliga avhandlingen.

Syftet med del I, den egentliga avhandlingen, anges i inledn. s. 7 vara »att ge en någorlunda allsidig beskrivning av deras (=brevens) språk under jämförelse med yngre fornsvenska och äldre nysvenska texter. Därvid beaktas främmande inflytande, förhållandet till olika stilarter inom samtida svenskt språk samt förekomsten av dialektalt inslag».

Förf. har enligt rec:s mening på det hela taget med heder skilt sig från sin huvuduppgift. Gadhs språk får en noggrann och pålitlig behandling ur skilda synvinklar, och genom att jämförelser i betydande utsträckning göres med y. fsv. och ä. nysv. urkunder insättes Gadhs språkbruk i dess historiska sammanhang; det kan därvid tillfogas, att då de någorlunda uttömmande framställningarna av språket i dessa

¹ G. Westins undersökning kommer att publiceras i Scandia XX: 2.

² Förf. har haft älskvärdheten att ställa sina fotostatkopior av originalen till mitt förfogande.

texter ej är alltför många, har förf. själv företagit omfattande excerperingar. Detta utesluter emellertid inte, att avhandlingen ger anledning till en del kritiska reflexioner av såväl allmänt principiell som mera speciell art. Först några påpekanden av det förra slaget, vilka berör del I i dess helhet.

Framställningen är utpräglad deskriptiv, måhända i alltför hög grad för att få historiskt inriktade språkforskarens fulla erkännande. Vid ställningstagande till språkliga problem av olika slag, omdebatterade etymologier etc., visar förf. stor försiktighet och nöjer sig ofta med att enbart konstatera de motstridiga uppfattningarna utan att själv taga ståndpunkt (jfr nedan). Men som språkmaterialet i Gadhs brev mera sällan skänker ny belysning åt diskutabla språkproblem, torde förf:s uraktlåtenhet att personligen engagera sig dock mera sällan kunna klandras. Avhandlingen har sitt stora och bestående värde som en pålitlig inventering av språket i Gadhs egenhändiga brev, en solid byggsten vid diakronisk forskning rörande språket vid övergången från fsv. till nysv. tid. Därutöver saknas ingalunda positiva bidrag till (allmännare) debatterade språkproblem, exv. till etymologien av *rämen* 'djävulen' (s. 24 f), växlingen *d:dh* (54 ff), ändelselöst adj. i uttryck som *wärdhigh herre fadher* (s. 99 ff) och fsv. relativsats (s. 111 ff).

Vad den »någorlunda allsidiga beskrivningen» av brevens språk beträffar, brister det emellertid i ett avseende. Vi finner sålunda en nära nog uttömmande framställning av ljudlära-ortografi och en fullt tillräcklig om morfologi-syntax, där man dock saknar en behandling av ordföljden, men om Gadhs som stilkonstnär erfar vi ganska litet. Sid. 144 börjar ett kapitel, betitlat »Fraseologi och stilistik», men avsnittet »Personliga stildrag» upptar endast 15 sidor (s. 156—171). Där ges genom brevutdrag prov på Gadhs skildringskonst, när den står som högst, och vidare behandlas åtskilliga bildliga uttryck. Förvisso är bildspråket något för Gadhs särskilt karakteristiskt, men det finns åtskilligt annat, som hade bort undersökas, för att Gadhs personliga stil skulle framstått för läsaren med fasta konturer, t.ex. bruket av troper och figurer överlag — varvid inte minst företeelserna ironi, antites och hyperbol bort förtjäna uppmärksamhet —, satsers förknippning med varandra och dramatiska stildrag.

Några påpekanden i glossaret tycks mig också visa, att förf. inte alltid haft full förståelse för Gadhs stilistiska talang. Sid. 54 under uppslagsform *i tu* möter meningen *jach sprang mellan ij trappor . . . och ey båter än i tw benith*, hämtad från postskriptum till nr 99 (Gustafson I s. 20), vilket innehåller en kort men livfull skildring av hur Gadhs vid en eldsvåda på sitt slott Rönö råkat bryta ena benet. SG anmärker nu, att predikatet i sista satsen är »uteglömt». Avsaknaden av predikatet beror emellertid säkerligen inte på förbiseende från nedskrivarens sida utan torde vara ett fullt medvetet dramatiskt stildrag (med talspråkligt underlag). I livfull skildring, särskilt när

det är fråga om hastig rörelse el. dyl., utlämnas ju stundom predikatet, när det är utbildat med betydelsestark bestämning (som i detta fall *itu*).¹

Under uppslagsformen *kännas vidh* s. 59 i gloss. återges från ett högdramatiskt brev meningen *strax stegh progisthen in i hans gardh, kennes widh alth saman* 382:19. SG antar därvid, fast med tvekan, att *kennes* är preteritumform. Jag håller detta antagande för osannolikt; en tempusväxling från pret. till presens i detta fall synes mig vara en fullt acceptabel möjlighet och torde väl vara att uppfatta som en stilistisk finess, ett slags »plastiskt presens».²

Det synes emellertid rec. alltför mycket begärt, att SG till sin grundliga undersökning av Gadhs språk i grammatiskt och lexikalt avseende skulle ha fogat en noggrann redogörelse för detta även ur stilistisk synvinkel. En dylik uppgift skulle nog kräva en specialundersökning, som dock borde kunna i hög grad underlättas av den »grundforskning» i Gadhs språk, som SG bedrivit. Min anmärkning gäller alltså endast den omständigheten, att förf. menar sig ha någorlunda tillfredsställande belyst Hemming Gadhs personliga stil.

Vid sin beskrivning av Gadhs språk beaktar förf., såsom han själv anger, »främmande inflytande, förhållandet till olika stilarter inom samtida svenskt språk samt förekomsten av dialektalt inslag». Men däremot underlåter han anmärkningsvärt nog att anlägga kronologiska synpunkter på sitt ämne, vilket hade varit naturligt. De egenhändiga breven sträcker sig ju över en tidrymd av 22 år: 1498—1520, vartill kommer de med all sannolikhet av Gadh nedskrivna diplomerna från så långt tillbaka som 1477 och 1479. Det förefaller ganska troligt att Gadhs språk under så lång period förändrats på ett eller annat sätt.

Redan en flyktig granskning i detta avseende ger också vid handen, att Gadhs språk under åren 1498—1520 inte är i alla avseenden statistiskt. I synnerhet ortografien tycks ha varit underkastad förändringar; bl.a. skönjer man en tendens att förenkla stavningen: dubbelbeteckning för ett enda ljud tränges i vissa fall mer eller mindre tillbaka av enkelbeteckning. I synnerhet vid en jämförelse mellan de äldsta och yngsta breven framstår denna princip ganska tydligt.

Mest markant är därvid beteckningen av *f* i uddljud. I de äldsta breven, från 1498 och de första åren av 1500-talet,³ är dubbelbeteckning, *ff*, en vanlig företeelse, i sht i vissa (korta) ord, där *f* följes av vokal eller *r*, t.ex. *ffa* inf., *ffor* prep., *fforstanda*, *ffra* prep. och *ffridh* m. Därefter avtar bruket av *ff*, och de senaste diplomerna, från 1510 t.o.m.

¹ Jfr exv. Ulla Albeck, Dansk stilistik s. 170 f. — Sista satsen torde ej vara fullständigt återgiven. Ett efter *benith* följande *tha 'då'* bör med all sannolikhet föras till den förra satsen och ej till den senare, som i så fall lyder: *blijfwer thet wäl goth medh gudz hielp*.

² Jfr U. Albeck, a.a. s. 45.

³ Till diplomerna från 1477 och 1479 har jag ej haft tillgång.

1520, nyttjar endast undantagsvis dubbelbeteckningen utom i orden *fadher* och *fru*, där den nästan genomgående möter, troligen av hövlighetsskäl. Dessa båda ord återfinnes nämligen hos Gadhs oftast i hälsningsfraser o.dyl., t.ex. *verdigh herre ffadher* (Gadhs tilltal till riksförest.) ett 25-tal ggr, exv. 540:13 (1514) och *mym käre ffrw modher* (Gadhs vanliga benämning på Svante Nilssons maka) 395:5 (1510).

Symptomatiskt torde förhållandet vid prep. och adv. *for* vara. Enligt glossaret s. 24 f finns i de 8 äldsta autografiska breven (1498 till ett stycke in på år 1503) endast skrivning med *ff* (ca 20 bel.), medan det i de 17 yngsta (från slutet av 1508 till 1520) endast skrives *for* (likaledes ca 20 bel.). I diplomerna från den mellanliggande tiden, ca 1503—1508, nyttjas *for* vid sidan av *ffor*. Denna iakttagelse kan vara till hjälp vid daterandet av brev nr 105 Gustafson I s. 22. Det tidfästes av utgivaren till »trol. 1507—1510», men den ymniga användningen av *ff* i början av ord (10 ggr, genomgående i prep. *for*, 3 ggr) gör det troligt, att brevet inte tillkommit senare än 1508, snarare något tidigare.

Även användningen av *h*-digraferna, *dh*, *gh*, *th* och *ch*, avtar något med åren. Detta gäller dock inte digraf som tecken för lång konsonantism och kort *t* i slutljud. F.ö. är förhållandena ganska skiftande vid olika digrafer liksom vid olika ord och ordgrupper.

Vad *dh* i inljud beträffar, kan man iakttaga en avtagande frekvens, om också svag. Vid exv. orden *bidha*, *bidhia*, *biudha*, *godher* (tvåstav. former) är de fåtaliga beläggen med enbart *d*-skrivning jämförelsevis sena, i alla händelser härrör de inte från de 5 första åren, 1498—1503. I särklass står *nadhe* (såsom titel). I de 4 ex. från perioden 1498—1509 skrives det uteslutande med *dh*, men i de 2 senaste breven (från 1520) möter *d* lika ofta som *dh*, 7 ggr vardera. Dessa båda diplom intar, som vi sedan skall se, en viss särställning.

En något avtagande användning av *gh* kan konstateras i orden *vårdigh* och *nådigh* (ord med suff. *-ig*, *-ug*, *-ung*, *-elig* etc. skriver *d* i inljud). Det förstnämnda uppvisar i diplomerna 1498—1503 *gh* nästan lika ofta som *g* (9—11), i dem från 1504—13 är *g* ungefär dubbelt så vanligt som *gh* (24—13) och i de två sista breven är *g* ensamt belagt (2—0). Adj. *nådigh* anträffas dels i några av de äldsta diplomerna, där *dh* är i majoritet (5—3), dels i de båda sista, där endast skrivningen *nådigh*, *nådige* möter. Samma tendens visar reflexivpronomen *sik*. Diplomen 1498—1503 nyttjar skrivningarna *sigh* och *sig* lika ofta (4 ggr vardera), i dem från 1504—10/2 1509 dominerar den senare (37—14), och i de ännu yngre är *sig* allena rådande, 13 bel.

I fråga om digrafen *ch* förtjänar påpekas, att vissa ord med normaliter *k*-skrivning i de allra tidigaste dokumenten sporadiskt tecknas med *ch*. Detta gäller exv. pret. *fik*, som är skrivet *fich* 1 g i nr 4 och 1 g i nr 16, och pron. *mik*, som i nr 2 1 g stavas *mich*. Ett par andra ord, *jak* och konj. *ok*, tecknas däremot nästan genomgående *jach* resp. *och*, men i några av de yngsta breven uppträder även skrivningarna

jac och *oc*. Sistnämnda stavning når sin största omfattning i de två senaste diplomerna.

Om undvikande av *h*-digrafer överhuvud är utmärkande för det y. fsv. kanslispråket i motsats till det religiösa språket, synes Gadhs förändring av ortografien på denna punkt ev. kunna innebära en anpassning efter bruket i diplomlitteraturen.

En annan ortografisk förändring gäller beteckningen av *ä*-ljud (i sht det långa) i vissa ord. I de äldsta och yngsta språkkällorna nyttjas företrädesvis tecknet *e*, medan bokstaven *ä* har en stark ställning i de mellanliggande. Denna tendens illustreras kanske bäst av orden *väl* och *kär* (med avledningar), som är rikligt belagda över hela perioden. Jfr även *när* och *bäter*, *bätre*, vilka dock ej är anträffade i de sista breven. Efterföljande tabellariska översikt torde bättra än en beskrivning åskådliggöra denna växling.

	1498—1503		1504—13		1514		1520	
	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>ä</i>	<i>e</i>	<i>ä</i>	<i>e</i>
<i>väl</i>	—	8	15	19	—	3	—	2
<i>kär</i>	7	9	16	3	2	2	2	5
<i>när</i>	—	4	15	1	—	—	—	—
<i>bäter</i> <i>bätre</i>	—	2	8	1	1	—	—	—

Det bör emellertid understrykas, att denna växling inte gäller *ä*-ljud överhuvudtaget utan endast *ä*-ljud i vissa ställningar eller vissa ord. En växling *e:ä* behöver f.ö. inte alltid vara kronologiskt betingad. I verbet *sända* sammanhänger beteckningen väsentligen med ordlängden. Tvåstaviga former skrives med *e*, t.ex. *sendha*, enstaviga med *ä*, t.ex. *sänth*. Dock gör sig den kronologiska faktorn även här gällande, i det att sup. I g — i det äldsta diplommet — finnes anträffat med *e*-skrivning. I sammansättningen *forsända* är denna faktor ännu mer uppenbar. De tre tidigaste diplomerna har nämligen endast skrivningen *fforsendh* (4 ex.); därefter följer idel *ä*-skrivningar (15 ggr).

e-skrivning för *ä*-ljud i yngre fsv. kan sammanhänga med inflytande från främmande ortografi (latin el. lågtyska) och torde väl ha sin högsta frekvens i kanslispråk. Jfr I s. 41 f. Om Gadhs vacklan på denna punkt sammanhänger med hans förhållande till kanslispråket, måste jag lämna därhän. Jfr förf:s iakttagelse s. 44, att lågtyska låneord med långt *ä* ofta har *e*-skrivning.

Ej heller orddubletter användes alltid sida vid sida hela brevsamlingen igenom, utan den ena kan möta företrädesvis i den äldre delen,

t.ex. *up(-)* (*upsala* IV 238:21 men *opsala* 332:21, 395:7), eller i den yngre, t.ex. *fran* (contra *fra*). *Fran* förekommer på ett undantag när blott i brev från och med april 1508 (7 ex.).

Detta är några iakttagelser, som gjorts vid en jämförelsevis flyktig granskning av glossaret. Jag håller det inte för otroligt, att även andra variationer i Gadhs språk (även i morfologi och syntax) kunde visa sig vara tidsbundna. Förf:s uraktlåtenhet att beakta den kronologiska faktorn måste anses vara en brist i avhandlingen.

I samband härmed kan mot avhandlingen riktas den erinran, att den inte innehåller en allmän översiktlig redogörelse för Gadhs språk, dess förändringar, förhållande till olika stilarter, ålderdomliga drag och novationer etc. Man saknar en sammanfattande översikt.

Jag går så in på en granskning av de särskilda kapitlen i den egentliga avhandlingen, av vilka det första bär överskriften »Ljudlära och ortografi». Detta har med hänsyn till innehållet stora förtjänster; det ger nämligen, som redan tidigare påpekats, en nära nog uttömmande beskrivning av Gadhs ortografi och (vad man främst därav kan sluta om hans) talspråk. Men ur formell synpunkt är det inte helt tillfredsställande. Det stora och intressanta materialet är nämligen inte redovisat och framlagt med den logiska stringens, som synes mig vara önskvärd i ett vetenskapligt arbete. Denna brist yttrar sig på flera sätt.

Först lägger man måhända märke till att förf. använt en annan indelningsgrund vid behandlingen av vokalismen än vid konsonantismen. I förra fallet har den varit fonetisk: förf. har utgått från ljudbeståndet i ä. fsv. (ä. fsv. *ā*, *a*, *ē*, *e*, etc.) och söker fastslå uttalet i Hemming Gadhs språk, framför allt med hjälp av ortografien. I senare är den däremot ortografisk: förf. utgår från bokstavstecknen (och digraferna), exv. *b*, *c* och *dh*, och söker fixera dessas ljudvärde hos Gadh under beaktande av bl.a. deras ljudvärde i äldre och yngre tid. Om denna formella inkonsekvens kunde motiveras på sakliga grunder — exv. att den ena principen är lämpligare vid redogörelsen för vokalismen och den andra vid konsonantismen — vore den kanske helt ursäktlig, men detta ligger i så fall ingalunda i öppen dag utan hade krävt ett påpekande av förf.

Vidare korsar emellertid skilda indelningsprinciper varandra i avsnittet om konsonantismen. Som rubriker möter vi nämligen icke blott enstaka bokstäver, exv. *b*, *f* och *g*, samt digrafer, exv. *dh* och *gh*, utan s. 74 även »*kk*, *ck*», dvs. beteckningar för långt medljud, vilket i övrigt behandlas under de enskilda bokstavstyperna eller i avsnittet om kvantitet. Växlingen *c:k*-i *ck:kk* borde alltså för konsekvensens och översiktlighetens skull ha behandlats under rubriken *k* (*c* etc) samma sida. Likaså borde framställningen om *gn* s. 77 ha inarbetats i andra moment, eftersom *gn* hos Gadh inte är en digraf utan betecknar en ljudförbindelse.

Därjämte saknar man i några av momenten om konsonanttecknen en konsekvent genomförd indelningsprincip vid redovisningen för förhållandena, varför de olika underavdelningarna stundom inte utsluter varandra. Som exempel kan nämnas framställningen om *k* (*c*, *ch*, *q*) s. 74. Bokstaven *k* förklaras där möta i Gadhs brev i 5 fall: 1) i uddljud som tecken för *k*-ljud (*kalla*), 2) i uddljud som tecken för *tje*-ljud (*kenna*), 3) efter konsonant (*folk*), 4) genomgående i pron. *mik* och 5) alternativt i förbindelsen *kt* (*drekth*). Att olika indelningsprinciper här korsar varandra, ligger i öppen dag. Under 1) och 2) bestämes bokstaven *k* med avseende på platsen i ordet och ljudvärdet (i nusvenskan eller Gadhs språk?), under 3) endast med avseende på platsen i ordet, under 4) med avseende på ett visst ord och under 5) med avseende på ställning framför viss konsonant, nämligen *t*. Därtill kommer, att redogörelsen för *k*:s användning inte är uttömmande, vilket förf. att döma av formuleringen »*k* förekommer» (s. 74 r. 7) utan några reservationer synes avse. Det omtalas ju inte, att *k* möter även efter vokal (annorstädes än i *mik* och ord av typen *drekth*), t.ex. *likith* Styffe IV 352:10 och *leek* Styffe V 92:20.

Men måhända avser förf. inte fullständighet, trots att formuleringen närmast pekar på detta, utan vill få fram det (ur nusvensk synpunkt) mest karakteristiska och intressanta i Gadhs användning av tecknet *k*. I så fall måste man fråga sig, varför användningen av *k* efter konsonant (*folk*) men inte efter vokal (*leek*) anses vara värd ett noterande.

Hur en monografi över en urkunds (eller persons) ortografi och ljudlära lämpligen bör vara beskaffad, är emellertid en fråga av principiellt intresse, som också varit föremål för diskussion. Den hävdvunna systematiska avhandlingstypen, som eftersträvar en uttömmande behandling, har utsatts för kritik, varvid bl.a. framhållits, att de resultat som utvunnits varit alltför obetydliga i förhållande till den möda, som avhandlingen kostat. I stället har en avhandlingstyp, som behandlar det karakteristiska, rekommenderats eller åtminstone accepterats (N. Beckman i SNF VI:1 ff). Häremot har invänts, att ett bedömande av vilka drag som är karakteristiska endast kan ske på basis av en (någorlunda) fullständig inventering av ämnet och att »vetenskapen icke frågar efter, med vilka uppoffringar även de minsta vinningar ibland måste köpas» (R. Pipping, Erikskrönikans ljudlära s. v f).

Vare sig nu avhandlingen ger en uttömmande behandling av ämnet eller nöjer sig med det karakteristiska, bör givetvis en logisk disposition eftersträvas. Vid den förra monografitypen har man därvid, så vitt rec. kan förstå, att utgå från (en äldre periods) ljudbestånd eller teckenbeståndet i det undersökta språkmaterialet; se exv. E. Olson, Östgöotalagens ljudlära och R. Pipping, Erikskrönikans ljudlära. Men ej heller i senare fallet kan det vara försvarligt att kasta all systematik över bord, utan vissa fasta normer bör följas vid fram-

läggandet av materialet. Men det torde här vara mycket besvärligt att ävägabrinda en fast metodik. S. Henning tycks dock i sin avhandling »Ericus Nicolais Gersonöversättningar» (1927) ha kommit till en lycklig och vetenskapligt acceptabel lösning. I den ortografiska och fonologiska översikten anger han de avvikelser i Ericus Nicolais översättningar, som förefinnes vid en jämförelse med den klassiska fornsvenskan — åtminstone de mera anmärkningsvärda — men även dem, som visar sig vid en jämförelse med den nutida rikssvenskan i de fall, då trycken och ä. fsv. överensstämmer. Som utgångspunkt vid framställningen har han konsekvent teckenbeståndet i översättningarna: bokstavstyper och digrafer. Förf. till »Hemming Gadhs språk» har däremot inte klart genomtänkt dispositionen och metodiken i kapitlet »Ljudlära och ortografi».

En brist av samma logisk-formella slag, som förut påtalats, är, att distinktionen ljud:bokstav inte alltid iakttagits. Oklarhet av detta slag är en inte alltför ovanlig företeelse i språkvetenskapliga arbeten och bottnar väl mestadels endast i förbiseende vid formuleringen men bör icke desto mindre beivras. I föreliggande avhandling finns åtskilliga ex. på denna bristande distinktion. I § 17 (s. 44) konstateras: »Äfsv. långt *ä* kvarstår, t.ex. *högsätith* 1, *klädhe* 6, *län* 18 ... Undantag: *ner* prep. o. adv. 4». Att växlingen *e:ä* i *när* skulle ha fonetisk relevans är i hög grad osannolikt. Det är i stället fråga om en kronologiskt betingad ortografisk växling. Skrivningen *ner* förekommer i äldre källor, där *e*-tecken favoriseras; *när* tillhör en period, då *ä*-tecknet hade en stark ställning (se ovan). Förf. menar väl inte heller annat än att växlingen *e:ä* är av ortografisk natur, fast formuleringen blivit olycklig.

Vidare har emellertid inte heller rågången mellan Gadhs tal- och skriftspråk alltid hållits klar. Förf. tycks av formuleringen att döma stundom förutsätta, att Gadhs ortografi troget avspeglar hans tal. I § 5 (s. 27 ff), behandlande ä. fornsv. kort *i*, tages det för givet, att bokstaven *i* i Gadhs brev konsekvent representerar *i*-ljud. Se exv. s. 27 r. 8 nrf: *ni* kvarstår i orden *fridh*, *gulsmidh*, *skip* men har övergått (spärr. av rec.) till *e* i orden *wen* sb., *wedh* sb. 1 (*-i* 2) etc». Att Hemming Gadh haft *i*-ljud i de 3 först nämnda orden i dagligt tal är högeligen osannolikt; *i*-skrivningen innebär rimligtvis en tribut till en konservativ skrifttradition; skrivningen *skip* med *i* har särskilt omhuldats i kanslispråket, vilket förf. också påpekar.

Se vidare § 30 s. 72, där det konstateras: »Kons. *i* kvarstår i Gadhs språk i *sitia*, *flytia*, *kräffwia*, *henghia*, *liggia*, *forsökia*, *tenkia* 6 (*tenka* 2), *eskies* 1 (*eske* 1) . . . *kirkie*, *-io*, *-iom*, *-ien*, *-iona* 11 (*kirken* 4).» Att kons. *i* i samtliga ord kvarstår i Gadhs talspråk, motsäges ju av beläggsamlingen. I 3 ord, där kons. *i* möter efter *g* el. *k*, uppträder ju skrivningar utan *i*, vilket antyder alternativt uttal eller också, att en skrivning som *tenka* återger Gadhs uttal, medan *tenkia* endast

är en skriftspråksform.¹ Förf. torde väl här liksom i § 5 avse en ortografisk inventering, fast formuleringen blivit missvisande.

Ur saklig synpunkt har rec. inga större invändningar att göra mot kapitlet »Ljudlära och ortografi» utom mot avsnittet om fördelningen av tecknen *d* och *dh* (s. 54 ff). Förf:s tes, att fördelningen därav är betingad av icke blott skrivtekniska utan även fonetiska skäl och att Gadh alltså i sitt tal nyttjat icke blott *d*- utan även *d̄*-ljud, synes mig problematisk och skall därför något närmare diskuteras.

Att paleografiska moment spelat en roll för fördelningen av tecknen *d* och *dh* (liksom för *g:gh* och *t:th*) har på ett övertygande sätt uppvisats av förf. Digraf med *h* (*dh* etc.) och förkortningstecken för *er* följs sålunda alltid åt, oavsett om ä. fsv. explosiva eller frikativa föreligger, t.ex. *fadh(er)* och *sendh(er)*, det förra med äldre *d̄*-ljud, det senare med äldre *d*. Framför ändelsen *-in/-en* står likaledes ständigt *h*-digraf. Rent motsatt verkan har däremot förkortningstecknet för *is*; det föregås uteslutande av ensamt *d*-tecken, exv. *begärand(is)* (men *begärandhe*).

Skrivteknisk förklaring får vidare skrivningen *bidath*, *lidith* etc. med ensamt *d*, medan infinitiverna i regel tecknas *bidha*, *lidha* etc. Jfr vidare växlingen i subst. *radh*: *radh* 42 ggr (*rad* 1 g) contra *radith* 11 ggr. Gadh har här »velat undvika att skriva *dh* och *th* så nära efter varandra». Detta är emellertid endast ett specialfall under den generella regeln, att Gadh mycket sorgfälligt undviker två *h*-digrafer i varandras närhet (i samma ord). Framför *-ath*, *-ith* och *-dh* möter sålunda ensamt *g* (och inte *gh*), exv. *dragith* (men stundom *dragma*), *egith* (men *eghin*), *dygdh* etc. (s. 62 f), och även för växlingen *t:th* gäller denna, exv. *latith* (men *latha*), *malth* (men *malth*), *listigh* (men *listh*) etc. (s. 82). Denna ortografiska princip synes mig väl värd att taga ad notam, eftersom Gadh nästan aldrig frångår den; endast ett par undantag har antecknats (se nedan). Att det blir det ljud, vilket står i slutet av ett ord och inte det som står inuti, som betecknas med *h*-digraf, sammanhänger med en allmän tendens i Gadhs (liksom i åtskilliga samtida skribenters?) ortografi att om möjligt avsluta ordet med en digraf. Såväl *dh* som *gh* och *th* är i Gadhs brev betydligt vanligare i slutet av ord än inuti, såsom tydligt framgår av SG:s framställning; jfr exv. *hörugh* 53:43 och *hörige* 138:9. Skulle vid början av ord såsom *listigh*, *mektigh* båda de ljud, som teoretiskt kan tecknas med *h*-digraf, komma att stå i inljud, är det blott det senare, vilket allt som oftast bildar slutljud, som (någon gång) representeras av digraf. Se exv. beläggen vid adj. *fulmäktogh(er)*: *fulmectighe* 1 g, *fulmectige* 4 ggr men inte **fulmecthige*.

¹ Jfr Wessén, Sv. språkhist. 1 s. 113, där bortfall av kons. *i* efter lång rotstav. på *g*, *k* frf trycksvag vokal behandlas. Enstaka ex. därpå konstateras redan i fsv., och därefter blir de allt vanligare hos författare av mellansvensk, götisk eller sydsvensk härstamning. Gadh härstammade otvivelaktigt från sydöstra Sverige (Östsmåland el. Östergötland).

Samma princip att undvika två *h*-digrafer i varandras närhet (i samma ord) har jag kunnat konstatera i (vissa av) Olavus Petris skrifter. Dock är koncentrationen av *h*-digraf till slutljud där ej fullt så markerad, och i ordformer, där båda de ljud som kan betecknas med digraf står inuti ordet, blir det oftast det första av dessa, som får dubbel beteckning. En undersökning av adj. på *-igh*, *-ugh* med etymol. *ð* framför suff. i Olavus Petris tryckta skrifter 1527—31 samt i manuskript från 1530-talet ger följande resultat. I de 63 fall, där *h*-digraf möter (45 ggr saknas den helt och hållet: typ *ledige* 39 ggr, *ledig* 6 ggr), uppträder dubbel digraf endast 4 ggr (*ledhigh* 2 ggr, *ledhighe* 2 ggr). I övriga 59 former finns endast en enda *h*-digraf. När frikativt *g* står i slutljud, blir det i regel detta som tecknas digrafiskt (typ *ledigh* 20 ggr: *ledhig* 8 ggr). I trestaviga former med såväl frik. *ð* som frik. *g* i inljud är det däremot frik. *ð*, som oftast får dubbel beteckning (typ *ledhige* 23 ggr: *ledighe* 8 ggr).¹ Utbredningen av denna tendens i y. fsv. och ä. nysv. litteratur kunde måhända förtjäna ett närmare beaktande. För bedömandet av frågan om sammanfallet av *d* och *ð* är den kanske inte alldeles utan betydelse.

Att det stundom skulle ha funnits även en fonetisk bakgrund för växlingen *d:dh* i Gadhs brev, synes mig emellertid diskutabelt. Förf. anför ett par fall, där det skulle förhålla sig så. För det första anser han, att man av en genomgående *d*-skrivning dels framför ändelserna *-igh*, *-ogh*, *-ing*, *-ung* och dels i orden *förrådhare*, *förrådhilse* och *förrådheri* kan sluta sig till att Gadh här har *d*-uttal. En konsekvens av detta resonemang blir enligt förf., att *dh* i typen *radha* — där *dh* är ungefär 4 ggr så vanligt som *d* (s. 57 f) — i Gadhs språk representerar *ð*-ljud.²

Som stöd för denna uppfattning anföres för det första förhållandena i GVB. Ortografien där synes ge vid handen, att den fornspråkliga fördelningen av *d*- och *ð*-ljud fortfarande på 1500-talet existerade. Ett undantag utgör emellertid ord med gammalt *ð*+suff. *-ig*, *-ug* etc., där nästan endast *d*-stavning möter och där en övergång *ð*>*d* därför supponeras.³ För det andra hänvisas till att i vissa sydligare dialekter (i Västergötland och västra Östergötland) *ð* i *radha* och *radhugher* behandlats olika. I verbet har *ð* fallit, i adjektivet har det övergått till *d* och kvarstår fortfarande. Som fonetisk motivering för utvecklingen i sistnämnda ordtyp anför förf. i enlighet med Ålander (Konsonanterna i Östergötlands folkmål 1 s. 18 f), att »ändelsen hade starkt bitryck, varför *d* kom att föras över till den följande stavelsen och få en om uddljudet påminnande ställning». Övergången *ð*>*d* i *for-*

¹ Statistiken är grundad på Palmérs material i Undersökningar i Olavus Petris språk II s. 6.

² Förf. visar större tveksamhet om Gadhs uttal av typ *radha* senare i sin framställning (s. 59), men Palmérs bevisning för att *ð* kvarstod under 1500-talet anser han vara »mycket bindande».

³ Wessén i Nysv. studier 7 s. 251 f.

rädare etc. anser förf. ha samma fonetiska bakgrund (varvid han åberopar Palmér). Han pekar dock även på den omständigheten, att dessa ord är låneord.

Förf:s iakttagelse, att ensamt *d* så gott som genomgående möter framför *-ig* etc. är korrekt. I de 15 uppräknade orden s. 55:22 ff (*lydogh* etc), som är belagda ett 100-tal ggr, finns endast 2 belägg med *dh*: *nadhigh* IV 257:19 och *werdhigheth(er)* T 36:22. Nu kan emellertid materialet uppdelas i två grupper: a) där etymol. *d* står intervokaliskt, exv. *nadhigh(er)*, b) där dentalen står postkonsonantiskt, t.ex. *vårdhigh(er)*. Den praktiskt taget konstanta *d*-skrivningen är mera anmärkningsvärd vid ord av förra typen än vid den senare, emedan *dh* är flera ggr vanligare än *d* i intervokaliskt ställning i allmänhet. Tecknet *d* är däremot betydligt vanligare än *dh* efter *r* i andra ord (58 *d* mot 36 *dh* enl. uppgifterna s. 59 f). Påfallande är emellertid under alla omständigheter den konsekventa *d*-teckningen även i typen *vårdhigh(er)*, och *d*-skrivningen i hela ordgruppen utgör ett problem, som kräver en lösning.

Förf:s fonetiska förklaring kan synas bestickande, men andra möjligheter finns. I ungefär hälften av beläggen, 50 av samtliga 97,¹ följer nämligen på kortare eller längre avstånd från *d* en *h*-digraf, t.ex. *fierdwnggh* 274:7, *nadigh* T 38:9, *nadighe* T 36:29, *radeligith* IV 352:24, *werdigh* 92:15, *w(er)dighe* 383:10, *werdigheth(er)* T 36:21, och *verdigisthe* IV 237:1. Här kan alltså den tidigare omnämnda principen att undvika två *h*-digrafer i ett och samma ord ha inverkat, och eftersom den i det övriga språkmaterialet spelar en så betydande roll, är det väl t.o.m. sannolikt, att den har sin giltighet även för sist behandlade ordgrupp.

En annan faktor av betydelse för stavningen av dessa ord synes mig deras proveniens och stilkarakter kunna vara. En stor del av dem är nämligen lågtyska låneord eller har direkta lågtyska motsvarigheter, innehållande klusilen *d* (självfallet stavad *d*); jfr lty. *werdich*, *werdicheit*, *verdich*, *redelicheit*, *smedicheit* etc. Flera dylika ord, bl.a. de av Gadhs oftast brukade (*vårdhigh(er)* och *nadhigh(er)*), är därtill ofta använda i det av lågtyskan influerade y. fsv. kanslispråket, och till yttermera visso nyttjas somliga ofta i gängse diplomuttryck, som anses vara direkt kalkerade på tyska (hörande hemma i utanskrift, i början eller slutet av brev el. dyl.), exv. *vårdhigh fadher* (Ejder, Adj.-änd. *-er* s. 113 f o. där cit. litt.). Adjektiven på *-ig/-ug* intar f.ö. inte endast med hänsyn till denna ortografiska detalj en viss särställning i y. fsv. språkmaterialet. Även i morfologiskt avseende särskiljer de sig genom att i betydande utsträckning uppträda utan ändelsen

¹ Beläggen från Gadhs två sista brev är ej inberäknade, eftersom *h*-digraf där helt saknas i denna ordgrupp (jfr ovan).

SG omnämmer inte särskilt, att ord med etymol. *d* framför suff. *-igh* etc. likaledes konstant uppvisar enbart *d*-tecken; se exv. *myndogher* och *håndogher* i gloss.

-er. Denna omständighet torde åtminstone delvis få tillskrivas lågtyskt inflytande (se min framställning i ANF 62 s. 236 o. där anf. litt.). Att det bakom den konsekventa *d*-skrivningen i ord som *wärd-higher* likaledes kan ligga lågtysk påverkan synes mig vara en möjlighet att räkna med. Detsamma gäller även substantiven *forrådhare*, *forrådhelse* och *forrådheri*. I detta sammanhang förtjänade måhända ytterligare några lågtyska låneord med (nästan) enbart *d*-skrivning att nämnas, t.ex. *arbeidha*, *arbeidhe* och *forarbeidha*, som i 6 fall av 7 skrives med ensamt *d*, t.ex. *arbe* 83:44.

Fonetiskt betingad skulle vidare enl. förf. favoriseringen av *d* (framför *dh*) före *s* och *z* vara. Här föreligger emellertid inte en sådan dominans för det förra tecknet som vid orden på *-ig*, *-ug* etc. 29 *d* står mot 14 *dh*: *gudz* 13 ggr mot *gudhz* 11 ggr etc. Studerar vi stavningen av postvokalisk dental framför annan konsonant (inkluderande *i=j*), finner vi, om hänsyn toges till hela materialet, en stark övervikt för *d*: 66 *d* contra 24 *dh*, men om man bortser från orden *ödmiuker*, *ödmiuklika* och *ödmiukt*, där dentalens ställning (slutljud i förra sammansättningsleden) är en annan än i de övriga orden, kommer *dh* i majoritet : 24 *dh* contra 18 *d*. Föredras emellertid verkligen *d* i större utsträckning framför *s/z* än i andra fall (jfr att endast *t* och aldrig *th* möter framför *z* och *g* men inte *gh* framför *s* enl. förf. s. 82 o. 63), kan skrivtekniska skäl måhända ha förelegat. Att skriva ett uppåtgående slut-*s* omedelbart efter *h* har kanske inte varit det allra bekvämaste, och ett slarvigt *z* kunde måhända anta en viss likhet med *h*:ets nedgående slutstapel, varför en dylik bokstavsföljd kunnat tänkas mindre tilltalande. Har det f.ö. stått medvetet för *Gadh*, att genitiven skulle utmärkas med *zs*, en hos *Gadh* vanlig beteckning för genitivändelsen, torde *h* ej ha varit så önskvärt på grund av den stora anhopningen av konsonanttecken. Jfr att skrivning *ndh*+ytterligare konsonanttecken är sällsynt utom i plur. *andhre* och att frikativt *g* skrives enbart *g* framför *dh* (*dygdh*).

Ej heller av förf:s följande framställning av fördelningen mellan *d* och *dh* anser jag det möjligt att få några fasta hållpunkter för antagandet, att *Gadh* i sitt tal skulle ha nyttjat såväl *ḍ*- som *d*-ljud. Vad som synes mig vara av särskild vikt är att konstatera, att den äldre etymologiska fördelningen, *dh* för *ḍ*-ljud och *d* för klusilen *d*, i flera, åtminstone 4 fall (frf *-er*), *in/en*, (*is*) och följande *h*-digraf) fått stryka på foten för skrivtekniska hänsyn, vilka gör sig praktiskt taget undantagslöst gällande. Detta vittnar snarast om att *Gadh* endast nyttjat ettdera, klusilen *d*, eller möjligen att de båda ljuden stod varandra så nära, att han inte ansett mödan värt att i skrift hålla dem ordentligt isär. I den mån skrivtekniska skäl inte talade för endera tecknet, blev det under sådana förhållanden rimligtvis gängse (och äldre) skriftspråksnormer, som blev avgörande för valet av tecken. Eftersom ljudet *d* i ä. fsv. företrädesvis mött i uddljud och *ḍ* intervokaliskt och i slutljud, kom man naturligt nog att i början

av ord nyttja *d* och i inljud mellan vokaltecken och i slutljud företrädesvis *dh*. Förvirringen blir emellertid särskilt stor i inljud före och efter konsonant, där det i äldre tid stod än *d* och än *ð*, beroende bl.a. på den invidstående konsonantens kvalitet.

Förf:s framställning synes mig alltså inte ha gjort sannolikt, att Gadh nyttjat såväl *ð*- som *d*-ljud i sitt tal; fördelningen av tecknen *d* och *dh* i hans skrift synes lika väl kunna förklaras med utgångspunkt i antagandet, att Gadh nyttjat endast *d* men inte *ð*.

Jag övergår därefter till några smärre påpekanden:

I några fall har förf. inte hållit i sär (ursprungligen) lång- och kortstaviga ord. Part. *behulpen* är s. 32:12 upptaget bland kortstaviga ord, medan s. 37 *börin* m. (b. f. av *byr* 'god vind') och *dören* f. (b. f. av *dyr*) och s. 51:1 *hären* m. (b. f. av *här*) registreras som långstaviga.

Bland ord med *b*-inskott nämnes i § 25 b s. 54 *bekymbradhe*. Det är emellertid ej något säkert exempel på företeelsen. Ordet är lån från mlty, som uppvisar såväl *bekummeren* som *bekumberen*; formen med *b* kan alltså vara inlånad. F. ö. är *b* enligt Kluge, Etymol. Wörterb. der deutschen Sprache (1934) s. 336 ursprungligt; han återför nämligen fht. (och flt.) *kumber*, *kummer* på gallo-latinskt *com-boros* 'Zusammengetragenes'.

S. 56:11 nrf konstateras: »Efter *g* och *v* övergick *ð* till *d* efter 1400». *g* bör förtydligas till *gh* (trikativt *g*), då ju övergången efter explosivt *g* inträder redan i förlitterär tid (jfr Wessén, Sv. språkhist. 1 § 20).

S. 65:8 nrf ff diskuteras orddubblerna *kerlek:kerlig*, varvid framhålls, att den förra företrädesvis tillhör det litterära skriftspråket, den senare kanslispråket. I förbigående anmärkes därvid, att »SAOB upptar för änsv. endast former med *k* med undantag för GR (=Gustav Vasas registratur), alltså kanslispråk». Ett studium av formavdelningen för ordet *kärlek* i SAOB K 3719 ger emellertid vid handen, att *g*-form antecknats åtskilligt senare; det yngsta belägget är daterat 1620. Även de yngre beläggen anträffas emellertid på något undantag när i kanslilitteratur, enligt vad studier i SAOB:s arkiv ger vid handen.

I momentet om *k:c* etc. s. 74 anmärkes rörande bruket av tecknet *c*, att det »användes i låneord». Det möter emellertid även någon gång i inhemska ord, t. ex. *linc* (=Linköping). Det användes här tydligen av skrivtekniska skäl. I namnet Jönköping, som alltid skrives fullt ut, möter bokstaven *k*, alltså *jönköpingh*. Jfr vidare *sc(ri)ffwa* (med förkortningstecken vid *c*), som förekommer nästan konstant, men enbart *skriffwa* och *skreff*.

S. 81:14 påpekas, att vissa pronominalformer, *the*, *then*, *them*, *thet* och *thetta*, nära nog konsekvent skrives med *th*, medan *tess*, *tesse* och *teslikes* lika genomgående tecknas med *t* i Gadhs brev. Detta motsatsförhållande, som är mycket vanligt i y. fsv. texter, har förklarats på två olika sätt. Sahlgren har uppställt regeln, att *p* i uddljud i svag-toniga ord övergår till *d*, om vok.+tonande kons. eller blott vokal

följt (*then*); följde vokal+tonlös kons., övergick *p* däremot till *t* (*tess*). Eftersom emellertid *thet* och *thetta* inte fogar in sig i ett dylikt schema (här borde ju *p* övergå till *t*), måste Sahlgren tillgripa två alternativa specialförklaringar för dessa ord. Palmér däremot menar, att motsättningen är av rent ortografisk art, sammanhängande med förkortningstekniken. *th* möter nämligen i de förkortade orden *th(e)n*, *th(et)* etc., *t* i de fullt utskrivna.

Som i en del andra fall nöjer sig förf. här med att referera de olika uppfattningarna utan att taga parti. Rec. för sin del håller Palmérs uppfattning för den mest sannolika. Den ger den enklaste och den tvivelsutan rimligaste förklaringen till fördelningen av *t* och *th* i dessa pronomen. Det är ju en allmän regel, att förkortade ord bättre än fullt utskrivna bibehåller äldre stavning (i detta fall *th*). Speciellt för fornisländska urkunders del kan jag vitsorda denna företeelse, men förhållandena i fsv. torde vara enahanda.

Kapitlet »Formlära och syntax» är till omfånget obetydligare än det föregående (53 sidor mot 67), men det är förvånansvärt innehållsrikt. Ur vetenskaplig synpunkt är det enligt min mening av väl så stort intresse som förra kapitlet, eftersom studiet av äldre svensk formlära och syntax är ganska eftersatt. Den långa raden av fsv. urkundsmonografier har nästan uteslutande ortografi och ljudlära som forskningsobjekt. Förf. visar här liksom eljest stor beläsenhet i den vetenskapliga litteraturen, fast det kan framdragas ett och annat förbisett arbete av yngre datum. Vid behandlingen av den opersonliga konstruktionen § 106 s. 135 framhålles sålunda, att denna företeelse varit föremål för mycken diskussion i den språkvetenskapliga litteraturen, och förf. hänvisar till R. Ljunggren, Om den opersonliga konstruktionen och där anf. litt. Men diskussionen i ämnet har fortsatt, efter det att denna avhandling år 1926 utkom. År 1936 kom Isak Wallin med ett uppmärksammat inlägg i sitt skarpsinniga arbete »Om det grammatiska subjektet» etc., och Lage Hultén har i »Studier i jämförande nunordisk syntax» del 1 (1944) s. 40—73 varit inne på frågan och även gett en god översikt över den tidigare forskningen. Hit borde förf. lämpligast ha hänvisat. Även i andra fall kunde förf. måhända haft nytta av Hulténs klara och instruktiva översikter av forskningen i skilda syntaktiska frågor.

Rec:s anmärkningar beträffande detta kapitel är av mera perifer art.

S. 95:4 — i avsnittet om adjektiv med stark böjning — står en något olyckligt formulerad sats: »Nom. sing. saknar *-er* liksom i äfsv. hos adj. *gamall*, *grön*, *stor*». En nsg mask. som exv. *dödh* (med försvunnet *-er*) kan ju inte jämföras med exv. *gamall* (enl. fsv. normalortografi f. ö. skrivet *gamal*). I senare fallet har den gamla nominativändelsen, palatalt *R*, assimilerats med stammens *l* till långt *l*-ljud; kasusändelsen, är alltså manifesterad i det långa *l*-ljudet.

Å s. 95:12 uppges: »Ändelsen *-er* är bevarad i uttrycket *aller al-*

mogh(en) 1 (g), vilket enligt Ejder s. 84, 235 alltid är fallet i fsv.» Adverbet »alltid» ger oss en felaktig föreställning om frekvensen av nämnda uttryck i fsv. Ejder i åberopande avh. s. 235 uppger nämligen endast 2 belägg från fsv: ett från Hemming Gadh och ett från Hist. Troj.

Å s. 95 sista stycket omtalas, att ack. sing. mask. av starkt böjda adj. saknar ändelse utom i 2 fall: *han hawer en dywpa hetthe i brysth radh* 20:10 (*hetthe* identifieras med *hiti* m. 'hetta') och *ä som then ene skath och gengärdh är wte sa leggh(er) han strax en nye och större oppa* 225:27. Exempelen hör med all sannolikhet inte hemma i avsnittet om adjektivböjningen i maskulinum. Såväl *dywpa* som *nye* (normalortografiskt *nya*) är regelrätta ack. sg. feminin-former, och feminina huvudord är det inte alltför svårt att leta upp. Adj. *dywpa* är förvisso bestämning till *hetthe*, men detta är knappast mask. *hiti* utan såsom Söderwall (Ordbok 1 s. 568) antar, fem. *hätta* i bildlig användning.¹ Vad *nye* beträffar, är det ju utan tvekan rimligast att anknyta detta adj. till det närmast stående av de samordnade substantiven *skath* och *gengärdh*, nämligen det fem. *gengärdh*, något som också förf. framkastar men endast som en möjlighet.

Vad det vokativiskt använda adjektivet beträffar, framhålles s. 102:7 ff, att i brevingressen *werdigh herre fadher* bör *werdigh* uppfattas som svag form = *werdigh*e. Som stöd härför anföres uttalanden av A. Kook liksom det förhållandet, att breven alternativt uppvisar svagt böjt adjektiv i detta fall, alltså: *werdigh*e herre fadher. Härutöver kunde ha tillagts, att vokativiskt uttryck av typen *werdigh fadher* stundom samordnas med uttryck, som innehåller svagt böjt adjektiv, t. ex. *Ehrlig herre och strenghe riddare* Styffe IV s. 258 och *Verdigh herre strenge riddare* ibid. s. 257.

Beträffande relativ satsfogning finner man i Gadhs brev liksom i andra fsv. urkunder, där man har befogad anledning att anta förhandenvaron av en meningsbyggnad, som står svenskt talspråk nära (landskapslagarna, Birgittas autografer, Codex Bureanus etc.), en hög procent oinledda relativsatser, inte mindre än 67 %. Den omständigheten, att texter med mera genuint svensk meningsbyggnad på det hela taget gör så stor användning av oinledd sats, i motsats till texter med en av främmande (särsk. latinska) mönster påverkad satsbyggnad, talar onekligen för att den oinledda relativsatsen är en gammal inhemska företeelse.

Förf:s framställning av relativsyntaxen ger anledning till ett par erinringar. Å s. 112 nederst påpekas, att relativet i subjektställning ofta är utelämnat hos Gadh, t. ex. *gudh giwe idher thet radh, i lengdhen gangligith är*. Denna företeelse skulle däremot vara okänd i modern

¹ I en kommande uppsats med textkritiska bidrag till Hemming Gadhs brev försöker jag underbygga Söderwalls tolkning. SG:s alternativt framförda förslag, att feminint *hita* skulle föreligga, är osannolikt.

prosa. Detta är inte fullt korrekt; satstypen ifråga är visserligen mycket sällsynt men dock påvisbar. Jag har antecknat den från högst vårdad prosa, t. ex. i litteraturhistorikern Henry Olssons essay-samling »Från Wallin till Fröding» s. 22: »man skulle icke vilja bagatellisera det oroselement, här fanns». I talspråket närstående litteratur är den vanligare. Användningen är emellertid i hög grad begränsad; det tycks nämligen endast vara i korta relativsatser, innehållande adverb *här* eller *där* — vilka placeras i spetsställning —, som subjektsbetecknande relativpronomen utelämnas. Med all sannolikhet har lokaladverbena gjort relativet överflödigt (jfr Hultén, Studier i jämf. nunord. syntax 2 s. 187 ff).

S. 113 överst sammanför förf. 5 st. bisatser, beträffande vilka han är tveksam, om de bör räknas som relativsatser eller som s. k. *het*-konstruktioner; i senare fallet är den logiskt underordnade satsen (historiskt sett) en asyndetisk och parentetiskt inskjuten huvudsats med subjektet underförstått ur den föregående satsen (se närmare B. Bjerre, ANF 51 s. 1 f). Av de diskuterade satserna är 2 st. otvivelaktigt av denna typ, nämligen *nu strax komo ij skip i sundith, liggia widh stensöo* 119:4 och *ther togo the ij hesta borth, hörde en bonda til* 183:10; om de 3 övriga satsernas karaktär av relativ bisats kan ingen tvekan råda, låt vara att finita verbet i belägget 138:27 (*om nag(er) lönlig ärendhe, stempladis i h(er)redagen moth idh(er)*) inleder bisatsen, vilket i y. fsv. är nästan enastående. Emellertid finns det ytterligare belägg på s. k. *het*-konstruktion i Gadhs brev, t. ex. *en wng dreng [h w] ar gripin i faxe hörde h(er) bärenth bomhoger til Gustafson* I s. 21 (B 7:5).

Vid behandlingen av svaga verb av 1:a konjugationen hos Gadh förtecknas s. 118:14 några verb, som även »allt framgent» antas tillhöra denna konjugation. Flera av dessa visar emellertid i nysv. vacklande böjning. *andvardha*, *hylla*, *lova* och *neka* böjes sålunda där även efter 2:a konj. Pret.-formen *lovte* exv. möter hos Linné och även hos moderna prosaförfattare som Astrid Våring. Se SAOB vid resp. verb.

Till den grupp verb av 2:a konjugationen, som böjes som *benempna* (s. 118:10 nrfr), bör även föras *formodha* med supinum *formoth*; jfr *skadha*, sup. *skath*. — Bland transitiva verb, som uppräknas s. 132 (§ 104 mom. 1 a) har även insmugit sig ett intransitivt, nämligen *daghtinga*.

Att vid redogörelsen för adverbena i Gadhs brev följa dispositionen i Noreen, Altschw. Gram. § 470 ff och alltså gruppera orden efter uråldriga bildningsprinciper, som förf. gjort, synes föga ändamålsenligt. Ett par onöjaktigheter, som torde stå i samband med denna indelningsgrund, föreligger också. Å s. 137:1 konstateras: »b) -an (got., fht. -ana) bildar riktningsadverb, som svarar på frågan 'varifrån': *framan* (*fore*), *hädhan*, *innan*, *nordhan*, *synnan*». Däremot kan emellertid invändas, att i Gadhs brev, som det ju i detta sammanhang är fråga om, är varken *framan* eller *innan* riktningsadverb, som svarar på frågan »varifrån», utan dessa adv. uppvisar en sekundär betydelse

'fram(för)' resp. 'inom' (se gloss.). — S. 137:8 under e) upptas adverb på ursprungl. *-r, -er*, motsvarande got. *-r, -ra*: *her, ther, hwar, mädher* etc. *Mädher* kan emellertid inte jämföras med de övriga uppräknade orden, då *-r* inte är ursprungligt (jfr got. *mip*, fsax. o. ags. *mid* samt besläktat grek. *metá*). *Mädher* antages vara analogisk form efter sådana partiklar på *-er* som *viper* 'emot'. Jfr Hellquist, Etymol. ordb. 2 s. 639.

I det sista kapitlet i avd. I, »Gadhs landsmanskap», sammanfattar förf. sina synpunkter på brevens dialektala drag. Analysen av Gadhs språk ur dialektologisk synpunkt har sitt stora intresse framför allt därför, att tveksamhet råder angående Hemming Gadhs hemort och landsmanskap. Visserligen har Gadh 1471 inskrivits vid Rostocks universitet som »Henningus Gadde de Hosmis» — och Hosmis bör väl rimligtvis identifieras med Hossmo, en socken någon mil sydväst om Kalmar —, men det är, såsom G. Carlsson anmärkt, »enastående, att i en nordtysk universitetsmatrikel en liten lantsocken som Hossmo anges som hemort för en inskriven student»,¹ och en viss osäkerhet tycks råda i historikerkreter. »Gadh härstammar troligen från Kalmartrakten», skriver Ingvar Andersson i Sv. uppslagsbok 11 s. 147 (1949). Alternativet till Hossmo är Vadstena, där Hemming Gadh uppger sig ha ägt ett fäderneärvt hus. I en socken i närheten var en bror till honom kyrkoherde.² Hans förbindelser med (västra) Östergötland var alltså intima.

Man kunde måhända hysa den förväntningen, att en analys av Gadhs språk kunde ge besked på denna punkt. Men utsikterna härför är apriori inte särskilt ljusa, bl. a. därför att de nutida dialekterna i Östergötland och Östra Småland ej skiljer sig alltför mycket åt, vartill kommer, att dialektgränserna i början av 1500-talet ej kan antas ha varit absolut identiska med de nuvarande. Vidare bör påpekas, att undersökningen av och framför allt litteraturen om Östergötlands folkmål, särskilt med avseende på vokalismen, är otillräcklig.

Förf. har emellertid, som sig bör, undersökt Gadhs språk ur speciellt dialektologisk synpunkt och anser sig kunna konstatera, att det är östgötiskt färgat (se särsk. s. 57 o. 171 f). Därför uppger han emellertid inte teorien, att Gadh härstammar från Södra Möre. Han håller nämligen för troligast, att Gadh haft sitt föräldrahem i Hossmo men att han fått sin skolutbildning i Vadstena eller Linköping. »Han skulle då under sin skoltid och sin tid som skrivare hos biskop Henrik Tidemansson i Linköping ha kunnat tillägna sig dessa östgötska dialektdrag» (s. 172). Alternativt men som mindre sannolikt räknar förf. emellertid med, att Gadh är östgöte.

Om förf. avpressat Gadhs språk alla drag, som kan belysa detta

¹ G. Carlsson i Livgrenadjärföreningens skriftserie 9 s. 2. Jfr SG:s arbete I s. 171.

² G. Carlsson *ibid.*

problem, överlämnar jag åt dialektforskare att avgöra. Säkert är emellertid, att man inte på de grunder, som SG anför, kan beteckna Gadhs språk som »närmast östgötiskt». Förf:s hållpunkter för dialektbestämningen är, som han också själv påpekat, få. De utgöres nämligen av endast 7 enstaka ord, som inte skulle stämma överens med ljudskicket i Södra Møre utan peka bort därifrån (och då mot Östergötland), nämligen *ärende* med *e* i penultima, *stuga* och *fregedax* med *g*, *fremende* med *n*, *litzla* med *s*-inskott, *tappath* sup. med lång konsonant och *hetthe* subst. (= *hiti* m.). Av dessa bortfaller emellertid de båda sist uppräknade. Verbet *tappa* har ju i nutida östsmåländska dialekter långt *p*-ljud enligt G. Areskog, Ö. Smålands folkmål s. 113 och N. Lindqvist, Sydväst-Sverige 1 s. 29. och 2 s. 410 (jfr f. ö. förf:s egen framställning s. 85). Att *hetthe* i uttrycket *en dywpa hetthe i brystradh* är subst. *hiti* m. (el. *hita* f.) och inte *hätta* f., som Söderwall menar, har förf. inte gjort troligt (jfr ovan). Vad *stuga* beträffar, bör anmärkas, att ett av de av Henrik Tidemansson utfärdade brev, där Gadh enligt G. Carlsson rimligtvis är nedskrivaren, innehåller form med *v* (enl. muntlig uppgift av förf.), alltså den form som bör ha varit gängse i Södra Møre på 1500-talet (jfr G. Areskog, Östra Smålands folkm. s. 49).

Därtill kommer att användandet av ordformerna *ärende*, *stuga* (vid sidan av *stuva*?), *fregedax*, *fremende* och *litzla* ingalunda behöver bero på inflytande från östgötsk dialekt. De möter även i andra nordligare svenska dialekter och därtill i tongivande y. fsv. skriftspråk, enkanerligen det uppsvenskt färgade kanslispråket. De är där de normala eller de vanligare formerna. En person från ett dialektområde, där dessa former saknas, kan — åtminstone i skrift — ha lagt sig till med dem på grund av influens från skriftspråket. De låter alltså förklara sig med utgångspunkt även i teorien, att Gadh är född och har vuxit upp i Kalmartrakten.

Vidare bör noteras, att just för en man som Hemming Gadh, vilken stod på höjden av sin tids bildning och i inte ringa utsträckning var litterärt verksam, synes det vara särskilt påkallat att räkna med skriftspråksinflytande, och vissa språkdrag bekräftar också rimligtvis detta antagande. Så speglar exv. växlingen *e:i* i Gadhs ortografi varken det dialektala bruket i Östergötland eller Östsmåland (avh. s. 30), oaktat det på historiska grunder inte finns något tvivel om att Gadh är bördig från endera provinsen. Förklaringen till denna växling kan väl knappast vara annan än påverkan av uppsvenska skriftnormer.

Att vissa ord eller ordformer i Gadhs brev kan bero på skriftspråks-tradition och ej hör hemma i hans talspråk eller att hans ortografi inte överallt kan vara fonetisk, är synpunkter, som förf. ingalunda är blind för i sin tidigare framställning; se exv. s. 30 med hänsyn till ordet *ärende* och s. 68 för ordet *stugha*. Vid sammanfattandet av sina dialektala synpunkter i kapitlet om Gadhs landsmanskap har han

emellertid tappat bort dem. Vidare beaktar förf. i sin slutplädering inte, vad som kunde tala mot hypotesen, att språket är östgötskt. Åtminstone en ordform, nämligen *progusthin* 'prosten', kan väl uppfattas som ett motargument, eftersom den utom hos Gadh är känd endast från ett par i södra Småland tillkomna diplom (s. 66).

Sammanfattningsvis skulle jag vilja formulera min kritik mot detta avsnitt sålunda: Förf. har inte gjort sannolikt, att Gadhs språk är speciellt östgötskt, och inte heller har han framdragit några språkliga moment, som nödvändigtvis behöver tala emot G. Carlssons antagande, att Gadh haft sitt hem i Hossmo och fått sin skolutbildning i den närbelägna staden Kalmar.

3. Glossaret.

Gradualavhandlingens senare del är av lexikalisk art; den utgöres nämligen av ett glossarium, upptagande ordförrådet i Gadhs egenhändiga brev. Om dess tillkomst uppger Gustafson i inledn. s. 8: »Det var från början icke min mening att publicera något glossar. Men då jag under arbetets gång alltmer fick upp ögonen för det stora värdet hos R. Pipping, Erikskrönikans ordsfatt och andra liknande arbeten, beslöt jag göra det». SG behöver inte ångra detta steg. Alla läsare av de intressanta men ur språklig synpunkt stundom rätt besvärliga breven har anledning att vara SG tacksamma för att han påtagit sig detta tidskrävande och mödosamma arbete. Tack vare den omsorg, som nedlagts på glossaret, är det en verkligt god hjälpreda vid studiet av Gadhs litterära kvarlätenheter. Det är alltså en prestation med stort praktiskt vetenskapligt värde.

I ett viktigt avseende är denna ordförteckning överlägsen de flesta fsv. glossarerna, t. ex. R. Pippings ovan nämnda. Varje belägg är nämligen bestämt inte blott till formen utan även till betydelsen. I »Erikskrönikans ordsfatt» uppges för ord med flera betydelser först betydelserna i klump, varefter beläggen registreras efter formen. I glossaret över Gadhs brev ordnas beläggen i första hand efter betydelsen.

Vissa brister hos glossaret kan emellertid inte fördöljas. Utgivaren har i inledn. s. 8 själv påpekat en uraktlåtenhet, nämligen att fem av de egenhändiga breven endast delvis redovisats. Någon acceptabel motivering för detta förhållande har inte lämnats. Vidare har utgivaren underlåtit att registrera ordförrådet i ett egenhändigt postskriptum, till brev nr 41 (3/11 1506) Styffe V s. 123 f. I några få fall saknas därjämte i glossaret enstaka belägg, som otvivelaktigt är tillfinnandes i originalet, t. ex. *befallandis* 647:21, *hemeligan* C 350:3, *hwath* 131:7 och *radha* B 5:8. Av förbiseende har ej heller belägg på ordet *dogh*=nysv. *dock* (åtminstone 2 bel.: *dogh* 13:26, *dog* 647:4) och på *æn* med konditional innebörd (exv. 252:1) kommit med.

De sakliga invändningarna mot glossaret sammanhänger med SG:s läsning och tolkning av texten, två fundamentala uppgifter för honom vid hans arbete med denna avhandling. Vad tydningen av Gadhs allt annat än lättlästa piktur beträffar, har SG förvärvat ett verkligt mästerskap. De nya läsningarna, av vilka de viktigaste är angivna s. 11 i del I, förefaller väl motiverade, och i de ganska få fall, där ett avgörande ej kunnat träffas, har detta samvetsgrant påpekats. Endast i några få fall har rec. annan mening.

Vid tolkningen av texten visar SG inte samma säkerhet som vid handstilstydingen. Åtskilliga frågetecken i glossaret vittnar om att han inte kunnat komma till ett övertygande resultat, och i flera fall, där han inte annålt tveksamhet, är hans interpretationer eller uppgifter tvivelaktiga eller klart felaktiga. Stundom har ej heller ordbetydelsen tillräckligt skarpt fixerats. Det bör dock även framhållas, att Gadhs brev innehåller åtskilliga mycket besvärliga textställen. Egendomligt nog utnyttjar SG inte de textkritiska bidrag, som lämnats av Th. Hjelmqvist i ANF 23! Ett studium av dessa hade besparat honom flera misstag.

Några textställen, där felläsning eller verklig missuppfattning av texten i formellt eller betydelsemässigt avseende torde föreligga, kommer jag att senare behandla i en uppsats med textkritiska bidrag till Gadhs brev. Här nöjer jag mig med att framdraga några fall av mindre räckvidd, där det oftast inte torde vara fråga om verklig feltolkning eller bristande betydelseprecisering från SG:s sida utan snarare om ett mindre noggrant utformande av glossaret. Utgivaren tycks stundom (rent avsiktligt?) ha nöjt sig med att uppge ett ords huvudbetydelse(r) utan att ange vissa därifrån inte alltför mycket avvikande betydelsenyanser, som möter i belägg från Gadh-breven. Det torde emellertid för att komplettera glossaret vara på sin plats att nämna även dylika smärre onöjaktigheter, som jag vid min granskning lagt märke till. Även några verkliga missuppfattningar av textställen, vilka redan — utan att SG tycks ha observerat det — har upplärdats av Th. Hjelmqvist, påpekas i detta sammanhang. De berörda orden uppföres i alfabetisk ordning, och de i glossaret gängse källhänvisningarna nyttjas.

aldrih nyttjas inte blott med bet. 'aldrig' utan även med bet. 'icke', t. ex. *Her kom aldrih wtan en gærth aff her Erik Trolles læn, och føge aff the andra 252:12.*

besinna v. översättes endast 'besinna'. Även bet. 'inse, fatta' är belagd, nämligen 19:31: *om i aldelis jw willia sa ske skall, som nw dectingat ær, thet jach ey besinna kan, tha tenker til ath scriffwa Danmarks radh til.*

beskydda v. med angiven innebörd 'beskydda' möter i det enda exemplet (*haffwe sin hath oppa ath se hurw the sigh beskydda kwnno IV 252:23*) reflexivt och har därvid närmast betydelsenyansen 'för-

svara sig, försvara sitt handlingsätt'. Jfr SAOB B 1514 *beskydda* mom. 4

bidhia v. Det sist registrerade belägget, pt ptc npm *bidhne*, 138:23, har en från övriga belägg något avvikande bet., nämligen '(upp)mana' el. likn., och det omedelbart föregående *sielff* bör rimligtvis tolkas 'av sig själv'. Kontexten har följande lydelse: *Verdens ath scriffwa thöm til in capitulo Lincopensi, thet the sætie aff theress stemplingh ... som mik hopas och inte twifflar, i cere sielff bidhne ther om, om jach reth tenkia kan.* Hjelmqvist (ANF 23 s. 350) antar, att *sielff* och *bidhne* bildar ett enda ord med bet. 'självmant' — det existerar ett ä. nysv. *självbeden* 'självmant, som gör något av fri vilja'¹ —, men SG:s uppfattning, att två skilda ord här föreligger, synes mig riktig.

fa v. Belägget *ffar* 91:7 utgår. Här föreligger nämligen, såsom Hjelmqvist övertygande uppvisat, presensform av verbet *fara* 'resa'. Se närmare ANF 23 s. 344.

fersla? antas av utgivaren vara »möjl.=*forsla* bedöma, taga reda på». Om läsningen *fersla* med *e* som 2:a bokstav 269:9 (*In pa Öland haffwer jach sænth wij Kalmarna borgara medh köpslagan, fersla hurw the wela halla sin breff*) kan ingen tvekan råda. Detta har redan Hjelmqvist i ANF 23 s. 354 hävdad, samtidigt som han — säkerligen med all rätt — gör gällande, att *fersla* är att uppfatta som en sidosform till *forsla* (långgivande språket har dubbelformer av prefixet); jfr *fersända* vid sidan av *forsända* enl. Söderwall. I föreliggande fall föreligger otvivelaktigt en final infinitiv med innebörden 'för att undersöka' el. dyl.

forbiudha v. har utom den angivna bet. 'förbjuda' även bet. 'förhindra, hindra' el. likn.: *han skall forbiuda mik rettogethen* 116:37.

fordärva v. Betydelsen i de skilda beläggen är inte preciserad. Enda angivna innebörden 'fordärva' är ofta mindre adekvat nysv. synonym, i sht då personobjekt föreligger, exv. *Myn herre wil haffwa mik fordarffwath* 254:7. I dylikt fall kan flera betydelser komma ifråga: 'förorsaka undergång, bringa i olycka, låta omkomma, ruinera' etc.

forfara v. kan i enda belägget (*Lather Jon Jansson icke och forfaras* 133:37) inte lämpligen ersättas av nysv. 'förstöra', som föreslås i gloss.

forhopa v. refl. har inte enbart bet. 'hoppas', såsom det anges i gloss, utan även 'förvänta, förmoda': *Medhen wij forfarith haffwom i sannindh, ath Kalmarna slotzs och stadzloffwen i andre matthe och annars forwandladhe cere, æn the oss i dectingis breffwith mellan riken giordh cere, thet wij oss ey forhoppandes warom, tha ...* 73:29.

forskulda v. har endast åsatts betydelsen 'förskylla, förtjäna, göra sig förtjänt av' (=Söderwall mom. 1). Samtliga ex. hos Styffe tycks

¹ Hjelmqvist känner endast till ett ex. på nysv. *självbeden* och då med bet. 'självbjuden, som kommer utan att vara inbjuden'. Ett ex. på det samman-satta ordet med bet. 'självmant' anföres emellertid av Dahlgren (Glossarium s. 718) från Laur. Petri 2 Post.: *Alt sådant gjorde man sielffbidhen.*

emellertid ha den innebörd, som möter under mom. 3 hos Söderwall, alltså 'genom återtjänst visa sig förtjänt af . . . , vedergälla', t. ex. *Forskyllar jach gerna medh myn thro thienisth, hwar jach kan 252:28 och Jach tackar idher aff alle ödmyukth for then dell, idhers herredöme mik bevist haffwe, thet forskullar jach gerna ödmykliga medh myn wel-wiliog thro thienst, sa lenge jach leffwer 115:26.*

forsumilse n. pl. el. f. med bet. 'försummelse'. Det kunde påpekats, att subst. i enda bel. möter i frasen *taka forsumilse uti (137:19 Ther tager ingen forsymelssse uti)* 'försumma (ngt), vara försumlig med (ngt)'. Jfr SAOB F 3298 under *försummelse* 4 b.

godher adj. ersättes endast med 'god'. Det har därjämte i flera fall bet. 'ansvarig', t. ex. *en radman war godh for honom 133:4.*

hand f. i prepositionell användning kräver stundom angivande av den speciella betydelsen, t. ex. i uttryck som *hendher patha 52:27* 'i närheten av'.

hwar, »A. interr. pron. vem, vad». Det 5:e momentet under denna huvudrubrik upptar 2 belägg, av vilka det första ej bör föras hit: *thet ær ey radh lengher yla om thetta sloth, hwath heller thet will frysa eller ey 138:3.* Som frågepronomen kan *hwat* näppeligen uppfattas i ett dylikt fall, fast man nog i åtskilliga grammatiska arbeten kan se det klassificerat så, snarare obestämt relativt med ursprunglig indefinit innebörd. Se mitt arbete *Relativ satsfogning i de nordiska fornspråken* s. 32 ff.

Under 2:a huvudrubriken »B. allm. rel. pron. den, det som» upptas 4 bel. på *hwath*. I 3 fall ligger det väl så nära till hands att uppfatta pron. som bestämt relativt (=det som, som), nämligen *the redde sig wdh pa kosth och tæring och annath hwath thöm behöffwis 220:4, hwath icke fortæris, kastas i siön 272:18 och medhan iach haffwer fortærih hwath jach haffwer 321:13.*

Ej heller i artikeln *hwilikin* är rågången mellan bestämt och obestämt relativa former skarpt uppdragen, utan de behandlas i klump. Som exempel på pronominet »syftande på en hel sats», dvs. best. rel., anföres även obest. rel. *hwilkith som IV 238:7 :Thy bidhiom wij idher for Gudz skull ath i werdins nadhsamlige se til oss idhre fatige wnder-sather ath wij magom koma aff tesse geldh wii inkompne ære pa mene rikesens bestha som war stor thro til idher ær. hwilkith som ey sker thet Gudh forbyudhe. tha ære wij rent forderffwade* (med originalets interpunktion). Det är alla skäl att hålla isär denna *hwilkit som*-sats från sådan *hwilkit*-sats, som möter exv. 238:2 *Then werdig herre her Sten skreff sa opta ther ephther ... ath jach skulle forwerffwa rikith til beskydh och beskerm, for:ne plenariam indulgentiarum moth the omildha Ryttdsser, hwilkit wij och gjordhe.* Den best. relativa *hwilkit*-satsen ansluter sig till en föregående sats, vilken kan sägas vara dess korrelat. Den allmänt relativa föregår i regel den överordnade satsen och har i fsv. ofta mer el. mindre utpräglat koncessiv eller som i detta fall konditional innebörd (jfr mitt arbete *Relativ satsfogning* s. 37 f.).

iu adv. har nog i Gadh-breven flera betydelsenyanser, än gloss. uppger, t. ex. 'alltjämt' 252:32 *Jach skall ju wara wte, thy wij ja inte in, h[v]aske tymber eller wedh*. För bet. se Söderwall *iu* mom. 2. Även innebörden 'nödvändigt' är dock här tänkbar. I förbindelse med *aldelis* har *iu* 19:33 (*medh alle the godhe herrar, ther oppe ære, ju aldellis erkebiskoppen*) bet. 'särskilt, framför allt' (jfr Söderwall *iu* mom. 7) och tillsammans med *æ* 'alltid, var gång'.

korta in v. översättes 'draga in?'. Det kan inte råda någon tveksamhet om att den angivna bet. i ifrågavarande belägg (*wij haffwe kortath pramen in harth wndher litzla holmen* 272:12) är den adekvata; frågetecknet kan därför strykas. *Korta in* är en sjöterm, som är väl känd från ä. nysv. med innebörden 'genom inhalning (av kabel el. dyl.) förflytta in'. Jfr SAOB.

kunna v. Närmare precisering av betydelsen kunde i ett och annat fall vara motiverad. Så bör förbindelsen *kunna widh* 133:36 (*æn thy i haffwe thöm i idher thiensth, ther bæthre kunno widh alla handha fogor æn jach*) tolkas 'förstå sig på, utnyttja'.

lämpa f. är anträffat 1 g: *han ær en sedig karl oc medh alle lempe kan sig wnga medh alla* 138:13. Utgivaren föreslår som nysv. synonym 'varsamhet'; måhända är 'skicklighet' eller 'smidighet' ännu bättre.

lösa v. Bet. 'avlossa' — f. ö. inte anträffad i fsv. och i nysv. endast (i fackspråk?) under perioden 1657—1755 enl. SAOB L 1936 — föreligger säkerligen inte 119:11, något som redan Hjelmqvist i ANF 23 s. 347 fäst uppmärksamheten på. Antagandet, att *lösa* är inf. med bet. 'avlossa', sammanhänger med felläsning av ett föregående ord. SG har liksom Styffe läst *Then tidh tingit war hollith, skule* (SG: *skulo*) *myna karla x eller xij lodbyssor lösa, och oforwardandes karlen genom armen*. »*skulo*» bör emellertid ersättas av *skuto*, pret. av *skiuta*. Därmed bortfaller tidigare tolkningssvårigheter: »*lösa*» blir att uppfatta som adj. och sammanföres med *skuto* (*skiuta lös* 'avlossa, avfyra skott'), och predikatet i senare satsen kan underförstås ur den förra. Se närmare Hjelmqvists framställning.

makt f. En närmare precisering av betydelsen är här oundviklig. Utom 'makt, förmåga' borde ha angetts åtminstone innebörden 'krigsmakt, krigshär', som möter mångenstädes, exv. 252:5 *strax medh sama farten komber* (kung Hans) *medh alle makth hith til Kalmarna*.

minister m. avser i de anförda exemplen provincialchef inom munkorden (jfr SAOB M 1012). Den angivna innebörden 'minister' är vilseledande.

namn n. 'namn' möter 2 ggr; i ena fallet (*Her medh idher alswoldigh Gud befallandes och alla idhers dandhe swena hwar wid sith namn, utan Sandher* IV 252:25) har subst. ifråga inte sin egentliga betydelse, utan *hwar wid sith namn* bör tolkas 'var och en särskilt'. Jfr Söderwall 2:99 och SAOB N 54 under *namn* 1 f.

ne interj. o. subst. nej. Som ex. anföres *ney* 114:11 och 116:9. *Ne* och *ney* är två skilda ord, det förra ingår dock möjligen som 1:a led

i det senare. De angivna exemplen bör alltså möta under uppslagsformen *næi*.

nu adv. Av de registrerade beläggen med bet. 'nu' bör åtminstone 92:19 utgå. Meningen är följande: *i skule finnath i sannind the forsamblas inthe sa hastokth, om a trenger, som the nw gjorde, helsth for thy the andhre sato hema och göre nw leek aff thöm, ath the ute waro och hine sato hema*. I senare fallet (92:20) har adv. sin vanliga bet., i förra förhåller det sig annorlunda; där har det snarast innebörden 'nyligen, kort förut' el. 'då, vid det tillfället'. För förståelsen av sammanhanget se Styffe, Bidrag V s. lxxvi och Carlsson, a.a. s. 128 med not 2. Jfr Söderwall *nu* mom. I slutet (2:117).

ok konj. har som nysv. synonym 'och', och man kunde därav dra slutsatsen, att konjunktionen genomgående vore kopulativ. Detta är nu inte fallet. I flera belägg har den adversativ karaktär, t. ex. *tha cer tidh och inglundh annarss* 138:26 och *Thet cer icke skæll, jach skall halla allan twngan, och mathen tages fra oss* 233:8 nfr, eller konditionell, exv. *Man han sligher fra thöm, och kan han fynne nagre foger ther til* 133:10 och *Hans fogothe skall ja hwgh och stemplar han her i landeth her efter som her till* 183:26. Undantagsvis påträffas disjunktivt och (= 'eller'): *Man thet jach hawer loffwath, skall jach holla, wara arm och rik, som i wile, sa hielpe mik Gud och all helgon* 321:14.

pram m.? Frågetecknet efter genusangivelsen förefaller omotiverat, då subst. 2 ggr ersättes av pron. *han*. Se del I s. 103.

samtal n. har i Gadh-breven inte blott bet. 'samtal, överläggning' utan även 'överenskommelse', nämligen 157:13 och *war warth samtall ... ath wij skulle forsamblas widh Rælla*.

skula v. Det näst sista belägget *skulo* 119:10 bör utgå! Hjelmqvist (i ANF 23 s. 347) har påpekat, att Styffes *skule* 119:10 (av SG rättat till *skulo*) bör läsas *skuto*, vilket säkert är riktigt. Se närmare Hjelmqvists framställning och jfr anm. vid *lösa*.

taga v. För sup. *tagith in* anges bet. 'intaga'. För belägget 541:18 (*i gar eller i dag haffwer bispen (= Hans Brask) kenz widh Röne och sænth sin fogothe tith och tagith in gardhen*) är översättningen 'taga i besittning' mera adekvat. Omständigheterna var inte sådana, att Brask behövde använda vapenmakt för att sätta sig i besittning av det till biskopsämbetet i Linköping hörande slottet Rönö.

ther i bel. 13:21 är näppeligen rel. adv. 'varest' utan temporalt 'när', vilket påpekats av Hjelmqvist i ANF 23 s. 341. Därmed följer även, att uppdelningen av meningarna blir en annan än Styffe och SG tycks mena. Textstället lyder enligt Styffe: *Wy haffde giorth en bom medh saman lesna masther, ther fiendene komo saman badhe aff nordan och synnan. War makthin sa stor wy kunne honom ingelundh forswara*. Hjelmqvist håller före, att meningsgränsen går mellan *masther* och *ther*. *Ther* inleder temporal bisats, som ansluter sig till efterföljande sats. Interpunktionen ger ingen ledning, då skiljetecken

inte möter någonstades i anförda passus, men meningen blir avgjort bättre med Hjelmqvists tolkning.

vardha v. (=isl. *verða*) uppges i Gadhs brev ha dels bet. 'bliva' och dels — i 4 fall — 'skola'. De sistnämnda 4 beläggen har emellertid närmast innebörden 'vara tvungen', t. ex. *Nw wardhe wij ga pa fleske stumpen* 252:16 'nu är vi tvungna att nöja oss med den obetydlighet mat, vi har kvar' el. dyl. Jfr del I s. 164 f.

vita v. anges endast ha bet. 'veta'. Flera ggr är innebörden emellertid 'tänka på, (söka) främja, söka åstadkomma' (jfr Söderwall 2 s. 1000 art. *vita* avd. II), t. ex. *honum* (dvs. kung Hans) ... *ther alles ware skade och forderff wiitha will* 84:3 och *Wij wilsom alle wite idher besthe, sa lenge wij leffwe* 53:45.

Såväl förtjänster som brister i Seth Gustafsons bok »Hemming Gadhs språk» har i det föregående blivit belysta, och naturligt nog har rec. ägnat huvudparten av sitt intresse åt de sistnämnda. Den negativa kritiken har dock inte, hoppas jag, kunnat undanskymma det faktum, att arbetet måste räknas till de mera betydande bland de monografier över fornsvenska författares och urkunders språk, vilka föreligger. Det ger en mångsidig och grundlig belysning av ämnet, och framställningen karakteriseras av samvetsgrannhet och pålitlighet. Den nordiska språkvetenskapen har anledning att vara Seth Gustafson tacksam för den synnerligen nyttiga avhandlingen.

Som den främsta uppgiften för Gadhs-forskningen framstår nu utgivandet av en samlad upplaga av Gadhs brev. Det nuvarande förhållandet, att man måste söka Gadhs litterära kvarlätenskap i ett tiotal urkundssamlingar och arbeten, är absurt. Jag tror, att det vore lyckligt, om dessa brev utgäves separat. Kunde inte Svenska fornskriftssällskapet tänkas vara intresserat härför?

Gadhs brevsamling har förvisso varit och torde förbli ett forskningsobjekt i första hand för historikerna. Seth Gustafsons avhandling har emellertid — om detta till äventyrs tidigare ej stått fullt klart — fäst uppmärksamheten på att även språkmännen kan ha ett rikt utbyte av ett studium däri. Härtill kommer emellertid, att brevsamlingen är av stort intresse även ur litterär synpunkt. Det är nog inte för mycket sagt, om man påstår, att Hemming Gadhs brev är »de mest omedelbara och livfulla dokument vi äga från vår medeltid» och att i dessa för första gången i svensk litteratur »en utpräglad individualitet» träder oss till mötes.¹ Det är därtill en sällsynt fascinerande person, vi får göra bekantskap med, och Gadhs tragiska livsöde, som kan följas i breven, undgår inte att gripa läsaren. Det är på tiden, att denna brevsamling får den hedersplats inom den svenska litteraturen, som den med rätta kan göra anspråk på.

¹ R. Pipping, Den fornsvenska litteraturen i Nord. kultur VIII A s. 100, 117.

PETER SKAUTRUP

Om Christian III:s bibel.

Bertil Molde: Källorna till Christian III:s bibel 1550. Textfilologiska studier i reformationstidens danska bibelöversättningar. Lund och København, C. W. K. Gleerup och Rosenkilde og Bagger. 1949. 256 s.

400året for den første danske helbibel, Christian III's bibel 1550, blev meget apropos indledt med en disputats om dens tilblivelse, en interessant undersøgelse skrevet af lektor ved Århus universitet Bertil Molde. De følgende bemærkninger i tilknytning til dette arbejde er i det store og hele indholdet af min opposition ved disputatsen (4. febr. 1950) i Stockholm og rummer derfor såvel en diskussion af mere principielle spørgsmål som en drøftelse af mange detaljer.

Emnet er centralt inden for dansk sprog- og litteraturhistorie. Det er da også tidligere blevet behandlet fra dansk side. De første, der på samme måde som Molde undersøgte kilderne til danske bibeloversættelser, var de to sønderjyder: biskop Ludvig Harboe (1709—83) og den lærde Marcus Wøldike (1699—1780), der kunde 26 sprog! Harboes undersøgelser gjaldt Frans Wormordsens Psalter (Dänische Bibliothek III. 1739, der vel burde have været anført i litteraturlisten, selv om Molbech nok nævner ham), og Wøldike undersøgte den såkaldte Ældste danske bibel og Tausens overs. af Mosebøgerne (1745). Bortset fra forskellige mindre bidrag kom hovedundersøgelsen dog først i 1840, da Molbech i et indbydelsesskrift til reformationshøjtiden ved Københavns universitet offentliggjorde sine »Bidrag til en Historie og Sprogkildring af de danske Bibeloversættelser fra det XVIde Aarhundrede, særdeles Christian den Tredies Bibel af 1550». Heri kom Molbech for Christian III's bibels vedkommende (herefter citeret Chr. III) til det resultat, at den måtte hvile på Wittenbergudgaven 1541, eventuelt jævnført med udgaverne af 1543 og 1545. Og denne anskuelse stod nu ved magt, indtil Lis Jacobsen 1914 i en afhandling (Nord. Tidsskr. for Filologi: 4 Rk. II. 151 ff.) påviste, at grundlaget for Chr. III var Wittenbergudgaven 1545 og — efter fru Jacobsens prøver — den alene, med dens fejl, dens ydre opstilling osv., lige til brugen af store og små forbogstaver!

Det er denne thesis, som Molde i sin bog har taget op til undersøgelse, og resultatet indeholder adskillige overraskelser, landvindinger af blivende betydning. Det viser sig nemlig, at kildeforholdene er betydeligt mere indviklede, end man hidtil har tænkt sig. Molde kommer til det resultat, at vel står Lis Jacobsens konklusion stadig ved magt i den forstand, at Wittenbergudgaven 1545 har været hovedgrundlaget, men med den begrænsning, at man i oversættelsesarbejdet på et eller flere trin har benyttet en række andre bibeltekster og oversættelser, hvorfra man på talrige steder har hentet hjælp til udformning af teksten, i konstruktionerne, i glosevalget, til forbedring af Luther-teksten osv. Og dette — at man har gjort brug af foreliggende hjælpemidler og bibeltekster — kan jo for os nu synes selvfølgelig og ligetil, når det engang er blevet påvist, men dette er ikke sket før. Om Molde så har fået alle forudsætninger med, og om alle de af ham supponerede kilder virkelig har været benyttet i den udstrækning, som han mener, kan diskuteres. Jeg er ikke i tvivl om, at Molde i det store og hele har ret — men som jeg skal prøve at vise: dog med visse modifikationer.

De kilder, som if. Molde er blevet benyttet i Chr. III, er da — foruden hovedgrundlaget (Wittenbergudg. 1545) — følgende: 1. Den nedertyske bibelovers. 1534, med hensyn til hvilken Molde rigtigt fremhæver, at også den for samtiden var at betragte som en Lutherbibel, hvortil kom, at man på den tid i Danmark var fortrolig med plattysken, det gængse sprog ved hoffet og i kongehuset (Christian III og dronning Dorothea talte plattysk) og endnu langt ned i århundredet det kurante fremmedsprog i vide kredse af befolkningen. — 2. En gruppe af danske oversættelser af enkelte dele af biblen: Christiern Pedersens Ny testamente (1529 og) 1531 og Psalteren 1531. Frans Wormordsens overs. af Psalteren 1528, Tausens overs. af Mosebøgerne 1535 og Tidemands overs. af Dommernes bog 1539, Syrak 1541 og Visdommens bog 1541; ang. Tidemands oversættelser, som her for første gang drages ind i undersøgelsen, gøres der rede igen for deres kilder. — 3. Vulgata-teksten, som især har været bestemmende for navnestoffet. — 4. Gustav Vasas bibel 1541. Om mine betænkeligheder ved et par af disse formodede kilder nærmere nedenfor.

Moldes undersøgelse har været et stort og tidtagende arbejde, en næsten endeløs jævnførelse af parallelsteder, med citater, henvisninger, stedsangivelser med kapitel- og verstal, og så beundringsværdig akkuratessen og nøjagtigheden end synes at være, vilde det jo dog være næsten for meget at forlange, at der ikke her og der skulde være læse- eller korrekturfejl (fx. 20.9 *sidste* > *siste*, 92.14 *Meschen* > *Menschen*, 122.2 f.n. *Men* > *Med*, 238.18 *av* > *och*). Pertentligheden kan enkelte steder virke overraskende. S. 14 skriver Molde Enewald Ewald, og således skrives navnet virkelig på titelbladet, men som dansk

studser man, da han i dansk litteratur altid hedder Enevold Ewald. Omhyggeligheden er ikke netop pladsbesparende. S. 57—58: *Chr. Pedersen utgav 1529 en översättning av Nya testamentet. . Chr. Pedersen utgav 1531. . , s. 59: Chr. Pedersen utgav 1529 en översättning av NT. . en ny något förändrad upplaga 1531*, og senere på samme side: *1529 trycktes i Antwerpen Chr. Pedersens översättning av NT och. . !* Jo, nu ved vi det! På samme måde kan de talrige »pegepinde» under sammenstillede paralleltekster (fx. s. 77, 96, 99, 161 osv.) siges at være ret overflødige, da de jo kun gentager, hvad der allerede gennem en særmærket kursivering i teksterne er fremhævet. Enkelte steder er kursiveringen ikke helt i orden (s. 66 Apg. 20:16; 143 Dom. 1:6 og 1:7), og man bliver på grund af den ellers udviste nøjagtighed i tvivl om, hvorvidt der ligger en mening deri! — Lapsus kan forekomme. S. 24: de ældre Luthertekster har Hes. 39:76 *nur*, Luther 1545 *nu*, Chr. III mangler her et ord; Molde skriver »kanske detta kan bero på, att man i primäröversättningen hade *nu*, men sedan rättade detta ord efter 1545». Dette forstår man ikke, thi 1545 har jo *nu!* S. 65 Luk. 11:42, Molde skriver »ChrIII använder som (Luther) pl. *Mynter oc Rude*»; men Luther har sg. *die Mintze!* — S. 95, forklaringen på gentagelsen i Chr. III i 1 Mos. 35:6 er rigtig nok, men Moldes ord i de sidste tre linier på siden forstår man ikke, da oversættelsen de to steder er ganske ens — bortset fra forskellen mellem *oc* og *met*. — S. 185 *trillede sig*; »Kalkars äldsta belägg på detta verb är från 1588»; nej, her har Kalkar spillet Molde et puds. Slår man op i tillægsbindet til Kalkar u. *trille*, læser man: *Trille, go.*; PL**I. nr. 89; (1588). KhS VI. 380 (ovf. IV. 952a 37, 997b 3)». Men her er der gået fisk i Kalkar. Der skulde stå: »— — — PL**I. nr. 89 (ovf. IV. 952a 37); (1588). KhS VI. 380 (ovf. IV. 997b 3)». I øvrigt ved Molde jo nok, at Peder Låle er ældre end 1588!

Molde er ellers fuldt fortrolig med den danske faglitteratur og med dansk-sproglige fænomener. Dog forekommer det mig, at han om speciellere dialektforhold udtrykker sig mindre præcis eller mere forsigtigt, end han ellers har for skik. S. 102 findes en interessant bemærkning om, at sætninger med *der* som formelt subjekt er det sædvanligste i Chr. III; Tausen har også *der*, men man kunde af Moldes formulering tro, at Tausen ikke kendte det indledende *der* (hvad citatet få linier længere nede fra 4. Mos. 21:6 modbeviser); det lille problem kunde jo undersøges nøjere (jf. DSH. II. 59). — S. 107 *Brytsspännet*, sidste to linier: »att Tausen icke har ordet som neutrum förklaras av Kalkar (IV, sp. 49 — læs: IV. 49) som en jydsk form». Udtrykket er, efter dansk fornemmelse, uheldigt, meningen er, at fælleskønsformen skulde være en jyskhed; men Tausen var jo fynbo, ikke jyde, og derfor er begrundelsen mindre god, da fynsk har 3 genera; noget andet er, at genus kan have været usikkert i et sådant låneord. — S. 116 *Løndomme*, pl.; udtrykket »denna oriktiga pluralform» må anholdes. Der er intet urigtigt i flertal *løndomme* (der tales 5. Mos. 29:29 om

Guds løndomme, ɔ: hemmeligheder, skjulte ting; mens *i løndom* betyder »i det skjulte». — S. 175 *hensmultede*; Molde angriber ODS for sammenstillingen af (*hen*)*smulte* og *smulde*, men her tager Molde vist ODS's ord »jf. ænyd. (*hen*)*smulte*» i en for bogstavelig mening. Jeg vil gerne forsvare ordbogsredaktøren, der sikkert ikke har villet identificere *smulde* og *smulte*, men blot — ved et »jf.» — villet gøre opmærksom på afledningen »*smulte*»; omvendt må jeg angribe såvel Molde (s. 176) som ODS og Kalkar, fordi de alle identificerer ænyd. *smultre* med nydansk *smul(d)re*. Dette er ganske umuligt. Vi kan godt i enkelte tilfælde i nydansk i ord af typen *smul(d)re* have en udtale med (d), fx. *skildre*, *ældre*, men det er en ganske moderne læseudtale. Ellers holdes de to typer klart ude fra hinanden (*aldre*: *altre*, *kildret*: *opkiltret*, *skuldre*: *skultre* osv.); ænyd. *smultre* er en r-afledning til *smulte* ganske som *skultre* til *skulte*, og derfor burde ODS have haft to artikler! — S. 176 *huæde*; »Kalkars äldsta belägg på *huæde* är från Frans Vormordsens Psaltare». Ja, Kalkar vidste vel ikke bedre. Men han har dog en ældre hjemmel, nemlig under opslagsformen *hvætte*. Ordet er jo vn. *hvetja*, præt. *hvatti*, og denne præt.-form kender han fra Hell. Kvinder. Disse ja-verb er på -t burde samlet undersøges. Vi har to muligheder for udviklingen i dansk: 1. **hvætia* kan i da. give *hvæd(d)e*, i dial. er den alm. form [*hvæ·ðə*]; vi har ordet og formen i *hvædesten* (fx. hos Harpestreng), og det er denne form Kalkar og Molde anfører fra Frans Wormordsen, Chr. Pedersen og Tidemand, et ganske alm. ord, som først sent fortrænges af *slibe*; i jyske dial. stadig bevaret til op mod vor tid; 2. **hvætia* kan ved j-gemination > *hvættæ* (ligesom *flytia* > *flytte* osv.); formen *hvætte* anfører Kalkar fra Tausen, og den synes at være alm. på Fyn og Låland-Falster. — S. 180 i noten gives en interessant oplysning om forekomsten af vbs. på -en i Chr. III. Udover nogle få faste og gamle afledninger findes i Chr. III kun 29 eksempler, og af disse bruges de 25 blot en gang. Det kan synes at være en yderst ringe anvendelse af dette vbs., men er ikke overraskende. Skønt vi i dansk kan danne et vbs. på -en til så godt som ethvert verbum, så bruger vi ikke disse former! Hvorfor? Molde antyder, at det skulde være, fordi typen følte tysk! Dette er afgjort en helt moderne fornemmelse, og hvis en sådan fornemmelse har været fremme før, tør jeg sige, at den næppe nogensinde af den grund — uden for de få puristers kreds — vilde have generet! Havde det blot været tilfældet! Nej, grunden er efter min mening en helt anden. Når vi ikke eller dog yderst sjældent bruger vbs. på -en i dansk, skyldes det nok, at vi ikke kan bruge disse ord i bestemt form. Vi kan ikke føje -en til ordene (de er jo fk. i da., men neutr. i tysk). — Endelig må jeg anholde en bemærkning i note 48 til s. 36—37: »Detta *da*, som indleder eftersatser, har väl närmast just en funktion för örat, dess insättande ger en smidigare rytm åt texten». Efter udtalelsen må Molde vel mene, at her nærmest ligger et æstetisk moment til grund for brugen. Dette er næppe rigtigt. Ordet *da* er jo logisk set

en genoptagelse af fundamentet, den foregående bisætning. Og brugen af et sådant anaforisk adverbium er *norm* i glda., ligesom det er det endnu i dagligtale og dialekter. Når Chr. Pedersen i 1531, if. Brandt, indsætter *da* på 23 steder, hvor det ikke fandtes i 1529 udgaven, så er det simpelthen en korrigering, en henførelse til den syntaktiske norm. Der er i 1529 nogle hundrede, ja måske tusinde steder, hvor normen allerede er fulgt (fx. har Matth. kap. 2 ialt 9 tilfælde — men Luther kun 3). Det rytmiske moment kan være rigtigt, for så vidt som der efter fundamentet er en pause, men rytmen er blot ikke primært nogen virkende grund (og vil vistnok sjældent være det) til det syntaktiske forhold, som her er logisk, elementært-rationelt bestemt. I primitivere sætningsbygning er der ret snævre grænser for ledenes størrelse, deres omfang. Hvis et led bliver stort, vil det ofte kræve genoptagelse ved et simpleksord, et pronomen ell. adverbium. Herom foreligger en større litteratur.

Om fremstillingens form er der stort set kun godt at sige. Dispositionen er klar. Om sproget bør en dansk vel ikke dømme. Enkelte steder kan der, synes anm., forekomme lidt uklare eller uheldige udtryk og konstruktioner, selv om man nok fatter meningen. Side 12 skriver Molde, at hans »ursprungliga avsikt med den föreliggande avhandlingen var att ge en utförlig redogörelse för språkliga och stilistiska förhållanden i Chr. III», — men dette kunde »den föreliggande avhandlingen» jo ikke give noget svar på! — En bemærkning som flg. s. 13 »avvikelser (o:fra 1545) som icke behöver bero på inverkan från någon annan förlaga än Lutherbibeln 1545» er også mærkelig, — det rigtige står s. 28: »som icke behöver bero på att andra förlagor använts». — S. 79: »Frans Vormordsens Psaltare 1528 har samma text som ChrIII . . . , vilket icke behöver bero på påverkan därifrån på ChrIII»; da afhængighedsforholdet jo kun kan være ensidigt, vilde man vel vente: »Att ChrIII har samma text som Fr. V»; videre hedder det i flg. linie »bortsett från översättningen *wunderligt* hos Vormordsen, Chr. Pedersen och i ChrIII följer både Vormordsen och ChrIII ordagrant Luther»; dertil kan siges, at selv om Chr. Pedersen havde haft et helt andet ord, vilde Vormordsen og Chr. III jo lige ordagrant have fulgt Luther. — S. 123 lin. 4—5 »i sådana fall . . . t.o.m. 1528» synes mig at være involveret i det foregående og altså overflødigt. — Endelig vil jeg anholde en lille udtalelse s. 14 om Ewalds bibelkonkordans. Molde siger om den, at den *icke är helt utan värde*. Når man betænker, at det er vor mest fuldstændige danske bibelkonkordans, et værk på 3 bind i 4°, hvert på 1000 tospaltede sider eller mer, vil jeg tillade mig at opfatte udtalelsen som en skælmensk litote.

Hvad selve indholdet angår, kan diskussionen samles om de enkelte undersøgelser. Til indledningen, den historiske redegørelse, er der vistnok intet videre at bemærke. Man savner dog et par oplysninger, som findes i Munksgaards lille skrift om »Den første danske Bibel og dens Historie» 1928 (ikke citeret i litteraturlisten). Den ene vedrører biblens finansiering. Hver kirke i Danmark skulde forud indbetale 2 daler (Molde s. 2), men det kunde tilføjes, at kongen desuden befalede tolderen i Helsingør, Sander Leyll, at udbetale 1000 daler af øresundstolden »till the danske bibliers behoff att lade prentte». Når Molde følgende den almindelige fremstilling siger (s. 2), at det var kongen selv, som sørgede for at få bogtrykkeren Dietz fra Lübeck herop, er dette vistnok ikke rigtigt. Munksgaard nævner, at det af en ekstrakt af Conclusa Consistorii 1546 fremgår, at man da efter Bugenhagens råd havde vedtaget at forskrive en bogtrykker til at sætte og trykke biblen, og valget faldt da på Dietz, der havde trykt den nedertyske Lutherbibel 1534. — Det mærkelige privilegium til Tausen af 9/3 1543 (s. 4) har heller ikke Molde kunnet give nogen forklaring på. Med vort kendskab til Tausens karakter er det i og for sig forståeligt nok, at han kan have fravristet kongen et løfte, men det er ganske uforståeligt, hvordan det er lykkedes for kongen (eller bibelkommissionen) at affinde sig med ham gennem forhandling. Det kan næppe være foregået uden et regulært brud. I modsat fald vilde man absolut have ventet, at Tausen var kommet med i kommissionen. — Når skotten Machabæus (s. 7) kom med i kommissionen, skønt han dog næppe kan have været til nytte i det dansksproglige arbejde, kan det skyldes Bugenhagen, der havde anbefalet ham til universitetet 1542. — Der findes, som bemærket s. 14, ingen konkordans til Chr. III, men der foreligger dog en, ganske vist kortfattet konkordans til den svaningske bibel 1647 (en nyrevideret Resen 1607) af Hylling († 1707), udarbejdet i slutn. af 1600-tallet (da den engelske prædikemetode med brolægning af bibelcitater kom på mode), men først trykt 1737. Det skal indrømmes, at den ikke er til videre hjælp.

Forinden de mere centrale problemer diskuteres, kunde man stille et alment spørgsmål i tilknytning til de bemærkninger, Molde fremsætter s. 13 ff. om sin metode. Materialet er jo først og fremmest skaffet til veje ved en sammenligning mellem Luther 1545 og Chr. III og omfatter et meget stort antal uoverensstemmelser mellem disse. Man kunde nu spørge: hvorledes konstaterer man, at der foreligger en uoverensstemmelse? Jeg tænker derved ikke på de oplagte tilfælde, hvor der er udeladt eller tilføjet noget, eller hvor meningen ikke er »dræbt», men jeg tænker på verbale uoverensstemmelser. Hvorledes konstaterer og afgrænser man sådanne? Der er vel grænsetilfælde, hvor det subjektive skøn har måttet råde? Et ex.: Luthers *Hütte* oversættes almindeligt ved *paulun*, men enkelte steder ved *skjul* (fx. 1. Mos. 33:17). Foreligger her nu en uoverensstemmelse? Man kunde jo have indført ordet »hytte», men man gjorde det ikke; ordet *telt* var nok

heller ikke indlånt (Kalkar har det fra 1559). Molde har selv et lignende ex. s. 201, nemlig Luthers *stab*, der oversættes *stav*, *kæp*, *plejl*, som jeg senere skal vende tilbage til. Hvis Molde her vil indrømme en margen for skønnet, behøver divergerende anskuelser og vurderinger, som jævnlig vil forekomme i det følgende, ikke at være til gensidig forkløjnelse. Det forekommer mig nemlig, at Molde enkelte steder er lidt stiv i ræsonnementet. Dette udtryk er vel tvetydigt, men dækker godt nok begge meninger!

A. Luther. Det er ikke nødvendigt at drøfte forholdet til Wittenbergudgaven 1545. Det står fast, at denne udgave er hovedgrundlaget for Chr.III. Men 1545udgaven kan Chr. Pedersen jo ganske rigtigt ikke have benyttet. Her viser nu Molde, at der i Chr. Pedersens førsteoversættelse *Chr.III 1543 må være benyttet en Lutherbibel, der ikke kan være senere end udgaven 1541. Exemplet s. 25 fra Apg. 20: 9 er i og for sig tilstrækkeligt, og jeg har til bemærkningen her kun en enkelt rettelse til s.31 Jes. 18:7.

Luther har:

Zu der zeit, wird das zurissen vnd geplündert Volck, das grewlicher ist, denn sonst jrgend eins, das hie vnd da abgemessen vnd zutretten ist, welchem die Wasserströme sein Land einnemmen, Geschencke bringen dem HERRn Zebaoth,

Chr.III:

Paa den tid, skal det røffuen oc plyndrede Folck, som er græsligere end ellers noget andet, som her oc der er affmaalt oc nedtraad, huess Land Vandfloodene indtage, Fører Gaffuer til den HERRE Zebaoth,

Stedet er for det første dårligt oversat af Luther; grundteksten har her ord, der betyder »rank og blank» (Buhls overs.), i nyere da. bibler »velvoksne og glatragede». Molde siger nu (s. 31) »Det förefaller därför närmast som om *røffuen* uppfattats som infinitiv (dock med felaktigt *-n*)». Dette er ikke let at forstå! Ordet er sideordnet et participium (*plyndrede*), — og må altså selv være et participium. Molde mener, at Luthers *zurissen* burde være oversat ved *reffne*, og til forklaring på formen *røffuen* henviser han så i en note til Brøndum-Nielsen og oplyser, at *e sporadisk* kan være labialiseret! For det første er der nu, hvis det drejede sig om lydforbindelsen [-ew] ikke tale om nogen sporadisk forekommende lydudvikling. Den er simpelthen en regel i jysk (÷ Vejleegnen, se Kort nr. 28). Men for det andet er der slet ikke tale om, at det er *reffne* vi har med at gøre her. Molde henviser til, at Luthers *zurissen* i Josua 9:4 er angivet ved *reffne*, og det er rigtigt (bortset fra at nogle bibler har sætningen 9:5): *vnd alte zurissen geflickte Weinschleuch*, Chr. III: *oc gamle reffne bøtte Vinflasker*. Men hvorfor gå så langt? Jesajas 18 handler om Morianerne. Jesajas spår dem krig og ødelæggelse, — og hvorledes beskrives nu dette folk? Ja, i 18: 2 lyder Luthers ord: *Gehet hin, jr schnelle Boten, zum Volck, das*

zurissen vnd geplündert ist. Og hvorledes oversætter Chr.III dette: *Gaar bort i snare Bud til Folcket, som er røffuit oc plyndrit!* Det er altså participiet *røvet*, og det skulde ganske vist her være bøjet svagt **røffuede* og ikke have en stærk form. Men det er dog først i slutn. af verset: *Fører Gaffuer . .* at meningen helt glipper.

B. Nedertysk bibel 1534. Om denne bibels anvendelse kan der efter det fremførte ikke råde mindste tvivl. Molde finder det rimeligt, at det først og fremmest er Chr. Pedersen, der har gjort brug af den i *Chr. III 1543, men at den også kan være benyttet senere hen i revisionsarbejdet. Heri kan man være enig med Molde.

C. Forholdet til antereformatoriske bibeltekster afgøres på godt en side. Det er selvfølgelig klart, at katolske tekster i almindelighed ikke kunde komme på tale, og det gammeldanske brudstykke af en bibeloversættelse, som vi plejer at kalde Ældste danske bibeloversættelse (Thott 8 fol.) har som håndskrift ligget gemt i et eller andet scriptorium, så denne tekst kommer ikke i betragtning. Alligevel har jeg svært ved at tro, at der ikke skulde være nogen som helst forbindelse sprogligt bagud. For det første må vi jo regne med, at perikopperne dog var kendte. Hertil kom talrige bønner, fx. de almindelige bodssalmer («syv-salmen»), de findes i de fleste bønnebøger. Vi har jo også enkelte prædikener, og i brydningstiden, de 15—20 år, der går forud for Chr.III, i den bevægede og gærende missionstid, hvor prædikanterne prædikede over søndagsteksterne — Tausen først og fremmest, men også Palladius og Tidemand —, i denne tid *må* man have udformet et sæt homiletiske termini, som dog sikkert ikke kan have været helt uden forbindelse med den gamle tid. Og man kunde videre henvise til de mange stridsskrifter, fyldte med bibelcitater (Poul Helgesens og Tausens skrifter, Malmøbogen osv.). Molde berører spørgsmålet et par steder (fx. s. 64—65) og kommer især i behandlingen af navnestoffet (s. 206 ff.) problemet nærmere. Det er jo ganske naturligt, at man ikke har ønsket at gøre navnestoffet ukendeligt, og derfor videreføres de kendte former fra Vulgata. Men jeg vilde også tro, at man nok kunde finde en del appellativisk stof. Dette er en endnu ikke løst opgave. Som ex. vil jeg nævne gloserne *ejermand* og *frelsermand*. Molde behandler s. 109 glosen *Eyermand* hos Tausen, og jeg har intet at indvende mod det fremførte, men skal tilføje en bemærkning om dannelsen. Sammensætningen *ejermand* hører til den store gruppe ssgr. med *-mand*, som især synes udformet og anvendt i den senkatolske tid, dannelser hvor *-mand* nærmest har suffixkarakter. Ssgr. indeholder nemlig i alm. som l. led et nomen agentis: *frelser-*, *hjelper-*, *beskærmer-*, *dyrker-*, *elsker-mand* (DSH II. 93). Hertil slutter sig æda. *ejermand* og *mestermænd*. Reformatorerne overtog af disse ssgr. *frelsermand* og *trøstermand* (i Chr.III også *konstermand* Baruch 6:45 og flere steder). Tausen, som utvivlsomt er den mindst »moderne» af reformatorerne, har altså også brugt *ejermand*. Og han har brugt

ordet i bet. »jejer, herre». Ordet var jo ellers en terminus technicus i jysk lovsprog (nævnes fx. allerede i Flensborghåndskriftet af Jyske Lov) i betydningen »selvejer»; men det bruges dog både før og efter Tausen i bibelsproget i den alm. bet. af »jejer», således fx. i ÆB 3. Mos. 25:28: *til herren ok førnere ey ærman*, hos Resen og Svaning Es. 1:3: *En Oxe kende sin Eyermand* og i Chr. VI (og indtil 1931) 5. Mos. 15:2 *Hver eyermand*. — Ligeså er *frelsermand* (hos Tidemand, s. 174) kendt før og siden; ordet findes fx. i Mariagerlegenden (Gunnar Knudsens udg. s. 142). Her findes altså en ubrudt tradition fra den katolske tid til nutiden, og der vil antagelig være adskilligt mere.

D. Christiern Pedersens arbejder. Mine notater til dette afsnit (s. 58 ff.) er rene bagateller, og jeg skal derfor kun nævne blot et enkelt af disse. Molde antyder s. 66, at udskiftningen af ordet *reddis* hos Chr. Pedersen med *fræcte* (*sig*) i Chr. III skulde skyldes tilknytning til ordet *furcht* hos Luther. Det er måske rigtigt. Men man kunde gøre opmærksom på, at verbet *reddes* vistnok slet ikke forekommer i NT 1550 (jeg har løseligt gennemset Evangelierne uden at finde ordet); man har altså bevidst udryddet ordet og erstattet det med *fræcte mig* (sål. fx. Matth. 10:28, 14:5, 17:7, 21:46, 28:5,10, hvor Chr. Pedersen har *rædis*, mens begge tekster har *fræcte* Matth. 10:28,31, 14:27, 21:26, 25:25). I GIT. kan det derimod findes, enkelte gange i forb. med *fræcte* (5. Mos. 1:21, Josva 8:1), men oftest dog ændret til *fræcte* (*mig*), eller *blive ræd* oln. Det er vel derfor næppe p. gr. af Luther, at man ændrer, men simpelthen fordi man vil undgå det deponente *ræddes*. — Derimod kunde man stille det spørgsmål, hvorfor Molde ikke her — som ved Tausen og Tidemand — har forsøgt en glosesammenstilling. Den kunde vel lige så fuldt her som de andre steder tjene til oplysning om glosevalget, vise de nye ords fremkomst? Christiern Pedersen er ikke så stor en ordmager som Tausen, kan vel heller ikke måle sig med Tidemand, men også han har dog sikkert dannet en del nye ord. Jeg har i DSH (II. 212) — som jo nu takket være Moldes undersøgelse allerede er forældet på flere punkter — nævnt nogle ex. Havde det været til stort besvær at undersøge, samle og sigte et sådant stof?

E. Frans Wormordsens Psalter 1528. Spørgsmålet om Frans Wormordsens sprog spiller for undersøgelsen her i og for sig ingen rolle. Molde vil (med støtte bl.a. fra Molbech) hævde, at oversættelsen ikke er så dårlig, som den er blevet gjort til. Frans Wormordsen tilstår dog selv, at han »er thet dantscke mall saa wbewan som eet wanwittigt barn wdi bog ther først settis till skole» og ikke vilde have kunnet foretage oversættelsen »Ther som then gode fader, Lector Paulus, myn gamle mestere, haffde icke met sijn twnge, som met en gran fall hiwlpet meg til at føge thette mit arbejde effter danske maals naturlige eyedom!» Sproget er ikke godt og de enkelte »gode» passager kunde jo efter Frans Wormordsens oplysninger eventuelt skyldes Poul Helgesen! (man kunde måske komme til klarhed over Poul Helgesens medvirkning ved at sammenligne hans citater fra Davids Psalmer

med Frans Wormordsens oversættelse?), og hvis Chr. Pedersen virkelig — som Molde kan tænke sig det (s. 84) — skulde have taget hensyn til denne oversættelse og ikke fulgt sin egen, da han udarbejdede *Chr.III 1543, kunde man dog vel have ventet, at han vilde have vist smag ved at vælge steder hos Frans Wormordsen, der kunde siges at være sprogligt nogenlunde vellykkede (Molbech anfører en del exx., hvor han — Molbech — vilde foretrække Frans Wormordsen for Chr. Pedersen, men i Chr.III er der ikke spor af disse). Men af de 6 hos Molde anførte steder, der skulde tyde på kendskab til og benyttelse af Frans Wormordsen, er de 5 første efter mit skøn uden nogen som helst værdi. Det 6. sted, Ps. 74:12, udtrykket *aff arild tid* er det vægtigste, men heller ikke dette kan tjene som bevis. Det er jo et såre almindeligt udtryk på reformationstiden. At Kalkar kun har 3 exx., siger intet. Fra Visitatsbogen anføres et ex. (Visitatsb. 30.20), men det findes flere steder (fx. Visitatsb. 70.6, 98.26); det er alm. i lovsproget (Chr.II.'s byret § 48), i diplomer (21/3 1510) osv. Jeg kan derfor ganske slutte mig til Moldes egne ord om samtlige steder (s. 87): »deras bevisvärde är icke stort», men dette er ensbetydende med, at Frans Wormordsens Psalter glider ud som kilde.

F. Tausen- og Tidemand-afsnittene, bogens vægtigste, har glædet mig meget. Da jeg i sin tid arbejdede med Tausens sprog, havde je jævnlig en beklemmende følelse af, at vi danske sikkert også forhen har haft svært ved at anerkende originaliteten. Tausen var vistnok også »for stor og aparte». Det blev ikke ham, der kom til at forme den bibeltekst, som kongen dog havde givet ham privilegium på. Derfor volder det rent menneskeligt glæde, at Molde har kunnet rehabilitere ham og påvise hans betydning for bibelarbejdet. Den er i særdeleshed i ordvalget stærkt fremtrædende. Gode og overbevisende parallelsteder er fx. 1. Mos. 3:16, 23:4, 27:3, 34:10, 37:4 ofl. (og jeg takker for 3. Mos. 27:28 *eyer*, og 3. Mos. 26:36 *ruskendis*, rettelser til DSH.II 213 og 211). — Til behandlingen af ordforrådet kunde knyttes en række småbemærkninger. De vigtigste er flg. S. 106 *bands* er muligt nok overført fra Tausen; det er et typisk reformationstids-ord — og kan vel heller ikke godt være ældre. Det har været et hyppigt brugt ord i prædikanternes angreb på katolicismen — og levede videre til vor tid i dialekterne. — S. 107 *beløbe sig* antages at hidrøre fra Tausen. Muligvis! Men at Kalkar først har ordet fra 1558, siger intet. Kalkar er for danske sprogforskere til stadig sorg og ærgrelse. Han giver noget og er alligevel så ufuldstændig, att man ikke kan bygge på hans opgivelser. Et ord som *beløbe sig* hører jo handelssproget til, og slår man derfor op i ældre regnskaber, finder man da også let ordet, fx. i Danske middelalderlige Regnskaber udg. ved Georg Galster, I. (1944) s. 156: *tha beløb sig thet.* . (1521), jf. s. 199: *thaa løber the seg.* . (1523—24). — Samme indvending gælder s. 118 *Quie*. Ordet var selvfølgelig almindeligt. Kalkar har det ikke ældre end 1523, men det findes fx. som tilnavn (adelsfamilienavn) fra gammel tid (*Petrus Quighæ* 27/11 1330).

— Ligeså s. 121 *vlytte*. Kalkar har ikke ældre hjemmel end Tausen, men ordet er velkendt i ældre tid, almindeligt i lovsproget, både i Jyske Lov, Eriks Lov og Skånske Lov; det er nok atter et af de på den tid lidt forældede ord, som Tausen har yndet (verbet *lyde* samt part. (*u*)*lydt* synes at gå tabt i 1500tallet). — S. 107 *blodgang*. Stedet er næppe så oplagt, som Molde tror. 3. Mos. 12:7 kan ikke sammenstilles med stederne i NT: Matth. 9:20, Mark. 5:25 og Luk. 8:43,44. I 3. Mos. 12:7 er der blot tale om en barselkvindes almindelige blodtab og blødninger efter fødselen, men i NT er der alle vegne tale om den »blodsottige» kvinde, d.v.s. en bestemt sygdom, dysenteri eller lignende, som hun har lidt under i 12 år. Her er det altså en sygdomsbetegnelse, gengivet ved den sædvanlige terminus technicus (vn. *blóðsött*). Det er følgelig Luther, som simplificerer, idet han overalt bruger *blutgang*; jeg vilde derfor om glosevalget 3. Mos. 12:7 sige det således: det er muligt, at det er Tausens ord, som er overtaget, men det er næppe tankeløst, at man ikke vælger samme glosegengivelse på dette og de øvrige steder. *Blodsot* er det tekniske ord, som ikke kunde anvendes her; man kunde næppe have brugt *blodtab* (som 1931); måske kunde man have brugt *blodløb* (eller *blodlob*; blodløb anføres fx. af Colding i Dictionarium 1622), men det nærmest liggende udtryk var ganske sikkert *blodgang* (til verbaludtrykket: *blodet går*). Og man kunde vel yderligere få et »bevis» for, at ordvalget er truffet med velberåd hu — også fra Tausens side. Matth. 9:20, historien om den blodsottige kvinde og Jairi datter, er jo lektien til 24. søndag efter trinitatis, og slår vi da op i Tausens postil til denne søndag, så læser vi der (altså 1539): *Oc see en quinde, som hadde tolff aar haft blodsoot. . .*, og i udlægningen (s. CCCXII) bruges ligeså *blodsotet*. Altså: også for Tausen er der forskel mellem ordene. — S. 118 *ræffuel* er nok et ex. på et teknisk ord; af disse er der en del i kapitlet om tabernaklets indretning *hanker, kortiner, messinghægter* osv.; det har interesseret folk. Nu kan man ikke af illustrationerne hos Tausen eller Chr.III se, hvad en *ræffuel* er. Vi ser brædderne, stængerne og *tappene* (Tausen: *taler*) fornedet, men *revlen* synes ikke at være tegnet med. Den er vel da på bagsiden? Det oversættes ved »revle, tværtræ» (Marius Kristensen i udg. af Tausens Postil), og det er vel rigtigt. Feilberg har betydningen »tværbed» over dør eller port (Sydjylland og Sønderjylland), og jeg har selv fra Midtjylland (Vrove) optegnet ordet [rev'əl] i bet. »skråbede», en skråtliggende bede, som forbinder de to vandretliggende beder på en dør. Men ordet kan jo tidligere have været alm. kendt. — S. 120—121 *tegeloen*. Noten fra Lis Jacobsen er ikke forkert, men giver ikke fuld oplysning; *oen* er ganske rigtigt sjællandsk, men svind af [-w-] i dette ord forekommer dog også i jyske dial. (Ty, Læsø og andetsteds), hvorfor der her kunde være givet en rettelse til DSH.II. 193 og 347! — S. 121 *ædende vare*. Når Chr. Pedersen selv har brugt udtrykket, er det jo ikke tvungende nødvendigt at forudsætte lån fra Tausen. Imidlertid er det samlede resultat af Moldes udredning utvivlsomt rigtigt: der er

talrige steder i pentateuken gjort brug af Tausens oversættelse, og det er vel mest sandsynligt (s. 123), at udnyttelsen allerede har fundet sted i *Chr.III 1543.

G. Peder Tidemand. Den betydning, som Peder Tidemand har haft for Chr.III.'s tilblivelse, må vække ønske om at få lidt mere at vide om denne præstemand. Det er ikke lykkedes Molde at finde nyt materiale til hans biografi. Han siges at være født på Sjælland, men vi ved ikke hvornår. Han kan næppe være af den adelige slægt Tidemand, hvoraf særlig lensmanden på Ålholm (Musse hrd., Låland) var kendt og berygtet. Men han kunde være en søn af rådmand Anders Tidemand i Kalundborg, der nævnes 25/4 1484. Det vilde passe godt ind i miljøet, en borgersøn som flere andre reformatorer. At han er fra Østdanmark viser et blik på sproget: *skinget*, skindet, *vldsking*, at *ingeløcke*; hans brug af nom. masc. på *-er* i adj.: *vnger*, *glader*, *runder* osv.; et ord som *glim* kendes inden for de danske dialekter nu vist kun i skånsk; s. 185 *tilmyndet sig* er antagelig også et østdansk ord; simplex er den gamle lovsprogsterminus *mynde* = arve (gennem faderskab), *mynde arv* = tage arv efter hustruen sammen med barnet (Eriks og Vald. sjæll. Lov, Skånske Lov, jf. Diderichsen i ANF. 55. 297 ff.). — Han er prædikant, han har kunnet tale til folket. Hans sprog er djærvt, om end han ikke når Tausen i varme og kraft, og Tausens sprog er rigere, mere levende. Han er nok, som formodet s. 124, kommet i forbindelse med Palladius i Wittenberg, i tiden 1531—37, og så dukker han op med sin oversættelse af Dommernes bog 1539.

Djærve ord er der nok af. S. 171 *draffuels* har nærmet sig det vulgære; det er forståeligt, at dette ord ikke har passet i bibelsproget. Det har svaret omtrent til sv. *lort* og da. *skidt* i nutiden. Men i prædikanternes tale har det været et godt og djærvt ord, der kunde vække den jævne mand. Det bruges også af Poul Helgesen og var alm. i æmda. (fx. *drawelsquinner*). — Videre en række dagligdags malende ord og vendinger: s. 165 *det skelder højgt*, s. 144 *togh. . paa løff*, s. 170 *blaffrer*, s. 163 *slid din tid* (afskaffet af Resen; jf. det folkelige navn på musvitten), s. 186 *wbeslaget* (ø: »ikke beslæet», grov) ofl. — Den konkrete stil: s. 145 *twinde traad*, som Chr.III burde have beholdt, da det selvfølgelig er en ssg. (vn. *twinnapråd*), og ikke ændret til *twindet traad* (der viser at tvinde endnu kunde bøjes svagt); s. 165 *stocke hannem*; s. 165 *en hederlig iordeferd*; s. 168 *Appelgyderne* (som til trods for at måske kun få forstod ordet fik lov til at leve videre; slikt er ikke enestående ved bibelrevisioner; ord som *dagvælger* og *jærnstil* holdt sig i biblen til 1931, skønt det sikkert tør siges, at ingen uden for de høj lærdes kreds kunde klare den slags ord); s. 169 *askebaget* (påvirkning fra ÆB er ganske udelukket, men sammensætningstypen er ikke ualm. i folkeligt sprog); s. 184 *Tectequinde* (ordet er, som Molde formoder det, sikkert den alm. hjemlige betegnelse, jf. jy. *tægte*- i ssg. som betegnelse for, hvad man »tager till sig», fx.

tægte-barn, -får; derfor — og af ingen anden grund — er her overensstemmelse med ÆB). — Tidemands brug af forstærkelser, gentagelse med *ja*, fx. s. 140: *Der fattedes, ja, bynder fattedis*. Her viser han sig som prædikanten, på linie med Tausen og Palladius. Alle kendte de af erfaring de »levende» ord (jf. også ex. s. 146 Dom. 18.7). — Et enkelt sted er jeg ikke enig med Molde i vurderingen. S. 137 siger Molde om udtrykket *VELDIGE HERRE*, at det er »av god stilistisk effekt». Den hebraiske grundtekst har *Adonaj Jahve* og Septuaginta *Kyrie Kyrie* — og dette er en simpel, men udmærket virkende, forstærkelse ved gentagelse. Ligeså Luthers *HErr HERR*, men i »vældige herre» indføjes en forstandsmæssig vurdering, som i det mindste for mig ikke har samme emotionelt-umiddelbare virkning.

Også enkelte andre steder er jeg ikke enig med Molde. S. 137 *den vejfarende mand*. Udtrykket er ikke overraskende for mig. Han — leviten — er jo netop en vejfarende mand. Den gamle mand, som selv er fremmed, en gæst i Gib'a ser det, og for Tidemand har det, uden hensyn til Luthers *Gæst*, Vulgatas *sedentem hominem* eller Septuagintas *anēr hodoipóros*, været en selvfølgelig sag at vælge udtrykket »vejfarende»; Tidemand har ordet igen i Syr. 26:15 (s. 158) som oversættelse til *viator*, og det var jo en kendt glose, fx. anvendt flere steder i Jyske Lov (II. 95 *of wægh farænd man thær han kændæ æi lauthæ æth loth the costæ i hans hws*, III. 47 *ær han wægh farænd man oc giuær sinn hæst en kiarf æth betær a stubbæ*, III. 51 *wægh farænd man æth gæst maughæ mæn æi græs synæ*), i Hell. Kvinder, hos Poul Helgesen osv.; det er ikke mere påfaldende, at Tidemand vælger »vejfarende mand», end at han vælger »*gaff.. hiemloff*» (s. 140) til oversættelse af Luthers »*lies.. gehen*», eller at han vælger dialektordet *keltre*, trygle, som ikke andre synes at bruge eller ville bruge. Tidemand er ikke en slavisk oversætter. Derfor kan han være vanskelig at fange. Det er at presse materialet for hårdt her at antage brug af Septuaginta. I vurderingen af Tidemands forhold til den nedertyske bibel 1534 (s. 157) er Molde varsommere i udtrykket: »de ovan anförda fallen . . . är ganska få», — ja, men i tilfældet den nedertyske bibel 1534 er der dog en række sikre tilfælde. Dette mangler her ved Septuaginta. — S. 139 *Rødehaff*. Molde siger selv, at *Mare Suph* nærmest tyder på, at Tidemand har navnet fra en latinsk kilde. Og dermed kan man sikkert lade den hebraiske tekst ude af betragtning. Tidemands identifikation af *Suph* med dansk *Søph* er, hvad man kan vente på den tid. Med *Søph* mener Tidemand vel [søw] eller [søv], altså en labialiseret form af *sev*, i glæda. alm. *sef* (Tursons Vocabular 1561 har også formen *søff*). Og *Rødehaff* er den traditionelle form. Tidemand ved ganske vist, at det er den græske betegnelse. Men siger dette os noget? En forklaring skulde ganske vist ikke behøves, men den er vel også kun kommet med for at fylde pladsen ud! Jeg tror altså, at man kan se bort fra brugen af Septuaginta og den hebraiske grundtekst kan lades helt ude af betragtning.

S. 167 *nidkærhed*. Molde tænker sig, at ordet er skabt af Tidemand og fra hans sprog indkommet i Chr.III. I DSH II. 223 har jeg formodet, at Tausen kan have dannet *nidkær*. I begge tilfælde er jo kun tale om hypoteser (og dannelserne skal sikkert ses i sammenhæng med mnt. *nilleve*, subst., og *nilleven*, vb.), men det videre ræsonnement hos Molde er næppe helt uangribeligt. Tidemand har *nidkærhed* to steder (<Luther *Eiuer*), men i Chr.III forekommer ordet talrige steder, og Molde mener nu, at den sandsynligste forklaring er den, at bibelkommissionen (eller allerede Chr. Pedersen) har bestemt sig for at gengive Luthers *Eiuer* (olgn.) med *Nidkærhed*. Den mulighed foreligger. Det er ikke ukendt, at et fænomen, dyrket med mådehold af dets ophavsmænd, vinder større udbredelse i nye omgivelser. Og er der tale om en stærkt bevidst sprogligt nyskabende virksomhed ligger muligheden måske meget nær — og her var den eventuelle ophavsmand jo tilmed selv deltager. Men ellers vil man dog vel i et sprog-økologisk ræsonnement være betænkelig ved en sådan forklaring og normalt omvendt sige: hvor fænomenet har sin største spredning, er dyrket mest intensivt, dér har det også sit udspring.

S. 169 *Beuarelse*. Jeg vil ikke benægte afhængigheden af Tidemand, men det er altid svært at sige noget bestemt om slige abstrakte dannelsers hyppighed og anvendelighed. Kalkar har vist først ordet fra Palladius 1547, men ordet findes allerede i ymda. (Glda. Postil, Brandts udgave. 79. 9).

S. 173 *Forstandhed* er sikkert fra Tidemand, men hvorledes kan det opkomme ved misforståelse af en forkortelse i manuskriptet (Tidemands) af *Forstandighed*? Stavelsen *-ig-* kan vel ikke forkortes?

S. 180 *misfeyle*. Kalkar har først ordet fra Chr.III; ordet findes allerede ymda. (Riberet § 30) i bet. »mislykkes» og er vel lånt fra mnt. (DSH II. 82).

I afsnittet om ordforrådet (s. 168 ff.) er der mange fine iagttagelser som exx. s. 173 *fortale sig* (man lægge også mærke til, at udtrykket hedder: Naar han (o:den rige) *haffuer fortalet sig met ord*, og at Resen 1607 som en marginal forklaring har: *talet det som ikke burde at sigis*), s. 174 *godheldig*, s. 179 *kendinge* (forekomsten i ApG 24:73 kunde tyde på, at Tidemand har medvirket ved revisionen af denne bog i Chr.III, siger Molde; det var den slags iagttagelser, som man gerne så samlet i en fortsættelse af denne undersøgelse!).

Moldes hypoteser såvel om Dommerbogens tilblivelse (s. 141; dog bortset fra formodningen om kendskab til Septuaginta, jf. ovf.) som om Syraks og Vidsomsbogens tilblivelse lyder meget plausible, og hans påvisning af udnyttelsen af Tidemands oversættelser i Chr.III står fast. Man kunde meget vel nøjes med færre bevissteder, med der kan ikke rettes nogen anke mod det rigelige citatmateriale, hvor der skal lægges en grund. Når lige undtages bemærkningerne om Frans Wormsøns kan jeg derfor ganske slutte mig til de sammenfattende udtalelser, som Molde fremsætter s. 190 ff. Det er rigtigt, når Molde s.

189 siger, at vi m.h.t. en forfatter- eller revisor-bestemmelse vil have vanskelighed ved at komme videre, før vi har fået en ny ordbog over det gamle sprog, fuldstændigere end den ganske utilfredsstillende Kalkars. At anvende ortografiske kriterier vil i sætternes epoke altid være et dobbelt usikkert foretagende; ad den vej kan vi næppe afgøre, hvorvidt Chr. Pedersen har oversat eller renskrevet *Chr.III 1550. Molde har s. 193 et par iagttagelser, som måske kunde tolkes derhen — men også kun måske. Sagen gøres vanskelig, for ikke at sige umulig, derved at de to betydeligste reformatorer, Tausen og Palladius, begge gik over til Chr. Pedersens ortografi. Jeg har ment (DSH II. 177) at kunne sætte Tausens overgang til 1532 ff. Hvor megen betydning man tør tillægge ortografien i Tausens svar til lektor Poul 1531 (jf. Moldes bemærkning s. 193), er uvist, da skriftets ortografi ganske givet ikke dækker Tausens. Formen *hagde* kan være en afskrivers eller sætterens form, og den blev hverken godtaget af Tausen eller Palladius, — ellers havde vi vel haft den endnu i dansk!

H. *Vulgata*. Man kunde vel have ventet, at om der overleveredes fraeologi fra *Vulgata*, måtte man først og fremmest finde sådant — faste forbindelser, vendinger, prægnante udtryk — i perikoperne, fordi man fra gammel tid havde disse tekster i øret. Men dette synes efter materialet hos Molde ikke at være tilfældet. I det »representativa urval», som anføres s. 195—205, er der overhovedet ikke eksempler fra perikopeteksterne i NT, og fra G1T er der kun det enkelte ex. s. 202 fra Jes. 60:3. Teksten her hører til lektien helligtrekongersdag og Chr.III har her: (*Hedningene skulle vandre i dit Liuss, oc Kongerne*) *i din oprinde(l)sis Skin*; dette skulde efter Molde være en gengivelse af *Vulgatas in splendore ortus tui*, idet Luther har *vnd die Könige im Glantz der vber dir auffgeh*. Det skulde vel altså være genitiven, der skulde være et bevis? Måske. Hvis det nu ikke er taget fra en af Luthers postiludgaver (1552 »Post. 4»), som har samme tekst: *ynn dem glantz deynes auffgans*, og således i det højeste stammer indirekte fra *Vulgata*! Det kan vel ikke kaldes et særlig prægnant sted. Tausen har i sin postil: *oc Kongerne wed det skin som oprinder deg*, en mærkelig konstruktion.

Det er meget difficile problemer! Og jeg er ikke sikker på, at alle de anførte eksempler har lige stor bærekraft, eller rettere: jeg er sikker på, at enkelte af dem ikke har den bærekraft, Molde tillægger dem, om man går stederne nærmere efter. Jeg vil som ex. tage Jes. 11:4 (s. 201). Stykket hører nu til en lektie, nemlig 2. s. i advent, men da det er i den anden, den ny tekstrække, kan vi ikke her komme bag om biblen til en eventuel tradition.

Det ser s. 201, som i det hele hvor Molde har foretaget specialundersøgelser, meget tilforladeligt ud. Luthers *Stab* gengives ellers altid med *kæp* eller *stav*, et enkelt sted med *pleyel*, men her har Chr.III gengivet det med *Riiss*, altså, slutter Molde, må *Riiss* stamme fra *Vulgatas virga*. Det er jeg ikke så sikker på. I Jes.11 tales der om

Jes. 10:24	Hebr.: שֶׁבַעַת shebæṭ	Buhl: Naar det slaar dig med Svø- ben	Luther: Er wird dich mit dem Stecken schlahen	Vulgata: in virga per- cutiet te	Chr III: Hand skal sla dig met kæg- pen
	מַטְּיָא maṭṭæ	og løfter sin Haand imod dig paa Ægyp- tens Vis	und seinen Stab wider dich auff- heben	et baculum suum levabit super te in via Ægypti	og opløffte sin Staff mod dig
Jes. 10:26	שׁוֹט shôt	Saa svinger . . Jahve sin Svøbe mod ham	Als denn wird . . Zebaoth eine Geissel vber jn erwecken	Et suscitabit super eum Do- minus exerci- tuum flagel- lum	Da skal Herren . . Zebaoth op- uecke en Svøbe offuer ham
	מַטְּיָא maṭṭæ	Hans Stav er strakt imod Ha- vet	und wird seinen Stab des er am Meer brauchte auffheben	et virgam suam super mare	oc hand skal op- løffte sin Staff
Jes. 11:4	שֶׁבַעַת shebæṭ	Han slaar den Grumme med sin Munds Svøbe	Vnd wird mit dem Stabe sein- es Mundes die Erden schlahen	et percutiet terram virga oris sui	hand skal sla Jorden met sin Mundz Riiss
1. Kg. 12:11	שׁוֹט shôt	har min Fader tugtet eder med Svøber, saa vil jeg tugte eder med Skorpioner	Mein Vater hat euch mit Peitz- chen gezüchtigt, Ich will euch mit Scorpion züchtigen	pater meus cæ- cidet vos flagel- lis, ego autem cædam vos scorpionibus	Min Fader straf- fede eder med Svøber, Jeg vil straffe eder met Scorpioner

Messiasspådommen, derfor er stykket blevet en lektie i den ny tekst-række. Der står: Der skal opgå et skud af Isaajs stub og en kvist af hans rødder skal bære frugt, osv. Og i vers 4 hedder det hos Chr III: *hand skal sla Jorden met sin Mundz Riiss, oc ihielsla de Wgudelige met sine Læbis Aande*. Og her finder jeg, at Molde tager lidt for mekanisk på glosesammenstillingen. Det er ikke mærkeligt, at Chr III alle de andre steder oversætter Luthers *Stab* med *kæp* eller *stav*, for i disse tilfælde er der tale om en konkret genstand (de fleste steder er det Arons stav). Men her har vi at gøre med en metafor, og det er ikke alle gloser, der er metaforisk anvendelige. Jeg tror, jeg tør sige, at ingen dansk nogensinde vilde kunne anvende en metafor »min munds stav» på dette sted. — Jeg har taget en række stikprøver på sådanne steder, hvor der er tale om straf, udtrykt ved et strafferedskab. Og resultatet er interessant, fordi disse eksempler viser, hvor varsom man skal være med sin vurdering, hvor usikre vi står over for den enkeltes motiver ved glosevalget, ja hvor umuligt det kan være at sige noget overhovedet derom. Grundteksten har her tre ord שׁוֹט, מַטֵּה og מַטְּהָ, der kan siges at være synonymmer, om end מַטְּהָ synes at have en videre og mere nuanceret anvendelse. Og af foranstående sammenstilling, med exx. valgt fra tekster hvor danske forlæg ikke kan tænkes at have virket forstyrrende, ser vi nu, hvorledes gloserne gives.

Vi ser her, hvorledes *Buhl* kan oversætte *samme* glose ved forskellige ord (מַטְּהָ ved *Hånd* og *Stav*) og forskellige gloser ved samme ord (שׁוֹט og מַטְּהָ ved *Swøbe*), hvorledes Luther gør det samme: מַטְּהָ ved *Stecken* og *Stab*, שׁוֹט ved *Geissel* og *Peitzchen*, og hvorledes Vulgata gør det samme: מַטְּהָ ved *baculum* og *virga*. Og nu Chr III? Ja, han synes at være nogenlunde trofast over for Luther, hvad vi også skulde vente. Men i Jes. 11:4 er han det ikke. Er det da Vulgata, han følger? Jeg tror det ikke. Hans ordvalg skyldes ikke, at oversætteren eller kommissionen har slået efter i Vulgata. *Virga* betyder, såvidt jeg kan se, alm. »tynd stav». Det kunde være oversat ved *vånd*. Og man kan ikke lade være at spørge: hvorfor er ordet *vånd* overhovedet aldrig blevet brugt i danske autoriserede bibeloversættelser? Jeg kan ikke svare derpå. Det skulde synes at have ligget lige for. Ordet er brugt i lovsproget: *han* (o: husbonden) *scal ræfsæ thæm* (o: hustru og børn) *of the brytæ mæth staf æth mæth wånd. oc æi mæth wapnæ* (Jyske Lov II 81), altså som et strafferedskab. Og det blev brugt poetisk, i folkevisen metaforisk: *liljevånd*. Og det er endelig også brugt i ÆB — bl.a. om Arons stav eller kæp: *Tw skalt sighæ til aaron Thag thin wondh, ok kast hannom fore pharao* 2. Mos. 7:9. Men det blev ikke brugt i reformationsbiblen! Når *ris* derfor bruges her, mener jeg, er grunden den, at det var det eneste ord, som var anvendelig i en forståelig metafor i datiden. Det hedder altid »*min vredis Riiss*» (Es. 10:5, Ordsp. 22:8;

hebr. רֹדֵף), hvor Luther har *meines zorns Rute*, eller »*stuctens Riss*» (Ordspr. 22:15, hebr. רֹדֵף), hvor Luther også har »*die Rute der zucht*», og »*hans grumhedz Riss*» Jer. Begr. 3:1, Luther: *die Rute seines grimmes*. Hvad enten Luther på dette sted, Jer. 11:4, havde haft *Rute*, *Geissel*, *Stecken*, eller *Stab*, som han har, eller måske andre ord, så har det været oversætteren naturligt at gengive det på dansk ved ordet *ris*, ikke valgt på grund af Vulgatas *virga*, men fordi det var det eneste anvendelige ord i en metafor.

Denne lille excurs skal ikke opfattes således, at jeg vil benægte Vulgatas betydning. Aldeles ikke. Men det var nu engang Luther, man skulde følge, og som man også i hovedsagen fulgte. Eksemplet skulde blot vise, at en tilsyneladende overensstemmelse med Vulgata — eller afgivelse fra Luther — han have sine specielle årsager. Og hvor man fulgte Vulgata, kunde grunden måske i adskillige tilfælde skyldes en fra katolsk tid virkende tradition. Jeg ved ikke, om man kunde komme denne tradition nærmere ind på livet. Man måtte da først samle, hvad der forelå af bibelcitater fra ældre tid. Det er ikke så lidt.

Det er jo først og fremmest denne tradition, der har virket i navnestoffet (s. 205 ff), hvorom Molde også ræsonnerer s. 209 og s. 216. Jeg har ikke noget at tilføje ud over en lille bemærkning til spekulationerne over navneformen *Balthazar* (som ikke er Vulgataformen) s. 219. Man har vel simpelthen valgt formen på grund af dens almindelige udbredelse i Danmark. *Balthasar* er overleveret fra 1300tallets slutning, senere ganske vist oftest skrevet *Baldzer*, *Baltser*, men fx. i bønnebøgerne dog fastholdt som *Baltazar* (Middelald. da. Bønnebøger ved Karl Martin Nielsen, I. 327: *Konge iæesper, konge melchior, konge baltazar*: ligeså I. 146)

I. Gustav Vasas bibel 1541. Når undtages Frans Wormordsensafsnittet forekommer kapitlet om Gustav Vasas bibel (s. 220 ff.) mig at være det svageste i Moldes bog. Som nævnt antager Molde, at også GVB har været benyttet i kommissionens arbejde, og at man derfra har hentet adskillige læsemåder. I og for sig vilde det jo være meget rimeligt, om man havde haft den svenske bibel ved hånden, men det af Molde fremdragne bevismateriale — ialt 18 steder samt ordene *ordsprock* og *Brudskat* — er for mig ikke overbevisende. Overs. 1. Mos. 23:3 (*hennes lijk: hendis lig*, Luther: *seiner Leich*) kan være en tilfældighed. 1. Mos. 41:2 Luther: *vnd gingen an der weide im grase*; GVB: *j godha beet*; Chr.III: *i god gresgong*; at det svenske *beet* skulde udskiftes med *gresgong*, når *græsgang* ellers alm. gengiver Luthers *weide* synes meget tvungent; den eneste overensstemmelse er adj. *god*, men da der jo i verset er tale om de 7 fede køer, er det vel ikke overraskende, om Luthers *an der weide im grase* netop oversættes ved *god græsgang*; man kunde ikke godt skrive fx. **græsrig græsgang*. — 4. Mos. 27:8 pluralis *døtter* i Chr.III kan være valgt som kongruensform

til det foregående *sønner*. — 2. Sam. 13:23 *loed Absalon klippe sine Faar* kan jo netop være valgt for at variere udtrykket, for at undgå *Faareklippere* i både v. 23 og 24. — Ps. 68:13 Kongerne faar *Herren*; formen *Herren* er mærkelig; det må i al fald være en fejl for *Hærren*; (best. f. af *Hær*) og snarest vel en fejl for *Hærskaren* (således i 1589); at den skulde skyldes pl. *hāranar* i G.V.B. synes dog lidet rimeligt. — Ps. 108:3 *Wol auff*; når både GVB og Chr.III her oversætter *vaage op*, skyldes det vel den sædvanlige form i Psalteren; fx. har Luther Ps. 57:9: *wach auff Psalter vnd Harffe*, Chr.III: *Vog op Psaltere oc Harpe*, GVB: *waka op Psaltare och harpa*; jf. Jes. 51:17 *Wache auff, wache auff*, Chr.III: *Vaag op, vaag op*, GVB: *Waka vp, waka vp*; Luthers *wol auff* gengives vel normalt med *op* i Chr.III, som Molde siger, men dog også med *Stat op* (fx. Jes. 51:9). Der synes ikke at foreligge en tvingende grund til at forudsætte GVB. — Ordspr. 1:32; her er jo ingen verbal overensstemmelse mellem Chr.III og GVB: det fælles er, at de oversætter en relativ sætningskonstruktion (*Das die Albern gelüstet*) ved en genitiv (*de uanvittiges lyst: de fåkunnoghas luste*); nogen misforståelse er der vist ikke tale om. Beviset for afhængighed synes meget svagt. — Jes. 23:3 *Stabel*; det skal indrømmes, at overensstemmelsen her er påfaldende. — Jes. 36:30. Når både Chr.III og GVB her har *ingen aff hans Sæd* (Luther: *keiner von den seinen*), kan det skyldes, de begge foregriber udtrykket i det følgende vers: *Vnd ich will jn vnd seinen Samen heimsuchen*. — Klag. (o: Begrædelsers bog) 2.1 *formørket*; overensstemmelsen her mellem Chr.III og GVB kunde måske skyldes fælles kendskab til den hebraiske grundtekst (»bedækket med skyer»)! — Den samme indvending kan rettes mod det flg. ex. Amos 8:1,2 *Sommer frugt*; at oversætterne her pludselig ikke skulde have forstået Luthers *obs*, når man ellers andre steder oversætter ordet rigtigt, forstår jeg ikke; i en note gør Molde opmærksom på, at grundtekstens ord *kajis* betyder »sommerfrugt» og tilføjer: »har GVB:s text influerats härav!» Og her må jeg på nationens vegne spørge Molde hvorfor kun GVB? Der var da også hebræere i Danmark. I bibelkommissionen sad 2 teologiske doktorer: Palladius og Machabæus samt Niels Hemmingsen, der læste over hebraisk ved universitetet fra 1545 (efter Jens Sinning 1541—45; tidligere havde kun Tausen givet undervisning i hebraisk, et fjerdingår 1537). Det var jo dog tænkeligt, at en af de 3 herrer i et kommissionsmøde — hvis ikke en enkelt af dem har stået for revisionen — har fået dette ord indsat, fordi grundteksten havde ordet *kajis*. Det kunde ske uden at se i GVB — men jeg indrømmer, at det også kunde være fremkaldte ved et øjekast i broderfolkets bibel. I Baruch 6:42, hvor *obs* oversættes med det mærkelige udtryk *det Offuergemde*, har man jo i al fald ikke skelet til GVB. Nah. 2:4 — ja, om ikke GVB havde været, kunde stedet jo forklares ud fra den nedertyske bibel 1534. — De flg. 3 steder. Jud. 1:10, 1 Makk 8:12, 2 Makk. 14:30 forekommer mig lidetsigende. — ApG. 9:7 *vaare i selskaff met hannem*; at Chr.III i 2. Kor. 8:19 oversætter Luthers

Geferten ved *Vandrebroder* efter den nedertyske bibels *wanderbroder* kan da ikke her begrunde, at man må ty til GVB for at få en oversættelse; udtrykket »være i selskab med» var vel en ret naturlig gengivelse af Luther (jf. Chr. Pedersen: *som vaare met hannem*, og udtrykket »i selskab med» er kendt fra ymda.). — ApG. 28:7 Affuelsgaard; atter må vi sørge over Kalkars oplysninger om det ældste findested; ordet er overleveret fra betydeligt ældre tid: Rydårbogen (udg. I. 82; jf. DSH. II. 93). — Tilbage står de to ord *ordsprock* og *brudskat*.

Om *ordsprock* har jeg ikke meget at tilføje. Molde vil vindicere dannelsen for svensk og kan til støtte herfor henvise til den kendsgerning, at ordet forekommer først i det svenske NT 1526 — én gang. Altså 24 år før det — i ald fald hidtil — har kunnet påvises i dansk. Molde søger yderligere at hævde prioriteten for svensk ved s. 230 at fremhæve: »Att ordet förekommer blott en enda gång i NT 1526 och i NT av GVB, visar just att ordet var en novitet i NT 1526». Jeg tror ikke, en sådan slutning har almen gyldighed. Måske kan den anvendes over for fænomener i et »kultiveret» miljø, — om man ikke misforstår mig. Men i et primitivere samfund vil en innovation, som har nyhedens behag, i almindelighed have en eksplosionsagtig spredning. Man forsluger sig i nyheden. Samme »lov» regner vi med ved bedømmelse af et fænomens spredning. Det nye er opstået i et senere konstateret intensitetsområde (jf. ovf. om *nidkær*). Men jeg skal jo ikke her angribe en svensk »opfindelse» eller forsvare en dansk. De 24 års anciennitet for ordet i svensk kan jeg ikke bestride med det foreliggende materiale. Men sæt, at vi en dag finder ordet i dansk 1526 eller tidligere. Så skal vi se os om efter andre kriterier til afgørelse af førstefødselsretten. Molde henviser angående ordets dannelse til Hellquist. *Ordsprog* skulde være dannet til nt. *sprekord*; dette er ikke ligefrem overbevisende. Det hjælper lidt, at der tilføjes »event. med anknytning till ord som fsv. *ordkvædhe*». Jeg vilde tro, at ordet er en kontamination af de to ældre betegnelser, nemlig det hjemlige *ordkvæde* (fx. i ÆB; ligeså fsv.) + låneordene *sprog* og *bisprog* (også i ÆB, Rydårb; ligeså fsv.). Hvor disse ord har foreligget, var der mulighed for en nydannelse *ord-sprog*. Såvidt jeg kan se, forekommer låneordet *sprog* (*almindeligt sprock*) tidligst i dansk; Chr. Pedersen har det i Vocabularet 1510, Poul Helgesen bruger ordet og Petrus Parvus citerer »Salomonis sproc» i sin postil 1539, men det er ikke registreret hos Söderwall, og da ordet samtidigt også har kunnet anvendes i bet. »tungemål, modersmål» (fx. hos Chr. Pedersen, Palladius, og Poul Helgesen), har der meldt sig et behov også for en glosedifferentiering. Om den har fundet sted i Sverige eller Danmark, kan vi vistnok ikke med sikkerhed afgøre.

2 Makk. 1:14 *Brudskat*. Stedet kunde synes ret overbevisende. Men der er dog en forskel mellem dette sted og de øvrige fem steder, hvor ordet *Morgengaruffe* anvendes. På de 5 steder (i al fald de 4: 1. Mos. 34:12, 2. Mos. 22:16,17 og 1. Sam. 18:25; i Syr. 41:26 kan man ikke se, hvad der menes) er der tale om brudekøbssummen, den sum som

brudgommen skulde udrede til brudens fader eller familie, altså sva- rende til vn. *mundr.* Dette forhold kendtes jo imidlertid ikke her i Norden efter kristendommens indførelse, brudekøbssummen var blevet afløst af en fæstensgave til bruden. Man har været i vanskelighed her ved bibeloversættelserne og har så valgt *morgengave*, som jo egl. har en helt anden betydning, nemlig brudgommens gave til bruden morgenen efter brylluppet. Men i 2. Makk. 1:14 er der tale om noget helt tredje. Stedet er blot antydende, men det drejer sig om en af kongerne af navnet Antiochus, som drager ind i Persien og — således står der: »*Thi at der Antiochus kom der hen, met sine Venner til den Gudinde Dianam, lige som hand vilde taget hende til Hustru, oc tage alle Pendinge aff Templen til Brudskat*». Her er altså tale om brudens medgift. Og det ord, eller *hjemgift*, *hjemgave*, *hjemfærd* eller måske andre, kunde være brugt i 1550 (1819 kom *medgift* ind). Man valgte altså *brudeskat*, — måske efter GVB, jeg ved det ikke. Men kommissionen har været omtænksom, ind imellem i al fald. Ordet *morgengave* kunde i alle tilfælde ikke bruges. Man kan også have hentet ordet *brudeskat* i den nedertyske bibel (1534), eller man kan have kendt ordet simpelthen. Det sted, Kalkar henviser til, er en dom fra 1590, hvor fru Mette Vognsflit, enke efter Claus Skel, gør krav på l. sin morgengave på 2000 rd. og en fæstensgave på 1000 rd., og disse summer får hun, men desuden kræver hun 2. 2000 daler »*som hun kalder hindis Brudskatt*», d.v.s. medgift, som hun »*siger at haffue indført til for^{ne} Claus Skiell*». Denne brudeskat, der omtales i et morgengavebrev af 22/10 1582 som udgørende 3000 mark lybsk, får hun imidlertid først tilkendt i en dom af 28/5 1594. Ordvalget kunde tyde på, at ordet ikke var almindelig kendt (det nævnes dog også i et andet morgengavebrev 1587, anført i en dom af 15/6 1593), men i adelskredse kan det jo vel have cirkuleret.

Lidt omstændeligt er materialet til belysning af forholdet mellem Chr. III og GVB her behandlet, men det er sket, fordi de her fremførte »beviser» ikke forekommer mig at have en sådan bærekraft, at afhængighedsforholdet tør anses for sikkert.

I en undersøgelse som den foreliggende, hvor man har at gøre med mange muligheder, er den allerstørste stringens og forsigtighed nødvendig. Jeg finder, at Molde i sin fremstilling i det store og hele har vist en sådan akribi, om end jeg kunde ønske forholdet til GVB underkastet en fornyet prøvelse. Man kan vel sige, at hvor vi har at gøre med valg mellem muligheder — en række synonyme eller synonyme udtryk, som har været kendt af oversætterne — er en overensstemmelse i valget hos to oversættere ikke i sig selv noget bevis for afhængighed, og matematisk bliver 100 sådanne heller ikke noget eksakt bevis, et sådant kan ikke føres. End ikke et uendeligt antal tilfælde, d.v.s. valg, kunde hjælpe os. Vi opererer ikke med fysiske apparater eller med tærningekast, men med mennesker, engang levende

væsener, der var underkastet forandring som vi er det, vi ved ofte ikke på grund af hvad. Vi handler ikke i dag som i går, vi svinger, nogle stærkt, andre svagt, vi er underkastet omgivelsernes indflydelse og er, hvor det ikke drejer sig om rent reflektoriske bevægelser, evigt usikre i vort valg. Vi kan ikke anstille en sandsynlighedsberegning, der vilde give en sandsynlighed = 1, d.v.s. vished. Resultatet vil altid blive en brøk, — over nul, men aldrig en hel. Alligevel tør vi bygge på en brøk, når først de forstyrrende momenter er elimineret, og vi har begrænsede valgmuligheder. Og deri ligger vel vort håb — som vi godt kan kalde vort matematiske håb — om gevinst. Sætter vi gevinsten = 1, kan Moldes matematiske håb bestemmes som en ikke ringe brøk. Den er ikke en, vil aldrig kunne blive det, men den nærmer sig dertil.

Undersøgelsens fortjeneste ligger da, som allerede nævnt, i påvisningen af en række ved bibeloversættelsen benyttede kilder, som man ikke tidligere har rettet søgelyset mod. Man kan være uenig med forfatteren i detaljer, og et par af de supponerede forudsætninger forekommer mig problematiske, men den fremtidige forskning vil næppe kunne røkke ved hovedresultaterne. Dansk sprogforskning har atter øget sin gæld til svensk videnskab.

NATAN LINDQVIST

Om språkgeografi.

Ett genmäle och några upplysningar.

Jag skall här upptaga till bemötande och diskussion den kritik, som Sven Benson framställt mot mitt arbete »Sydväst-Sverige i språkgeografisk belysning» i en starkt negativ recension i denna tidskrift Bd 63, s. 220 f. Samtidigt skall jag lämna några upplysningar om materialets karaktär och arbetets titel, vilka kunna tjäna till vägledning vid läsningen och förebygga eventuella missförstånd.

Benson anmärker först på att begreppen dialekt- och ordgeografi icke definieras i arbetet, »ehuru ordens betydelse måste anses något oklar». Härtill kan för det första genmälas, att jag ansett begreppen språkgeografi, dialektgeografi och ordgeografi vara så allmänt kända, att jag icke behövt lämna särskilda definitioner på dem. Av rec:s framställning framgår emellertid, att oklarheten skulle bestå i, att jag icke angivit, om mitt material grundar sig på aktivt eller passivt ordförråd. Detta är väl mera en fråga om metod än definition. Till det aktiva ordförrådet — hos en person eller en språkmiljö — höra ord som komma fram vid avlyssnande av spontant tal, till det passiva sådana, som icke tillhöra denna kategori men dock äro kända av vederbörande meddelare. Rec. diskuterar i ett längre avsnitt skillnaden mellan aktivt och passivt ordförråd och skriver bl.a.: »Det synes mig vara av stor vikt att hava denna distinktion klar, när man arbetar med dialektgeografiska problem». Då här föreligger en tydlig anmärkning mot min undersökning, skall jag beröra den med några rader.

Passivt ordförråd kommer i regel fram — dock jämte aktivt — vid efterfrågning av ord, t.ex. medelst en frågelista. I historiken till mitt arbete har jag meddelat, att vid materialinsamlingen i fältet använts en av mig utarbetad frågelista, och rec. själv visar (s. 221) bl.a. genom citat från s. 64 i Sydväst-Sverige etc., att jag även utnyttjat passivt ordförråd. Någon oklarhet kan således icke råda på denna punkt. Problemet aktivt-passivt ordförråd torde icke vara främmande för någon dialektforskare eller språkgeograf. Själv har

jag under hela min verksamhet som dialektupptecknare bemödat mig att uppfånga orden i löpande tal, varom min stora ordsamling från Hanekinds hd i Östergötland vittnar, där de flesta orden förekomma i ett syntaktiskt sammanhang. Dock skall erkännas, att uppgifter om en hel del ord erhållits genom utfrågning. Det har visat sig, att man vid ett försiktigt efterhörande hos en god meddelare kunnat få fram ett både värdefullt och tillförlitligt material, som eljest skulle gått förlustigt för språkvetenskapen. Vid kontroll hos andra meddelare ha uppgifterna kunnat bestyrkas. I enstaka fall, där blott en av mina meddelare känt till ett efterfrågat ord, har jag givetvis ansett uppgiften dubiös, men då samma ord varit känt och brukat i närliggande områden, *kan* det ha tillhört ett äldre skede av meddelarens dialekt. Det har nämligen hänt, att även spontant yttrade ord, som tydligen tillhört meddelarens aktiva ordförråd, haft samma begränsade bruklighet. Vid insamlande av materialet till Sydväst-Sverige ha såväl arkivupptecknare som bygdemeddelare fått noggranna instruktioner om att kontrollera uppgifterna hos ett flertal infödda personer i varje undersökningsområde och därvid ha uppmärksamheten fäst på, om vissa sällsynta ord kunna ha inkommit från annan — ev. närliggande — dialekt.

En på lyssnarmetoden byggd ordgeografisk undersökning — även av ett ganska begränsat område — är praktiskt taget ogenomförbar. Detta medger rec. själv, men då en mindre initierad läsare av hans anmälan kunnat få det intrycket, att jag förbiset problemet ifråga eller i varje fall borde ha diskuterat det, har jag ansett det nödvändigt att här framlägga min på lång erfarenhet grundade syn på saken. Vid insamling enligt nämnda metod av ett tillräckligt stort och särpräglat ordurval skulle man även efter en lång tids arbete i en trakt endast ha kommit i kontakt med en bråkdel av orden. Även om man kunde ordna en djupundersökning i varje socken — vars genomförande är en orimlighet — är det ytterst ovisst, om man kunde få fram ett och samma ord — ännu mindre en hel serie — på tillräckligt många orter för att därpå grunda en ordgeografisk undersökning. Dessutom skulle de nuvarande dialekterna längesen vara utdöda, innan ett dylikt företag hunne bli färdigt. Och det hjälper icke att hänvisa till materialet i arkiven. Detta räcker icke långt för en större undersökning. Många samlingar äro upplagda efter ensidigt ljudhistoriska synpunkter, och de med mera rikhaltigt och varierande ordförråd äro fåtaliga och ojämnt fördelade. Och hur skall man veta, om icke arkivens samlingar i viss — ofta stor — utsträckning åstadkommits genom utfrågning? Samma spörsmål gäller dialektlitteraturen, inklusive Rietz dialektlexikon. Härtill kommer, att kontrolleringarna i fältet i de flesta fall måste ske enligt samma metod.

Att jag — i betraktande av ovanstående — i mitt språkgeografiska arbete omöjligen kunnat redovisa ett sovrat aktivt ordförråd, ansåg

jag vara självklart för varje dialektforskare och språkgeograf, frånsett att det av historiken omedelbart framgick, att jag använt frågemetoden, vilken så vitt jag vet tillämpats vid alla större språkgeografiska undersökningar hitintills. Det är givet, att denna metod icke är fullt tillfredsställande, även om den ojämförligt större delen av på detta sätt insamlade ord tillhör det aktiva ordförrådet. Bortsett från uppenbart misstänkta frågelistsvar, vilka uteslutas eller begagnas med största försiktighet, kan det icke undvikas, att en del tvivelaktiga ord medkomma även i svar från goda upptecknare. I de allra flesta fall torde man dock kunna lita på deras uppgifter om ett ords förekomst i en socken, vare sig det nu gäller aktivt eller passivt språk. I senare fallet kan meddelaren ha hört ordet antingen — vilket är det vanligaste — av en äldre generation i en socken eller av personer från närliggande bygder. Den förra kategorien av ord är ju värdefull, då den visar en tidigare ej alltför avlägsen förekomst, den senare är icke helt utan värde, då den antyder, att ordet förr *kan* ha förekommit i dialekten. Svagheten ligger i att man ofta icke kan skilja på dessa kategorier, men däråt är ingenting att göra. Vad som är viktigt är emellertid, att man så småningom kommer fram till områden, *där ordet är fullständigt okänt*. Samme upptecknare, som t.ex. i ett utkantsområde kan anteckna ett ords förekomst (kanske blott i passivt språk), får i utanförliggande områden endast negativa svar. Upptecknare i andra trakter komma oberoende av varandra till liknande resultat, och slutligen forma sig dessa områden till mindre eller större vita fläckar på kartan. Då detta upprepas ord efter ord och icke vederlägges av motstridiga belägg från arkiven, torde man kunna säga, att metoden i *stort sett* fungerar ganska bra och att de därpå grundade kartorna — med de begränsningar och felaktigheter som man på åtskilliga punkter måste räkna med — ge tydliga gränser mot de områden, där orden saknas såväl i aktivt som passivt språk. Med nuvarande resurser torde man icke kunna komma längre. Men det är vackert så.

Av arbetets inledning och historik framgår, att undersökningen från början är av regional art, avsedd att »kartografiskt registrera ett flertal för Syd- och Västsverige gemensamma representativa språkelement — ordförråd, ordformer och betydelse — vilka saknas i östligt-nordliga, särskilt uppsvenska dialekter» (s. 3), och att början gjordes med insamling av ordförrådet på grundval av en frågelista innehållande ord, som enligt av mig i arkiv och dialektlitteratur gjorda preliminära undersökningar syntes ha en sydligt-västlig utbredning. Med hänvisning till citatet från s. 3 skriver recensenten: »Under arbetets gång har denna ram delvis sprängts, i det att det visat sig nödvändigt för förf. att redovisa nordliga belägg, som överensstämma med sydvästliga men icke uppsvenska former. Detta är helt naturligt, då de sydvästsvenska dragen äro av två skilda slag: arkaismer och novationer. På sid. 34 ff. har förf. betraktat sitt mate-

rial ur denna synvinkel. Önskvärt hade varit, att förf. ytterligare hade berört denna motsättning, ja rentav disponerat hela verket utifrån denna aspekt.» Härtill kan sägas för det första, att enligt min mening ramen icke sprängts, då nämnda förhållande på grund av ordens skiftande utbredning var av mig förutsett. Visserligen fick jag fram ett stort antal ord, vilkas isoglosser från sydost till nordväst förlöpte i ett gränsbälte mellan å ena sidan mellersta Blekinge — Vätterns sydspets—norra Västergötland—södra Dalsland, å andra sidan mellersta Kalmar län—sydvästra Östergötland—norra Västergötland—östra Värmland, men samtidigt avtecknade sig på kartorna ord, som uppenbarligen tillhörde det sydvästsvenska språkområdet, men vilka dels icke nådde fram till nämnda gränsbälte, dels åtskilligt överskredo detsamma. Jag skriver också a. s. t. »vilka saknas i östligt nordliga, särskilt uppsvenska dialekter¹ eller blott anträffas i dessas kontaktområden mot de sydligt västliga dialekterna», m. a. o. vilka nå mer eller mindre långt in på det s. k. mellansvenska området nordöst om gränsbältet ifråga. Att gallra materialet genom uteslutning av dessa ord hade visserligen starkare framhävt gränsbältet, men det hade givit en felaktig bild av ordgränsernas variation och minskat möjligheten att utforska ordens utbredningsvägar, vilket senare även ingick i uppgiften (se nedan).

Det insamlade ordmaterialet, som ursprungligen avsåg att belysa den av mig förmodade motsättningen sydväst:nordost, innehöll ett jämförelsevis stort antal ord, som samtidigt representerade vissa ljudföreteelsers utbredning. Dessa visade i regel fastare gränslinjer mellan de sydvästra och nordöstra områdena än vad orden gjorde. För att ytterligare styrka denna iakttagelse omnämnde jag i texten s. 32 f. en del andra ljudföreteelser, vars gränser i stora drag sammanföll med de förstnämnda. Uppgifter om dessa voro hämtade ur litteraturen och arkiven. Samtidigt framlade jag några iakttagelser på det föreliggande ljudgeografiska materialet från synpunkten av företeelsernas egenskap av arkaismer respektive novationer. Nu menar rec., att jag skulle ha disponerat hela verket utifrån denna aspekt och tillägger: »Ett fördjupat studium av förhållandet mellan de sydväst- och uppsvenska arkaismernas resp. novationernas isoglosser skulle otvivelaktigt kunna giva intressanta resultat.» Ja, det kan man säga, men det är lättare sagt än gjort, och det skulle ha blivit en helt annan undersökning. Rec. bortser härvid från hela arbetets uppläggning, vilken dock tydligt framgår av min historik. En sådan undersökning som rec. efterlyser måste ha lagts uteslutande eller huvudsakligen på ljudgeografisk bog, och måste innefatta hela det götiskt-mellansvenskt-uppsvenska dialektkomplexet med indragande av de genom svealandskapen förlöpande dialektgränserna (se Syd-väst-Sverige I, s. 35, not 43). En dylik omfattande undersökning

¹ Kursiverat här.

med excerperingar och ingående kompletteringar i fältet hade endast kunnat göras av Landsmålsarkivet i Uppsala med uppåd av en stor apparat. Det var helt enkelt omöjligt för mig, som då satt som föreståndare för Landsmålsarkivet i Lund. Att jag med min begränsade undersökning i alla fall kunnat lägga fram vissa synpunkter på förhållandet mellan novationer och arkaismer, mellan äldre och yngre novationer och såväl götiska som uppsvenska novationers spridningsvägar, tycker jag åtminstone i någon mån borde räknas som en förtjänst och icke framhållas som en brist.

På s. 222 skriver rec.: »Otvivelaktigt är, att större delen av de karterade orden visa en motsättning sydväst:nordöst. Detta hänger i viss mån samman med urvalet av de undersökta företeelserna. Bland icke karterade företeelser, som skulle givit en rent östlig-västlig linje kan nämnas bortfallet, resp. bevarandet av slutljudande *t* efter svagtonig vokal.» Detta uttalande kan verka som ett misstänkliggörande av materialet och metoden. Man får det intrycket, att jag skulle ha tillrättalagt materialet för att få fram nämnda motsättning, vilket ytterligare understrykes av att det enligt rec. finns företeelser som motsäga mitt resultat, t.ex. *t*-bortfallet. Om detta icke varit rec:s syfte — vilket kan synas framgå av sista stycket på samma sida — så är uttalandet föga lyckligt formulerat. De företeelser jag »valt» ha s.a.s. själva anmält sig som ev. utslagsgivande faktorer vid en förutsättningslös preliminär genomgång av ett stort antal ord och ljudföreteelser. Hade ett lika representativt material framkommit, som tillräckligt tydligt angivit en annan geografisk gruppering, t.ex. från sydväst mot nordost, så är det givet, att jag inriktat undersökningen därefter. Rec:s ovan citerade yttrande om bortfall av slutljudande *t* är felaktigt. Denna företeelse har två skilda utbredningsområden, betingade av ordtypernas art: å ena sidan supina och adjektiv, t.ex. *farit (et)*, *mulet*, å andra neutrala substantiv, t.ex. *taket*, och det är *den förra typen* jag åberopat bland icke karterade gränsbildande kriterier under nummer 23 å sid. 32 i mitt arbete. Den ungefärliga gränslinjen mellan bibehållet och bortfallet *t* i denna typ sträcker sig i nordvästlig riktning från Ryssby 2 mil söder om Kalmar upp till sjön Boren och norr om Motala i Östergötland. Jag har a.st. icke angivit gränsen, då jag ansett den allmänt känd genom avhandlingar¹ och handböcker, t.ex. Elias Wesséns *Våra folkmål*, där nordgränsen för bevarat *t* är karterad, 2 uppl., s. 26,7 a. Den fortsätter på andra sidan Vättern i stort sett i västlig riktning till mellersta Bohuslän, men denna västliga sträckning ingår som delfenomen i den solfjäderformiga spridningen av de sydvästsvenska företeelsernas isoglosser i västra Sverige. Gränsen *taket-take* medtog jag endast som en i *Östergötland* nordligt liggande relik, vars ytterlinje *där* i likhet med en

¹ Se t.ex. Gertrud Areskog, *Östra Smålands folkmål*, s. 154 f., A. T. Ålander, *Konsonanterna i Östergötlands folkmål II*, s. 110 f.

del förut behandlade ords går i riktning sydöst-nordväst. Det är mycket sannolikt, att gränsen tidigare legat sydligare, t.ex. i sin östra del någonstans i Kalmar län, vilket *t*-bortfallet på hela Öland tycks antyda (se Wesséns karta, a.st.)¹. Företeelsen är nämligen starkt på retur även på andra håll.² Men den ingår som sagt icke i min bevisföring för den stora motsättningen sydväst-nordöst.

I sin fortsatta kritik av denna s.k. diagonallinje menar rec., att uteblivandet av omljud i ordet *naken* i östra Småland och Blekinge otvivelaktigt hänger samman med att ordet där ofta har formen *naket(er)* eller *naked(er)*, i vilka former man i äldre tid icke kunnat få omljud. Jag medger, att detta är teoretiskt tänkbart, men man bör icke uttala sig så kategoriskt som rec. gör. I ett bälte nordöst om ytterlinjen för *näken* förekomma typerna *naken* och *naketer* vid sidan av varandra, men kommer man över linjen Mönsterås-Vadstena tycks — åtminstone enligt det material som stått mig till buds — formen *naken* vara nästan enarådande. Att denna form på nämnda områden icke är inlänad från riksspråket, därpå tyda sådana dialektformer som fem. *naki*, *nake* i nordöstra Småland och i Östergötland, och *naka(-an)* i nordvästra Småland ända ned till *näken*-området, på vilket även fem. *näka* någon gång träffas. Det är väl sannolikt, att båda formerna — *naken* och *naket(er)* — tidigt funnits vid sidan om varandra, så vanlig som typen *naken-näken* är på ömse sidor om det område, där formen *naketer* (jämte *naken*) uppträder. De nära sammanfallande isoglosserna för formerna *näken*, *slöcka* (och *dogg*, *dugg*) tyda på ett samband i utbredningen. Om, såsom Axel Kock i Ljudhist. 3:50 f. antager, *ä*-vokalen i *näken* är uppkommen genom palatalomljud, vilket huvudsakligen är västligt (och sydligt)³ och i stort sett tillhör samma skede som det yngre kombinerade *w*-omljudet, är det ganska naturligt, att de båda företeelserna *näken* och *slöcka* (och sannolikt även *dogg*, *dugg*) följt samma kulturström in i de områden av Småland och Blekinge, med vilka de sydvästra landskapen Västergötland, Halland och Skåne vid dåvarande tid stodo i närmare kommunikation. Om nu *näken* hade hindrats i sitt framträngande av *naketer*, varför skulle inte *slöcka* ha kunnat fortsätta ett gott stycke längre åt öster eller nordost?⁴ Parallellen i ut-

¹ Enligt min mening har dock detta *t*-bortfall icke gått lika långt mot sydväst som i typen *farit*, etc., där bortfallet sannolikt gynnats av dylika ords ofta trycksvaga ställning.

² Se t.ex. Samuel Landtmansson, Västergötlands folkhäl 4, s. 29 och där citerad litteratur samt Assar Janzén, Stud. över substantivet i bohusländskan, s. 160.

³ Jfr Wessén, Svensk Språkhistoria I, 2 uppl., s. 11.

⁴ Nu finnas visserligen några få östligare belägg av *slöcka*, men de ligga alldeles intill huvudområdet för båda orden, så jag kan icke tänka mig, att rec. avser denna lilla variation, som kan vara tillfällig, liksom fallet sannolikt är med utredningen av *dogg*, *dugg*, som ligger något östligare än *slöcka* (och *näken*) i S. Möre och Tveta hdr i Småland.

bredningen återkommer i norra Västergötland, där isoglosserna för alla tre orden ligga så gott som exakt efter samma linje i mellersta Vadsbo härad. Gå vi till övriga västskandinaviska novationer såsom formen *kost*, kvast (nr 208) — som troligen undergått omljud vid samma tidsavsnitt som de nyssnämnda, — och de assimilerade formerna *räpp* (nr 317 a) och delvis *skack* (nr 327 b), så återkommer åtminstone i Småland i stort sett samma östliga ytterlinje för utbredningen: från sydöstra hörnet av landskapet upp till södra Vättertrakten¹. Att ur denna märkliga samstämmighet i utbredningen av de sent samnordiska novationerna i Småland utbryta formen *näken* och tolka dess gränslinje som förorsakad av ett språkligt motstånd från en form *nakotter*, förefaller mindre metodiskt i jämförelse med min enhetliga syn på fenomenet, att de sammanfallande isoglosserna beteckna yttergränsen för en av dåtida samfärdsel betingad kulturström från väster mot öster.

Rec. anmärker på att flera av kartorna icke uppvisa en speciellt sydvästsvensk utbredning, t.ex. 247 a *morlösa* och 436 a *tvetola*. Detta är aldeles riktigt. Meningen är icke, att alla kartorna skola göra det. Jag hänvisar till min inledning s. 3: »Föreliggande arbete avser att i första hand² ställa till forskningens förfogande att antal språkkartor, som kunna läggas till grund för diskussionen av språkvetenskapliga problem inom olika delar av svensk språkforskning, t.ex. dialektologi, ljudhistoria, betydelselära etc. *Materialets tyngdpunkt ligger dock*,² som av den följande historiken framgår, på det dialektgeografiska, närmare bestämt ordgeografiska området. Inledningsvis lämnas en översikt över *kartmaterialens språkgeografiska gruppering och de slutsatser denna ger anledning till ifråga om språkföreteelsernas spridningsvägar och spridningssätt, viktigare dialektala gränsbälten o.dyl.*² Vidare framläggas med stöd av materialet några principiella synpunkter på det geografiska rummets inflytande på vissa språkförändringars uppkomst och karaktär» (d.v.s. vad jag i annat sammanhang kallat urspårningar, utkants- eller gränsföreteelser o.dyl.). Längre ned följer det stycke som ovan s. 3 ff. citerats, »att undersökningen från början är av regional art» etc. Av detta framgår, att en hel del kartor medtagits, vilkas uppgift icke har varit att uppvisa en regional motsättning sydväst:nordost utan bl.a. belysa utbredningsvägarna inom det sydvästra området eller mellan detta och det nordöstra området, vilket i förra fallet måste ske medelst företeelser (o. kartor) med begränsad utbredning (se a.a. s. 42, not 3), i senare fallet medelst sådana med spridning utom det sydvästra området. Som ex. på den förra kategorien kan nämnas ljudföreteelser som 22 b *bonn - vann*, 97 a *glemma* och 309 utveckl. *gh > w*, eller ord som 64 b *enrak(er)*,

¹ Att *skack* i det senare området ligger östligare och nordligare hör ihop med den starkt östliga förskjutningen av assimilationen *nk-kk* i mellersta Sverige; se kartan och Lennart Moberg, Om de nordiska nasalassimilationerna.

² Kursiverat här.

326 d *skadda*, *dimma*, m.fl., och på den senare kategorien 226 c *ljuske*, *ljumske*, 395 *stöv*, *strö*, ryktstof, 247 a *morlösa*, matstrupe, 279 *orne*, fargalt, 206 *kvinna* (betydelsen), m.fl. Vidare ha medtagits kartor, vilkas huvudsakliga syftemål varit att belysa s.k. gränsfenomen (men ibland även kunnat ge upplysning om utbredningsvägarna) t.ex. 62 *hålmör*, boss, 109 *grynna*, räcka till, 171 a *klynna*, klyka, och 201 *kusa*, trolla.¹ Till denna grupp hör också 436 a *tvetola*, hermafrodit, som är ett extremt exempel på de talrika förändringar ett affektbetonat och i utdöende statt ord kan genomgå även på ett ganska begränsat område. Ibland avser en karta endast att belysa en särskild ljudutveckling, t.ex. 2 *anstygg* och 167 *kledra*, taltrast, och någon gång upptar den en grupp av mer el. mindre besläktade ord som uttryck för ett och samma begrepp, t.ex. 191 a *krummen* m.m., valen.

För övrigt framgår av redogörelsen i textens första kapitel s. 19 f., vilka ords isoglosser jag anser ingå i respektive dialektbälten. Om jag där medtagit ord med begränsad utbredning, har jag bl.a. genom hänvisning till kartbilden motiverat, varför jag räknat dem till det sydvästra språkområdet. Ord som *tvetola* och många andra har jag icke medtagit som bevismaterial i det sydvästsvenska ordkomplexet, och de äro icke heller omnämnda i berörda kapitel. Det är en känd sak, som icke behöver närmare diskuteras, att dialektorden inom ett större geografiskt område sinsemellan ofta visa starka variationer i utbredningen, och därför i betydligt ringare grad än ljudföreteelserna kunna åberopas som kriterier vid dialektal gränsdragning. Så mycket mera förvånande är det då, att jag lyckats framlägga ett så stort antal ord av skilda kategorier, vilkas kartbilder med mindre väsentliga avvikelser ange de tydliga konturerna till ett stort sydvästligt språkområde. Detta bestyrkes av en mängd viktiga ljudföreteelser, som i många fall klarare och fastare uppdraga gränslinjerna. Det är det *gemensamma utslaget* från dessa två språkkategorier som ger styrka åt undersökningens resultat. Rec. nämner ingenting härom, och berör över huvud taget icke ljudföreteelserna utom för kritik i fallen *take(t)* och *näken*.

Missuppfattningar av det slag rec. givit prov på rörande de nämnda ordtyperna kunde synas ge vid handen, att arbetets titel är missvisande. En sådan åsikt är dock icke berättigad, då kartorna belysa språkföreteelser som tillhöra eller stå i samband med det sydvästsvenska området. Trots att de här lämnade upplysningarna kunna utläsas ur det ovan s. 7 citerade inledningspartiet kan det övervägas, om icke partiet ifråga hade bort förtydligas med belysande exempel av det slag som ovan givits. Vissa faktorer i samband med tryckningen bidrogo emellertid att försvåra formella överväganden av dylik art. Jag hade ursprungligen tänkt mig en mera generell titel

¹ Se mina arbeten *Urspårade ord i dialektgeografisk belysning i Festskr. till E. A. Kock (1934)* och *Ordgränser och ordförändringar i Saga och Sed 1937*.

utan angivande av något undersökningsområde, men då jag fann denna alltför abstrakt, ändrade jag titeln strax före tryckningen. Jag ansåg nämligen, att varken kartmaterialet eller inledningen behövde strida däremot (se ovan). Dessutom blev tiden för utarbetandet av kommentaren knappt tillmätt på grund av starkt dröjsmål med klichéeringen, varigenom stora grupper kartor ganska sent blevo tillgängliga för gemensam överblick av materialet, medan förfallotiden för de beviljade anslagen närmade sig. Detta medförde även en formell inadvartens ifråga om kapitlet om spridningsvägarna. Beträffande detta var det icke min mening att göra gällande, att samtliga behandlade ord spritt sig från sydväst mot nordost. En spridning i motsatt riktning kunde också tänkas, som t.ex. då ett nordligt synonym såsom *novation* undanträngt ett äldre ord ned till det sydvästra området, vadan det för en del s.k. sydvästsvenska ord kunde vara frågan om en relikutbredning. Jag ansåg mig ha antytt detta i inledningskapitlet (a. a. sid. 40) — dock tydligen alltför knapphändigt — men jag upptog spörsmålet på flera ställen i det följande, bl.a. på s. 43, där jag skriver: »Även om vissa av de begränsade stråken¹ utefter kända vägar uppkommit genom företeelsernas utplåning på sidorna, visar reliktområdets bestånd kommunikationsledens sammanhållande kraft» och mera utförligt på sid. 59, där det står: »Jag skall här icke ingå på den komplicerade frågan, om och i vilken utsträckning ord av berörd typ kunna tänkas ha haft en allmän nordisk utbredning, men fått vika för uppsvenska (ev. andra) *novationer*». Denna förklaring borde ha stått i kapitlets början med tydligare angivande av att spridningen i en del fall, som tills vidare icke kunde anges, måste betraktas som alternativ. Med denna reservation anser jag att ingen principiell anmärkning kan göras mot min behandling av kapitlet om spridningsvägarna.

Rec. intar en helt negativ inställning till möjligheten att med hjälp av kartbilden kunna utröna nämnda vägar. Hans kritik drabbar i så fall inte bara mig utan indirekt en mängd andra författare i språkgeografi och ortnamnsforskning, som med stöd av kartan sökt finna geografiska samband och spridningsriktningar för språkföreteelserna. Metoden är ju den att söka iakttaga, om påfallande eller eljest tydliga utvikningar från ett tätområde sammanfalla med kända kommunikationsleder. Representerar utvikningen ifråga en språklig *novation*, anser man sig kunna räkna med en spridning i dennas riktning, en utstrålning, som längst ut ibland blott yttrar sig i sparska belägg. Vid spridning från nordost mot sydväst uppträda självfallet motsvarande nordöstliga, vanligen riksspråkliga synonymer och former som *novationer*.

Nu har jag i största utsträckning lagt *novationerna* som grund för försöken att bestämma spridningsriktning och utbredningsvägar. Till

¹ D.v.s. bälten som skjuta ut från ett sammanhängande ordområde.

novationer räknar jag även enstaka ord, som förändrats på större eller mindre del av utbredningsområdet, samt avledningar, som geografiskt ansluta sig till ett grundord, t.ex. *lomma* för *lumma*, *ljusk* för *ljuske*, *strö* för *stöv*, *räfte* till *räpa*. Jag lämnar här några exempel. I kapitlets början s. 41 f. påvisar jag, hur en del sydvästliga (danska) novationer spritt sig — ibland på en mycket smal front — utefter kända vägar i Hallandsåarnas floddalar, t.ex. utveckl. *gh+w* (nr 309, *hawe* o.dyl.) i Nissa- och Lagadalarna upp till Vättern och vidare utefter Holavedsvägarna upp till sydvästra Östergötland; utveckl. *ö>e*, (97 a *gemma* o.dyl.) dels samma led i Nissans floddal upp till Vättern, dels utefter Åtrans och särskilt Viskans kommunikationsstråk upp till det centrala Västergötland. En kortare sträcka i Nissadalen har bl.a. följts av 22 b *bonn-vann* och 326 d *skädda*, som genom sin form anger sig som halländskt. I formen *hawes* nordligaste spridningsstråk — såväl utefter Vätternvägen som Svartåvägen, ibland ända upp till Vadstena—Motala, respektive Linköping — ligga en mängd otvivelaktigt sydvästsvenska ord utbredda, bl.a. en karakteristisk sydvästsvensk bildningstyp nr 30 *brötjas* (gentemot nordöstligt *brottas*)¹ och ett västskandinaviskt ord som 138 *håv*, efterslätter. Även om det i vissa fall är fråga om reliktor, framgår sambandet med Sydvästsverige genom dessa vägar. Förbindelselederna utefter Emån och övre Stångån framträda i utbredningen av den apokoperade formen 226 c *ljusk* med kärnområde i Möre. Emån som nordvästlig spridningsväg visar också tydligt den uppsvenska avledningen 402 *svimna*, och i motsatt riktning utkantsformen *gry* (till 109 *gryna*), ävensom 64 b *enraken*, envis, med utkantsformerna *enrakig* och *enrakeret*.² Den urspårade formen *strö* till *stöv* (395) i Sydöstra Södermanland måste ha kommit från Östergötland via Stockholmsvägen från Linköping-Norrköping—Nyköping. Utefter samma väg, ävensom Eriksgatans gamla sträckning Nyköping—Mariefred utbreder sig ordet *lomma*, ficka (228 a), som genom *o*-vokalen anger sig som en sydsvensk novation.³ Samma vägar markeras på kartan över 247 a *morlösa*. Att ordet på sveaområdet är en novation är det mycket som tyder på, vilket jag dock icke kan ingå på här. Även om så icke skulle vara fallet, gäller vad som ovan s. 15 sagts om sambandet mellan relikutbredning och spridningsväg. Från Östergötland till Närke ha sporadiskt spritt sig de östgötska formerna 151 b *smultra*,⁴ 196 *krösa*, lingon, (sing. o. plur. neutrum), och 167 *klödra*, den småländsk-östgötska novationen 163 *krittlet* körtel m.m., och sannolikt 228 a *lomma*, vilka i Närke ligga utefter kända vägar från norra Östergötland (se Sydväst-Sverige, s. 46).

¹ Jfr Hesselman, Språkformen i MB I, s. 33.

² Se mitt arbete Urspårade ord i dialektgeografisk belysning s. 434 f.

³ Se a.a. s. 434 f.

⁴ Formen är allmän i norra Östergötland, fast belägg saknades då kartan gjordes.

Från Västergötland in i Närke utefter Eriksgatans ungefärliga sträckning¹ har spritt sig den västgötska formen *beta*, f. liten stund (nr 12)². I det centrala Närke har dessutom utvecklats en urspårad form n. *betane*,³ vilken utbredd sig över större delen av landskapet och t.o.m. gått den motsatta vägen in i Västergötland.⁴ Även den västgötska betydelsen »hustru» hos ordet *kvinna* (nr 206) träffas i Ramundeboda och utefter Eriksgatans inre sträckning, men de sydliga beläggen kunna antyda en förbindelse från Tived i Västergötland över Askersund till Eriksgatan. Den till adj. *vil* (461 a), utvilad, bildade sekundära formen *vild* ligger ungefär utefter samma vägar som *kvinna*, fränsett en avstickare på den från Eriksgatan utgående vägen mot Tylöskog och Östergötland,⁵ varjämte den fortsätter i kungsvägens riktning till gränsen mot Arboga och Kolbäck (Herrevadsbro) i Västmanland. En liknande utbredning har också 437 c, *tåsta*, stöna, flämta, som träffas även vid knutpunkterna Arboga och Köping samt enstaka (liksom *vild*) på vägarna mot Kopparberg och Uppland.⁶ Möjligheten av en relikutbredning här är föga sannolik, då ordet, som troligen är onomatopoetiskt, icke är träffat i övriga nordiska dialekter utom i Telemarken, Norge, *tjosta*, i bet. »knake, knirke», och icke finns i fornspråken.⁷

I fråga om spridningsriktningar och -vägar längst i väster lämnar jag här några exempel (se a.a., s. 52 f.). Från Västergötland till Dalsland gå novationerna (formerna) 405 b *svänga*, (<*svämma*) 503 *v8rt* vart, o.dyl., 437 c *tjåsta* och 461 a *vild*, de två senare utefter den medeltida vägen Naglemssund (Vänersborg)—Köpmannebro—Åmål, vilken fortsätter till Karlstad.⁸ Bland ord som förete en liknande utbredning kan nämnas 109 *gryнна*, 62 *hämte*, 247 a *morlösa*, och 279 *orne*, fargalt, de tre senaste endast utefter den nämnda kustvägen. Av dessa äro *gryнна* och *hämte* med säkerhet, *morlösa* och *orne* med sannolikhet urspr. götiska ord, men även om de vore relikter, avteckna de spridningsvägen.

¹ Någon exakt sträcka för denna genom mellersta Närkes nuvarande täta vägnät kan icke utpekas; den kan ha varierat något, men i stort sett torde man kunna ange sträckan Ramundeboda—Viby—Kumla—Örebro och Arboga.

² Som träffas i Viby o. Hallsberg utefter Eriksgatan och i Asker och Lännäs vid en östlig väg från denna mot Vingåker samt i Axberg på Västmanlandsvägen som går ut från Eriksgatan norr om Örebro.

³ Möjligen genom analogi med typen västg. *såta*, f. närk. *såtan(e)*,_n Jfr äv. östg. *bete*, n., som följt vägen Tylöskog—Örebro ända upp till Gällersta väster om Asker.

⁴ Till Finnerödja vid Eriksgatan och Amnehärad.

⁵ Att beläggen på denna väg ej komma från Östergötland tyder formen *vild* i Regna, vilken måste ha kommit från Närke (se kartan).

⁶ Såväl *vild* som *tåsta* ha sannolikt spritt sig före utvecklingen *vil*>*vel* och *tåsta*>*tjåsta* i Västergötland.

⁷ Nor. dial. *kjaasta*, stöna är väl troligen ett annat ord (se Torp, Nyn. etymol. ordbok).

⁸ Även i Värmland träffas dessa två former (se kartan).

Den motsatta riktningen Värmland—Dalsland—Västergötland (o. Bohuslän) framträder klart i utbredningen av typen 512 *oxetöm*. Att vi här ha en från norr mot söder gående novation, ett mellanstadium mellan nordligare *oxtöm* (med synkoperat *e*) och sydligare *oxatöm* råder intet tvivel om (jfr de likartade, mindre bältena i Närke, Östergötland och östra Småland). Denna novation har vikit av in i Västergötland utefter vägen Vänersborg—Lidköping upp till Kinnekulle och i öster nått fram till den gamla vägen Skara—Göteborg. En likartad, fast något östligare spridning från Götaälvsområdet visar novationen *slur* av 356 *slu*, kvicke i horn. Denna måste ha uppkommit i de södra västgötska älvhäradena och närliggande trakter, enär endast där förutsättningen för formens uppkomst förelegat, nämligen dentaliseringen av supradentalt *n*, t.ex. *murn* > *mun*.¹ Jämför härmed kontaminationsformen 226 *c lyske* (av da. *lyske* o. sv. *ljuske*) och 251 *b möke*, mycket, som uppstått i Götaälvsområdet och spritt sig vägen Vänersborg—Lidköping upp till Källand. Av andra novationer som jag i mitt arbete berört och vilkas spridningsriktning på grund av deras ursprung är otvivelaktig, kan jag hänvisa till formen *oks* av nr 126 *ofs*, takkant, från no. Halland in i Västergötland och Bohuslän på kända vägar utefter Viskan m.fl. vattendrag, och i motsatt riktning de västgötska formerna *syna* av 406 *b sina* och 437 *c tjåsta* till norra Halland (a.a. s.51); vidare följande novationer från Bohuslän in i Dalsland: 305 *b runne*, fargalt, som bl.a. strikt följer vägen Krokstad (i Sörbygden) — Dals Ed—Ärtemark, 392 *stägga*, lukta illa, samma väg till Torrskog och in i Värmland samt 226 *c lyske* från Krokstad, resp. Uddevalla till Dals-Ed och sedan samma väg in i Värmland. I motsatt riktning går 356 *sloa*, kvicke i horn, från Håbol över Dals-Ed till Krokstad och de norska omljudda formerna 326 *d skodda* dimma, och 393 *a formerna stö, stöa* f., bottenlager av kärvar, från sydvästra Värmland och Dalsland dels till Krokstad, dels till Uddevalla, den senare vidare in i mellersta Bohuslän. Utefter nämnda dalsländska huvudvägar, dels Uddevalla—Torrskog, dels Vänersborg—Tössbo (söder om Åmål) ligga sporadiska belägg av adj. 192 *b kräen*. Vare sig det nu är en spridning från söder eller reliktblägg av en nordligare utbredning² framträda spridningsvägarna klart.

Det har varit nödvändigt att ingående exemplifiera den metod jag använt och de grunder jag byggt på vid mina försök att urskilja spridningsvägarna, eftersom rec. tycks stå alldeles främmande för metoden eller icke satt sig in i, att — och på vad sätt — jag tillämpat den. Han avfärdar hela kapitlet med det ironiska yttrandet, att jag

¹ Enligt schemat best. *mun*: obest. *mur*, best. *slun*: obest. *slur*. Se beträffande dentaliseringen S. Landtmansson i Västergötl. folkmål 3:19.

² I a.a. s. 54 räknar jag alternativt med ett samband Dalsland—västra Dalarna (Malung, Lima, Älvdalen), där ordet också träffas. Det av mig ev. antagna sambandet med Norge är mycket ovisst, då adjektivet icke är belagt Norge, ev. blott stammen (se Torp, Nyn. Et. Ordbok under *Kreda* f.)

ingalunda saknat vägar att välja bland, och efterlyser någon historisk och etnologisk motivering för antagandet av viss spridningsväg. Härtill kan svaras, att det i bilismens århundrade finns många vägar att välja på, men går man tillbaka till äldre tider, så blir urvalet ganska begränsat. Det är för övrigt icke jag som valt vägarna, utan det är beläggen på kartorna, som gruppera sig utefter dem, och därvid visar det sig, att det i de flesta fall är frågan om medeltida huvudvägar. Dessa har bl.a. Adolf Schück redogjort för i Sveriges vägar, i Nordisk kultur 16 (med karta), vilket arbete jag i Sydväst-Sverige sid. 48, not 25, hänvisar till. Dessa huvudleder liksom några andra äldre vägar, vilka kartbeläggen visat sig sammanfalla med, finnas med mindre avvikelser ännu kvar.

Att behandla hela detta kapitel så summariskt som Benson gjort kan jag icke finna förenligt med den hänsyn en recensent är skyldig såväl författaren som läsarna. Nu få icke blott de som endast läst recensionen utan även den stora grupp av icke fackmän som mer eller mindre snabbt läser igenom texten den uppfattningen, att hela kapitlet är av tvivelaktigt värde och att slutsatserna gjorts på lösa grunder. Rec. talar endast om *orden*, men nämner i detta sammanhang ingenting om att de ord jag åberopat i min bevisföring i stor utsträckning representera *språkliga novationer*, vare sig det är fråga om allmänt kända ljudföreteelser av säker sydlig-västlig, respektive nordlig-östlig proveniens, eller om särutvecklingar av enskilda ord eller former på det götiska området över huvud taget. Om rec. underkänner metoden, borde han framlagt skälen därför, vilket alla språkgeografer med största intresse skulle tagit del av. Om han underkänner min tillämpning av metoden i dessa nämnda fall, borde han motiverat, varför det tydliga sammanfallet av belägg och gamla huvudvägar på ofta ganska smala bälten icke får betraktas som skälig grund för antagandet av spridning utefter resp. vägar. Denna rec.:s negativa inställning bör ses i belysning av att novationer av nyssnämmt slag till en mycket hög procent ingå som kriterier i bevisningen för spridningsvägarna. Ett approximativt överslag ger vid handen, att de sydvästsvenska novationerna förekomma i omkr 70 fall, och de uppsvenska i omkr 14 fall, medan ord, som icke ange sig som novationer, förekomma i omkr 55 fall, de flesta dock sannolikt sydvästsvenska.

När rec. kräver en historisk och etnologisk motivering för ordens spridningsvägar visar detta dels att han förbisett novationerna, dels att han icke lagt märke till eller också misskänt den upplysning jag på första sidan i inledningen lämnar, att jag i detta huvudsakligen deskriptivt språkgeografiska arbete icke kunnat gå in på »de faktorer av kulturhistorisk, politisk eller annan art, som kunna ha påverkat ordens utbredning, ej heller på språkhistoriska slutsatser i anslutning till kartorna.» Detta måste »sparas till separata publikationer eller en ev. utkommande senare del».

Av nyssnämnda förklaring framgår, att jag betraktar det sydväst-svenska område, som jag i första kapitlet skisserar, som ett *kärnområde för utbredningen* av en mängd skiftande företeelser, — språkformer och ord, novationer och arkaismer — som där träffas innanför vissa gränsbälten. Man kunde också kalla det tätområde eller centralområde, men båda orden kunna vara missvisande. När rec. påtalar, att jag delvis kringgår förhållandet mellan språkligt kärnområde och sekundärt utbredningsområde, så kan det vara riktigt med den modifikation, att jag förbigår (icke »kringgår») att ta definitiv ställning till frågan i vilken utsträckning området även är ett kärnområde från språkhistorisk synpunkt. Att det är det ifråga om alla ljudföreteelserna (s. 26 f) såväl arkaismer som novationer — åtminstone från synpunkt av motsättningen mot det nordligt östliga området — är uppenbart. Enligt min mening kan även en stor del av ordförrådet — sett från nyssnämnda synpunkt — säkert eller med stor sannolikhet betraktas som primärt. En hel del undersökningar som jag företagit, men som det skulle föra för långt att här redogöra för, har övertygat mig därom. Återstår emellertid ett fåtal ord, varom tills vidare ingenting kan sägas eller som med viss grad av sannolikhet kunna betraktas som relikter av en större utbredning. Men om dessa ord hänvisar jag till vad ovan sagts, och de äro av ett så ringa antal, att de icke kunna förrycka resultatet av de på grundval av de andra kategorierna gjorda försöken att bestämma spridningsvägarna, frånsett att de, som ovan visats, indirekt kunna ge antydning om dessa.

BJ. BECKMAN

Vem var Erikskrönikans Holmger Karlsson?

I Erikskrönikan berättas om ett gränsmöte, som konung Magnus i Sverige och konung Erik i Danmark hållit någon gång på 1280-talet, och krönikören uppehåller sig därvid främst vid de riddarspel, som förekom. Som segrare i torneringarna omtalas två svenskar, Eren-gisle Plata och den unge Holmger Karlsson, »en hälade glader», och det tillägges om den senare: »herra karl lagman, swa heet hans fader».¹

Denne Karl lagman har av äldre forskare identifierats med riddaren Karl Ingeborgsson, lagman i Varend.² Hans släkt är emellertid förhållandevis väl känd, och det vore underligt om han skulle ha en son vid namn Holmger, som vi icke skulle veta något om.³ Därtill kommer en annan svårighet. Karl Ingeborgssons släkt är så gott som helt och hållet knuten till Tiohärads lagsaga, och Eren-gisle Plata hörde för såvitt vi kan döma av hans barns förhållanden hemma i Östergötland eller Småland.⁴

Är den ovannämnda identifikationen riktig, skulle det tvinga oss till antagandet, att författaren här stått under inflytande av en syd-östsmäländsk traditionskrets, varifrån han hämtat sin kunskap om Holmger Karlssons härstamning men som icke i övrigt avsatt några spår i krönikan.⁵

Det är ytterst osannolikt, och det finns heller ingen anledning att identifiera herr Karl lagman med herr Karl Ingeborgsson. Vid ungefär samma tid fanns det nämligen en annan Karl, som var både riddare och lagman, nämligen herr Karl Haraldsson, som deltog i Alsnö möte, var fastevittne åt hertig Erik Birgersson vid hans stora

¹ EK vv 1094 f.

² Pipping, Kommentar till Erikskrönikan, s. 363 f. med hänvisning till Fant och Strinholm.

³ Se t.ex. Filip och Folke Karlssons testamenten (DS 742, 901).

⁴ DS 2892, 2939, Pipping aa s. 364.

⁵ Om traditionsstoffet i EK se min framställning i Det nordiske historiker-møtet på Lillehammer 1948 29. juni til 2. juli Beretning ved cand. philol. Edvard Bull (Oslo 1949) s. 15 f., varav det också framgår, att omnämmandet av Thollagarna i v. 860 icke är att tillskriva någon småländsk tradition. Jfr Pipping aa, s. 334 f.

donation till Strängnäs domkyrka och i ett odaterat brev kallar sig lagman i Värmland.¹ Är det han, som avses, skulle alltså notisen ha en klart västsvensk proveniens såsom så mycket annat i krönikans traditionsstoff, och den skulle på ett naturligt sätt infoga sig i helhetsbilden av detta.² Om herr Karl lagman identifieras med herr Karl Haraldsson, så bidrar detta till att sprida ljus över ännu en dunkel punkt i Erikskrönikan. I dess första parti omtalas såsom huvudmän för den folkungarote, som reste sig emot konung Erik Eriksson fyra herrar, nämligen Knut, Karl, Harald och Holmger.³ Den förste och siste är väl kända såsom Knut länge och hans son, men om de båda andra har man hittills knappast försökt ens en gissning.⁴ I belysning av det ovan sagda torde man nu med stor sannolikhet kunna påstå, att det är fråga om Karl Haraldssons farfar och far, och har dessa hört till de äkta folkungarna, är det ju helt naturligt, att lagmannen i Värmland uppkallat sin son efter partiets egen martyr, den helige Holmger av Ško, som han kanske rent av räknat släkt med.⁵

Parallellt uppställda ter sig alltså de båda ätterna sålunda:

Knut länge
konung i Sverige
död 1234.

|
Holmger Knutsson
död 1248.

Karl
upprorsman 1229.

|
Harald
upprorsman 1229.

|
Karl Haraldsson
lagman i Värmland
c:a 1279.

|
Holmger Karlsson
levde på
1280-talet.

¹ DS 714, 799, 1720.

² Även Erenigisle Plata kan naturligtvis ha haft för oss okända västsvenska förbindelser.

³ EK vv 35—36.

⁴ Pipping aa, s. 36 och s. 40. Adlersparre gissar (ATS 21:5 s. 52), att Karl var bror till jarlen Ulf Fase.

⁵ Det kan av EK:s skildring av det första Folkungaupproret kanske slutas, att Karl och Harald var upplänningar, varigenom vi när förbindelse med en annan av krönikans säkra traditionskretsar. — I vad mån lagmannen Karl Haraldsson kan ha varit besläktad med den Karl Haraldsson, som nämnes i Mats Kättilmundssons testamente (DS 2601), må här lämnas osagt. Frågan om huruvida intresset för Karl Haraldsson och hans ätt kan ge någon antydan om vem som var krönikans författare skall jag upptaga i annat sammanhang.

Sigfús Blöndal †.

2. oktober 1874—19. marts 1950.

Sigfús Blöndal blev født på gården Hjallaland i Vatnsdal i Nord-Island 2. okt. 1874. Han blev student fra gymnasiet i Reykjavík 1892 og kom samme år til Københavns universitet, hvor han i 1898 tog skoleembedseksamen med latin som hovedfag, græsk og engelsk som bifag. Efter en studierejse til England fik han ansættelse på det Kongelige bibliotek i København 1901, blev underbibliotekar 1907 og bibliotekar af første grad 1914. I 1931 blev han tillige udnævnt til lektor i islandsk nutidssprog ved Københavns universitet, og mens han i 1939 tog sin afsked fra biblioteket, fortsatte han sin lektorgering til 1946. Han var to gange gift, første gang (1903) med Björg Þorlákssdóttir, anden gang (1925) med Hildur, f. Arpi, datter af fil. lic. Rolf Arpi i Uppsala.

Ikke alene blandt nordiske filologer, men i meget videre kredse vil Sigfús Blöndal først og fremmest blive husket for sit hovedværk, den store islandsk-danske ordbog. Dette arbejde påbegyndte han i 1903 i den hensigt at udarbejde en mindre håndordbog over det islandske nutidssprog, som han tænkte sig at kunne afslutte i løbet af fem år. Blandt andet på grund af de utilstrækkelige forarbejder på dette område viste det sig dog snart at den planlagte bog måtte blive utilfredsstillende, og arbejdet voksede så stærkt under forfatterens hænder at den oprindelige plan måtte udvides. Resultatet blev at i stedet for fem tog arbejdet 21 slidsomme år, idet ordbogen forelå færdig da Blöndal fyldte halvtreds (1924). Længe havde Blöndal sin første hustru som eneste medarbejder, men da ordbogen nærmede sig sin afslutning trådte en række andre til. En støtte af stor betydning for ordbogsarbejdet blev Blöndals tidligere lærer og ven, professor Björn M. Ólsen, som overlod Blöndal sine fyldige ordsamlinger fra islandsk folkesprog, foruden at han opmuntrede og støttede arbejdet på forskellig vis. Af andre medarbejdere som deltog i den endelige redaktion må især fremhæves lektor Jón Ófeigsson, der var Blöndals højre hånd under de sidste år. Men Blöndal sparede såvist heller ikke sig selv; under hele arbejdet passede han stadig sit embede på biblioteket, bortset fra en periode på 14 måneder hvori han fik orlov for at lægge sidste hånd på værket. Blöndals ordbog er en mile-

pæl i den islandske sprogforsknings historie. Den bygger i det væsentligste på den islandske litteratur efter 1800 samt på folkesproget, og begge disse områder var tidligere i meget ringe grad udnyttet i islandsk leksikografi. Som alle pionérarbejder har Blöndals ordbog naturligvis sine mangler, og forskellige enkeltheder kan kritiseres; men jo nøjere man lærer den at kende og sammenligner den med ældre ordbøger, desto mere må man imponeres af den overvældende mængde nyt stof som her er gjort anvendeligt såvel for fagfolk som for lægmænd. I forhold hertil er enhver kritik af underordnet betydning. Med sin ordbog har Sigfús Blöndal indlagt sig en fortjeneste som ikke kan vurderes højt nok. Det kan uden overdrivelse siges at ordbogen skabte helt nye betingelser for islandsk sprogforskning, og dette blev da også anerkendt fra islandsk side ved at Islands universitet tildelte Sigfús Blöndal æresdoktorgraden.

Ved siden af ordbogsarbejdet nåede Blöndal at få udgivet to utrykte hovedværker i det 17. århundredes islandske litteratur: Jón Ólafssons erindringer fra sin tjeneste i den danske marine i Danmark og Indien (*Æfisaga Jóns Ólafssonar Indíafara*, 1908—09) og præsten Jón Magnússons beretning om sine lidelser da han troede sig forfulgt af trolde-mænd (*Píslarsaga síra Jóns Magnússonar*, 1914). Det første skrift udgav han tillige i dansk oversættelse (*Jon Olafssons Oplevelser*, 1905—07).

Foruden enkelte afhandlinger om biblioteksspørgsmål skrev Blöndal en lang række afhandlinger om forskellige emner fra islandsk litteratur, historie og sprog, navnlig i nyere tid; de er trykt i flere tidsskrifter, fra de senere år dog især i det Letterstedtske tidsskrift og i Dansk-islandsk Samfunds Årbog (*Islandsk Årbog*). De fleste af dem er skrevet på dansk og beregnet på en større læsekreds end fagfolk; nogle er samlet i bogen *Islandske Kulturbilleder* (1923—24). Sammen med Ingeborg Stemann udgav han i 1943 *Praktisk Lærebog i islandsk Nutidssprog*, til brug for sin undervisning på universitetet.

Sigfús Blöndal glemte aldrig sin ungdoms interesse for de klassiske sprog og den klassiske kultur. Et område hvor denne interesse mødtes med hans islandske studier var Væringernes historie. Efter at ordbogsarbejdet var afsluttet kunde han for alvor begynde at beskæftige sig med dette problem. Han lærte sig russisk for at kunne sætte sig ind i russiske forskeres studier på dette område, og foretog i 1937 en rejse til Konstantinopel og Grækenland for at studere de nyeste arkæologiske undersøgelser fra Væringernes tid. Inden sin død nåede han at fuldføre manuskriptet til en bredt anlagt bog på islandsk om Væringernes historie, men en mere sammentrængt fremstilling af resultaterne som han havde tænkt sig at skrive på engelsk fik han ikke begyndt på. Nogle forstudier til dette arbejde offentliggjorde han i *Classica et mediaevalia* II og IV.

Sigfús Blöndals interesser strakte sig adskilligt videre end til de

områder som her er berørt. Han udgav to digtsamlinger på islandsk, foruden en metrisk oversættelse af Euripides' Bacchantinder; hans sprogkundskaber var betydelige, de strakte sig foruden til hovedsprogene og de klassiske sprog også til spansk og italiensk, nygræsk og russisk; hans belæsthed var overordentlig vidtstrakt og omfattende. På den anden side lå den skarpe kritik og ensidige fordybelse i et problems mindste detaljer ikke i samme grad for hans natur. Mange forskere har god grund til at bevare Blöndals store hjælpsomhed i taknemlig erindring, for han var altid parat til at stille sine omfattende kundskaber til andres rådighed, både på biblioteket og som privatmand. Hans talrige venner vil desuden altid huske hans usædvanlig elskværdige og ærlige karakter, hans sjældne evne til altid at fremdrage de bedste sider hos enhver person eller sag og hans ubestikkelige redelighed som aldrig søgte sit eget på andres bekostning.

JAKOB BENEDIKTSSON.

Recension.

*E. A. Kock, Den norsk-isländska skaldediktningen. 2 band. 344 + 350 s. Lund 1946 o. 1950. C. W. K. Gleerup.*¹

Efter Ernst Albin Kocks död 1943 har en stor del av hans vetenskapliga alstring kunnat ges ut postumt tack vare hans noggrannhet vid utarbetandet av manuskriptet. Utom registerbandet till hans livstids stora mångåriga kommentararbete *Notationes norroenae* föreligger nu det krönande verket på Lundauniversitetets väl störste germanists strävan, nämligen *Den norsk-isländska skaldediktningen*, en kritisk textupplaga i 2 band, 1946 och 1950. Manuskriptet, som vid hans död förelåg i renskrift, har utgivits av fru Elisabeth Kock och mig i förening. Det var en bjudande plikt att ej låta detta gå i katakomberna utan ge det ett så värdigt framträdande som det stod till. För tryck och papper har den välkända officinen Carl Bloms tryckeri i Lund svarat, för förlaget C. W. K. Gleerups och för kostnaden till största deien Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien genom Humanistiska fonden.

Det har sitt givna intresse att i samband med det färdigställda verket få höra författaren själv än en gång uttala sig om sitt livs största verk. Jag tar mig friheten att med någon förkortning avtrycka det sista tidskriftsbidraget av hans hand, betitlat »A revolution» och som återfinns, fastän ej utan en del uppenbara tryckfel, i tidskriften »Helicon, Revue internationale des problemes généraux de la littérature», Tome IV, Amsterdam och Basel 1940 (tryckt på ett litet

¹ Självnamnalen av verkets vetenskaplige utgivare.

tryckeri i Ungern under brinnande världskrig). Jag gör citatet så mycket hellre som det ger en auktorisation att utgiva det färdigställda manuskriptet med orden: »*A manuscript ready for the press presents a revised text, . . .*» (näst sista satsen i extraktet nedan).

In the year 1923, at the University of Lund, Sweden appeared the first part of a work claiming to save a whole literature out of the grasp of scholastic perversity (*Notationes norroenae*, anteckningar till Edda och skaldediktning av Ernst Kock, i: Lunds universitets årsskrift, ny följd, avdelning 1, band 19, nr 2).

The works of Greek and Roman poets, the old English *Beowulf*, the Low German *Heliand*, the Icelandic *Sæmundar Edda* offer many philological problems. Some of these problems are still unsolved. But, taken as a whole, the said poems may be read and understood by scholars and, in original or translation, be appreciated by millions.

Iceland and Norway have produced another sort of poetry, handed down to us chiefly in the Sagas and in the younger Edda: the so called *Scaldic poetry*. The build of a Scaldic stanza was, as a rule, much more complicated than that of an Eddic song. No wonder, therefore, that in oral tradition errors arose, and that these errors were multiplied and varied by blundering scribes. Many manuscripts offer an almost hopeless mixture of good sense and nonsense.

When, in the 18th century, new interest was taken in this old literature, scholars explained, and corrected, and filled up lost or illegible passages as well as they understood. What they really understood was in many cases very little. Fatal was their ignorance of the earlier stages of the closely related languages. — — — Such ignorance led to a vast number of false interpretations. The miserable state of many manuscripts complicated matters. Interpreters resorted to desperate means in order to squeeze some sort of sense out of words and sentences apparently destitute of meaning. *The texts were altered at random*, and the law was proclaimed: »*the order of the words is of no consequence*». — — — not only phrases and words, but also syllables were arbitrarily transposed. — — — We may, in a revised text, find stanzas beginning with a parenthesis and ending with a hyphen. And the ideas which they convey are often just as absurd as their form. We find warships built of hawthorn. We read of craft steered with the forestay, and poetically called »mudhorses». — — — A wolf is used as bit by common fishermen. Another wolf (*Gauta garmr*, Odin's hound) is made a Gothic king (*Gauta gramr*) — a happy innovation supplying eminent critical historians with a sound basis for their further investigations. . .

Concerning a stylistic monster of the sort now alluded to, the chief defender of the old system admitted that »anything more unnatural can hardly be conceived» (*Arkiv för nordisk filologi* 40, 323). But he remained unshaken in his pious belief — — —

This system of interpretation met with criticism a good many years

before 1923. The Icelander Gísli Brynjúlfsson declared in 1860 that it is much better to acknowledge that one does not understand a verse than to force unintelligible sentences and stylistic monsters into the poet's mouth; every poem is misconstrued that is not brought into harmony with a natural recitation. And about forty years later an Icelandic student in Copenhagen composed a parody intended to show the absurdity of his teacher's views. — — —

The opponents mentioned above were not the only ones. Students groaned and grumbled under the unnatural exegetics forced upon them. But an emancipation was not possible without positive proofs based on a thorough knowledge of all the Old Germanic languages and more particularly their poetry. Now such proofs have been supplied in three thousand paragraphs. Four thousand corrections have been entered in the *Lexicon poeticum antiquae linguae septentrionalis*. A manuscript ready for the press presents a revised text, certainly still doubtful in numerous cases, but in full harmony with the fundamental laws of human thought and human speech. The loud voices of *stubborn ignorance, national chauvinism and personal ambition* have gradually subsided. — — —

Ernst Kocks snillrika textversion är tryckt som ett subjektivt rekonstruktionsförslag utan någon grafisk anmärkning om avvikelser från handskriftsunderlaget. Den stämmer i detta avseende överens med Finnur Jónssons »rettet tekst» i B-upplagan av Den norsk-islandske skjaldedigtning. A-upplagan (A I och A II) står som bekant i full samvarighet med B-upplagan (B I och B II), i det att den ger, i samma ordningsföljd, handskriftsunderlaget: dels en diplomatarisk avtryckt huvudtext, dels handskriftsvarianter i en apparat under strecket; och därtill ger den i kortast möjliga form upplysningar om handskrifter och texternas förekomst i upplagor med avtryck av handskrifter. Det är endast och allenast denna A-upplaga som är grundvalen för Kocks reviderade version; — inga originalundersökningar av handskriftsmaterialet ha förekommit.¹ Den jónssonska A-upplagan är därför oundgänglig för ett vetenskapligt studium av Lundaversionen.

Säkerligen i känslan av detta beroende håller författaren sig noga till Finnur Jónssons ordningsföljd beträffande skalderna och kväderna. Undantag från denna regel har jag blott funnit på följande ställe, som är skäligen oväsentligt: ett verspar, det enda som är bevarat av Steigar-Þórir, är av kronologiska skäl flyttat från Tolfte århundradet (I, s. 199) till föregående århundrade, I, s. 198; skalden skall ha dött 1094 enligt Finnur Jónssons tidsbestämning (se NN, 21, s. 8, not 1).

¹ Tillgodogjorda äro likväl Erik Moltkes och Lis Jacobsens revision av runinskriften på Karlevi-stenen på Öland (läsningen Endils, anf. arb., I, s. 94, se Germanska namnstudier tillägnade Evald Lidén 1932) samt Jón Helgasons handskriftrevisioner av Plácítúsdrápa (Acta philologica Scandinavica VII: Til skjaldedigtningen).

På ett ställe skapar den nya editionen reda i den kronologiska uppdelningen i århundraden, i det att man finner rubriken »Tionde århundradet» utsatt, I, s. 19; efter den bristfälliga rubriceringen hos Finnur Jónsson var det inte klart till vilket århundrade Egill Skallagrímsson hör (jfr. B I, ss. 30, 32 o. 34!).

Ordningsföljden är bruten på ett ställe, där den nya editionen bjuder på ett tillägg till beståndet av skalder och deras kväden: efter skalden Óláfr Tryggvason är en kvidlingr av Einarr Þambarskelfir upptagen, I, s. 79.¹

Beroendet av föregångaren är fullständigt i fråga om kvädenas strofföljd, även där andras forskningar ha visat dennas otillförlitlighet eller felaktighet.² Så ock i fråga om enklare versmåtts versindelning.³ Allt sådant var av underordnad vikt för Kock.

I konsekvent fullföljande av denna praktiskt betingade trohet mot Finnur Jónsson i den yttre anordningen ha de två utgivarna funnit det lämpligt att giva Den norsk-isländska skaldediktningen samma yttre format, stor oktav, som Den norsk-islandske skjaldedigtning har, för att man lätt skall kunna hålla de 6 banden samlade i ett organiskt ordnat bibliotek.

För övrigt är det väl känt, inte minst genom Ernst Kocks påpekanden redan i Fornjermansk forskning (1922) och i Notationes norroenae, § 2707, anmärkningen, att A-bandet behöver göras om. Ett drastiskt exempel på dettas godtycklighet och otillräcklighet har Kock antecknat på ett tomt blad i sitt exemplar av Skj. A I; det är åstadkommet med hjälp av Andreas Heuslers Eddica minora och visar att inte mindre än 4 handskriftsvarianter äro helt enkelt utelämnade. En annan orsak är, att den kommande revisionen blir ställd inför oerhörda tekniska svårigheter därför att — efter vad jag funnit vid några stickprov i Arnamagneanska samlingen i Köpenhamn —

¹ På tal om den Finnur Jónssonska samlingens fullständighet kan nämnas, att Kock torde ha övervägt att extra ordinem införa i II:a bandet en Mariadikt med begynnelseorden »Jofur gefi upphaf» vars grundtext finns tryckt i Íslenzk midaldakvæði, Íslandske digte fra senmiddelalderen, udgivet af Kommissionen for det Arnamagæanske legat ved Jón Helgason. II bind (1938), s. 127. Kvädet är nämligen så ålderdomligt till kynnet, att det enligt Jón Helgasons ord »burde været optaget i Den norsk-islandske Skjaldedigtning». I Kocks exemplar är detta understruket. Se för övrigt Kocks kommentar i Anteckningar till Íslenzk midaldakvæði II, postumt tryckt i Arkiv för nordisk filologi, band 61 (1946), s. 44 o. f. Jfr mitt observandum, II, s. 299 not.

² Vid en framtida utgivning av en konsoliderad text böra de frågor som röra kvädenas komposition, i synnerhet de av utgivarna hopkompilerade kvädenas, tagas upp till en förnyad granskning. Här må blott påpekas, att bidrag, som tala för sig själva, till åtskilliga förbättringar av gängse compilationer givas hos Ivar Lindquist, Norröna lovkväden från 800- och 900-talen, I, 1929, och en utförlig motivering till en nyanordning av Húsdrápa finner man hos samme, Guden Heimdall enligt Snorres källor, Vetenskapssocietetens i Lund årsbok 1937.

³ Man tänker på Erik Noreens förbättringar av vissa strofkompositioner i Fridþjófs saga i densammes Isländsk läsebok (1936).

Finnur Jónsson stundom har lämnat efter sig ruiner av handskrifter; — genom en primitiv metod med hjälp av vatten har han för stunden fått en bokstavsrad att häva sig och bli synlig mot det att stället för framtiden är förstört till följd av det upplösta bläckets spridning i pergamentet. Så är den enda handskriften av Egils Arinbjarnarkvida efter hans behandling, varom han själv en gång redogjorde för mig, en enda svärta; i detta beklagliga fall har det inte ens lyckats att i vår tid framkalla en läsbar fotografisk effekt med de medel som har kommit till användning för Codex argenteus (försök i Uppsala för ett 10-tal år sedan; uppgift av Jón Helgason). Det kan misstänkas, att på den grund Finnur Jónssons A-band alltid kommer att behålla ett dokumentariskt värde, ungefär som Mommsens edition av Jordanes till följd av branden i hans arbetslokal efter tryckningen av arbetet, då bland andra huvudhandskriften, lånad från British Museum, gick upp i rök. — Ernst Kock visste för övrigt vad han gjorde, när han konsekvent underlät att efterpröva handskrifterna, ty ett sådant företag skulle ha krävt en tidsspilla, som skulle ha gått ut över det mesta av den utmäta arbetstiden; man kan hänvisa till de ord han, den flitige granskaren, faller därom i detta verks förord: »den säkerligen långa tid, som en grundlig revision och komplettering av handskriftsmaterialet kommer att kräva».

Överskrifterna, som summariskt och kort giva namnet på skalders och kväden, äro övertagna från föregångaren i så vitt möjligt försvenskat skick, men av Kock kontrollerade och någon gång ändrade. Infört är *Magnúsdrápa hrynhend*, *Magnúsdrápa dróttkvæð* av Arnórr, I, ss. 155 o. 158; och någon gång eljest liknande.

De dikt- och diktarsigler, som befinna sig i överkanten på var sida, hava tillsatts av den vetenskaplige utgivaren i det första sidbrutna korrekturet med ledning av motsvarande anteckningar i Kocks handexemplar av *Den norsk-islandske skjaldedigtning*. De grunda sig därmed på förkortningslistan i Finnur Jónssons *Ordbog over det gamle skjaldesprog*, jfr ock det register som hör till detta verk, där förkortningarna äro fogade i den alfabetiska följden. Förkortningarna äro ju intimt införlivade med E. A. Kocks *Notationes norroenae*, och det har därför syntts praktiskt att ha dem med i den nya editionen.

I Kocks manuskript liksom i föreliggande tryck finns under ett basstreck förteckning på de §§ (paragrafer) i *Notationes norroenae* och även på andra skrifter av Kock, som hava något samband med texten. Jag har lagt ned åtskilligt arbete på en kontroll och komplettering av dessa siffror och har därvid haft god hjälp av det nyss nämnda hand- eller arbets-exemplaret av Finnur Jónssons verk samt av Kocks Generalregister (Lunds univ. årsskr. 1944). Däremot har jag inte kunnat ge mig till att införa i denna apparat ytterligare hänvisningar till de små rättelser och upplysningar, som Kock har låtit införa i Generalregistret. Dettas första avdelning, »Ställerejister», är sålunda fortfarande oombärligt, om det än å andra sidan kan anses

i inte så få fall beriktigtat eller fullständigat genom min kontrollerande verksamhet i apparaten under strecket. (ex. Rekstefja, strr. 3, 8, 10)¹.

En välbehövlig sammanfattning av Ernst A. Kocks egna forskning har med detta arbete kunnat delgivas forskningen. Samtidigt kan det påstås att först med föreliggande edition den samlade skaldediktningen från vikingatiden och den äldre medeltiden framträder i litterärt njutbar form. Tankar och önskemål hos mången forskare har här utformats och förverkligats. På ett övertygande sätt har Kock avlägsnat många svårigheter för tolkningen av denna i sitt slag enastående diktning, som hittills har varit känd för sin abstrusitet och svårtilgänglighet. På vägen fram emot en slutgiltig upplaga, som kan i sig upptaga resultaten av en ny grundlig handskriftsinventering, vars nödvändighet författaren var den förste att inse och påpeka, utgör denna edition det hittills viktigaste bidraget till utforskningen av den norröna skaldediktningen.

Sist i II:a bandet har utgivarna omtalat principerna för utgivningen och i samband därmed gjort reda för en del nödvändiga avvikelser och rättelser.

Lund.

IVAR LINDQUIST.

¹ Jag begagnar tillfället att här meddela en lista på lömska tryckfel i Generalregistret; det rör sig om hänvisningar till paragrafer i *Notationes norroenae*:

s. 9, sp. a, r.	8 nedifr. står	3131, skall vara	3133
13, a,	20 uppifr.	2633,	2623
18, b,	7 nedifr.	181,	1811
34, a,	16 nedifr.	1773,	2773
37, a,	12 nedifr.	1158,	1168
40, a,	14 uppifr.	778,	2778
40, b,	11 uppifr.	2733,	2723
43, b,	19 nedifr.	2213,	2214
45, b,	9 uppifr.	3,1	1,1
48, a,	3 uppifr.	2749,	2748

Litteraturkrönika (1949 och 1950).

Främst i denna översikt må nämnas ett par festskrifter. I slutet av 1949 fyllde professor Louis Hjelmslev 50 år, och till halvsekedagen publicerades på föranstaltande av Lingvistikredsen i Köpenhamn en innehållsrik volym, *Recherches structurales 1949. Interventions dans le debat glossématique publiées a l'occasion du cinquantième de M. Louis Hjelmslev* (307 s. Köpenhamn 1949. Nordisk Sprog- og Kulturforlag). Åtskilliga kända strukturalister från olika delar av världen återfinnes bland medarbetarna, men huvudparten är, som sig bör, danskar. Ämnen helt eller huvudsakligen fallande inom nordisk språkvetenskap behandlas av P. Diderichsen (Morpheme categories in modern Danish), A. Bjerrum (Verbal number in the Jutlandic law), Aage Hansen (On the so-called indirect object in Danish), M. Bjerrum (An outline of the Faroe vowel system), E. Jensen (The vowel system in the Flensburg by-laws), J. Holt (La frontière syllabique en danois). Volymen avslutas med försök (av Ad. Stender-Petersen och S. Johansen) att tillämpa strukturella synpunkter på litteraturen och estetiken samt av en förteckning över Hjelmslevs »glossematiska» författarskap. Boken bjuder på många representativa prov på Köpenhamnskolans sätt att ställa problemen och försök att lösa dem. (En starkt kritisk kommentar publicerades i december 1950 av L. L. Hammerich i Acta Philologica Scandinavica vol. 21: »Les Glossematistes danois et leur Méthodes»).

Mindre brännbart är stoffet i ett par andra festgåvor. Är Hjelmslev-festskriften renodlat lingvistisk, så är hyllningen till den kände germanisten och sagoforskaren geheimerådet Friedrich Panzer i Heidelberg utpräglad filologisk. Den heter *Studien zur deutschen Philologie des Mittelalters Friedrich Panzer zum 80. Geburtstag am 4. September 1950 dargebracht. Herausgegeben von Richard Kienast* (172 s. Heidelberg 1950. Carl Winter Universitätsverlag). Den innehåller utom festföreläsningens bibliografi, som titeln angiver, huvudsakligen bidrag behandlande tysk medeltidsfilologi, men vissa bidrag är också av intresse för nordisterna. Dit hör främst Karl Helm, Erfundene Götter? (bl.a. om Balder och gamla månadsnamn), Hermann Schneider, Amelung (om Pidrekssagas komposition) och Otto Höfler, Ulrichs von Liechtenstein Venusfahrt und Artusfahrt (bl. a. om Nerthuståget.)

Både lingvistik och filologi i mycken omväxling innehåller festskriften till professor Kemp Malone vid Johns Hopkins University i Baltimore på hans 60-årsdag, *Philologica: The Malone Anniversary Studies. Edited by Thomas A. Kirby and Henry Bosley Wolf (X+381 s. Baltimore 1949. The John Hopkins Press)*. Huvudparten av de 44 bidragen rör sig givetvis inom anglistiken, men även här märkes åtskilligt av intresse även för den nordiska språkforskningen. Nämnas kan sålunda Archer Taylor, »The varieties of riddles», Francis P. Magoun Jr., »Danes, North, South, East, and West, in Beowulf», Laura Hibbard Loomis, »The Saint Mercurius legend i medieval England and in Norse saga» (bl. a. om Karlamagnus saga och Knytlunga saga), Franklin D. Cooley, »Contemporary reaction to the identification of Hygelac», Stefán Einarsson, »Icelandic popular poetry of the middle ages» och Björn Guðfinnsson, »An Icelandic dialect feature; the pronunciation of *Hv-* and *Kv-*.» Volymen avslutas med Malones bibliografi.

Av Ejnar Munksgaards storverk *Corpus Codicum Islandicorum Medii Aevi* har under 1950 den nittonde volymen kommit ut: *Byskupa Sögur. MS Perg. fol. No. 5 in the Royal Library of Stockholm. With an introduction by Jón Helgason. (22 s.+142 faks. Köpenhamn 1950. Ejnar Munksgaard.)* Handskriften, som skrivits under senare hälften av 1300-talet, innehåller utom några småstycken Guðmundar saga (om biskop Guðmundr Arason i Hólar, † 1237), Jóns saga biskups (om biskop Jón Ögmundarson därstädes, † 1121), Þorláks saga (om biskop Þorlákr Þorhallsson i Skálholt, † 1193) samt Játvarðar saga (om den engelske kungen Edward the Confessor). Jón Helgasons inledning lämnar rikhaltiga paleografiska, litteraturhistoriska och bibliografiska upplysningar, varibland man särskilt fäster sig vid undersökningarna rörande Guðmundar sagas författare och ett till sagan fogat kväde till biskopens ära.

Det isländska företaget Íslendingasagnaútgáfan, som under de senaste åren i rask takt har sänt ut islänningasagorna, biskops-sagorna, Sturlunga m.m., har nu, alltjämt under den tydliga oerhördt verksamme Guðni Jónssons ledning, till den långa raden fogat nya utgåvor av såväl den poetiska Eddan som Snorres Edda: *Eddukvæði (Sæmundar-Edda). Guðni Jónsson bjó til prentunar. I—II (XII+302 s. resp. VI+327 s.), Edda Snorra Sturlusonar. Nafnabulur og Skáldatal. Guðni Jónsson bjó til prentunar (XI+355 s. Reykjavík 1949. Íslendingasagnaútgáfan)*. I den förra samlingen har också medtagits Hjálmarskviða, Hervararkviða, Hlods-kviða, Heidreks-gátur, Eddubrot och Sólarljóð. Liksom i fråga om de föregående serierna är syftet främst att åstadkomma en för Islands folk användbar och njutbar upplaga. Härvidlag tycks de nya volymerna utmärkt fylla ett verkligt behov. Guðni Jónssons textbehandling är principiellt konservativ till skillnad från Finnur Jónssons i den senaste för isländsk publik avsedda utgåvan av den poetiska Eddan. Serien kom-

pletteras med ett för båda Eddorna gemensamt kommentarband: *Eddulyklar. Inngangur. Orðasafn. Vísnaðýringar. Naðnaskrá. Guðni Jónsson hefir annast* (XIV+281 s. Reykjavík 1949. *Íslendingasagnaútgáfan*), vari lämnas kortfattade redogörelser för de enskilda eddadiktarna och de viktigaste eddaproblemen, förklaringar av för våra dagars islänningar svårfattbara ord och uttryck, tolkning av stroforna i Snorres Edda samt register. Guðni Jónsson har utfört en kulturgränning av stora mått, då han på sätt som skett har ånyo gjort Islands klassiska litteratur tillgänglig för sina landsmän, och även utanför Island har hans verk mottagits med intresse.

Beräknad i första hand för studerande är en annan utgåva av Snorres Edda, *Snorri Sturluson, Edda. Gylfaginning og prosaforteltingerne av Skáldskaparmál. Utg. av Anne Holtsmark og Jón Helgason* (XVIII+107 s. Köpenhamn 1950. E. Munksgaard). Arbetet utgör första numret i en ny serie: »Nordisk Filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. Serie A: Tekster». Det omfattar de berättande delarna av Snorres Edda och är försett med kortfattad inledning rörande handskriftsförhållandena m.m. Texten är tryckt efter Codex Regius, men viktigare varianter ur de tre övriga huvudhandskrifterna har medtagits, varför boken är lämplig inte bara för relativa nybörjare utan också för grundläggande vetenskaplig undervisning.

En djupborrande religionsvetenskaplig kommentar till Snorres Edda lämnar W. Baetke i *Die Götterlehre der Snorra-Edda* (68 s. Berlin 1950 Akademie-Verlag. = *Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Philol.-hist. Kl. 97. Bd. 3. Heft*). Den bekante kännaren av germansk religiös uppfattning i äldre tid granskar här, delvis i livlig polemik mot Hans Kuhn, Snorres religiösa och religionshistoriska uppfattning. Baetke analyserar ingående Snorres euhemerism med dess motsägelser, ramberättelsen och greppet med bländverket samt vad han kallar Snorres Odens-teologi. Han avvisar bl.a. bestämt teorien, att Snorre själv skulle i religiöst avseende i grund och botten stå kvar i den gamla nordiska tron, och understryker Gylfaginnings karaktär av ett högmedeltida litterärt verk.

Som andra nummer i den serie (Nordisk Filologi etc.), som inledes av den ovannämnda Snorre-texten, har utkommit *Hrafnkels saga Freysgoða. Utg. af Jón Helgason* (XII+51 s. 2 kartor. Köpenhamn 1950. E. Munksgaard). Sagan utgavs senast 1902—03 (av Jacob Jacobsen i *Austfirðinga sögur*), och i den nya utgåvan har läsningen på åtskilliga punkter kunnat förbättras, fastän alltjämt icke alla ifrågakommande handskrifter har indragits i den kritiska apparaten. Sagan, vars litteraturhistoriska ställning ju i hög grad har aktualiserats genom Sigurdur Nordals viktiga studie »Hrafnkatla», är genom omfång och innehåll mycket lämplig för universitetsstudier, och den inte särskilt lätta texten belyses i den nya utgåvan genom en kommentar med rikliga litteraturanvisningar.

Konungasagorna har blivit föremål för en mycket ingående undersökning, *S. Beyschlag, Konungasögur (382 s. Köpenhamn 1950. E. Munksgaard. = Bibliotheca Arnamagnæana vol. VIII)*. Författaren, som har varit lektor i tyska vid Köpenhamns universitet, har för avsikt att klarlägga historieuppfattningen i kungasagorna fram till Snorre. I den nu föreliggande volymen behandlas ur historiografiska och i viss mån stilistiska synpunkter Ynglingasaga (jämte Ynglingatal) och Snorres inledning till den särskilda Olavssagan samt de tre äldsta översiktsverken, Theodricus, Historia Norvegiæ och Ágrip, medan Fagrskinna, Morkinskinna, Heimskringla och Olavssagorna skall behandlas i en följande del.

I Bibliotheca Arnamagnæana har också utkommit första delen av Arngrímur Jónssons (1568—1648) latinska skrifter, *Arngrimi Jonæ opera latine conscripta. Edidit Jakob Benediktsson. Vol. I (474 s. Köpenhamn 1950. E. Munksgaard. = Bibl. Arnamagnæana vol. IX)*. Crymogæas lärde författare skrev en lång rad arbeten på latin, delvis utgörande översättningar av äldre isländsk litteratur, och blev sålunda den förste i nyare tid, som drog den lärda världens blickar mot Island. Den nu föreliggande volymen, som skall följas av ytterligare två textband och ett inlednings- och kommentarband, innehåller »Brevis commentarius de Islandia» (tidigare tryckt 1593), »Historia Jomsburgensium» (ms. i Arnamagnæanska samlingen och Det Kongelige Bibliotek), »Supplementum Historiæ Norvegiæ, Rerum Danicarum fragmenta, Ad catalogum regum Sveciæ» (ms. i Det Kongelige Bibliotek).

Ett par arbeten på isländska från ungefär samma tid har för första gången gjorts tillgängliga som nr 4 och 5 i serien »Íslenzk rit sidari alda», nämligen *Spánverjavígin 1615. Sönn frásaga eftir Jón Guðmundsson lærða og Víkinga rímur. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar (XL+96 s. Köpenhamn 1950. Hið Íslenzka Fræðafélag)*, samt *Móðars rímur og Móðars þáttur. Jón Helgason bjó til prentunar (XXIV+44 s. Köpenhamn 1950. Hið Íslenzka Fræðafélag)*. Det förstnämnda verket innehåller en prosarelation och fem rímur om sammanstötningar mellan skeppsbrutna spanska (eller baskiska) valfångare och islänningar 1615. De litterärt sett kläna rímorna är de enda i sin art som behandlar samtida händelser på Island, varför de i någon mån har historiskt källvärde. Det senare arbetet samlar vad som är känt om en isländsk folksagofigur, bergbon Móðar, som får en kristen jungfru till maka på grund av ett av denna i nöd avlagt löfte att om det finns någon som heter Móðar, hon skall älska denne. Samlingen omfattar två rímur, snarast från 1600-talet, en delvis på dessa byggande þáttur samt två folksagor. Liksom sina föregångare i serien är volymerna försedda med högst läsvärda inledningar och utmärkta kommentarer. Detsamma gäller en liten bok, som på sitt sätt fogar ett nytt drag till Rasmus Rasks porträtt: *Jóhannes von Háksen. Leikrit í fimm þáttum. Ludvig Holberg samði. Rasmus Rask íslenzkaði. Jón Helgason*

lauk þjóðingunni og bjó til prentunar (XVI+109 s. Reykjavík 1950. Helgafell). Under sin vistelse på Island tog sig Rask för, sannolikt vintern 1814—15, att såsom en reaktion mot det starkt danskpåverkade språket i bildade isländska kretsar bearbeta Holbergs Jean de France och anpassa komedien efter isländska förhållanden. Jean har ersatts av Jóhannes von Háksen, förut Jón Hákonsson, som kommer hem från ett besök i Köpenhamn med en ytlig och iögonfallande dansk polityr i språk och kultur. Rasks bearbetning, som aldrig blev fullbordad men som med sina brister utgör ett högst intressant dokument i den isländska språkreningens historia, trycktes redan 1934 efter den i Arnamagnæanska samlingen förvarade handskriften. Den nu föreliggande upplagan tar främst sikte på en bredare publik, varför Jón Helgason har fullbordat översättningen i Rasks anda.

Av isländska biografiska hjälpmedel kan nämnas fortsättningen av det i föregående krönika omtalade kortfattade biografiska lexikonet, *Páll Eggert Ólason, Íslenzkar æviskrár frá landnámstímum til ársloka 1940. II. (408 s. Reykjavík 1949. Hið Íslenska Bókmenntafélag)*, omfattande partiet Felix Gíslason—Ívar Þorláksson, samt en ny upplaga av *Sveinn Nielsson, Prestatal og prófasta á Íslandi I (144 s. Reykjavík 1949. Hið Íslenska Bókmenntafélag)*, försedd med tillägg och noter av dr Hannes Þorsteinsson och utgivaren, Björn Magnússon. Det är egentligen en naken series pastorum för alla Islands kyrksoknar från äldsta tid till våra dagar, men genom att rikliga källhänvisningar lämnas i noter, har vi här en stomme till vad som i Sverige kallas för ett herdaminne.

Ett nytt norskt faksimilverk har under året utkommit: *Corpus Codicum Norvegicorum Mediæ Aevi. Utg. ved Didrik Arup Seip. Folio Serie Vol. I. Oslo Bylov (20 s.+74 faksimil. Oslo 1950. Selskapet til utgivelse av gamle norske handskrifter).* Den första volymen av detta norska sidostycke till Munksgaards isländska och svenska serier återgiver Magnus Lagaböters omkr. 1276 tillkomna stadslag, »bjarkøyrett», för Oslo sådan den föreligger i handskrifterna AM 309 fol. och AM 305 fol. (av vilken senare några blad har hamnat i en handskrift i Kungl. biblioteket i Stockholm). Professor Seip har skrivit den språkhistoriska inledningen.

1934 utgav professor Seip en första samling »Viser og Rim» av Petter Dass (1647—1707), vilken 1947 efterföljdes av en reviderad textkritisk utgåva av »Nordlands Trompet» (se ANF 62:293). Nu föreligger *Petter Dass, Viser og Rim utgitt ved Didrik Arup Seip. Annen samling (223 s. Oslo 1950. H. Aschehoug)*, omfattande 21 dikter av skiftande slag, bröllops-, begravnings-, hyllningskväden och religiösa dikter m.m., med textkritisk apparat och kommentar. Liksom i de två föregående delarna har texten på åtskilliga ställen kunnat revideras genom utnyttjande av handskrifter, som icke var kända vid tillkomsten av A. E. Erichsens utgåva av Dass' samlade skrifter (1874—77).

Under åren 1935—41 utgav Erik Noreen och Torsten Wennström i fyra delar Arboga stads omfångsrika tänkebok, som sträcker sig från 1450 till 1564 och som erbjuder en såväl språkhistoriskt som kulturhistoriskt mycket intressant text. 1946 kom ett utförligt register (av S. Ljung), och nu har den genom professor Noreens bortgång fördröjda slutstenen lagts genom ett sista häfte med kortfattad inledning, innehållande handskriftsbeskrivning m.m.: *Arboga stads tänkebok. Häft. 11. Inledning av Torsten Wennström (Uppsala 1950. Samlingar utgivna av Svenska Fornskrift-sällskapet Häfte 203)*.

En grammatisk undersökning med tyngdpunkten på isländska och svenska förhållanden men med utblickar över hela det germanska området är *G. Leijström, Studier i det germanska adjektivets syntax. I. Partitiva adjektiv. En satsanalytisk undersökning (94 s. Stockholm 1950. Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitetsakademiens handlingar, del 61:2)* Förf. syftar att förklara den svaga adjektivdeklinations ursprung genom att utreda fördelningen av stark och svag deklination i de germanska språken. Han uppmärksammar särskilt förbindelser av starkt adjektiv och substantiv i bestämd form (t.ex. fsv. *halft arit*, nysv. *halva året*), som han över lag karakteriserar som partitiva. Bland andra frågor, som beröres i den föreliggande delen, kan nämnas de »partitiva» adjektivens förbindelselinjer till adverbena (nysv. *de kommo sist* etc.) och till pronomina eller pronomina adjektiv (*sådan, dylik* etc.). I en följande del skall intresset främst inriktas på adjektiv med enbart svag eller enbart stark böjning.

En monografi över en av den yngsta fornsvenskans allra intressantaste språkbehandlare föreligger i en doktorsavhandling från Lund, *Seth Gustafson, Hemming Gadhs språk I—II (172+134 s. +1 faks. Lund 1950. Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6)*. Hemming Gadh (d. 1520), från 1501 electus i Linköping och en viktig medspelare i sin tids politik, är känd som en brevskrivare med mycket personlig och okonventionell stil och ett mindre vanligt herravälde över språket. Förf. lämnar i förra delen av avhandlingen en mångsidig redogörelse för Gadhs språk (ljudlära, formlära, fraseologi, vissa enskilda stildrag m.m.) samt förtecknar hans brev och publicerar några tidigare icke tryckta sådana. Senare delen utgöres av ett fullständigt glossarium. En utförlig granskning lämnas på annat håll i detta band.

Bland svenska stilundersökningar kan nämnas en ny, reviderad upplaga av en uppskattad och även i den akademiska undervisningen brukad bok, *S. Belfrage, Gustavianska dikter i stilhistorisk belysning. Ny översedd upplaga (154 s. Stockholm 1950. Gebers)*, en rad fina stilistiska analyser av vissa av Kellgrens, Leopolds och Lidners främsta dikter.

Vidare nämner vi en gradualavhandling från Uppsala, *T. A. E. Persson, Studier i J. O. Wallins predikostil (311 s. Uppsala 1950)*, en brett lagd och i detalj utförd studie över det i titeln angivna ämnet jämte utblickar över andlig vältalighet under 1700-talet och förra

delen av 1800-talet. Förf. finner fyra bärande egenskaper i Wallins predikostil: det högstämnda, det känslofulla, det bibliskt-kristliga och det retoriska, drag som a priori inte alltid är så lätt att isolera från varandra.

En normativ stilstudie är *E. Wellander, Kommittésvenska. En undersökning och ett försök till riktlinjer* (88 s. Stockholm 1950. *Statens offentliga utredningar 1950:26*). Arbetet, som utgör en bilaga till ett statligt kommittébetänkande (avgivet av Trycksakskommittén) lämnar en mycket fylligt exemplifierad framställning av samma tema, som betydligt mera sammanträngt behandlas i förf:s »Riktig svenska», kapitlet om kanslispråket, och berör ett stort antal språkvårdsfrågor av allmänt intresse. Av särskilt värde ur teoretisk synpunkt är de avslutande iakttagelserna om den s.k. krängelsvenskans utbredning.

Ett annat arbete med utpräglat praktisk syftning, som har tilldragit sig stor uppmärksamhet i Sverige, är *Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Nionde upplagan (XVI+607 s. Stockholm 1950. Svenska Bokförlaget)*, som enligt kungligt cirkulär har förklarats som officiellt rättesnöre för svenska språkets skrivning. Den nya ordlistan är betydligt mera omfattande än de föregående och bjuder även i övrigt på åtskilliga nyheter; bl.a. har i viss utsträckning vardagliga och provinsiella ord medtagits liksom flera vardagliga ord- och böjningsformer. Ordlistan lämnar liksom sina föregångare upplysningar om ordböjning och, där så anses behövt, om uttal samt meddelar kortfattade förklaringar till främmande ord.

Med stor tillfredsställelse noterar man från Danmark en ny upplaga av *Johs. Brøndum-Nielsen, Gammeldansk Grammatik i sproghistorisk Fremstilling. I. Indledning. Tekstskildernes Lydbetegnelse. Vokalisme. 2. ændrede Udgave (III+524 s. Köpenhamn 1950. J. H. Schultz)*. Den nya upplagan är något utökad i jämförelse med den första, vilket framför allt beror på att exempelsamlingen något ökats, hänvisningar till nyare specialundersökningar införts och vissa anpassningar och hänvisningar till verkets andra och tredje del gjorts. Det behöver knappast understrykas, att det välkända verket härmed ytterligare har befäst sin ställning som en av den nordiska språkforskningens allra värdefullaste handböcker.

I Danmark har man under 1950 firat 400-årsminnet av den första danska helbibeln, Christian III:s bibel, och jubileet har liksom fallet var vid motsvarande tillfälle i Sverige 1941 avsatt flera spår även av språkvetenskapligt intresse. Så har en serie faksimiltryck, *Danmarks Bibelarbejder fra Reformationstiden*, börjat utkomma, till att börja med omfattande de före 1550 utgivna översättningarna av Nya Testamentet och enstaka gammaltestamentliga böcker: *I. Thet Nøye Testamenth 1524*, översatt på Christian II:s tillskyndan av Malmöborna Hans Mikkelsen och Henrik Smith och morsingen Christian Vinter, *II. Det Ny Testamente 1529*, en av själländaren Christiern Pedersens många insatser i reformationsarbetet, och *III. Gammel-*

testamentlige Bøger. Domernes Bog 1539, Jesus Syrach 1541, Salomonis Wijshed 1541 (Köpenhamn 1950. Rosenkilde og Bagger), de tre sistnämnda översatta av Peder Tidemand (sannolikt från Roskilde). Varje volym innehåller en bokhistorisk inledning av V. Rosenkilde och en språkhistorisk av Bertil Molde, vars i föregående krönika omnämnda viktiga undersökning av källorna till Christian III:s bibel ingående uppmärksammas på annat håll i detta band. Molde har också redigerat en annan värdefull jubileumsskrift, *Bidrag til den danske bibels historie. Festskrift i anledning af den danske bibels 400 års jubilæum udgivet af Aarhus universitet (176 s.+1 plansch. Aarhus 1950. Rosenkilde og Bagger.)* Denna volym innehåller nio bidrag, alla mer eller mindre av filologiskt intresse. Så behandlar H. Bach och E. Sejr från olika synpunkter de äldsta danska bibelöversättningarna. P. Skautrup skriver om reformationsbibelns tillkomst och förutsättningar, och Molde analyserar 1558 års Nya testamente, medan tre bidrag går längre fram i tiden och sysslar med Hans Poulsen Resen och Grundtvig som bibelöversättare.

Ett arbete, som också har nära anknytning till reformationen i Danmark är *Lunds stifts landebok utgiven av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. I. Nuvarande Malmöhus län (XVI+550 s. Lund o. Köpenhamn 1950. C. W. K. Glerup o. E. Munksgaard. = Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskaps-societeten i Lund 4)*. Landeboken är en mycket detaljerad förteckning över prästerskapets, klockarnas, kyrkornas, hospitalens och skolornas inkomster i det gamla Lunds stift, väsentligen upprättad i början av 1570-talet och innehållande ett källstoff av stort värde för bl.a. kyrkohistorien, den ekonomiska historien och kulturgeografien. Ur språklig synpunkt är främst det oerhört rika ortsnamnsstoffet, till större delen bestående av ägonamn, av vikt. En följande del kommer att omfatta nuvarande Kristianstads, Hallands och Blekinge län samt Bornholm.

Den originella filologiska festskrift av Lis Jacobsen till en köpenhamnsk modefirmas hundraårsjubileum, som omtalades i förra krönikan (ANF 64:313), har redan efter ett år fortsatt: *Silkebogen udgivet for Silkehuset på hundred-étårsdagen 9. oktober 1950 af dr. Lis Jacobsen (VIII+107 s. Köpenhamn 1950. Rosenkilde og Bagger)*. Den nya volymen innehåller en stor samling silkecitater och silkeord i danskan, denna gång utökade med vadmalsord, och belyser därigenom fylligt några stilistiskt intressanta ord.

Ett annat verk rörande ett speciellt avsnitt av det danska ordförrådet, som under året har fått en fortsättning, är ordboksredaktören Kaj Boms i krönikan för 1948 (ANF 63:263) omtalade »Slang». Nu föreligger *Kaj Bom, Mere om slang (214 s. Köpenhamn 1950. Westermann)*. Den nya volymen är främst ägnad olika slag av yrkesslang (arbetsplatsens slang, landsbygdens slang, militärslang), som får en mycket fyllig exemplifiering, men behandlar bl.a. också skolslang. Framställningen är alltjämt hållen i en med ämnet kongenial, brett

populär form, men liksom i den föregående delen försedd med för vetenskapligt inriktade läsare värdefulla register och litteraturanvisningar.

Av svenska bidrag till folkmålsforskningen märkes främst två delar av det viktiga översiktsverket över Västergötlands folkmål, som efter Johan Götlinds bortgång framgångsrikt har fortsatt av f.d. rektor Samuel Landtmanson: *Västergötlands folkmål. Del 3. Konsonanterna r-w, kvantitet, expiratorisk accent. Text och kartor av Samuel Landtmanson (VIII+112 s. +16 kartor). Del 4. Formläran. Text och kartor av Samuel Landtmanson (VII+142 s. +16 kartor)* (Uppsala 1947—50. *Skrifter utg. av Konungl. Gustav Adolfs Akademien för folklivsforskning* 6:4—5). Den sympatiskt anspråklöse författaren framhåller själv den ojämnhet hos det till grund liggande materialet, som är svår att undgå, när man behandlar ett så vidsträckt område som det här är fråga om, och betecknar sin översikt över formläran som en utgångspunkt för kommande specialundersökningar. Man är honom emellertid djupt tacksam för att han inte har låtit det bästa bli det godas fiende utan färdigställt detta ur många synpunkter värdefulla arbete. Med tillfredsställelse noterar man också, att han i viss mån har uppmärksammat ordbildningen och genom sina redogörelser för adjektiv- och adverbavledningar fortsatt Götlinds undersökningar av västgötamålens substantivavledningar (i »Studier i västsvensk ordbildning» 1918—21). Båda delarna har ordregister.

Till det svenska språkets nordliga nybygder för oss *K.-H. Dahlstedt, Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter. 1. Allmän inledning, ord och betydelse. A. Text (VII+243 s. +1 karta). B. Kartor (12 kartor)* (Uppsala 1950. *Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. A:71*). Den föga mer än 200 år gamla fasta bebyggelsen i Vilhelmina jättesocken (8120 km²) kan i stor utsträckning belysas medelst historiskt material, men förf. vill i sitt arbete studera, hur förbindelserna med yttervärlden avspeglar sig i språket: målets geografiska ursprung (moderdialekter), invandringsvägar och egna novationer. Han har för detta ändamål utvalt vissa ordkategorier, bärnamn, norska och lapska lån, som han ägnar en ingående granskning. Av allmännare intresse är diskussionen av metodfrågor. I en andra del har förf. för avsikt att närmare belysa målets samband med ångermanländska mål.

B-serien av Landsmåls- och folkminnesarkivets i Uppsala skriftserie är ägnad folkminnen och materiell kultur, vilket inte hindrar, att dess olika nummer ofta har intresse även ur språklig synpunkt. Ett sådant arbete som f. folkskolläraren Linnar Linnarssons skildringar från mellersta Västergötland, varav nu en andra del föreligger (jfr ANF 63:266): *L. Linnarsson, Bygd, by och gård. Gammal bygd och folkkultur i Gäsene, Laske och Skånings härader. II. (377 s. Uppsala och Köpenhamn 1950. Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnes-*

arkivet i Uppsala. Ser. B 4:2) är sålunda i mångt och mycket ett utmärkt, även för gemene man tillgängligt komplement till den ovan nämnda stora västgötska dialektöversikten. Ett annat kulturhistoriskt arbete i samma serie, som rent språkligt sett är ännu innehållsrikare, är *O. Blixt, Det gamla Grangärde. Arbetsliv och folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen. Skogsbruk (301 s. Uppsala o. Köpenhamn 1950. Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:6)*. Kolning och tjärbränning med tillhörande terminologi fyller ett stort utrymme i denna skildring från en skogssocken i södra Dalarna.

En dansk studie över det högst intressanta ämnet dialekt kontra riksspråk är *Kr. Møller, Ordforraadsstudier, især paa Grundlag af en Sammenligning mellem en østjysk Dialekt og det danske Rigssprog (109 s. Köpenhamn 1950. Udvalg for Folkemaal's Publikationer. Serie A Nr. 8)*. Undersökningar av denna typ har hittills i mycket hög grad försummats i Norden, och ingen har egentligen, som förf. påpekar, här i större utsträckning försökt att i praktiken följa de klara riktlinjer som Torsten Ericsson redan 1913 i all korthet drog upp i sin välbekanta översikt över Södermanlands dialekter. Dr Møller, som klart har sett ämnets svårigheter men som tyckes uppfylla huvudförutsättningen för en sådan undersöknings genomförande, nämligen att från barnsben vara förtrogen med den dialekt, vars ordförråd jämföres med riksspråkets, granskar här i två stora avsnitt riksspråksord, som i dialekten motsvaras av andra ord, samt riksspråksord, som saknar (direkta) ekvivalenter i dialekten. Den senare gruppen, där saknaden av åtskilliga beteckningar för abstrakta begrepp särskilt understrykes, är självfallet av störst intresse. Av allmänt språkteoretiskt värde är också förf:s lärorika diskussion av synonymbegreppet i bokens sista kapitel med åtskillig kritik av den riktning, som förnekar tillvaron av synonymer i egentlig mening.

En norsk dialektmonografi av hävdvunnen typ är *Ingeborg Hoff, Numedalsmålet. Stutt umrit av ljod- og formlære (101 s. Oslo 1949. Skrifter utg. av Det norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse 1949. No. 3)*. Det är en historisk framställning av det tidigare föga kända målet eller rättare målen (yttre numedalskan eller Flesbergmålet och övre eller egentliga numedalskan i socknarna Rollag och Nore) i en av sydvästra Norges stora dalar med uppmärksamheten riktad även på inflytandena utifrån.

L. Heggstad, Eventyr og segner på målføre frå alle kantar av landet (216 s. Oslo 1950. Aschehoug) är en samling sagor och sägner representerande olika norska dialekter. Uppteckningarna är av skiftande ålder, de äldsta över 100 år gamla. Utgivaren inleder med en kort översikt över de norska dialekterna och lämnar ordförklaringar och kortfattade språkliga kommentarer till de olika texterna.

En utförlig redogörelse för den i Norge brukade ljudskriften (J.

Storms) har utarbetats av ledaren av de norska dialektundersökningarna, professor Kolsrud: *S. Kolsrud, Norsk ljoskrift (34 s. 1950. J. Dybwad)*.

Språkutvecklingen i Norge har satt och sätter allt framgent på ett särpräglat sätt sina spår i lexikografien. Aasens och Ross' gamla beprövade ordböcker har länge utgjort på en gång flitigt nyttjade vetenskapliga uppslagsverk och två av de lexikografiska grundvalarna för nynorskan (jämte Schjøtts »Norsk Ordbok»). Sedan 1930 har förarbetena till en stor nynorsk ordbok, en motsvarighet till den sedan 1937 utgivna och nu långt hunna »Norsk riksmålsordbok», bedrivits på tillskyndan av Det Norske Samlaget. Under redaktion av cand. philol. Alf Hellevik har nu utsänts första häftet av *Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet (H. 1. XXXIX s. +96 sp. Oslo 1950. Det Norske Samlaget)*. Ordboken skall i sig upptaga materialet i de äldre nynorska ordböckerna utökad med nyttillkommet dialektmaterial och den nynorska litteraturens ordförråd. Man har sålunda att lösa den vanskliga uppgiften att på en gång åstadkomma ett allmänt norskt dialektlexikon och en ordbok, som skall belysa utvecklingen från folkmål till litteraturspråk och lämna kortfattade upplysningar om uttal, böjning och etymologi.

Bidrag till såväl svensk som norsk folkmålsforskning föreligger i en festskrift med anledning av chefens för Landsmålsarkivet i Lund 60-årsdag: *Dialektstudier tillägnade Gunnar Hedström på sextioårsdagen 19 $\frac{1}{2}$ 150 (VI+187 s. Uppsala 1950)*, tillika utgörande årgång 1950 av tidskriften Svenska Landsmål.

Av allmänt dialektologiskt intresse är en ny, omarbetad upplaga av *A. Bach, Deutsche Mundartforschung (XV 335 s. Heidelberg 1950. C. Winter)*, som lämnar en mångsidig och nyttig översikt över problem, metoder och resultat i den tyska folkmålsforskningen, vilken ju utan en dylik sammanfattning är allt annat än lättöverskådlig för en utlänning.

Inom Ortsnamnsforskningen har under 1950 en betydande rad större arbeten, alla av vikt, kommit ut. Så har icke mindre än tre delar av Kungl. Ortsnamnskommissionens regionala ortnamnsverk färdigställt. Med *Ortnamnen i Värmlands län. Del IX. Nordmarks härad. A. Territoriella namn (72 s. Uppsala o. Köpenhamn. Lundequistska Bokhandeln o. E. Munksgaard)*, i föreliggande skick utarbetad av E. Noreen (†) och E. Silfors, har den systematiska genomgången av Värmland bragts ännu ett steg närmare sin fullbordan — helt obehandlat är nu endast Karlskoga härad. Hallandsverket, vars första del, omfattande landskapets tre sydligaste härad, förelåg 1948 (ANF 63:264) har fortsatts med *Ortnamnen i Hallands län utgivna genom Jöran Sahlgren. Del 2. Bebyggelsenamnen i mellersta Halland (Årstads och Faurås härad) (S. 179—304. Uppsala o. Köpenhamn 1950. Lundequistska Bokhandeln o. E. Munksgaard)*, varefter endast en tredje del, omfattande Himle, Viske och Fjäre härad, återstår

för bebyggelsenamnens vidkommande. Slutligen har genomgången av det återstående av västra Sveriges län (Älvsborgs län är färdigt, och Göteborgs och Bohus län undersökes som bekant i den från Göteborg utgående, långt hunna serien »Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län») påbörjats genom *Ortnamnen i Skaraborgs län. Del VII. Kåkind's härad. Territoriella namn av Ivar Lundahl (120 s. Uppsala o. Köpenhamn 1950. Lundequist'ska Bokhandeln o. E. Munksgaard)*. Det nya verket är utarbetat efter väsentligen samma principer som de föregående.

Två svenska monografier över enskilda namntyper har utkommit såsom de sista i den långa raden av under Jöran Sahlgrens professors-tid ventilerade avhandlingar. *H. Ståhl, Kvill och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte, ågren' o. dyl. (176 s. Uppsala 1950. Skrifter utg. av Kungl Gustaf Adolfs Akademien 20)* behandlar synnerligen instruktivt ett i Götaland (utom Skåne) och Norge ej sällsynt ortnamnselement, som tidigare har sammanställt med ty. *quelle* men som förf. övertygande för till den ieur. roten *dui-* *tve-*. *L. Hellberg, Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. I. (176 s. Uppsala 1950. Skrifter utg. av Kungl. Gustaf Adolfs Akademien 21:1)* belyser ett intressant avsnitt av problemet om förhållandet mellan ortnamn och inbyggarnamn. I den föreliggande delen lägges huvudvikten vid en ingående granskning av ortnamn av typen *Forkarby, Älvkarleby* och liknande, varvid förf. också understryker och utbygger en av O. v. Friesen uttalad hypotes, att de äldsta namnen på *-by* egentligen är ägonamn, betecknande nyodlingar på äldre byars mark och i dessas närhet, vilket skulle förklara, att de icke brukar innehålla personnamn.

Bland hjälpmedel vid ortnamnsforskning har byråsekreteraren filosofie hedersdoktorn Märten Sjöbecks på Kungl. järnvägsstyrelsens uppdrag utarbetade landskapsböcker alltmera kommit att göra sig gällande, då förf. i allt högre grad har försett sina verk med värdefulla och uppslagsrika kulturgeografiska analyser. Så var t.ex. fallet med den 1948 utgivna boken om Uppland. I ännu högre grad framträder sambandet mellan namnen och bygden i den senaste volymen, *M. Sjöbeck, Bleking. En landskaplig orientering (364 s. 1 karta. Stockholm 1950. Seelig o. Co.)*, där en mångfald namn återfinnes i sin kulturgeografiska miljö, ofta belysta av som vanligt utmärkta bilder.

Det danska Stednavneudvalget har under 1950 utsänt första delen av Bornholms ortnamn, *Bornholms Stednavne udgivet af Stednavneudvalget (320 s. Köpenhamn 1950. G. E. C. Gad. = Danmarks Stednavne Nr. 10)*, omfattande själva önamnet, städerna Rønne, Hasle, Allinge, Sandvig, Svaneke, Neksø och Aarkikeby samt landssocknarna Knudsker, Nyker, Vester-Marie, Nylarsker, Klemensker, Rutsker, Olsker, Rø och Øster-Larsker. Den nya delen skiljer sig från de närmast föregående (»Viborg Amts Stednavne» 1948 och »Vejle Amts Stednavne» 1944) däruti att även såväl bebyggelse- som naturnamn,

kända endast från senare tid än 1600-talet, har blivit föremål för behandling.

Kr. Hald, Vore Stednavne (254 s. Köpenhamn 1950. G. E. C. Gad) avser att ersätta Johannes Steenstrups välkända populära översiktsbok »De danske Stednavne» (1908, 2. uppl. 1918). Det gör den också på ett utmärkt sätt, och den fylliga och alltigenom vederhäftiga översikten över Danmarks ortnamn och deras utforskande utgör en värdefull handbok även för fackmannen.

En stor norsk ortnamnsmonografi är *O. T. Beito, Norske sæternamn (XVI+339 s. +4 kartor. Oslo 1949. Aschehoug)*, som publicerats av Institutet for sammenlignende kulturforskning och som utgör en del i ett av institutet planlagt större verk om fäbodväsendet i Norge förr och nu. Av särskilt intresse är givetvis behandlingen av de för kulturformen typiska namnelementen *-sæter, -set(e), støl, sel*, som dominerar var på sitt område. I övrigt är det i mycket stor utsträckning terrängbeteckningar, som har blivit fäbodnamn eller led i sådana. I korta kapitel sammanfattas de geografiska och kronologiska frågorna ävensom förhållandet mellan säternamn och gårdnamn.

1948 fullbordades utgivandet av första serien av den stora danska personnamnsordboken (ANF 63:263), omfattande förnamnen. Verket har omedelbart fortsatts med den tidigare annonserade andra serien, *Danmarks gamle Personnavne. II. Tilnavne. Udg. af Gunnar Knudsen og Mar. Kristensen f under Medvirkning af Rikard Hornby (Köpenhamn 1949 ff. G. E. C. Gad)*. Tre häften (nr 12—14) med tillnamnen från A till Grubbi har utkommit under 1949 och 1950. De utvisar, att den nya serien helt ansluter sig till den föregående, vilket bl.a. innebär, att den i stor utsträckning vill vara uttömmande.

Denna översikt må avslutas med omnämmandet av några publikationer rörande andra germanska språk men av intresse även för den nordiska språkforskningen. Tidskriften *Germanisch-Romanische Monatsschrift* har efter sju års uppehåll ånyo börjat utkomma (hos Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg). Huvudredaktör är alltså professor F. R. Schröder i Würzburg, och tidskriften skall som tidigare främst inrikta sig på sammanfattande kritiska orienteringar och översikter. I de föreliggande första häftena illustreras detta bl.a. av Felix Genzmers »Germanische Zaubersprüche» och Ernst Schwarz' »Das angelsächsische Landnahmeproblem». Av betydande allmänt intresse är också huvudredaktörens inledningsbetraktelse, »Philologie», som är ett av djup idealitet präglad försök — i mångt och mycket i Jacob Burckhardts anda — att fastställa filologens roll i kulturlivet och som bl. a. innehåller en kritisk vidräkning med många tyska filologers sätt att betrakta och icke sällan till politiska ideologiers tjänst anpassa de mer eller mindre riktiga resultat, som man vunnit vid studiet av de forngermanska litteraturerna.

F. P. Magoun and I. A. Walker, An Old English Anthology. Translations of Old English prose and verse (108 s. Dubuque Iowa 1950. Wm

C. Brown Co.) är egentligen ett hjälpmedel för nybörjare vid studiet av fornengelska men nämnes här främst på grund av den översättning och de bibliografiska upplysningar, som lämnas till bl.a. partiet om Norden i Alfred den stores Orosiusöversättning med Ottars och Wulfstans resor, avsnitt av de fornengelska annalerna (rörande Alfred den store och danerna), Widsith m.m.

Så stark som kulturkontakten har varit mellan norra Tyskland och Norden mottager man med intresse varje bidrag till lågtyskans utforskande, som indirekt kan bidra till att sprida ljus även över nordiska förhållanden. Så torde vara fallet med *G. Korlén, Norddeutsche Stadtrechte. I. Das Stader Stadtrecht vom Jahre 1279 (164 s. + 1 plansch. Lund 1950. Lunder germanistische Forschungen 22)*, det första numret i en serie, som bör ha åtskilligt att bjuda nordisk rätts-historia och rättsfilologi, samt *M. Åsdahl Holmberg, Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters. Leder- und Holzhandwerker (279 s. Lund 1950. Lunder germanistische Forschungen 24)*, en solid språkgeografiskt orienterad redogörelse för de i titeln nämnda hantverkarbenämningarna.

K. G. LJUNGGREN.

Till Red. insända skrifter.

Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 1949. — Acta Linguistica. Vol. V. Fasc. 2—3. Vol. VI. Fasc. 1. — Acta Philologica Scandinavica. 20. Aarg. 3—4. H. 21. Aarg. 1. H. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. 72. Band 1—3. Heft (1950). — Beiträge zur Namenforschung. 1. Jahrg. 1949/50. H. 3. 2. Jahrg. 1950/51. H. 1. — Budkavlen. Årg XXVII nr 1—4, XXVIII nr 1—2. — Dansk Tidsskrift-Index. 35. Årg. 1949. — Danske Studier. 1949—50. H. 1—4. — Edda. Nordisk tidsskrift for litteraturforskning. Årg. 37, bind L, hefte 1—4, 1950. — Etudes Germaniques. 5. Année. Nos 1—4. 1950. — Folkmålsstudier. Årg. XIV. 1950. — Fornvännen 1950. H. 1—6. — Germanisch-Romanische Monatschrift. Neue Folge. Bd 1. H. 1—2 Oktober 1950—Januar 1951. — Leuvense Bijdragen. XXXIX. Jaarg. H. 3—4. XL. Jaarg. H. 1—2. Bijblad XXXIX. Jaarg. H. 3—4. XL. H. 1—2. — Mededelingen uitg. door De Vereniging voor Naamkunde te Leuven. 25. Jaarg. 1949. — Mededelingen van de Centrale commissie voor onderzoek van het Nederlandse volkseigen. No. 2. Nov. 1950. — Modern Philology. Vol. XLVIII. Nr 1—2. — Moderna språk. 1950. Nr 2—6. — Namn och bygd. Årg. 37. 1949. H. 2—4. — Neuphilologische Mitteilungen. LI. Nr 3—6. — Nysvenska studier. 29. årg. H. 1—5. — Skirnir. Timarit hins Íslenska Bókmenntafélags. CXXIII. ár. Rvík 1949. — Sprog og kultur. XVII. H. 1—2. — Stavanger Museum. Årbok 1949. — Studia Linguistica. Année IV nos 1—2. — Studia Neophilologica. XXIII: 1. — Traux du Cercle Linguistique de Copenhague. Vol. V. Recherches structurales 1949. — Vort nordiske modersmål. 2. årg. 1950 nr 2. — Vår bygd. Hallands Hembygdsförbunds årsskrift. 1950. — Zeitschrift für deutsches Altertum und deutsche Literatur. LXXXII. Band. 1950. H. 3.

Arboga stads tänkebok. H. 11. Inledning av T. Wennström. Sthm 1950. (Saml. utg. av Svenska Fornskriftsällsk. H. 203.) — The Arna-Magnæan Manuscript 677 4to. Pseudo-Cyprian fragments, Prosper's epigrams, Gregory's homilies and dialogues. With an introduction by Didrik Arup Seip. 41+82 s. Köpenhamn 1949. (Corpus codicum Islandicorum medii ævi. Vol. XVIII.) — Arngrimi Jonæ opera latine conscripta. Ed. Jakob Benediktsson. Vol. I. X+475 s. Khvn 1950. (Bibliotheca Arnamagnæana vol. IX.) — Bornholms Stednavne udg. af Stednavneudvalget. 320 s. Khvn 1950. (Danmarks Stednavne Nr. 10.) — Corpus Codicum Norvegicorum Medii Ævi. Utg. ved Didrik Arup Seip. Folio Serie Vol. I. Oslo Bylov. 20 s.+74 facs. Oslo 1950. — Dass, P., Viser og rim. Utgitt ved Didrik Arup Seip. 223 s. Oslo 1950. — Eddukvæði (Sæmundar-Edda). I (XII+302 s.) — II (s. 303—629). Gudni Jónsson bjó til prentunar. Reykjavík 1949. — Eddulyklar. Inngangur. Ordasafn. Vísnaðskýringar. Nafnaskrá. Gudni Jónsson hefir annazt. XIV+281 s. Reykjavík 1949. — Edda Snorra Sturlusonar. Nafnabulur og Skáldatal. Gudni Jónsson bjó til prentunar. XI+355 s. Reykjavík 1949. — Ejder, B., se Lunds stifts landebok. — Färg- och lacketeknisk ordlista utg. av Tekniska Nomenklaturcentralen. (Tekniska Nomenklaturcentralens publikationer TNC 14.) — Götlind, J., se Västergötlands folkmål. — Heggstad, L., Eventyr og segner på målføre frå alle kantar av landet. 216 s. Oslo 1950. — Hrafnkels saga Freysgoða. Udg. af Jón Helgason. XII+51 s. Oslo, Sthm o. Khvn 1950. — Jansson, S. B. F., se Upplands runinskrifter. — Jóhannes von Háksen. Leikrit í fimm þáttum. Ludvig Holberg samdi. Rasmus Rask íslenzkadi. Jón Helgason lauk þýðingunni og bjó til prentunar. XVI+109 s. Reykjavík 1950. — Landtmanson, S., se Västergötlands folkmål. — Ljunggren. K. G., se Lunds stifts landebok och Söderwall, K. F. — Lunds stifts landebok utg. av K. G. Ljunggren och Bertil Ejder. Första delen. Nuvarande Malmöhus län. XIV+550 s. Lund 1950. (Skånsk senmedeltid och renässans. Skriftserie utg. av Vetenskapssocieteten i Lund 4.) — Magoun, F. P. o. Walker, I. A., An Old English Anthology. Translations of Old English prose and verse. 108 s. Dubuque, Iowa 1950. — Philo-

logica: The Malone Anniversary Studies. Ed. by Thomas A. Kirby and Henry Bosley Woolf. X+382 s. Baltimore 1949. — Móðars rímur og Móðars þáttur. Jón Helgason bjó til prentunar. XXIV+44 s. Khvn 1950. (Íslenzk rit sídari alda. 5. bindi.) — Niellsson, Sveinn, Prestatal og prófasta á Íslandi. 2. útgáfa með viðaukum og breytingum eftir Dr. Hannes Þorsteinsson. Björn Magnússon sá um útgáfuna og jók við. I. 144 s. Rvík 1949. — Norsk ordbok. Ordbok over det norske folkemålet og det nynorske skriftmålet. H. 1. XXXIX+95 s. Oslo 1950. — Ordsamling. Alfabetisk sammanstilling av ordrekommendationer som læmnats eller godtagits av Tekniska Nomenklaturcentralen. TNC 10 n-r 1950.) — Ortnamnen i Hallands län utgivna av Kungl. Ortnamnskommissionen genom Jöran Sahlgren. Del 2. Bebyggelsenamnen i mellersta Halland (Årstads och Faurås härader). 126 s. Lund, Uppsala o. Köpenhamn 1950. — Ortnamnen i Skaraborgs län utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen. Del VII. Kåkindis härad. Territoriella namn. Av Ivar Lundahl. 120 s. Uppsala o. Köpenhamn 1950. — Ortnamnen i Värmlands län utg. av Kungl. Ortnamnskommissionen. Del IX. Nordmarks härad. 72 s. Lund, Uppsala o. Köpenhamn 1950. — Studien zur deutschen Philologie des Mittelalters. Festschrift zum 80. Geburtstag von Friedrich Panzer. Hrg. von R. Kienast. 172 s. Heidelberg 1950. — Snorri Sturluson, Edda. Gylfaginning og prosafortellingene av Skáldskaparmál. Utg. av Anne Holtsmark og Jón Helgason. XVI s.+1 plansch+107 s. Khvn 1950. (Nordisk Filologi. Tekster og lærebøger til universitetsbrug. Serie A: Tekster.) — Spánverjavigin 1615. Sónn frásaga eftir Jón Gudmundsson lærda og Víkinga rímur. Jónas Kristjánsson bjó til prentunar. XL+96 s. Khvn 1950. (Íslenzk rit sídari alda. 4. bindi.) — Söderwall, K. F., Ordbok över svenska medeltidspråket. Supplement. H. 16 (manan—myrkia) av K. G. Ljunggren. Lund 1951. — Tumathorps Sanct Knuts gille. Tänkebok 1949. 168 s. Lund 1950. — Upplands runinskrifter granskade och tolkade av E. Wessén och S. B. F. Jansson. Del. 3. Häft. 2. S. 313—47+pl. 85—132. (Sveriges Runinskrifter utg. av K. Vitt. Hist. o. Ant. Akademien band 8.) — Walker, I. A. se Magoun, F. P. — Wessén, E., se Upplands runinskrifter. — Västergötlands folk-mål av J. Götling. Del 3. Konsonanterna r—w, Kvantitet, Expiratorisk accent. Text o. kartor av S. Landtmanson. VIII+112 s.+16 kartor. Uppsala 1947. (Skrifter utg. av Kungl. Gustaf Adolfs Akademien för folklivsforskning 6:4.) Del 4. Formläran. Text o. kartor av S. Landtmanson. VII+142 s.+16 kartor. Uppsala 1950. (D:o 6:5.) — Österren, O., Nuvensk ordbok. Häft. 91 (Stämläge — Supérätt.).

Andrén, Å., Introductorium Theologicum. Studier kring ett dokument om prästerlig församlingstjänst från svensk reformationstid. 235 s. Sthlm 1950. (Samlingar o. studier til svenska kyrkans historia 23.) — Bach, A., Deutsche Mundartforschung. XV+335 s. Heidelberg 1950. — Baetke, W., Die Götterlehre der Snorra-Edda. 68 s. Berlin 1950. (Berichte über die Verhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig. Phil.-hist. Kl. Bd 97 H. 3.) — Belfrage, S., Gustavianska dikter i stilhistorisk belysning. Ny översedd upplaga. 154 s. Sthlm 1950. — Beyschlag, S., Konungasögur. Untersuchungen zur Königssaga bis Snorri. Die älteren Übersichtswerke samt Ynglingasaga. 383 s. Khvn 1950. (Bibliotheca Arnamagnæana Vol. VIII.) — Bidrag til den danske bibels historie. Festschrift i anledning af den danske bibels 400 års jubilæum udgivet af Aarhus universitet. 176 s. Khvn 1950. — Blixt, O., Det gamla Grangärde. Arbetsliv och folktradition i en skogsbygd i Västerbergslagen. Skogsbruk. 301 s. Uppsala o. Khvn 1950. (Skr. utg. gm Landsmåls- o. folkminnesarkivet i Uppsala. Ser. B:6.) — Blohmé, E., The Study of Swedish Place-names. Inaugural Lecture. 19 s. Groningen 1950. — Bom, K., Mere om slang. 214 s. Khvn 1950. — Dahlstedt, K.-H., Det svenska Vilhelminamålet. Språkgeografiska studier över ett norrländskt nybyggarmål och dess granndialekter. I. Allmän inledning, ord och betydelse. A. Text. VII+243 s.+1 karta. B. Kartor. Uppsala 1950. — Falk, K.-O., Dneprfor-

sarnas namn i kejsar Konstantin VII Porfyrogennetos' *De administrando imperio*. 304 s. Lund 1951. (Lunds univ:s årskrift, N. F. Avd. 1. Bd 46. Nr 4.) — Gustafson, Seth, Hemming Gadhs språk I—II. 172+134 s.+1 plansch. Lund 1950. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap 6.) — Hald, Kr., Vore Stednavne. 254 s. Khvn 1950. — Hellberg, L., Inbyggarnamn på -karlar i svenska ortnamn. I. 176 s. Uppsala 1950. (Studier till en svensk ortnamnsatlas utg. av J. Sahlgren 6.) — Hoff, I., Numedalsmålet. Stutt umrit av ljud- og formlære. 101 s. Oslo 1949. (Skr. utg. av Det Norske Videnskaps-Akademi i Oslo. II. Hist.-Filos. Klasse. 1949. No. 3.) — Ingers, I., Sydsvenskt riksspråk. 31 s. Sthlm 1950. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 7.) — Jacobsen, Lis, Silkebogen, udg. for Silkehuset på hundred-ét-årsdagen 9. oktober 1950. 108 s. Khvn 1950. — Kolsrud, S., Norsk ljudskrift. 34 s. Oslo 1950. — Kurlén, G., Norddeutsche Stadtrechte. I. Das Stader Stadtrecht vom Jahre 1279. 164 s.+1 plansch. Lund 1950. (Lunder germanistische Forschungen 22.) — Krause, W., Abriss der Altwestnordischen Grammatik. XI+112 s. Halle (Saale) 1948. (Sammlung kurzer Grammatiken germanischer Dialekte. C. Abrisse. Nr. 7.) — Leijström, G., Studier i det germanska adjektivets syntax. I. Partitiva adjektiv. En satsanalytisk undersökning. 94 s. Sthlm 1950. (Kungl. Vitterhets Historie och Antikvitets Akad:s handlingar 61:2.) — Linnarsson, L., Bygd, by och gård i mellersta Västergötland. II. 373 s. Uppsala o. Khvn 1950. (Skrifter utg. genom Landsmåls- och folkminnesarkivet i Uppsala ser. B:4².) — Malmberg, B., Études sur la phonétique de l'espagnol parlé en Argentine. 290 s. Lund och Köpenhamn 1950. (Études Romanes de Lund X.) — Metzenthin, E. M., Die Länder- und Völkernamen im altisländischen Schrifttum. 139 s. Bryn Mawr, Pa. 1941. — Möller, Kr., Nordiske Artikelproblemer. 127 s. Khvn 1945. (=Udvalg for Folkemaals Publikationer. Ser. A. Nr 7.) — Dens., Ordforraadsstudier. 109 s. Khvn 1950. (d:o Nr 8.) — Nielsen, N., Dansk grammatik for svenske. Anden udgave. 112 s. Lund 1950. — Ólason, Páll Eggert, Íslenzkar æviskrár frá landnárnstimum til ársloka 1940. II. bindi. Rvík 1949. — Panzer, Fr., Vom Mittelalterlichen Zitieren. 44 s. Heidelberg 1950. (Sitz.-ber. d. Heidelberger Akad. d. Wiss. Philos.-hist. Kl. Jahrg. 1950. 2. Abh.) — Persson, Tor A. E., Studier i J. O. Wallins predikostil. 311 s. Uppsala 1950. — Seip, D. A., En liten norsk språkhistorie. 12. opplag. 44 s. Oslo 1950. — Ståhl, H., Kville och tyll. En studie över några i svenska ortnamn ingående ord med betydelsen 'ämöte, ågren' o. dyl. 176 s. Uppsala 1950. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 20=Studier till en svensk ortnamnsatlas utg. av J. Sahlgren 5.) — Sjöbeck, M., Bleking. Färdvägar och vandringsstigar utgående från järnvägarna. 364 s.+1 karta. Sthlm 1950. — Svenska Akademiens ordlista över svenska språket. Nionde upplagan. XVI+607 s. Sthlm 1950. — Sørli, M., Bergens eldste bymål. 30 s. Bergen 1950. (Selskapet til vitenskapenes fremme. Småskrifter nr. 3.) — Uttalsordlista. 52 s. Sthlm 1950. (Skrifter utg. av Nämnden för svensk språkvård 6.) — Åsdahl Holmberg, M., Studien zu den niederdeutschen Handwerkerbezeichnungen des Mittelalters. Leder- und Holzhandwerker. 279 s. Lund 1950. (Lunder germanistische Forschungen 24.).

Andersen, H., Nyt om Glavendrupstenen. (Särtr. ur *Acta Philologica Scand.* 1950.) — Dens., Om runeindskriften på Gallehus guldhorn. (Särtr. ur *Nordisk tidskrift* 25 (1949).) — Dens., Nogle urnordiske navne. (Särtr. ur *Namn och bygd* 37, 1949.) — Dens. (och Moltke, E.) Kensington-stenen, Amerikas rune-sten. (Särtr. ur *Danske studier* 1949—50.) — Areskog, H., Om språk och språkgränser på Österlän. (Särtr. ur *Tumathorps Sanct Knuts gille. Tänkebok* 1949.) — Arumaa, P., *Semantics and Age of Declension*. (Särtr. ur *Apophoreta Tartuensis*. Sthlm 1949.) — Belfrage, S., Linnés resällskap under den skånska resan. (Särtr. ur *Svenska Linné-sällskapets årskrift* 33, 1949.) — Edsman, C. M., Offer och mässoffer eller »Dhett offer som på handklädet faller». (Särtr. ur *Svensk Teologisk Kvartalsskrift* 1950.) — Ejder, B., Något om namnen

på våra slott och herrgårdar. (Särtr. ur Ortnamnsällskapet i Uppsala årskrift 1950. — Forsell, J., Rättskrivningsfrågan i går och i dag. (Särtr. ur Folkskolans årsbok 1951.) — Genzmer, F., Die germanische Sippe als Rechtsgebilde. (Särtr. ur Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte Bd 67.) — Dens., Heliand und Genesis. (Särtr. ur Zschr. f. Religions- und Geistesgeschichte 2. 1949/50.) — Dens., Neglit skip — Poptu fákr bundinn. (Särtr. ur Beiträge z. Gesch. d. deutschen Sprache 72.) — Hammerich, L. L. Les glossématistes danois et leurs méthodes. (Särtr. ur Acta Philologica Scandinavica 21.) — Hansen, H. P., Primitiv folkemedicin. II. Transplantation. 34 s. København 1950. (Även i Sprog og kultur XVII.) — Harding, E., Om urnord. Saiwilaugar? (Särtr. ur Namn och bygd 1949.) — Helgason, Jón, Den Arnarnagnæanske samling og videnskabten. («Politikens» kronik 21.10.1950.) — Dens., Sigfús Blöndal. (Särtr. ur Universitetets festskrift november 1950.) — Jansson, S. B. F., «Runstenen» från Kensington i Minnesota. (Särtr. ur Nordisk tidskrift 1950.) — Dens., Några nyligen uppdagade runstenar (Särtr. ur Fornvännen 1950.) — Johannisson, T., Isl. *orrusta* 'strid' och avledningarna på *-usta*. (Särtr. ur Göteborgs Högskolas årsskrift LVI 1950:3.) — Dens., Från «akademiskt bildad» till «akademiker». Kommentrar till ett namnskifte. (Särtr. ur Nord. Tidskrift [Lett.] 1950.) — [Johansson, T.] En förskrivning åt Satan år 1652. (Särtr. ur Rig, 1950.) — Landén, L., Adjektivet i Fredmans epistlar. (Särtr. ur Nysvenska studier 1949.) — Liebert, G., Über das enklit. Pronomen *vah* als Subjektskasus im Rigveda. 19 s. Lund 1950. (LUÅ N. F. Avd. 1. Bd 46. Nr 3.) — Lindqvist, Nat., Namnet Säffle. (Särtr. ur Namn och bygd 37, 1949) — Ljunggren, K. G., Gunno Dahlstierna och slaget vid Halmstad 1676. (Särtr. ur Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1950.) — Dens., Namnet *Knäred* och namn på *Knarr*-. (Särtr. ur Svenska landsmål 1950.) — Mjöberg, J., Strödda textförklaringar. (Särtr. ur Nysvenska studier 1949.) — Moberg, L., Nordiska ortnamn på Vin-. (Särtr. ur Namn och bygd 37, 1949.) — Modéer, I., Hornståve. (Särtr. ur Namn och bygd 37, 1949.) — Dens., Ålems sockens ortnamn. (Särtr. ur Ålem socken. Historia och beskrivning. 1949.) — Dens., Östsmäländsk dialekt (d:o) — Molde, B., Sproghistorisk inledning til facsimileudgaven af Thet nye testamenth 1524. (Särtr. ur Danske bibelarbejder fra reformationstiden I.) — Dens., Sproghistorisk inledning til facsimileudgaven af Det nye testamente 1529. (Särtr. ur d:o II.) — Dens., Sproghistorisk inledning til facsimileudgaven af Gammeitestamentlige bøger. (Särtr. ur d:o III.) — Moltke, E., Anmälan av Brix, H., Guldhornene fra Gallehus. (Särtr. ur Fortid og Nutid 1950.) — Moltke, E. och Andersen, H., Kensingtonstenen, Amerikas runesten. (Särtr. ur Danske studier 1949—50.) — Mägiste, J., Eesti abielu ja soome avio. (Särtr. ur Apophoreta Tartuensia. Sthlm 1949.) — Pipping, R., Skola och otium. (Särtr. ur Finsk Tidskrift 147, 1950.) — Dens., Peruken i rullgardinen. (Särtr. ur Arv 5, 1949.) — Pleijel, H., Ett småländskt herdabrev från vår reformationstid. (Särtr. ur Svensk teologisk kvartalsskrift 1950: 3—4.) — Roelandts, K., De persoonsnamenstudie in 1948. (Särtr. ur Bull. de la Commission Royale de toponymie et dialectologie XXIII. 1949.) — Dens., Losse aantekeningen uit de vergelijkende toponymie. (Särtr. ur Handelingen van het XVIII Vlaamse Filologencongres 1949.) — Dens., Het naamkundig onderzoek in Skandinavië. (Särtr. ur Mededelingen uitg. door de Vereniging voor naamkunde te Leuven 23, 1947. 24. 1948.) — Sahlgren, J., Sockennamnen [i Redvägs o. n. Kinds härad]. (Särtr. ur Sveriges bebyggelse. Älvsborgs län 6.) — Dens., Sockennamnen [i Olands härad]. (Särtr. ur d:o. Uppsala län 2.) — Dens., Härad- och sockennamnen [i Bankekinds, Skärkinds m. fl. hd i Östergötland]. (Särtr. ur Sveriges bebyggelse. Östergötlands län 3.) — Seip, D. A., Om utviklingen av *hv* i nordiske språk. (Särtr. ur Norsk Tidskrift for Sprogvidenskap XV, 1949.) — Dens., En norsk avskrift av Sturlunga saga. (Särtr. ur Acta Philologica Scandinavica 21.) — Skautrup, P., Hardernes mål. (Särtr. ur Turistforeningen for Danmarks årbog 1950.) — Springer, O., The «Åne stegreif» motif in medieval literature. (Särtr. ur The Germanic

Review, Oct. 1950.) — Svensk försäkringsterminologi. Ordlista, kritik, förklaringar och definitioner. Av Svenska Försäkringsföreningens Terminologikommitté. (Särtr. ur Nordisk Försäkringstidskrift. 1950.) — Sørliø, M., Norske språkminner i engelske tollregnskaper fra 1300-årene. (Universitetet i Bergen. Årbok 1948. Hist.-ant. rekke nr. 3.) — Tilander, G., Slå vantarna i bordet, lägga vantarna på, handskepenningar. (Särtr. ur Nysvenska studier 1949.) — Törnqvist, N., Finnvedens sagoö i litteraturens spegel. Ett stycke lärdomshistoria. (Särtr. ur Vetenskapssocietetens i Lund årsbok 1949.) — Wieselgren, P., Studier i LRKkA (Livlands svensktida generalguvernörsarkiv). (Särtr. ur Apophoreta Tartuensia. 1949.) — Dens., The mirror of learning. (Särtr. ur Sodalitas Erasmiana I. Napoli 1949.) — van de Wijer, H. J., Draye, H., och Roelandts, K., De plaatsnamenstudie in 1948. (Särtr. ur Bull. de la Commission Royale de toponymie et dialectologie XXIII, 1949.) — Vide, S.-B., En götisk runstav i Kulturens samlingar. (Särtr. ur Kulturen. En årsbok 1949.)